УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА "СВЕТОЗАР МАРКОВИЋ" У БЕОГРАДУ

K1 845

001018871

COBISS ©

Egon E. Kisch

MEKSIKO

ID=36943111

EGON ERWIN KISCH: MEKSIKO

Naslov originala

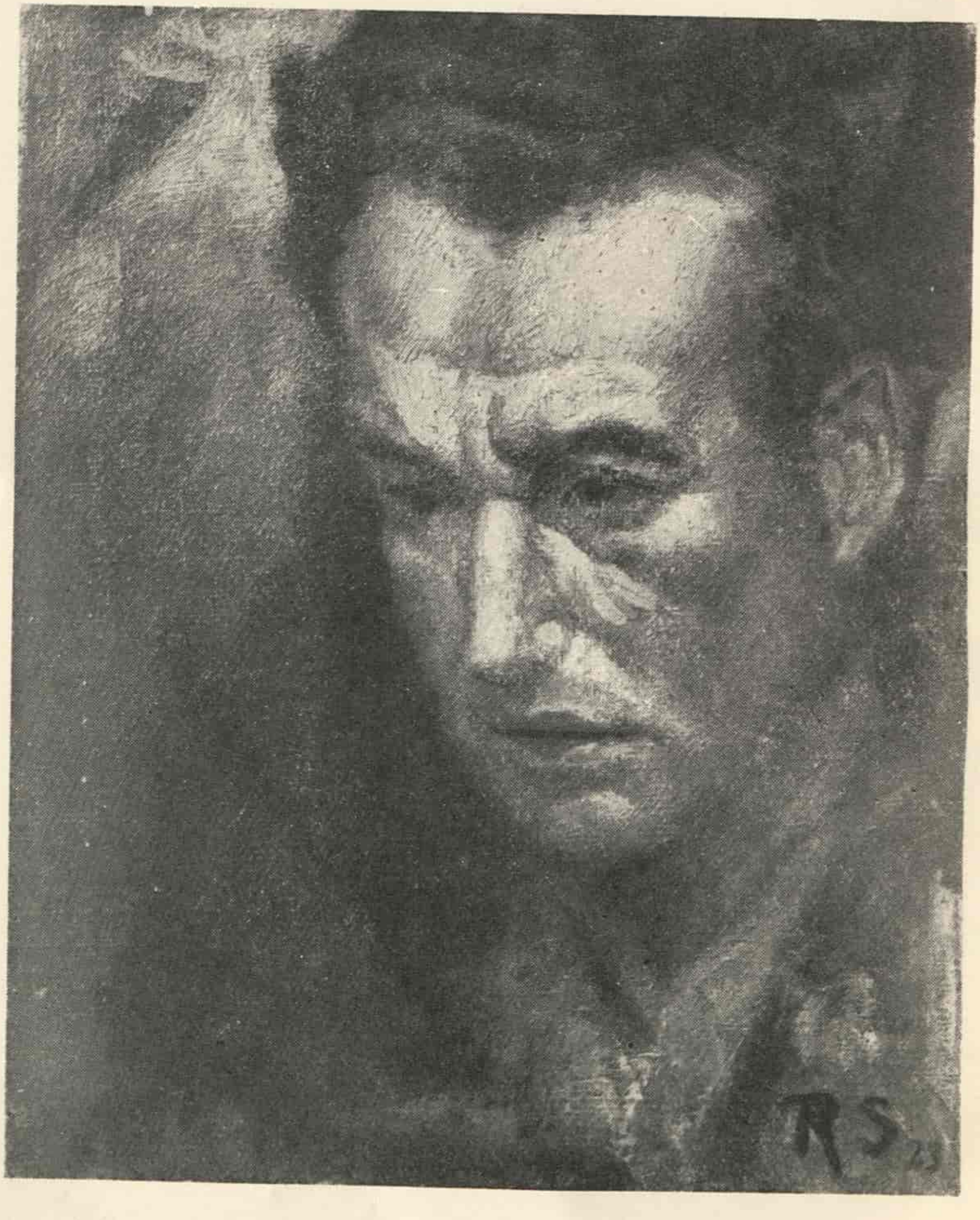
Egon Erwin Kisch: Entdeckungen in Mexiko
Aufbau-Verlag, Berlin 1947

Preveo s njemačkog

SLAVKO GRBEŠIĆ

Oprema

KSENIJA KANTOCI

K, 1 845

1922

EGON ERWIN KISCH

MEKSIKO

УНИВЕРЗ. БИБЛИОТЕКА
„СВЕТОЗАР МАРКОВИЋ"
БЕОГРАД

NAKLADNO PODUZEĆE »GLAS RADA«
ZAGREB 1952

ГРАДСКА ВИСОКА ШКОЛА ЗА ТЕЛЕСНУ КУЛТУРУ
УНИВ. БИБЛИОТЕКА
К. бр. 18871

Štamparski zavod »Ognjen Prica«, Zagreb

PRIPOVIJETKE O KUKURUZU

Meksička zemlja dala je svijetu kukuruz, njegova velikog hranitelja. (Jedino je riža to u još većoj mjeri).

Kukuruz je jedan od simbola suverenosti Meksika; kruna je agava, žezlo kaktus, a blistava vladarska zlatna jabuka klip kukuruza.

Nema poljskog ploda, koji bi bilo gdje u gradovima toliko udarao u oči, kao što kukuruz udara u oči u Meksiku. Prvo, što zapne za oko, to su tortilleríje, pekarnice, koje su ujedno i prodavaonice, a ipak nisu ni jedno ni drugo. Nemaju ni izloga ni vrata, a smještene su u udubljenju otvorenom prema ulici. Dio rada obavlja se na pločniku: tu se ribaju kamene posude »metate«, čiste se željezna ognjišta, a naveče se od izgorena drvena ugljena mijesi neka vrst briketa.

A unutrašnjost, ako se kod toliko otvorena prostora može govoriti o unutrašnjosti, uopće nije pekarnica, u kojoj se žare ognjišta, znoje kalfe i šegrti raspiruju vatru; nema tu ni dugih žarača ni korita, što nalikuju na ljesove, ni visokih polica za kruh.

U tortillerijama rade samo žene. Od vapna i samljevena kukuruza umijese najprije čvrsto tijesto, masu. Vapno je ono, što tortilli daje okus i omiljeni sjaj, a one koji je jedu, čuva od rahitisa; na svakom se koraku vidi, da tortilla prija zubima — čak i najstariji Meksikanci kese bijele zube, bez ijedne rupice, i ružičaste desni; takvi zubi kod kruhoždera blistaju samo ako su djelo zubara.

Kad je tijesto umiješeno i podatno, uzima tortillera... Prije nego nastavimo, moramo upozoriti čitatelja, neka u Španjolskoj ne upotrebljava olako riječ tortillera. U Španjolskoj se tortille ni ne prave ni ne jedu, ali ima tortillera. Ondje, naime, tako nazivaju lezbijke. (Kad je neki brod sa bjeguncima iz Španjolske pristao u Veracruzu i na palubu su dospjele meksičke novine, putnici su zapanjeno buljili u naslov »Štrajk tortillera«. Čudna zemlja, govorili

su došljaci, gdje i takve žene štrajkaju. Traže li kraće radno vrijeme, veće plaće, kolektivni ugovor?)

Ali govorimo o normalnim meksičkim tortillerama, koje uzimaju među dlanove komad tijesta. Počinje radni proces, koji se nadaleko čuje. Tijesto se lupa među dlanovima, dok ne postane tanko i okruglo. Da bi postalo još okruglije i još tanje, leti bezbroj puta strelovito u visokim lukovima sa dlana na dlan. Muzikanti blagopokojne bečke gradske muzike, udarajući činelama, obrukali bi se kraj tortillera: nije ni čudo, ta Meksikanke žongliraju tako od pamtivijeka sa svojim svagdanjim kruhom, pa kako da to i ne umiju bolje od nekog vojnika sa skraćenim vojnim rokom.

Mušterije ulaze u lokal i, dok diskovi proliječu zrakom, prate lupetanje tijesta lupetanjem svojih jezika. Od vremena do vremena tortillera uranja ruke u toplu vodu, da bi ih isprala od prilijepljenih komadića tijesta. Na kraju je lepinja postala okrugla gotovo kao kružnica. Na comal, vruću ploču na ognjištu, stavlja se tada malo masti, da se tortilla ne prilijepi, kad je na nju stave, a na nju će je svakako staviti. Malo pripečena, sa crnom mrljom na žutoj podlozi, svježa i topla, to je bazlamača bez jaja, bez soli i bez šećera. Tortilla je kruh milijuna, a služi i kao viljuška, kašika i tanjir onima, koji uz taj kruh imaju još štogod da pojedu.

Svakodnevni polazak na tržnicu završava kupovanjem tortilla, a iz tortillerije domaćica trči ravno kući, da tortille donese na sto, dok su još vruće. Tamo, gdje ih peku kod kuće, čine to za vrijeme jela; iz kuhinje neprestano donose svježe tortille, da bi ih jeli onako vruće, kako su ispečene.

Na selu ne dominira cestom tortillerija, nego molino de nixtamal, mlin za kukuruz. Nema sela, koje ne bi imalo bar jedan lokal s tim natpisom i malim mlinom s gazolinskim motorom. »Nixtamal« je indijanska riječ, koja se u Meksiku sačuvala sve do danas. (I riječ »tlapalerija« potječe od jedne aztečke imenice, no kako u doba Asteka vjerojatno nije bilo trgovina bojama, mora da je tek kasnije dospjela u poslovnu upotrebu. A nixtamal su mljeli već u predšpanjolsko doba.)

Žene u provinciji donose svoj vlastiti kukuruz u molino de nixtamal. Na selu ima svatko malo kukuruza, bar nekoliko strukova, koji rastu oko kolibe. Po dvorištima — to je obilježje meksičkog sela — uzdiže se vitak četvorougaoni tornjić, ispleten od perušine: cincolote, hambar za kukuruz. Krov ga štiti od kiše, a podignut je na visokim drvenim nogarima, da se u njega ne uvuku štakori.

Iz cincolota potječe zrnje, koje domaćica donosi u molino de nixtamal, da se zajedno s vapnom samelje za masu. Kod kuće — svako je kuhinjsko ognjište tortillerija — tu domaćica peče tortile za svoju obitelj. A i za prodaju. Nošenje tortilla na trg starinski je običaj, naslijeđen od pradjedova. Bosa, na vršcima prstiju, savijenih koljena i hitra sitna koraka, balansirajući košarom na glavi, brza ona tisuće godina svojim putem na trg, udaljen često na milje. Samilosni auto hoće da je poveze. Ne odgovorivši, ne razumijevši, ona brza dalje, prema trgu. Tamo već tisuću godina čuči nepokretno usred meteža i gurnjave pred istom košarom s istim tortillama na istom mjestu. Kad posljednji komad nađe kupca, brza kući, kao što je i došla.

Molino de nixtamali u velikim su gradovima tvornice s električnim pogonom, koje pripadaju dioničarskim ili komanditnim društvima. Njih i liferante, koji im dobavljaju kukuruz, stanovništvo okrivljuje, kad raste cijena tortillama, jer od cijene tortilla zavisi život masa.

Prilikom prvomajskih demonstracija u gradu Meksiku čovjeku, koji je prije toga doživio majske svečanosti u New Yorku, udara u oči dvoje: seljački odnos meksičkog industrijskog radnika prema zemlji i neznatan interes za vrijednost novca. Putem na Union square protestirale su kolone Njujorčana protiv povišenja tarifa podzemne željeznice. »Five cents is fair enough« bilo je ispisano na pločama na kojima su bile prikazane niske nadnice — nasuprot nacrtanim isplatnim vrećicama bile su nacrtane vreće s milijunskim profitima upravnih vijeća. Meksički radnik, mnogo slabije plaćen, na svoj praznik rada ne spominje takve stvari. On živi u zemlji, gdje revolucija još nije nešto zastarjelo, mitski falsificirano, nego je sadašnjost, iz koje potječe sve što je dobro ili bar donekle dobro. U Meksiku se čak i reakcionari u bučnim i gromoglasnim govorima hvale ogromnom ulogom, koju su tobože imali u slavnoj revoluciji.

Na strani zemljoradnika borili su se gradski radnici za podjelu zemlje i protiv kmetstva, i njima su još uvijek pred očima ti agrarni ideali. Portret seljačkog vođe Emiliana Zapate lebdi nad činovnicima zalagaonice, »zemlju i slobodu« traže metalski radnici. A svi, bili to radnici petrolejskog poduzeća ili elektrane, ili šoferi autobusa, učitelji, željezničari, grafičari, polagači cijevi, tekstilni radnici, namještenici arene za borbu s bikovima ili kinooperateri, svi se ujedinjuju pod istom zastavom i istim poklikom u protestu protiv zajedničkog neprijatelja: »Contra los acaparadores del maíz«, protiv špekulanata kukuruzom.

УНИВЕРЗ. БИБЛИОТЕКА „СВЕТОЗАР МАРКОВИЋ" БЕОГРАД

Uostalom, majska povorka kreće se usred pokretnog tržišta živežnih namirnica, na kojem također dominira kukuruz. Ulični trgovci nude ga u svim oblicima.

»Elote« nazivaju u Meksiku kukuruz u klipu. Kuhana ili pečena kupuju ga od uličnog kuhara s užarena drvena ugljena i glođu u hodu. Usput kupuju i jedu i četiri nacionalna jela, tamales, enchiladas, tacos ili quesadillas. Valja naučiti razliku između ta četiri jela, ako se putuje Meksikom i želi birati među onim, što nude pečenjarnice i tržnice.

1. Tamales: izvana kukuruz, iznutra kukuruz. Kaša od kukuruza mljevena zajedno s ljuskom, umotana u kukuruzni list; kuha se u pari, često s malo mesa, i ako se želi — a želi se uvijek — sa čilskim paprom.

2. Enchiladas: umotane tortille ispunjene s malo puranova ili drugog mesa, povrćem ili svježim sirom, parene u umaku od rajčica, posute lukom. I ako se želi — a želi se uvijek — sa čilskim paprom.

3. Tacos: meksički sendviči. Tvrde tortille s frijolima (grahom), varivom ili mesom, i kad se želi — a želi se uvijek — sa čilskim paprom.

4. Quesadillas: tortille ispunjene mesom, kobasicom, sirom ili flor de calabazom (tikvičinim cvijetom) pržene na vrućoj masti. I želi li se, ili se ne želi, uvijek sa čilskim paprom.

Kukuruz ne samo da se jede nego se i pije. Atole je piće, iako više podsjeća na razrijeđenu kašu ili juhu s krupicom; proizvodi se od zamućenog kukuruznog brašna i miješa se ponekad s voćnim sokom. Ili pozole, juha od osušenog kukuruza, kuhana sa svinjskom glavom, bogato začinjena sirovim lukom i onim garbanzima, protiv kojih se onako žestoko borio Heineov Atta Troll.

I u alkoholiziranju naroda kukuruz ima udjela; u Meksiku s pomoću pulque de maíza, koja ničim ne zaostaje za običnom pulquom, a u Boliviji s pomoću chiche, koje obljubljenost ni najmanje ne krnji čudnovat način, na koji se dobiva. Čitav dan, za vrijeme svih svojih poslova, žvaču bolivijske žene svježe zrnje kukuruza i pljuju ga od vremena do vremena u kacu. Pljuvačka dovodi do izlučivanja šećera, koji uzavri, i naveče muževi mogu namakati grlo onim, što su žene u toku dana brižljivo pripremile. Sve to i još mnogo toga može se pripremiti od kukuruza, toliko ima načina da se uživa.

Prema religiji Tolteka bio je kukuruz materija, od koje se sastoji čovjek. Iz spilje Cincalli, kuće kukuruza, dolaze još nerođena

djeca u tjelesa matera i mogu živjeti i rasti samo uživajući kukuruz. A bio je samo slučaj ili milost bogova, ako su Indijanci, dok su još bili nomadi, naišli na struk divljeg kukuruza. Najčešće su morali gladovati, a na njihovo tjeskobno pitanje: gdje je spilja Cincalli, bio je samo jedan odgovor: To znaju bogovi.

Ali to nisu znali ni bogovi, a upravo su oni naročito željeli da to znaju, jer na zemlji su kukuruz nazivali »trava bogova«, i, kad bi ljudi saznali, da sveznajući ne znaju, gdje raste njihova vlastita trava, dokrajčilo bi to poštovanje religije i spremnost na žrtve.

Zbog toga su bogovi povjerili jednome od svojih, da za njom traga. On je razmjerno brzo opazio, da skrletnocrveni mrav posjećuje kuću kukuruza, i to samo za takozvane Žmirkave noći. Božanski detektiv dugo nije mogao pronaći adresu ove kuće. Tek nakon pedeset i dvije godine motrenja uspio je za Žmirkave noći zateći skrletnocrvenog mrava, kako izlazi iz pukotine na brijegu noseći na ramenu čitavo zrno kukuruza. Upravo onako, kao što bi u takvu slučaju učinio i zemaljski detektiv, preobukao se božanski, preobukao se u skrletnocrvenog mrava i provukao se kroz pukotinu u spilju Cincalli, koja je od dna do vrha bila krcata zlatnim zrnjem. Tako su bogovi donijeli kukuruz ljudima i dokazali, da znaju, gdje ga se može naći.

Čovjek je sada postao potpun čovjek. Više nije morao naokolo lutati, da sebi nađe hranu, zakapao je zrnje u zemlju i čekao, dok ono uskrsne i pogosti ga ručkom. Zasjevši tako na jednom mjestu sagradio je sebi krov, a iz više koliba razvila se zajednica.

Ali bogovi nisu dali čovjeku prevelikog obilja, trebalo je da on i dalje zavisi od bogova. Davali su mu kukuruz oskudno, bilo je nerodica i gladi. Ljudi nisu htjeli skrušeno primati glad, branili su se. Za dobrih godina punili su hambare za slabe godine.

Nakon što su Španjolci provalili u zemlju, provalili su i u te hambare i ukočili se od požude, ugledavši zlato, nagomilano do stropova. Teško su se bili razočarali, kad su saznali, da je to samo zrnje poljskog ploda. Poslali su doduše nekoliko uzoraka u Španjolsku, ali dvor je već poznavao zrnje: donio ga je Kolumbo, ali nije za njega pobudio zanimanje. Neki španjolski grandi, koji su ga zasadili u svojim vrtovima kao kuriozmu biljku, požnjeli su samo prezirno mrštenje svojih dama.

Dvadeset godina nakon Cortezove misije poklonili su osnivači grada Valladolida u Yucatánu svom gradu-patronu u Španjolskoj vreću kukuruza. Gradski oci španjolskog Valladolida umjeli su bolje cijeniti dar. Posijali su kukuruz, proširili ga cijelom Evropom i osno-

vali poljoprivrednu burzu, koja je stoljeća diktirala kurs svjetskoj trgovini kukuruzom.

U nekim zemljama zvali su ovu biljku »kukuruz«, u nekima »corn«. Ali najprije su je nazvali »turska pšenica«, i to s istog razloga, s kojeg u Engleskoj purana nazivaju »turkey«. Ona Turska, kojoj dugujemo i jedno i drugo, nalazi se u Meksiku. Evropa tada nije bila sposobna, da joj misao segne preko granica kontinenta i identificirala je sebe sa svemirom. Daleki, egzotični krajevi nisu mogli biti drugdje, osim u krajnjem zakutku Evrope: u Turskoj.

I nakon što su kukuruzni bogovi istjerani i ustoličeni kalendarski sveci, dolazilo je u Meksiku do nestašice i poskupljivanja kukuruza, dolazilo je čak do ustanaka protiv »acaparadores del maíz«. S kukuruznom pobunom u lipnju 1692. može se čovjek upoznati, ako se zainteresira za reportera onog vremena Carlosa de Siguenza y Góngora, koji je sebe i svoj časopis nazvao »Mercurio Volante«.

Miljenici vicekralja nagomilavali su kukuruz, da bi špekulirali. Uzalud je stanovništvo stajalo u repovima pred molino de nixtamalima i pred tortillerijama. Dolazilo je do sukoba sa gradskom stražom, u jednom od njih neku je ženu proburazila helebarda. Ogorčena masa odvaljala se prema dvoru, zapalila ga, i kolega Carlos de Siguenza y Góngora, leteći Merkur, daje naslutiti, da je bilo oplakano mnogo mrtvih, a bilo je i drugih nevolja.

Špekulanata-miljenika vicekralja više nema, otkako nema resora vicekralja, ali kukuruz nije prestao biti objekt špekulacije. Nije bilo vlade, koja nije pokušavala da doskoči tom kardinalnom problemu unutrašnje politike. Određivane su maksimalne cijene kukuruzu i tortillama, izdavani zakoni o sjetvi, regulirane porezne i transportne tarife, davane akontacije na žetvu i osnovana rezervna žitnica za Distrito Federal, područje glavnog grada, u kojoj je uskladišteno najmanje 12.000, a zna biti i do 25.000 tona za tridesetodnevnu opskrbu.

Osim toga, u Meksiko, koji je prije kukuruz izvozio, kukuruz se sada uvozi. Iz sjeveroameričkih luka u Meksičkom zaljevu (Corpus Christi, Houston-Galveston i New Orleans), iz kojih se izvozi kukuruz, transport je zbog blizine jeftiniji, pa je već prije izbijanja rata s meksičkog tržišta gotovo potpuno nestao žuti argentinski kukuruz iz La Plate, bogat B-vitaminom. Mjesto njega prodaje se whitecorn 2, bijeli kukuruz plosnata zrna iz Sjedinjenih Država; naziv »whitecorn number two« sve se češće pojavljuje u naredbama i protokolima, a da tortillera, pa i onaj, tko jede tortillu, ni ne sluti, što to znači.

To bolje znaju u Calle Mesones, što znači whitecorn number two. Calle Mesones je ulica vreća s paprom, slikovito i konkretno. Ovamo se dopremaju vreće sa čilskim paprom, ovdje leže i otpremaju se odavde, kao i vreće sa drugim mirodijama, s ljudskom i stočnom hranom, u prvom redu s kukuruzom. Iza šaltera i na telefonima špekuliraju vreće papra u ljudskom obliku.

Danju je kolnik ove ulice neprohodan, jer ga zakrčuju teretni i osobni automobili; nosači, koji su došli sa sela i ovdje istovaruju i utovaruju terete, ne samo da nemaju auto nego nemaju čak ni cipele.

Ono, što u ovoj ulici ne služi direktno veletrgovini živežnim namirnicama, služi joj indirektno. Trgovine vrećama i konopcima od henequéna, vlakna iz Yucatána, radionice s ogromnim kotačima za popravak ogromnih teretnjaka, stolarije, u kojima se proizvode sanduci i — specijalitet, kojeg u inače sličnim ulicama pariskih tržnica nema — prodavaonice oružja s revolverima za nakupce kukuruza.

Calle Mesones je burza, ali njeni su članovi uvijek u blizini robe. Drugačije nego na čikaškom Board of trade. Tamo se doduše osjeća lula burzijanaca, ali ne vidi se nijedan klip kukuruza. Još se manje vidi, da klipovi kukuruza plešu onako, kako svira ta lula. (Filmski operater: prebacite svijetlo s kurseva na ploči čikaške burze i snimajte, kako tortille u tortilleríji skaču sa dlana na dlan!)

Pri aranžiranju tog baleta sudjeluje toliko režisera i koreografa, da onaj, kome kukuruz nije divertissement, nego hrana, ni najmanje ne uživa. Ali nije samo burzovna špekulacija uzrok, što otac naš ne čuje molitvu za kukuruzni kruh svagdašnji. Mnogim teškoćama pridružila se još jedna.

Sjedinjene Države Sjeverne Amerike kupuju meksičku radnu snagu. Nude dnevnice do osam dolara i ugovore do devet mjeseci, dakle mogućnost zarade, kakva se ne smiješi nijednom poljoprivrednom radniku u Meksiku. Počelo je masovno preseljavanje preko granica, prava seoba naroda. Čitavi su se distrikti Meksika ispraznili, jer su njihovi stanovnici zaposleni na plantažama rajčica, špinata, prokula, u voćnjacima i na popravku željezničkih pruga u Kaliforniji i Teksasu.

Seljak je ostao bez radne snage. Zato odlazi kao »bracero« u SAD, ili mjesto kukuruza, koji mu donosi samo 325 pesâ po toni, sije na primjer sezam, koji mu donosi 1100 pesâ. Sve druge korisne biljke mnogo se bolje plaćaju nego kukuruz, bez kojega bi narod pomro od gladi.

УНИВЕРЗ. БИБЛИОТЕКА „СВЕТОЗАР МАРКОВИЋ" БЕОГРАД

PROVALIO JE VULKAN

Sjeo sam na papuču auta, da skiciram, što se preda mnom zbiva. Model je s prezirom osvjetljavao moj papir. Taj model ne odgovara nikakvom poznatom pojmu. N je živo biće, a ipak živi u neprekidnom kretanju. To je geološka ili mineraloška tvorevina, u svakom slučaju anorganska, a ipak bjesni i prska i buči i nabacuje se kamenjem i porugom na moj papir.

Danas popodne pristupio sam tom biću, koje se prije dvije sedmice počelo rađati iz utrobe majke zemlje i sve je više uzdizalo oslobođeni dio tijela, stotinu metara, dvjesta metara. Novorođenče je vapilo prema nebu, pupak mu je bio užaren, prskalo je krv i žuč, zaprskalo atmosferu i izbacilo iz sebe ogromnu količinu pogani.

Oko brijega, koji sve više raste, ta se pogan stere kao neki mlinski kamen ili obod sombrera. Materijal je troska. Veliki oštrobridi komadi troske stisnuli su se jedan uz drugi, kao da su izatkani i uglačani u sombrero nadnaravne veličine, kao da su isklesani u mlinski kamen božjeg mlina. Debeo je materijal oboda, debeo mlinski kamen, dvanaest metara debeo.

Prišao sam tom dvanaest metara visokom zidu od lave, ali ga nisam mogao dodirnuti, zahuknuo me svojim žarom. Uzmakao sam pred tim žarom i obišao ga udaljen od njega čitav kilometar. Zveketalo je u zidini, kao da štropoću željezni lanci, poneki se kamen otkinuo od zida i stropoštao. Tek kao cjelina i tek postepeno proširivao se krug lave kao krug valova, deset metara na dan proširivao se rub, ostajući stalno okomit. Sve, što mu je bilo na putu, odnosio je sa sobom, visoko drveće nestajalo je bestraga.

Zamišljao sam lavu kao gustu tekućinu, nešto staklasto, kao rijeku. A ovo ovdje bila je bezoblična, gruba tamnosiva sipina. Nije baš u dalekom rodu s opsidijanom, koji pred putnikom, što prolazi predjelima Meksika, često zasvjetluca kao neki tamni poludragi ka-

men; od ohlađene lave, što se pretvorila u opsidijan, Indijanci su pravili oružje i oruđe, idole i nakit, a iz sastavnih dijelova ovog zida ne može se napraviti ništa. To je kamenje iz vječnog mraka zemljine utrobe, izbačeno na vječni sjaj sunca. Strmoglavljalo se, tik uz krater, iz kojeg je izišlo. Ali već nakon nekoliko sekundi, s novom provalom, prispjeli su novi emigranti i, da bi ostali što bliže zavičaju, gurali prvodošle ustranu. Ovi su se povlačili u koncentričnim krugovima, korak po korak, deset metara u dvadeset i četiri sata.

Poljana pred vulkanom i krugom njegove lave obična je ravnica, kukuruzište i ispaša; tu i tamo poneki brežuljak s crnogoričnom šumom; njegovo podnožje, sa strane, okrenute prema vulkanu, pokrivaju sada dvanaest metara visoki blokovi lave.

Pokušao sam da se uzverem sa druge strane jednog takvog brežuljka. Strmina nije bila velika, ali prašnjavi pepeo prekrio je obronak toliko, da sam propadao do koljena. Nije mi bilo teško da se iz njega izvlačim, i potrbuške sam puzio dalje, služeći se rukom pomoćnicom, koju mi je spremno pružalo granje napola zasutog drveća.

S uzvisine sam lijepo vidio polje lave. Blok do bloka, siv i uzdimljen, kretao se neugodnom sporošću, ocean rastopljena bazalta, sahara poluukrućene troske. Ništa, ništa, ništa ljudskog, nikakve veze s bilo kakvim živim bićem. Onim drugim pustinjama, onim drugim morima, u kojima je dosad bio zavičaj te sipine, nikad nije prokrstarila karavana niti ih je preplovio brod, o onom drugom svijetu ispod zemljine kore govore nam samo teorije i hipoteze.

Ovdje na vršku brežuljka bio sam u visini kratera, nasuprot krateru. Blistao je u nadzemaljskom (ili da kažem: podzemaljskom?) osvjetljenju. Mnogo se toga u njemu događalo, ali bilo mi je, kao da gledam ne u zasljepljujuće svijetlo, nego u mrklu noć, tako sam malo toga razabirao. Štoviše, krivo bi bilo, kad bih kazao, da je krater usađen na vrh brda kao kotlina. Otvor je zemlje dublje, na zasutom kukuruzištu čovjeka iz obližnjeg naselja Paricutín.

Taj čovjek, Indijanac Dionisio Pulido, došao je ovamo prije četrnaest dana, 20. veljače 1943., i odjednom ugledao, kako se površina njegove njive razjapljuje, uzdiže, počinje se pušiti i grmjeti, pa je dao petama vjetra.

Od Dionisijeva kukuruzišta nije ostalo ništa, nikad više, za čitavu vječnost, ne će to biti kukuruzište. Na polje se izrigao krater, koji riga i dalje, tako da je nastalo brdo, što neprekidno raste, a krater usađen u visoravan brijega nalik je na kotlinu.

Iz te kotline svake četiri ili svakih šest sekundi lete prema nebu stupovi dima i vatre. Devet puta uzastopce eksplozije su razmjerno

slabe, zatim slijede četiri osrednje, onda dvije snažne i na kraju najsnažnija, strašna, žestoka erupcija. Redoslijed je uvijek isti, iako razmaci nisu. Ponekad neka snažna detonacija upadne bezobzirno u neku slabu.

Već jutros, udaljen još na milje, kad sam na putu ovamo prolazio kroz državu Michoacán, vidio sam stupove dima i plamena. Tada je to bio zapravo samo jedan jedini stup dima. I popodne, kad sam prispio ovamo, činilo se, da se sastoji od dimljive magluštine, izgledao je kao golema cvjetača od dima, posred koje svjetluca crvenkasti panj. Kad se spustio mrak, sve je postalo drugačije.

Kad se spustio mrak, sve je postalo svijetlo. Prije svega stupovi dima. Pretvorili su se u stupove vatre. Izlijeću crveni, crveni se visoko uzdižu, crveni iščezavaju. Plamen, koji je popodne tek malo šarao oblake dima, sada potpuno dominira, i siva para jedva se u njemu nazire, više kao neka sjena.

Uzdižu se uzbudljivo vrelih boja i raznolikih oblika. Jednom je to konj, koji iskače iz brda, propne se, zasopta i rasprši se. Drugi se put pojavljuje alegorička statua s bakljom u uzdignutoj ruci — simbol, koji u kozmičkom trenutku iščezava bestraga. Jednom iz začarana brijega izrasta palma širokog zlatnog stabla, zlatne krošnje i zlatnih plodova; ah, stablo se raspršilo, grane su se polomile, a kokosovi orasi popadali su na tle prije nego što sam ih se dočepao. Jednom je stup vatre izgledao kao pravi stup, barokni stup, raskošnih izbočina i vijuga, koje su nalikovale na grudi, slabine i bokove; zamamno se pružio sve do neba, da se rasprsne dosegnuvši svoj cilj. Drugi je put to bio vatromet raketa, koje se, pišteći, strmo uzdižu i rasprskavaju u kišu zrnaca, vatromet, o kakvom prvi gospodar Versajskog dvorca nije ni sanjao.

Neprekidno dašće krater, snažno kao lokomotiva, neprekidno gruva baterija, i kad erupcija raste, i kad opada i gasi se. Kad bjesni bitka na moru, kad eksplodiraju kemikalije, kad se bombardirani grad pretvara u plameno more, kad plamsaju visoke peći — znam razlog. A ovdje? Zašto hukće i grmi, zašto pećine i vatra i pepeo lete pod nebo, da se zatim survaju na zemlju, tko i što djeluje u tom ždrijelu, dokle će to trajati, još jedan dan ili tisuće godina?

Ne bi li uzavrelom podzemnom svijetu bilo udobnije, da se probije kroz beskrajno duboke provalije ovog kraja, kroz »barrance«, ili kroz kanale i lijevke vulkana, koji već postoje, nego da se probija kroz ovu dolinu? Zašto je izabrao upravo tihi Paricutín i ovu njivu Indijanca Dionisija Pulida?

Popodne sam vidio, kako iz kratera leti kamenje, koje se usput izdvajalo iz stupova dima i u svim se pravcima razlijetalo prema nebu. Kad se spustio sumrak, pretvorili su se u ognjene blokove. Putovali su prema sazviježđu Oriona i na čas se činilo, kao da njemu pripadaju. Kad je taj časak prošao, srušili su se blistajući kao meteori na brijeg, sačinjen od vatrenih blokova, koji su već prije pali. Mnogi zvjezdani kamen pao je natrag u krater, drugo je kamenje palo na vrhunac čunjolikog brijega i odande se dalje rušilo i kotrljalo. Kao da je baza čunja bila razdijeljena na 360 stupnjeva, prema svakom stupnju kotrljalo se s vrška po jedno zlatno povjesmo, trista šezdeset lavina od tekućeg zlata. Brdo je postalo prozirno.

Više nisam čuo kanonadu, više nisam osjećao zadah požara, više nisam ćutio vrućinu. Još sam samo gledao, utonuvši u vizije.

Danju je rub lave bio zid od tamnosive, plavkaste bazaltne troske. Ali noću su blokovi bili užareni. Mogao bih se bio zakleti, da je preda mnom Grande Corniche: sjajno rasvijetljen utisnuo se Casino de la Jetée u more, u vodoravnom providnom lancu gorjele su ulične svjetiljke Promenade des Anglais, zatim je lanac svjetiljki vijugao uzbrdo i nizbrdo i utjecao u iluminiranu kupolu kartaške katedrale Monte Carla. Između svega toga, prekriveni maglicom svijetlećih reklama, barovi, paviljoni, trgovine s draguljima i svim drugim blistavim stvarima. Blijesak je obasjao papir, na kojem sam pisao.

Još prije četrnaest dana odvijao se na podiju ove sljeparske pozornice pravi život. Njega je zauvijek nestalo, nestala je trava s kukcima i crvima, nestalo je kukuruzište s poljskim mišem i krticom, nestalo drvo sa pticom i leptirom, nestala livada s kravom i magarcem. Ali uokolo, tik uz rub vulkana, život se nastavlja.

Naokolo cvrkuću ptice, koje bi se lako mogle uzdići u hladnu atmosferu, gdje im ne bi smetalo praskanje i sijevanje. Sasvim nisko lete te šarene ptice, uz tle pokriveno pepelom, uz moja koljena, očigledno traže svoje gnijezdo i svoju obitelj i ne snalaze se u potpuno izmijenjenom kraju.

Rijetka je ovdje šuma. U visini čovjeka oderan je stablima komad kore, izviruje golo drvo, i kad na to žuto lice padnu refleksi vulkana, ono se isceri. Neugodno je biti izložen toj zgrčenoj nakazi, iako čovjek zna, da je ona samo rez u stablu, iz kojega teče smola u podmetnutu posudu.

Ne poznam psihologiju vulkana. Da li je ovaj, što je upravo nastao, razočaran, što je postao objekt radoznalosti, zarađivanja i senzacije? Otkako se vulkani pamte, još nijedan nije prošao poput

njega. Vješaju mu mikrofon pred nos, i on mora u njega dahtati, kašljati ili grmjeti za radio-slušače kontinenata. Stavljaju mu pred nos fotografski aparat, i svaka snimka, bilo s profila, bilo en face, prenosi ga pretplatnicima ilustrirane štampe čitavog svijeta. Pružaju mu pred nos filmsku kameru, i kad hrakne i kad pljune i kad se makne, hrakne i pljune i makne se za svu kinopubliku na ovoj zemljinoj kori, koju je hrabro probio.

I znanost po njemu čeprka, ogledava ga, osluškuje, opipava mu puls i mjeri temperaturu. Kad god se izbljuje, kad god obavi nuždu, tek što to učini, već to unose u skale i tabele. A kako se nesmetano sve to obavljalo u krilu zemlje!

Na brežuljku, na koji sam se uzverao upadajući do koljena, učenjaci su razapeli svoje šatore. Dva studenta poznajem, »od Harza do Helade sami prijani«, kao što je konstatirao prijan Mefisto.

Pripovijedali su mi o vulkanskoj bebi. Kažu, da su ustanovili čak i dubinu, iz koje potječe, ustanovili su je bez viska: 32 kilometra. Kažu, da se to zna, jer sav materijal, koji je izišao napolje, pripada pliocenu, najmlađem sloju tercijara, koji leži u toj dubini. Klima tamo dolje proračunana je na 1100 stupnjeva, jer se pri toj temperaturi bazalt topi u ovakvu trosku, kakva je pred nama. Kodmadi lave na podnožju brijega prekrivaju dva kvadratna kilometra zemljišta i pomiču se na dan deset metara ustranu i devedeset centimetara uvis. Blokovi sadrže četiri do pet procenata željeza.

Čunjasti brijeg razvijao se od časa svog porođaja upravo sjajno. Od jučer je narastao za četiri i po metra, sad je već visok dvjesta dvadeset metara. Njegova je baza gotovo geometrijski točan krug promjera od pet stotina metara, a promjer platoa na vrhu iznosi sto i pedeset metara. Obronci se spuštaju pod kutem od trideset i pet stupnjeva.

»A ova dimljiva magluština?«

»Fumarola? Nije uvijek jednako visoka, prosječno hiljadu metara. Najviše do šest stotina metara vuče sa sobom eruptivno kamenje i pepeo. Najveći blok bio je od četiri kubična metra.«

Kazali su mi još, da se radi o pravom vulkanu, u što zapravo nikad nisam sumnjao. Nisam mogao ni pomisliti, da je to naprosto neka ekstorzija, ispupčenje tla, do kojeg često dolazi uslijed tektonskih potresa, i koja u vulkanskim predjelima također može izbaciti plamen i dim i kamenje. Kažu, da je to prvi vulkan rođen u Meksiku poslije Jorulla.

Jorullo je od svog novog brata udaljen jedva dva sata vožnje automobilom. Rođen je Jorullo 28. rujna 1795., i jedan od razloga Humboldtova putovanja u Meksiko bila je čežnja, da licem u lice pogleda to najmlađe brdo. Vidio ga je, kad su vulkanu bile četrdeset i četiri godine. Jorullo se za to vrijeme još nije zalijenio, lava je još bila toliko vruća, da je Humboldt na jednom grumenu vulkanske zemlje, hornitosu, uspio zapaliti cigaru. U tom kraju još su živjeli svjedoci, koji su mu dali materijal za njegov opis rađanja vulkana. On bi bio volio, da je sam tome prisustvovao, kao Plinije provali Vezuva, kad su propali Pompeji.

Da može danas biti ovdje, pružilo bi se Humboldtu zadovoljstvo, da vidi potvrdu svoje teorije o postojanju vulkanskog lanca. Prema toj teoriji zjapi »vrlo duboko u unutrašnjosti zemlje, između 18. stupnja 59. i 19. stupnja 12. sjeverne širine, pukotina, koja se u dužini od devet stotina kilometara pruža od istoka na zapad i kroz koju u različito vrijeme probija vulkanska vatra od obale Meksičkog zaljeva sve do Južnog mora.« Tik uz Humboldtovu graničnu liniju, naime na 19. stupnju 21. sjeverne širine (i 102. stupnju 19. zapadne dužine) pojavio se sada paricutínski vulkan.

Nova tvorevina ući će u geografiju i vulkanologiju kao paricutínski vulkan, jer se Paricutín zove selo, koje je sebi izabrao za mjesto rođenja i stalnog boravka. Ono broji sto osamdeset i pet stanovnika, sve Indijanaca iz plemena Tarascos. Jedan je od njih onaj Dionisio Pulido, koji je vidio, kad se njegovo staro, strpljivo polje tako neočekivano uzdiglo, a ipak je uvjeren, da je palo, palo na nultu točku vrijednosti.

»Propale su dvije fanege kukuruza,« tuži se on i pripovijeda mi, kako se pred njegovim očima zbio početak kraja. On se sâm uspio spasiti, a i obje njegove mule dotrčale su za njim, ali ono, što je s mukom posijao i upravo nakanio žeti, obje fanege, dakle sto i jedanaest litara kukuruza, ležalo je neopozivo u unutrašnjosti brda.

»Od onog časa nisam okusio ni zalogaja,« zaklinje se on, i koliko se to god činilo nevjerojatno, moram mu vjerovati. Ta kune se na čudotvornu sliku Parangaricútira, a on zna, da je ta slika tako blizu, da ga može čuti i odmah se pojaviti ovdje, da ga kazni za laž. Ali da se Dionisio Pulido i deset puta zakune, da od onog vulkanskog časa nije ništa pio, ne bih mu vjerovao; njegov dah jasno odiše ovdje uobičajenom rakijom od šećerne trske.

»Dvije fanege kukuruza su propale, a polje mi je zauvijek uništeno.«

»Ali sad ste posjednik vulkana.«

»Ah, señor, kakva korist od vulkana?«

Mogao sam Dionisiju odgovoriti, da vulkan nije bez ikakve vrijednosti. Nekoliko desetaka godina prije, meksička republika poklonila je nekom generalu Popocatépetl, vulkan kao orden! Kad je general umro, Popocatépetl je ponuđen na javnoj dražbi uz početnu cijenu od dvadeset i pet milijuna pesâ. Rockefeller je namjeravao da ga kupi radi iskorištavanja sumpornih stijena, ali ga nije dobio.

Dionisio Pulido mogao bi svoj vulkan ponuditi Rockefellerovim nasljednicima, ako ga žele. Ali valja pretpostaviti, da on ni tada ne bi imao novaca, nego najviše nekoliko boca rakije od šećerne trske. On ne bi imao ništa od toga, kad bi njegovo polje postalo objekt tuđinske industrije.

U Uruapánu, najbližem velikom gradu, zavladala je konjunktura za unajmljivanje automobila. Svatko, tko je imao teretna kola, ostavio se svih tereta i prevozio turiste do vulkana. Cijena vožnje rasla je brže nego vulkan. Oko 20 kilometara iznosi udaljenost od Uruapána do Paricutína, put vodi besputnom terpentinovom šumom, vožnja traje šest i po sati, i čovjek je poslije nje potpuno raskliman.

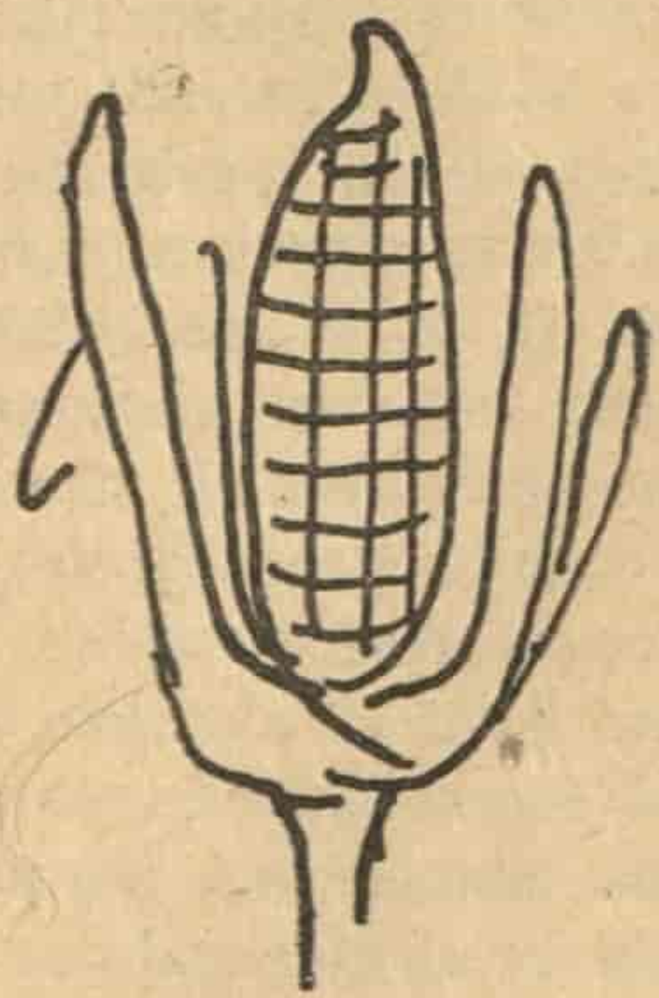
Na poljani pred vulkanom niknule su sajamske drvenjare od letava i granja, tu se toči coca-cola, prodaje taco i voćni kruh ate, specijalitet države Michoacán. Prodavači su mještani San Juana de Parangaricútiro. Oni nisu upali u ovaj trgovački posao nespremni. Parangaricútiro je proštenište; svake godine, 19. rujna, na svetkovinu Crista Milagra, hodočaste ovamo stotine vjernika. Prema tome, svi su mještani pravovjerni katolici; politički pripadaju sinarquistima, fašistima, koji vode skupu agitaciju, prvenstveno u zaostalim krajevima. To međutim ne smeta stanovnike, da budu i oduševljeni pristaše jednog demokrata, bivšeg predsjednika Lázara Cárdenasa. Cárdenas im je dao zemlju, a fašisti im obećavaju još više.

»Mi smo siromašni,« kažu, »živimo od toga, što sami proizvedemo na svojoj zemlji. Do gotova novca dolazimo samo u rujnu za vrijeme proštenja.« Pobožni su i provalu vulkana smatraju kaznom božjom. Neka raskalašena žena mora da je griješila s oženjenim mještanima. Kad je počela erupcija, stanovnici su pobjegli, ostala je samo šaka dobrovoljaca, da čuva Crista Milagra. Nakon tri dana bjegunci su se vratili kući i uredili svoje prodavaonice. Žene vode brigu o trgovini, muškarci za nagradu prate turiste na brežuljke oko

vulkana. Polugama podižu iz jaraka komade lave, mokre na njih, da bi stišali njihov žar, i tako rashlađeno kamenje prodaju posjetiocima. Posao ide mnogo bolje nego za vrijeme proštenja.

»Nije loša takva kazna božja,« rekoh.

Zbunjeno su se smješkali, i to je očigledno značilo, da se slažu, ali se to dokazati ne može.

KULTURNA POVIJEST KAKTUSA

Goethe	Cortez	Spitzweg
Stifter	Napoleon	Humboldt
Karl May	Hebbel	Henri Rousseau

I. Heraldika

Ne, gospodo, nije Meksiko stavio u svoj grb kaktus stoga, što je tu zavičaj kaktusa. Amblem je postojao već prije nego što su Azteki ugledali svoju zemlju. Oni su došli sa sjevera, takoreći iz hiperborejskih šuma Amerike, da potraže domovinu, domovinu, koja im je obećana proročanstvom. Dugo su, boreći se, tumarali uzduž i poprijeko, dok godine 1325. nisu našli obećanu zemlju. Nije moglo biti nikakve sumnje, cilj je bio markiran upravo onako, kao što je bilo navedeno u proročanstvu, trokraka opuntija, okrunjena sa dva rascvala cvijeta, izrasla je iz pećine oplakivane vodom, na kojoj je savio gnijezdo kraljevski orao sa zmijom u pandžama.

Ovdje, na jezeru, po sprudovima, rtovima, obalama i otocima naselili su se umorni putnici i svoje prebivalište nazvali, kao što su ga zvali već u snovima o svojoj seobi: »Tenochtitlán«, kaktus na kamenu. Danas se grad zove »Meksiko«. Orao i zmija nestali su iz okolice, ali kaktus još i sad, kao i nekoć, dominira ovim krajem. Meksiko ima kaktus na zastavi, na žigovima i na novcu, i mnoga indijanska obitelj, da bi pred vicekraljem opravdala zahtjev, da joj se prizna plemstvo, dala je nacrtati svoje rodoslovno stablo, ali ne kao stablo, nego kao opuntiju. Kad posjetite nacionalni muzej, vidjet ćete u dvorani kodeksa, da krakovi opuntije, koje je priroda oblikovala kao natpisne pločice, mnogo logičnije odgovaraju za pisanje imena i brojeva godina nego listovi lipe i hrastova, koji rastu na evropskim rodoslovnim stablima.

II. Likovna umjetnost

Kad se uzmu u obzir ove činjenice, djeluje gotovo komično, da su slikari Nove stvarnosti, umjetničkog pravca iz 1920., izražavali novo u svojoj stvarnosti kaktusom, bez kojeg nema nijednog njihovog enterijera ni eksterijera. Spitzweg, staromodni ćudljivac, stotinu godina prije Nove stvarnosti, smatrao je ljubitelja kaktusa najstaromodnijim ćudljivcem svojih sižea. Jamačno se stoga kulturni historičar Wilhelm Uhde osmjelio da postavi hipotezu, da je Spitzweg, koji se upravo bio vratio s puta u Pariz, na obje svoje slike kaktusa htio prikazati Njemačku: napolju sjaji sunce, zeleni se lišće i cvrkuću ptice, a stari magistratski pisar nagnuo se nad prašan kaktus, koji se pred njim simetrički savija.

»Tu te rapelles, Rousseau, du paysage aztèque . . .?« kliče u jednoj pjesmi Guillaume Apollinaire svom slikarskom prijatelju. Ta se Apollinairova izreka upotrebljavala kao dokaz, da fantastični i izmišljeni krajolici carinika Rousseaua nisu ni fantastični, ni izmišljeni, nego slike prema modelima iz aztečkog pejzaža. Henri Rousseau zaista je kao mladi vojni muzikant s intervencionističkom armijom maršala Bazaina bio došao u Meksiko i tamo mogao vidjeti aztečke krajolike i njihovih osam stotina i pedeset vrsta kaktusa onako, kao što ih vidi budući slikar. Ali ono, što je kasnije slikao luckasti douanier nema s tim ništa više veze nego što na primjer njegova slika nogometne lopte ima s nogometnom utakmicom. Pariski botaničari, koje su zbunjeni kulturni historičari pozvali u pomoć, mogli su ustanoviti jedino to, da nijedna od Rousseauovih biljki, osim agave, ne raste u Meksiku.

III. Literatura

Za Adalberta Stiftera »kaktus nije bio posljednje, čemu sam posvetio pažnju«. On kaže, da su cvjetovi doduše »divni kao bajka«, ali nisu bizarni, bezobrični, a još manje nezgrapni. Naprotiv: njegov vrtlar Simon u stakleniku s kaktusima završava svoj hvalospjev kaktusu i njegovim cvjetovima polemičkim akordom:

»Samo nerazumnost ili površnost ili kratkovidnost mogu ovaj biljni rod nazvati nezgrapnim, jer nema ničeg, što bi bilo pravilnije i mnogostranije, a usto ljepše nego što je upravo on.«

U Meksiku kaktusima nisu potrebni ni Stifterovi vrtlari, ni Spitzwegovi pisari, ni uzgajališta, a niti sićušni lonci. Širom zemlje

raste kaktus i tjera cvjetove, koji često uvenu, a da nisu zadivili ljudsko oko. Da on raste, i u kojim oblicima, u Srednjoj i Južnoj Americi, zabilježio je već Goethe. Saznao je to iz Humboldtovih »Misli o fizionomici raslinja« i samo stilski drugačije formulirao:

»Novom kontinentu svojstven je oblik kaktusa, jednom kuglast, jednom člankovit, jednom nalik na mnogokutne uspravne stupove slične cijevima orgulja. Te su grupe najveći (kod Humboldta „najupadljiviji") kontrast obliku ljiljana i stabla banane.« (Kod Humboldta samo »banane«.)

Humboldtove »Poglede na prirodu« nije čitao samo Goethe nego i Karl May, pa čak i njegov konj, a u njoj je čitao i o kompliciranoj metodi, kojom u pustinjskim predjelima Amerike žedni kopitnjaci »mudro i prepredeno« iskorištavaju vodom bogatu srčiku melokaktusa:

»Prednjom nogom odbije mazga bodljike melokaktusa i tek tada se usuđuje piti hladan sok ove bodljikave biljke. Crpljenje iz tog izvora nije uvijek bezopasno; često se vide životinje, koje hramaju s kaktusovim trnom u kopitu.«

Tko da se čudi, što je neobuzdani ždrijebac Karla Maya ovladao trikom bolje od svih opreznih i prevejanih mazgi, i izvodi ga pred čitateljem odmah na početku romana »Old Surehand«?

»Rasedlao sam ždrijepca i pustio ga. Trave ovdje naravno nije bilo, ali je zato među divovskim kaktusima bilo dosta melokaktusa, koji su pružali obilje hrane i soka. Moj je vranac znao sa tih biljki odstraniti bodljike, a da se ne ozlijedi . . . «

IV. Povijest

Biljku, koju ovdje vidite, gospodo, ovu opuntiju coccinelliferu, iskopao sam kod Zmijske piramide na sjeverozapadnom rubu grada Meksika. Neki indijanski dječak, koji se tamo molio idolima, stavio je ruku pod pazuho ovog kaktusa, pružio mi nešto sićušno, crvenkasto, kao brašnom posuto i rekao: »Cochenilla«. Kad je to zgnječio, iznad biljke, potekla je krv, toliko krvi, da je taj članak opuntije izgledao kao sirovo meso. Od životinjice, od koje je potjecalo crvenilo, nije preostalo ništa.

Radi cochenille uzgajala se nekoć ova biljka, koja je bila njen stan. U doba Azteka svi su morali sakupljati krv ove uši i predavati je upravi carskog doma; plemenske knezove i ratne junake nagrađivali su loncima tog karmina. A najplemenitijom vrstom, onom što

je potjecala od nevinih ili bar neoplođenih ženki ove uši, smjelo se obojadisati samo ogrtač vladara i kratki kaput vrhovnog svećenika, ništa više. Kao i u Svetom rimskom carstvu njemačke nacije, nosili su u tada još neotkrivenom Meksiku car i krvnik odijelo istog crvenila. U stvari, u Meksiku je glavni svećenik bio ujedno i glavni krvnik i stolovao je na gubilištu, kao što se može pročitati u Heineovom »Viclipucliju«:

Oltara na mramor-stubam
Čuči čovo, kojemu je
Sto godina, ćelav, ćosav;
Ima crven kamizolčić.

To je žrec, što žrtve kolje,
Nož svoj brusi, sm'ješeći se . . .*

Uzalud je bilo brušenje noževa, uzalud ljudske žrtve. Bijeli je neprijatelj napredovao, da caru strgne s tijela purpurni ogrtač, i krvniku-svećeniku grimizni kaput. Ni bogovi to nisu spriječili.

Ali jednostavni kaktus, nopal iz predjela Cholule, umalo da to nije spriječio. U Choluli je Cortez dao masakrirati stanovništvo, šest hiljada mrtvih u tri sata — pokolj, kakvog Novi svijet dotad nije vidio. Nakon završenog djela krenuli su Španjolci prema glavnom gradu, na čelu s konjaničkom zastavicom. Bio je žaran dan, pohlepno su kavaleristi srkali plodove cholulskog nopala.

Putem je izdan nalog za odmor: »Sjaši! Odstupi!« Ali, gospode nebeski, što je to? Jahači uriniraju krv! Tamnocrvenu krv! Nema sumnje, vene su im popucale — kazna božja za strahote i grozote, što su ih počinili nad indijanskim narodom. Svi su probli-jedjeli i dršću od smrtnog straha. Sjatili su se u gomilu, zajedno se bacili na koljena, mole se San Jagu de Compostelli, zavjetuju se, uskraćuju dalju poslušnost.

Tada je pješice stigla indijanska pomoćna četa i, ne uznemirujući se zbog toga, također pustila crvenu vodu. Sada su raskajani grešnici saznali, kakvo je djelovanje cholulske tune, ploda, koji su jeli. Nije, dakle, kazna božja! Nema razloga kajanju! Oslobođeni skrupula nastavili su božji jahači svoj okrutni ratnički posao.

---

* Vladimir Nazor: »Prepjevi«. Izdanje Državnog izdavačkog poduzeća Hrvatske »Zora«, Zagreb, 1950.

V. Manufaktura

Prijeđimo sada na zemlju sa svim onim, što tu raste i cvjeta. Među onim, što tu raste, cochenilla je naskoro porasla do vrlo velikog značenja. Cortez ju je poslao preko mora na zavičajni poluotok, »samo nauci za volju«, kako ističe, da bi se ispričao. Ali dok su u Španjolskoj zrnje kukuruza i kakao, rajčicu i vaniliju i komade najplemenitijeg jadeita odbacili kao stvari bez vrijednosti, odmah su shvatili potencijalnu vrijednost ove bojadisarske sirovine za barcelonske tkaonice vune i valencijske tkaonice svile.

Brže bolje zasijali su polja tobožnjim sjemenom i čudili se, da iz njega ništa ne niče. Tada su iz Nove Španjolske zatražili mladice. Stigle su razne lukovice ili korijeni, pa i korijenje opuntije coccinellifere. Iz njih su na toplijim teritorijima španjolske krune, u Alžiru i na Kanarskim otocima, izrasli kaktusi, a na lišću su našli sićušne cjevčice, ispunjene žuđenom sirovinom za boju.

Uređene su ogromne plantaže, koje su donosile veliku korist, ali ljudi još uvijek nisu shvaćali, da sjeme nije sjeme. Kad je 1703. Mynheer Ruyscher pod upravo izumljenim Leuwenhookovim mikroskopom vidio, kako cochenille žive i kreću se, svi su kimali glavom. Neka uš? Kako bi se od uši mogla dobivati tako plemenita boja?

Kad sam kod kuće pripremao svoje današnje predavanje, jedva mi je za pisanje preostao krajičak stola, koji je prekrio golemi folijant, uvezan u svinjsku kožu. Reduciran na zemaljsku mjeru naslov knjige glasi »Museum museorum ili pozornica svega materijala i speceraja . . . Na svijet iznio Doctor Michael B. Valentini, Frankfurt na Majni godine gospodnje MDCCXIV.« (Ovo njemačko djelo, koje je uz mnogošta drugo i prikaz kompletne tehnologije manufakturnog doba, godinama sam tražio po Evropi, a našao sam ga — o, kakvih li nam šala priređuje emigracija — u Meksiku.) Još 1714. pisac učene knjižurine nije potpuno vjerovao mikroskopu:

»Da li kucenele treba da se smatra sjemenom ili nečim drugim? O tome su do dana današnjeg mišljenja još podijeljena. Neki ih smatraju za sjeme, stoga ih i većina ljekarnika uvrštava među drugo sjemenje i u svojim katalozima upisuju kao sem. coccinillae; — dijelom stoga, što coccionella dolazi od cocco i kod Španjolaca znači malo zrno, dijelom stoga, što Wilhelmus Piso u svojoj „Historiji brazilskog raslinja" opisuje nadugo vrst indijanske smokve, na kojoj navodno rastu coccionelle . . . «

Valentini nabraja mnoge mogućnosti za upotrebu ovih problematičnih minijaturnih tjelešaca, naročito činjenicu, da novošpanjolskim kucenelama Italija zahvaljuje crvenu boju za staklo.

VI. Revolucionarna povijest

Dva i po stoljeća čuvala je Španjolska svoj monopol na cochenillu i nadgledavala svaki brod, koji se otisnuo od meksičkih obala. Za sam pokušaj, da se izvezu crvene uši, bila je određena smrtna kazna. Jedan Francuz, Thierry de Menonville, ipak se odvažio, da svojoj domovini, koja je upravo postala republikom, pribavi dragocjeno sredstvo za bojadisanje. U državi Oaxaca (on piše »Juaxaca«) iskopao je noću nekoliko najboljih sadnica i došao do nekoliko pari uši. Taj je plijen prenio sretno u San Domingo, gdje se on razvio i razmnožio, tako da je naskoro u Pariz mogao poslati bačvu cochenilla.

I tada je doživio kulminaciju svog života. Dar je bio upotrebljen za davanje crvenila slobode zastavi Francuske republike, trobojnici, koja je 1793. uručena nacionalnom konventu. Njegove životinjice su pomazale novi barjak!

Ali jao, i likvidator republike kitio se krvlju cochenille: ona je poslužila za bojadisanje fraka Prvog konzula. Kasnije, iako samo u anegdoti, povezao se meksički kaktus još jednom s Napoleonovim imenom.

Na početku devetnaestog stoljeća presadio je britanski kapetan Sidney Longwood velike kandelaberske kaktuse iz Meksika na Svetu Jelenu, otok, koji tada još nije imao historiju. Njemu taj eksport nije priječio nikakav meksički zakon, jer ukrasne biljke za industriju i trgovinu nisu imale vrijednosti. Na Svetoj Jeleni one su visoko uzrasle, ravni stupovi stabala razgranali su se u mnogokrake svijećnjake, upravo onako, kao što bi se razgranali u meksičkom zavičaju, jedino s tom razlikom, što na Svetoj Jeleni nisu cvjetale. Tek jedne majske večeri, kada je umro Napoleon, zapalile su se stotine žalobnih svijećnjaka, a njihovi plamenovi bili su žutozeleni cvjetovi sa crvenim vršcima. Kao da su svijećnjaci sakriveni za pećinama čekali taj čas. Ugledavši žiške, što su se iznenada upalili, šaputali su brodovi, koji su plovili mimo: »Umro je.«

VII. Industrija

Doba manufakture bilo je završeno, izbila je industrijska revolucija. Nastupio je vijek strojeva i masovne proizvodnje, a s njim se povećala i cijena meksičke cochenille. Istovremeno su se povećali i izrabljivanje, špekulacija i konkurentska borba. Alexander von Humboldt o tome piše:

»Na poluotoku Yucatánu bili su u jednoj jedinoj noći posječeni svi nopali, na kojima žive cochenille. Indijanci tvrde, da je vlada poduzela tu nasilnu mjeru, da bi podigla cijenu robi, koju se namjeravalo dati u isključivo vlasništvo stanovnicima Mixteke; bijelci, naprotiv, uvjeravaju, da su urođenici, nezadovoljni cijenom, koju su cochenilli odredili trgovci, jednodušno uništili i ovog insekta i opuntije.«

S takvim sredstvima za ograničavanje proizvodnje počeo je devetnaesti vijek. Prije nego što mu je došao kraj, takva sredstva, bar što se tiče cochenille, nisu više bila potrebna. Jer alizarin — ali to je posebna pripovijest, a tu posebnu pripovijest ispripovijedala mi je neka dama, prašpanjolskog imena, prašpanjolskog prezimena i pranjemačkog očeva imena. To je skrenulo razgovor na njenog djeda.

Došao je u Meksiko kao mladić s Maksimilijanom Habsburškim, i svom prijatelju, koji je ostao u domovini, berlinskom industrijskom kemičaru Karlu Liebermannu, poslao kutijicu s cochenille-ušima, da ih analizira. Poslao ju je poštom kao uzorak bez vrijednosti, poštarina deset centava, jer su vremena, kada je Thierry de Menonville pri krijumčarenju riskirao glavu, davno pošla. S one strane oceana napisao je Liebermann raspravu o cochenilli i poslao je prijatelju u Meksiko s posvetom, zahvaljujući za paketić, koji ga je potaknuo na rad. Ubrzo zatim saznalo se, da je neki Karl Liebermann u Berlinu pronašao umjetne cochenille, način, kako se alizarin dobiva sintetski.

Kad je došlo dotle, izjavio sam pripovjedačici, da je njezin otac sigurno bio vrlo ponosan, što je dao poticaj za takvo otkriće.

Ponosan? Čitava života nije se mogao osloboditi straha, da tko ne sazna, da je Meksiko njegovom krivnjom doživio privrednu katastrofu nezamislivih razmjera.

Najznačajniji izvozni artikl bio je odjednom izbačen iz kursa. Dok je Njemačka s alizarinom žela milijune i milijune i osvojila neograničenu vlast na svjetskom tržištu boja, propadale su u Meksiku nopalerije; flota, koja je transportirala cochenillu u Evropu, bila

je upropaštena; ugledne izvozne tvrtke su bankrotirale. Kako da Meksikanac — a djed pripovjedačice u međuvremenu je to postao — kako da Meksikanac ne bude užasnut, što je doveo do takve nacionalne nesreće ili ju je u najmanju ruku ubrzao! Čak me njegova unuka molila, da ne spomenem njegovo ime.

Jednog od nasljednika propalih poduzeća, potomka vlasnika najveće izvozne tvrtke za izvoz cochenille, pronašao sam u gradu Oaxaca kao činovnika ureda za promet stranaca. U toku našeg poznanstva pričao mi je señor Corres o svom ocu, koji je studirao u Engleskoj, gdje je jahao svoje vlastite konje i uživao ugled sina meksičkog kralja cochenille. Sve dok jednog dana nije morao da putuje kući — pod palubom.

Señor Corres, koji je s obzirom na porijeklo i zvanje sigurno dobro informiran, nije mi znao odgovoriti na pitanje, da li bi se još gdje mogao naći ostatak neke plantaže cochenilla. To me nije uplašilo, potražio sam selo Cuilapan de Díaz, koje je nekoć bilo centar uzgoja cochenille, a danas je tkalačko mjesto, za koje se pripovijeda, da svoje sarape još uvijek bojadiše cochenillom. Ali u radionicama sam našao samo originalne posude neke sjeveroameričke tvornice boja.

VIII. Farmakologija

Zauvijek je cochenilla isključena iz izvozne trgovine, a ispala je iz mode čak i kao lijek protiv pjegavog tifusa i bubonske kuge.

Na međunarodnom tržištu lijekova u prometu je još jedino peyote-kaktus, »mezcal buttons«, čudotvorni kaktus, o kojem ću vam održati posebno predavanje. Nadzemaljska funkcija pripisuje se i mnogim drugim kaktusima, na koje vam je prilikom naše ekskurzije u botanički vrt u Chapultepecu skrenuo pažnju uzgajač cvijeća Sánchez de la Vega.

Opuntiju, zvanu »cardon«, tj. čičak, vješaju po selima nad vrata i prozore, da bi spriječili demonima da uđu i djeci ispiju krv. U torbicama gradskih djevica naći ćete često malo navoran vršak kaktusa lemaire cereus — to je siguran amulet protiv dobivanja djece. Totem boga lova Mixcoatla bio je ogroman kuglasti kaktus, nalik na ježa, na koji su, kako kažu kodeksi, stavljali ljudske žrtve, da bi se njihova prolivena krv ulila u božanstvo; danas u primorskim krajevima taj kaktus stavljaju na rane, i one, kolikogod bile razjapljene, začas zacijele.

I u Evropi se vjerovalo u ljekovito djelovanje kaktusa. U dokaz neka ovdje bude navedeno jedno mjesto iz Friedricha Hebbela, iako je možda trebalo da ga navedem još kad sam govorio o odnosima kaktusa prema povijesti književnosti. U svojim dnevnicima Hebbel pripovijeda:

»U Hamburgu, na gradskom nasipu, došla je jednog jutra k mojim domaćinima, starim maltarima, seljakinja s povrćem. Opazila je na prozoru biljku, neku vrst kaktusa, odložila košaru i pala na koljena. Zatim je rekla: „To činim svaki put, kad opazim tu biljku, jer njoj zahvaljujem, da opet hodam i stojim; bila sam uzeta kao Lazar, i onda su mi savjetovali, da istisnem sok iz njenih listova i da ga pijem, i od toga sam ozdravila."«

IX. Etnografija

Odavno žive kaktusi u dijaspori, gotovo svi na svim kontinentima, ali nisu svuda ljudima na radost. U Australiji, na primjer, gdje spaljuju šume, da bi ovcama stvorili pašnjake, ugnijezdio se kaktus, koji se njemački zove »Feigendistel«, a engleski »prickly pear«, iako nema spomena vrijedne sličnosti ni sa smokvom ni s kruškom. Teško da bi se tamo mogao naći jedan jedini uzgajač ovaca, koji tu biljku ne obasipa australskim psovkama, jer ona tlu oduzima travu i svojim trnjem pozljeđuje stada. »Ali samo se strpite! Već smo jednom engleskom entomologu dali zadatak, da uzgoji crva, koji će požderati taj bloody kaktus od njegova bloody korijena do vrha, zajedno s njegovim bloody kostima i kožom.«

U Meksiku kaktus nema takvih podmuklih smrtnih neprijatelja, iako je on tu samo korov, dok ga tko ne počne uzgajati, i premda i ovdje nanosi bol životinjama, koje posegnu za njegovim tijelom. Uz orhideju, bougainvillu i ružu i on se cijeni kao ukrasna biljka i bezuvjetno je potreban kao koristan izvor sirovina.

Koliko kaktus i život čovjeka zavise jedan od drugoga, najbolje ćete vidjeti na selu. Nalazite se pred kolibom, kakve su i stotine hiljada drugih, bijednom s bijednim dvorištem. Ali ograda je raskošnija i sigurnija od rešetaka neke vile. Zeleno isprugani, oko metar visoki, cjevasti kaktusi nanizali su se jedan do drugog u falangu, kroz koju se ne bi uspio probiti nikakav neprijatelj ni čovjek, ni životinja, čak ni zmija. Kad bi tko htio da se preko nje prebaci, odmah bi ga izbola bodljikava žica, kukaste iglice, što rastu iz biljke.

Koliba iza ograde također je izgrađena od kaktusa, iako ne od one vrste, kakvom je opasano dvorište. Kao opeka i šindra poslužili

su plosnati ovalni članci opuntije robuste, koja daje sav »drveni« materijal i za kućanske potrebe, jer ne trune i tvrda je kao mahagoni.

Izoliranim indijanskim plemenima služi kaktus u najrazličitije svrhe. U istočnom Chiapasu žene pletu dugim bijelim bodljikama od kaktusa, a po planinskim obroncima kod Guaymasa služe se člankom kaktusa i za češljanje i za četkanje. Kad već govorimo o njezi kose, mogao bih vas upozoriti, da na svim tržištima prodavaju opuntiju kao sredstvo za pranje kose. Ona štiti od sijeđenja, i kolikogod lice stare Indijanke bilo navorano, njena je glatko spletena kosa crna i sjajna, kao što je bila u prvoj godini njenog života.

Omiljena je igra meksičke djece borba bikova. Pločnicima, kolnicima i igralištima tutnji drvena igračka na kotačima, bik. Njegovo su oružje dva prava roga, a između njih i na bokovima dječjeg bika pričvršćeni su članci kaktusa, u koje mali picador zabada drveno koplje, a mali torero, na kraju, svoj drveni mač.

X. Gastronomija

Sva jela za ručak mogu se prirediti od kaktusa. Sočan odrezak opuntije, isto onakav, od kakvog se priređuje salata, može odigrati čak i ulogu mesa. Taj menu od kaktusa kuha se na ognjištu, koje se loži kaktusom.

Kaktusovi plodovi, kao pitaya i tuna, najjeftinije su voće, čovjek ga može ubrati uza svaki put. U uličnim prodavaonicama i slastičarnicama prodaje se kandiran, kao sladoled, kao kompot, kao voćni sok, kao dulce de bisnaga.

S tim u vezi, svidjelo se to kome ili ne, moram spomenuti nešto, što zapravo ne spada u područje gastronomije, ali bolje od svega ostalog osvjetljava neiscrpljivost kaktusa. Na otoku Tiburón u Kalifornijskom zaljevu (pripada državi Sonora) hrane se divlji, snažni Seri-Indijanci gotovo isključivo smokvastim kaktusom, opuntia ficus indica, plodove kojega u doba sazrijevanja pohlepno proždiru u ogromnim količinama. U pravom su kontrastu s tom nesuzdržljivošću mjere, koje brižljivo poduzimaju, da bi dobro spremili rezultate svoje probave. Kad nastupi sezona oskudice, to ih spašava smrti od gladi. Tada u izmetinama, koje su se u međuvremenu stvrdnule, traže neprobavljene dijelove, jedu ih, probavljaju i ponovo spremaju, da ih u idućem razdoblju gladi opet izvuku, pojedu i tako ad infinitum.

XI. Hidrologija

Vi znate, gospodo, da upravo pišem udžbenik o Meksiku, a počeo sam ga raspravom o kukuruzu. Jer, kao što je kultura Evrope počela uzgojem pšenice, a kultura Azije uzgojem riže, tako je kultura Amerike počela u času, kad je Indijanac počeo uzgajati kukuruz i radi toga osnovao stalna naselja.

Prije toga morao je taj čovjek ovdje postojati, pa makar i kao nomad. Kako je prodro u zemlju a da nije umro od žeđi, tko mu je pokazao put kroz pustinju prema divljem kukuruzu, prema budućem gradilištu koliba i sela? Nitko drugi nego kaktus. On je vodio ljude i učinio neobrađen beskraj cvjetnom zemljom, i ja se pitam, ne bi li se njemu moralo dati prednost pred kukuruzom.

Još i danas, gospodo, mogu se duž stepskih putova zapaziti aleje kaktusa, ako se uopće na njih svrati pažnja. Većina ovih kaktusa odrekla se lišća i ukrasa, oni se uzdižu uspravno, gotovo okomito, da bi sunčevim strijelama izložili što manju površinu. Mnogi se čak zakukuljuju snopom dlaka, klobučastim vrškom, koji ih brani od sunčanice i sunčanog žara. Koža im je otvrdnula, upravo uštavljena, da ne bi propustila nijednu žednu sunčanu zraku, da se ni kapljica vode ne iznoji. Njihovim rebrima daje otpornost rafiniran oblik valovitog lima, tako da im samum, kad juriša, doduše savija tjelesa, ali ih ne može slomiti. O njihovu oružju protiv neprijateljskih životinja već smo govorili.

Kako vidite, gospodo, aleje kaktusa u stepskom području najstariji su spomenici ove zemlje, stariji od iskopina kostiju pretpotopnih nemani. Nitko nije te aleje zasadio, one su izrasle uz današnje putove prije nego što je bilo putova. Duž redova kaktusa kretale su se životinje, duž tih redova nisu mogle izginuti od žeđi, duž tih redova tragali su za njima lovci. Putnik je jeo čudnovate voćne plodove pustinjske biljke i odmarao se, upotrebit ću ovdje Goetheove riječi, na onim »oazama, koje bezbiljnu pustinju oživljuju kao orhideje suho stablo banane i najpustije ponore«.

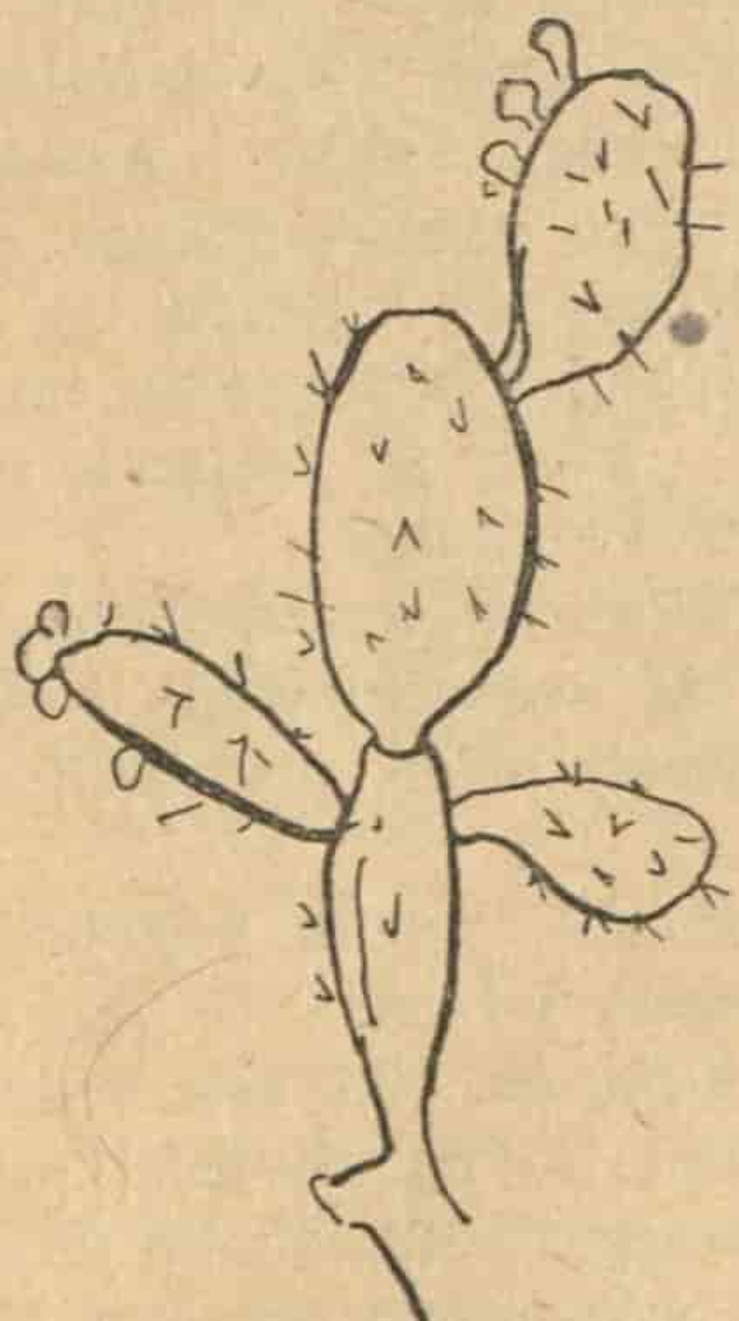
Budete li, gospodo, putovali kamenitom visoravni Coahuile, moći će vam svaki peón pokazati prastari način, kako se iz vegetabilnih izvora dobiva piće. On će iskopati kaktus, napeti ga između dva kamena i u sredini izbušiti rupu. Zatim će biljku s oba kraja zapaliti, vatra će svu tekućinu tjerati prema rupi i ona će kapati u podmetnuto grlo boce ili na dlan. Tako dobivene vode nema mnogo, a i gorkasta je — ali za žedna čovjeka!

XII. Dijalektika

Možda će ponetko od vas, gospodo, neko popodne prošetati okolicom nekog provincijskog gradića, recimo za volju ljubavi. Ne ćete ni opaziti po humcima prašnjavo i sasvim obično raslinje, koje ni za vas ni za ikog u blizini grada nije važno. Ne ćete se ni obazreti na to raslinje.

Ali nekoliko sati kasnije, u sumrak, vraćat ćete se istim putem i zaboraviti na svoje misli i svoj umor, kad opazite valove blistavih zraka. Prašnjavi je korov odjednom procvjetao.

Zastidjet ćete se, što ste se iznenadili opazivši tu ljepotu, ta ipak vas, kao učenika dijalektičke nauke, nije smio iznenaditi razvitak suprotnosti. Trebalo je da znate, da će se u revolucionarnoj točki evolucionog razvitka iz najbjednijeg na zemlji razviti cvijet ljepote!

NIBELUNGOVO BLAGO MEKSIKA

»Sve su te stvari dragocjene, i čitavog života nisam vidio ništa, što bi toliko obradovalo moje srce. Jer u tome sam vidio divnu umjetnost i bio sam zadivljen suptilnim ingenijem ljudi u stranim zemljama.«

Albrecht Dürer

I. Kako je pronađeno blago

Bilo je to 10. studenoga 1519. Tri dana prije Cortez je sa svojom četom ušao u glavni grad Tenochitlán, i car Azteka, Moctezuma II., isto toliko uplašen koliko i gostoljubiv, dodijelio im je zgradu, u kojoj je stolovao njegov pokojni otac i koja se nalazila na mjestu današnjeg Monte de Piedada na Zócalu. Španjolci su u zgradi htjeli urediti kapelu, i Moctezuma im je spremno stavio na raspolaganje radnike — imao je valjanih razloga, da u njegovoj kući rade Indijanci mjesto stranaca.

Ali gosti su već njuškali po prostorijama, a kao razlog su naveli: »Budući da smo takvi, da sve otkrivamo i sve želimo znati, tražeći dostojno mjesto za presveti oltar, pretražili smo vrlo točno sve zidove i svaki kut«.

Njihovi tako istraživački i tako bogobojazni pogledi otkrili su pritom ono, što su stvarno i tražili. U jednom zidu nalazila su se, činilo se, neka vrata, koja su bila tek nedavno zazidana i prikrivena ilovačom i smeđom bojom. Vojnici su bez skrupula probili rupu u zidu i bili su osupnuti blijeskom jačim od blijeska podnevnog sunca. Tu je bilo pohranjeno aztečko Nibelungovo blago, privatna riznica Moctezume, njegova oca, i zaplijenjena državna riznica susjedne republike Texcoco.

Hrabri vojnik Bernal Díaz del Castillo, koji će kasnije napisati svjedočanstva očevica, konkviste, uskliknuo je: »Sav ostali svijet nema toliko blaga!«

Doveli su Corteza. Zatvorio je oči, da ne oslijepi, stisnuo je zube, da ne krikne. Pred njim je bilo ostvarenje njegovih snova. Pred njim je bila nagrada za ludu hrabrost, za nepodnošljive napore. Pred njim je bilo oproštenje za sve smrtne grijehe, što ih je usput počinio. Pred njim je bila svetačka aureola za njegovu glavu i štit protiv zavidnika i neprijatelja na španjolskom dvoru, jer je pred njim bila milost hispanskog veličanstva.

Ali Cortez se nije bacio na pronađeno blago. Naprotiv, dao je probijenu rupu zazidati, svima je najstrože naložio da šute.

Nije ga na to nipošto navela neka moralna pobuda, razlozi su bili sasvim druge vrste. Prvo, od Moctezume ne bi mogao tražiti darove, kad bi ovaj znao, da je on u posjedu njegova blaga. Drugo, Cortez se bojao neugodno napučenog velikog grada, u kojem se ugnijezdio — otimanje krunskog blaga bilo bi signal za opći napad na otimače.

Tek pošto je Cortez dovukao cara Moctezumu iz njegova dvora u »svoj«, tek kad je bio zaštićen takvim taocem, Španjolac se osjetio sigurnim. Sada je riznica bila ponovo otvorena.

Usprkos straži ukrala su dva španjolska vojnika po jedan zlatni vrč, jer navodno nisu imali suda za piće. Trebalo je da oba sitna kradljivca budu primjerno kažnjena, ali je za njih intervenirao Moctezuma, da pokaže, da okradeni nije nitko drugi nego on. »Tvojim zemljacima«, rekao je Cortezu, »stoji na raspolaganju čitava moja riznica, osim predmeta, koji pripadaju bogovima.«

Ali kad je jedan čuvar uvrijedio zarobljenog Moctezumu, ovaj je odbio da se založi za ublaženje kazne batinanjem, koju je naredio Cortez. »Ja bih postupio isto tako, kad bi netko u mojoj kući počinio nešto nažao Cortezu. Prijateljstvo, gostoljubivost i vjernost najsvetije su dužnosti.« Time ne samo da je osudio Cortezovu nevjeru, nego je izrekao i etički princip.

Zarobljeni car Azteka bio je prisiljen da se odrekne svih svojih državnih prihoda u korist španjolskog kralja i da mu se zakune na vazalsku pokornost. Moctezuma je tome dobrovoljno dodao krunsko blago, kao dar madridskom veličanstvu. (To mu blago Cortez ionako ne bi nikad vratio.) U toj je prilici naglasio Cortezu: »Pobrini se, da u vaše anale bude dostojno upisano, da je Moctezuma poslao taj dar vašem gospodaru«.

Dragocjenosti su bile prenijete u prijestolnu dvoranu. Još jače nego kroz rupu na zidu sjajile su se pojedine dragocjenosti i blistalo čitavo blago u prostranoj dvorani. Naslagano je bilo u tri

gomile, gomilu zlatnih zrnaca, gomilu zlatnih šipki i gomilu objets d'art.

Nekoliko majstorskih primjeraka indijanskog umjetnog obrta Cortez je odaslao u domovinu već prije nego što je otkrivena riznica. Među onima, koje su ti predmeti u Evropi zadivili, bila su i dva najbolja poznavaoca umjetnosti onog vremena. Albrecht Dürer pisao je iz Bruxellesa, kako je oduševljen »suptilnim ingenijem« Indijanaca, a Benvenuto Cellini je bio zadivljen skulpturom ribe iz Meksika, koju je kralj Karlo V. poklonio papi. Ovaj zlatarski majstor nije sebi mogao objasniti, na koji je način uspjelo istovremeno izliti srebrno tijelo ribe i njene zlatne ljuske.

Njihovim umjetničkim izvještajima konkurirao je sada izvještaj, koji je o aztečkom carskom blagu napisao Cortez. Njegova umjetnička vrijednost, kaže on, još je veća od materijalne vrijednosti. »Toliko je ovo divno i neprocjenjivo po svojoj originalnosti i osobitosti, da predmete takve kvalitete sigurno ne posjeduje nijedan od dosad poznatih knezova na svijetu.« Pretjerivati u tom svom raportu Cortez nije smio, jer ga je uputio Karlu V., koji je blago naskoro trebao dobiti. Teško Cortezu, da je kod adresata pobudio pretjerana očekivanja ili ga čak razočarao!

Iako je Moctezuma izričito naglasio, da blago poklanja svom novom suverenu, vojnici španjolskog kralja učinili bi sve prije nego da se tog blaga odreknu. »Dajte i nama naš dio,« tražili su vojnici tako odlučno, te se nitko nije usudio da se usprotivi.

Španjolci su tražili utege; ali gle, Indijanci, majstori u izradbi instrumenata za astronomska mjerenja, nisu poznavali taj kramarski pribor. Bijeli križari morali su se sami potruditi da naprave svoje tezulje i utege. A kod zlatara grada Atzcapotzalco dali su rastopiti sve zlato, osim dragocjenosti, koje su se naročito isticale svojom umjetničkom vrijednošću. Napravili su željezne žigove, da bi se šipke puncirale kastiljskim grbom; jedan primjerak tih žigova — koje li ironije! — sačuvao se u Meksiku sve do danas.

Ništa manje od 162.000 zlatnih pesâ iznosila je vrijednost blaga, koje je historičar William Prescott prije sto godina procijenio na otprilike šest i po milijuna dolara ili gotovo milijun i po funti sterlinga. Od tog bogatstva odvojena je najprije petina za kralja Španjolske, 32.400 zlatnih pesâ. Mnogo novca! Toliko tada nije posjedovao nijedan evropski vladar — a ono, što su ostavila oba djeda Karla V., Ferdinand Aragonski i njemački car Maksimilijan, nije bilo dovoljno ni za troškove njihova pogreba.

Dotada su evropski monarsi jedino od alkemije očekivali, da im poboljša lični budžet ili državu spasi od bankrota. Nakon Cortezova izvještaja počeli su vjerovati u drugi čudotvorni lijek za svoje financije i u egzotična krunska blaga.

Koliko je blago Moctezume dva i po stoljeća zaokupljalo vladare starog svijeta, vidi se iz napomene, što ju je Friedrich II. Pruski 12. svibnja 1773. napisao na molbi, kojom se traži državna subvencija za uređenje neke tvornice kadife u Potsdamu:

»Nemam novaca, a tko bi i davao svaki dan tolike svote za tvornice? To ne bi mogao ni sam Moctezuma«.

Cortezovi vojnici nisu bili vladari i nisu se brinuli za budžet. S omalovažavanjem su se nasmijali, kad su čuli, da je petina njihova plijena određena za njihova kralja. Dajte caru carevo, a ostatak pripada nama, pripada nam podjednaki dio, dovoljno, da čitav svoj život prožívimo kao caballeri.

Šipak! Cortez je također tražio petinu, a stvarno je on u ratu učinio više nego kralj. Treća petina odvojena je za namirenje troškova, dijelom također za Corteza, koji je svoj imetak uložio u ovaj pothvat, dijelom za njegova smrtnog neprijatelja Diega Velásqueza, guvernera Kube. On je naime imao pravo da podnese tužbu, koja bi optuženog mogla stajati glave i imetka. Cortez je odveo njegovo brodovlje, da sam poduzme gusarski pohod na Meksiko, i to je brodovlje spalio, kad se iskrcao. Za takve se prestupke plaća smrću od ruke krvnika. Samo ako Cortez raspoloživim dobrima nadoknadi štetu, mogao bi možda izbjeći gubilištu.

Vojnici su mrmljajući gledali, kako im izmiču tri petine plijena. Kad je na red došla četvrta petina, njihova se srdžba pretvorila u bjesnilo. Ta se četvrta petina morala poslati dijelom u Veracruz, gdje je zaostao jedan odred, a dijelom je trebalo da bude isplaćena kao nagrada oficirima, artiljercima i arkebuzirima.

Tek posljednja petina preostala je za raspodjelu ljudstvu. To je iznosilo stotinu pesâ po čovjeku, ustvari uvredljivo nizak honorar za osvajanje takvog Eldorada, za ovo prokleto spašavanje pogana.

Mnogi su naprosto odbili sramotnu nagradu, a svi su bjesnjeli. Bjesnjeli su zbog nepravde, govorili su o prijevari i pronevjerama, koje su — kako se pripovijedalo — izvršili oficiri prije punciranja. Tu je optužbu smatrao kraljevski rizničar uperenom protiv sebe; došlo je do dvoboja, a dolazilo bi do njih i dalje, da se u to nije upleo Cortez. On se upleo i u pobunu trupa i suzbio je snagom svoje riječi.

Iako protiv volje, vojnici su se vratili na dužnost. Toga dana pijančevalo se i kartalo bjesomučnije nego ikada. Za mjesečine je većina zakartala zlato, koje im je bilo obećano, dok je još sjalo sunce, dragulje su izmijenili, rasprodali ili raspoklanjali ljubavnicama. Ali četiri su petine blaga još spavale u dvoru.

II. Zlato bježi

Kako spasiti blago, kad se mora bježati?

A bježati se moralo. U gradu je izbio oružani ustanak, štab bijelih uljeza bio je opkoljen, cara Moctezumu, kad je htio umiriti svoj narod, utukao je njegov narod kamenjem.

Moralo se bježati. Cortez se zabrinuo za blago. Kako da ga spasi?

Dragocjenosti, od kojih se sastojala petina, što je pripadala hispanskom kralju, Cortez je dao rastopiti, i šipke predao činovnicima španjolske krune uz sve mjere opreza, kao da je slutio, da će jednom, zbog tog blaga, protiv njega biti poveden proces. Sastavljen je zapisnik o mjerama, koje su poduzete, da se dio određen za Njegovo Veličanstvo pri predstojećem bijegu posebno zaštiti. Cortez je izabrao vojnike, tegleću stoku i vojnička kola za prijevoz blaga, eskortu postavio u sredinu kolone, a i sam se njoj priključio.

Vojnici, ukoliko im je što preostalo od plijena, dali su to kod zlatara u Atzcapotzalcu prekovati u ogrlice. Ogromne količine blaga ostale su po zidovima dvora, koji su njime bili obloženi. »Uzmite od toga, što hoćete,« rekao je Cortez svojim ljudima, »samo ne zaboravite jedno: tko putuje s najmanje tereta, najsigurniji je na putu.« Iskusni lupeži znali su, koliko su te riječi opravdane. Bijeg će biti opasniji nego što je išta dotad bilo. Tek razmjerno malo njih natrpalo je sebi džepove. Kakva li su pogleda, kakvih misli napuštali prag dvora! Još samo pokret ruke, i bili bi bogati.

Ta noć od 30. lipnja na 1. srpnja 1520. otegla se poput jezive noći u kakvom romanu o razbojnicima. Spustio se pljusak, bregovi, što su okružavali dolinu, uhvatili su se u koštac s munjama i gromovima. Ali sve to nije bilo ništa prema onome, što je dolazilo ...

Kolona bjegunaca, koja je htjela neopazice nestati iz grada, osjećala se okruženom silama, što su ih ispunjale zebnjom. Pratile su ih oči, deseci hiljada, možda i stotine hiljada očiju s nevidljivih lica. U tom mraku punom opasnosti kolona je odstupala nasipom Tlacopan, današnjim Calle Tacuba.

Ponijeli su prijenosni most, da njime premoste opkope. Kod prvog, tamo, gdje je danas glavna pošta, poslužio je most svojoj svrsi. Ali kad su ga htjeli podići, nije se micao. Težina natovarenih troredova, topova i onih kola za municiju, što su ih natovarili zlatom, utisnula je most preduboko u tle.

I dok je kolona stajala ovako prikovana, odjednom navališe Indijanci; odozdo iz kanoa, odozgo s krovova, sjuri se crna lava strelica i kopalja; sruči se kamenje, čitavo stijenje, u lubanje se zasjekoše nazubljeni mačevi, smeđe ruke pograbiše bijele vratove.

Neka bježi, tko može. Samo kuda? Natrag se nije moglo, ustranu se nije moglo, a sprijeda su bili duboki, strmi ponori, puni jezerske vode. Da bi čovjek preplivao na drugu obalu, trebalo je da odbaci prsluk, što je štitio od kopalja, i — na kraju drugo nije preostalo — zlatni plijen. Ogrlice i dragulji padali su, zvekećući, na nasip, kotrljali se niz stranu, nestajali u vodi.

Za Mamonom su se survavali ljudi i konji, već mrtvi ili utapajući se; propalo je 860 momaka kastiljske infanterije, s njima i puške; 46 kavalerista, s njima i konji; 20 artiljeraca, s njima i topovi; 4000 Indijanaca, pomoćne čete iz provincije Tlaxcala. Ostaci se probiše, među njima i Cortez, koji se na svom konju ispeo na obalu jezera. Ali kad su ga obavijestili, da je teško ugrožen centar, a time i blago, probio se kroz kaos natrag, njegova konjanička sablja sjekla je desno i lijevo, napadače je spopala panika.

Tako je protekla ova tužna noć, bijeg Španjolaca iz područja jezera, s laguna i otoka prema sjeverozapadu. Prema današnjem gradskom planu, ovim pravcem: Calle Tacubom, iza Palacio de Bellas Artes i Alamede, ulicama Hidalgo i Puente de Alvarado prema predgrađu Tacuba.

Triput se zaustavila vojska u povlačenju na području glavnog grada. Kasnije, nakon nekoliko godina, Španjolci će na ta tri odmorišta kopati temelje za spomenike i tragati za plijenom, što je bio izgubljen pri bijegu.

Na mjestu, gdje su se bjegunci prvi put zaustavili, nalazi se danas ugao Avenide Hidalgo i Calle Zarca. Crkva, što je tamo sagrađena, posvećena je svetom Hipolitu; na dan njegova imena, godinu dana nakon tužne noći, ponovo je osvojen glavni grad Azteka. U »Kapelu mučenika« sabrali su kosti bijelih, što su pali u noći užasa; svi su sahranjeni u ostacima svojih uniformi i s ostatkom svoje imovine — onom blagu sigurno tu nije bilo ni traga. Pri posvećenju su ih slavili kao mučenike, koji su poginuli nastojeći da spase duše aztečkih pogana i privedu ih u vječno blaženstvo — da u toj prilici

nije bilo ni traga spomenu, da su ovi mučenici nastojali za svoj džep spasiti zlatno blago pogana, to je također sigurno.

U vrtu pred crkvom nalazi se skulptura od kamena; trebalo bi da uvjeri čovjeka, da je strahovlada bijelih bila kazna za grešnu indijansku vladavinu: orao u svojim pandžama nosi kroz zračne visine poruku, koja treba da crvenog državnog poglavara odvrati od dotadašnje politike. Ali Moctezuma je poruku bacio odakle je i došla — u vjetar.

Na mjestu, gdje je poručnik Pedro de Alvarado navodno na svom koplju preskočio opkop, svjetska historija napravila je još veći skok: od 1520. godine do 1870. godine, od Meksika u Metz. S južne strane današnje Calle del Puente de Alvarado nalazi se palača, svadbeni dar cara Maksimilijana pedesetčetirigodišnjem ženiku šesnaestgodišnje nevjeste; on se zvao François Achille Bazaine; bio je maršal Francuske; ona, Carmen de Peña, bila je najljepše kreolsko dijete Meksika. U palači su pirovali prve bračne noći, proveli prve medene dane i medene mjesece, da ih onda nastave na oceanu, ploveći u zavičaj, i u Francuskoj; maršalu su sve više klecala koljena, sve su ga više probadala križa, i na kraju, za njemačko-francuskog rata, nije više smogao snage, da izda bilo kakvu zapovijed za otpor Nijemcima.

Hernán Cortez i njegove trupe nisu svojim meksičkim zarobljenicama dopustili, da ih slome, a pri bijegu nisu izgubili ni moždinu ni mozak. Vukli su se dalje aztečkim akveduktom, koji se protezao današnjom ulicom Ribera de San Cosme do Chapultepeca i za sobom ga razarali, što su bolje umjeli.

U Popotlanu su prikupili ostatke svojih snaga. Popotlan je danas predgrađe predgrađa Tacuba; autobusom od njega do Zócala potrebno je otprilike toliko minuta, koliko je cortezovcima pri bijegu trebalo sati.

Na posljednjoj stanici stoji jedini preživjeli svjedok one nesretne noći. Ali on šuti kao drvo, a to i jest. Ime mu je »Arbol de la noche triste«, a prezime »Starac na obali«, što je prijevod indijanske riječi ahuehuete.

Naš starac na obali bio je starac već onda, kad je pod njegovom krošnjom sjedio potučeni Cortez i, kako se priča, plakao. Ali možda Cortez i nije plakao, nego je u podnožje tog močvarnog cedra, koji mu kasnije, kad se vrati, ne će biti teško prepoznati, zakapao blago, što ga je dovle dovukao.

Jedna njemačka knjiga o Meksiku spočitava Meksikancima, što nemaju nikakva osjećaja za Corteza, pripadnika više rase, i što do-

voljno ne štuju mjesto, gdje je tugovao. Doslovno: »Današnja izrođena generacija Meksikanaca, oglupavjela uslijed miješanja sa crnačkom krvlju, izruguje se toj općeljudskoj svetinji. Prije nekoliko godina bio je cedar zapaljen. Sjeveroamerićane, kojima bi ta zemlja zacijelo morala pripadati, također ismijavaju. Tužno vise grane u srce pogođena stabla, koje moraju štititi rešetke i policija.« (Dr. Joseph Lauterer: »Meksiko, zemlja rascvjetane agave, nekoć i sada«.)

Legenda o Tacubi pripovijeda, da na dnu jezera u Zancopinci blista blago Moctezume, mami ribare i brodare, da urone, pa bilo i hladno, da za srce zebe. Vodena vila iz jezera u Zancopinci, za razliku od one u Goetheovoj baladi o ribaru, nije anonimna: to je Malinche, Cortezova ljubovca. Budući da je izdala svoj narod, ne smije među zvjezdane bogove, nego mora vječno kao duh ostati u mutnim vodama haciende San Cristóbala Azpetije. Tu ona mami u smrt zlatom, koje je u njenim bijelim prijateljima jedino raspirivalo osvajačku strast, misionarski žar i pobožnost.

III. Velika potraga

Tužna noć produžila se punih sedam dana, ali tada se pokazalo, da nije nanijela Španjolcima odlučan i konačan poraz. Dan nakon povlačenja, da bi osigurali noćište, morali su jurišati na indijanske isturene bedeme na brežuljku Naucalpan; nekoliko godina kasnije tu će biti mračna citadela s grudobranima, maskirana kao crkva, a da bi bila i ideološki zaštićena, bit će opremljena kipom »Nuestre Señore de los Remedios de México«. Legenda pripovijeda, da je madonu pronašao neki pokršteni kazik, koji ju je našao ispod neke agave i pod svojim ogrtačem ponio kući, »sretan, kao da nosi blago Moctezume«.

Pobožna citadela još se i danas neosvojiva uzdiže nad beskrajnom krajinom, koja bi bila herojska i bez ratnika i bez bitaka. Crkva i samostan sa šture uzvisine vladaju šturim uzvisinama, koje je okružuju; nijedno stablo, nijedan grm ne ispriječava se pogledu na milje udaljen glavni grad. Tik uz crkvu premošten je renesansnim akveduktom duboki ponor. S obje strane uzdiže se prema nebu po jedan rezervoar za vodu, u obliku spirale, ali ni ti okrugli spiralni tornjevi ne zatvaraju polje ni pogledu ni metku, jer njihova je baza duboko dolje ispod sakralne tvrđave. Uokolo zijevaju umjetne spilje, zakloni, koje su možda iskopali Španjolci, a možda i revolucionarci, koji su trista godina kasnije istjerali Španjolce.

Godine 1520. držali su te uzvišice nekoliko dana i noći ostaci Cortezovih trupa. Ali sedam dana poslije tužne noći bila im je u dolini Otumbe nametnuta bitka, bezizgledna, beznadna obrambena bitka protiv svih za borbu sposobnih Azteka i Otomi-Indijanaca, dvjesta tisuća ljudi.

Daleko u pozadini, stojeći u otvorenoj zlatnoj nosiljci, Cihuaca, vojskovođa Azteka, zapovijedao je bitkom, koje je ishod već unaprijed bio određen premoći i junaštvom njegove vojske; već je palo 20.000, većinom Španjolaca i njihovih ortaka iz Tlascale, a ostatak Cortezovih trupa još se borio, da sigurnu smrt što skuplje naplati i da ne bude zaklan na žrtvenom oltaru.

Cihuaca je već namjeravao da razvije zastavu s amblemom »pobjeda je izvojevana«, kad se dogodi nešto, što bi mogao opjevati samo Homer. Cortez je spazio indijanskog vojskovođu i istog časa u galopu pojurio prema njemu, kroz tijesno stisnute redove, ne gubeći vrijeme ni na jedan udarac kopljem, ni na jedan udarac mačem. Tek na cilju bacio je koplje, a zatim udario mačem, koji je smeđu glavu odvojio od smeđeg trupa. Sada je Cortez bio onaj, koji razvija zastavu pobjede; Azteki su vidjeli signal pobjede u bijeloj ruci i razbježali se, kao da ih gone demoni.

Sela na rubu ravni Otumbe danas su od nekog značaja za strance, koji žele da se žene, jer tamo općinski načelnici za ceremoniju vjenčanja traže skromnije iznose i manje dokumenata nego njihovi kolege u drugim okruzima. Ali zato kumovi i nestrpljivi bračni par moraju, naravno, čekati sate i sate.

Znamenitosti u općinskoj odaji mogu se brzo pregledati, jer se sastoje od svega jednog staklenog ormara s pištoljima i projektilima iz svih razdoblja, što su bili zaplijenjeni od zločinaca ili protivnika službenih kandidata na guvernerskim i parlamentarnim izborima; to oružje čeka svoje pojedinačno ili skupno uskrsnuće, jedno staklo na ormaru već je izbijeno.

Izvan mjesnog trga nema zaista nikakvih senzacija — župna crkva, samostan, koji sada služi kao škola, neizbježivi glazbeni paviljon, trgovina konzumne zadruge, nekoliko privatnih trgovina i jedna pulquería. Oko mjesta raste pulqua i ništa osim nje; kvadratne milje agava, beskrajna ravan, obrubljena u daljini glasovitim piramidama u Teotihuacanu i srebrnim planinama Pachuce, koje se kao sve planine Meksika ocrtavaju na nebu oštrijim konturama nego planine u Evropi; bijele kao hermelin i kraljevski stroge, haciende nadgledaju na poljima pulque prostrano carstvo rakije, kojim one vladaju.

Vjenčani je kum iz dosade indetificirao plantaže agava s bojnim poljem. Zvjerkajući naokolo opazio je s lijeva lanac brežuljaka; na jednom od tih brežuljaka zadan je navodno vojskovođi Azteka smrtni udarac. Naš je kum radoznalo prilazio sve bliže, sve dok nije opazio kako između agava svjetluca nešto bjelkasto. Bio je to nezgrapan, od kamena skalupljen križ, na čijem je podnožju, hrpi kamenja povezanog žbukom, sigurno nekoć bio neki natpis. Pročitati ga čovjek može jedino, ako slučajno ima uza se plavu olovku i njom potegne duž udubina. Naš je kum slučajno imao plavu olovku i pred njim se, plavo na sivom, pojavilo ovo: »Acción librada entre Cuauhtémoc y Hernán Cortez. Julio 7. de 1590«.

Drugom stranom svoje plave olovke, koja je tu bila crvena, mogao je naš kum podcrtati dvije grube pogreške u tom natpisu: prvo, Cuauhtémoc, nasljednik Moctezume, nije u toj akciji sudjelovao i, drugo, ta akcija nije se odigrala 7. jula 1590., nego 7. jula 1520. Kamenorezac vjerojatno još nije bio upućen u nov način računanja vremena, a njegov naredbodavac nije znao ime vojskovođe, koji je izgubio prvu bitku na ovoj hemisferi, bitku između crvenokožaca i bijelaca, posljednju bitku između starog i novog doba.

Španjolski pobjednici, koji su sve do tog časa namjeravali bježati u Veracruz, daleki lučki grad bez brodova, mogli su se tada bez zapreke vratiti u glavni grad. U koncentričnim krugovima tri su mjeseca demolirali kuće, razvalinama zatrpavali kanale, odrezali grad od pitke vode, i onemogućili opkoljenima da pokapaju svoje mrtve, da bi kuga dovršila, što su započele žeđ i glad.

Često je do ušiju opsjedatelja dopirao s krovova povik. Sastojao se od dvije španjolske riječi: »oro« i »agua«, što je trebalo da znači, da je zlato potopljeno u vodi. Stereotipno ponavljanje te obavijesti nije bila samo poruga osuđenih na propast. Naivni Indijanci nadali su se, da će se uljez povući, kad sazna, da je blago Moctezume za njega izgubljeno. Da njegova želja za osvajanjem ima i drugih motiva, Indijanci nisu primijetili.

13. kolovoza 1521., na dan svetog Hipolita, pao je glavni grad u ruke Evropljana. Potrčali su najprije u dvor, gdje su godinu dana prije stanovali, utrčali u nj, da se opet domognu blaga. Ali tu više nije bilo ničega, ni traga blagu. Koliko su god pitali i tražili — »oro — agua«. Zlato je postalo voda.

Soldateska se pjenila od bijesa, jer nju je pohlepa za blagom nadahnjivala, davala joj snagu, da prkosi svim nevoljama života, svim opasnostima smrti, ona ju je podbadala na ona očajnička djela,

što se u kronikama obično nazivaju junaštvima. A sad im je nagrada izmakla.

Sumnje i glasine rasprostirale su se logorom. Sigurno je Cortez sakrio tesoro nekud za sebe. »Petina nije za vojskovođu premalo / Drugu petinu uzimam kao kralj / Treća je petina potrebna mojoj ženi . . . « Takve su paskvile pjevali, takvi su natpisi osvanuli ujutro na zidu kasarne.

Volja španjolskih ratnika tražila je, da se zarobljeni car Azteka Cuauhtémoc (Cuautemotzín) sudski ispita, gdje je sakriveno blago. Cortez navodno ispočetka nije htio za to ni čuti; upravo se zakleo Cuauhtémocu, najjunačkijem od svojih neprijatelja, da će se smatrati njegovim vječnim prijateljem. Ali kad je i kraljevski vrhovni računovođa Aldarete, takoreći kao tumač volje madridskog dvora, odlučno zahtijevao preslušavanje po metodama Svetoga Hermandada, dao je Cortez svog »vječnog prijatelja«, a s njim i kazika Tacube, odvući u mučionicu.

Tamo su panduri pod nogama obiju žrtava potpirili vatru. Kad je kazik osjetio, da mu gori meso, počeo je stenjati. Ali Cuauhtémoc mu je predbacio, što tako nemuški pokazuje bol, istu bol, koju i sam trpi. »Misliš li, da se ja osjećam kao u parnoj kupelji?«

Kazik, već blizu ognjenoj smrti, priznao je na kraju, da je zlato zakopano u njegovoj palači. Razvezali su ga i odnijeli kući. Ali tu je priznao, da je lagao, u nadi, da će putem umrijeti i tako skratiti svoje strašne muke.

Od Cuauhtémoca nisu izvukli ništa osim izjave, da je Moctezumino blago dao baciti u jezero, odakle ga nitko ne može izvući. Mučitelji su ga morali razvezati neobavljena posla.

Brončane boje, kakav je bio, Cuauhtémoc dominira danas najljepšom ulicom Meksika, Paseom de la Reforma. Na reljefu u podnožju prikazano je, kako ga muče, uz njega je njegov pobjeditelj i »vječni prijatelj«; to je jedini spomenik Cortezu u zemlji, koju je osvojio i u kojoj nema čak ni nadgrobnog spomenika. U vrijeme rata za nezavisnost iskopali su Španjolci njegove kosti iz crkve Jesusa Nazarena u Meksiku, i otad se više ne zna ni za Cortezovo skrovište ni za grob blaga.

Cortez, a za njim i drugi, tragali su po dnu Texcoco-jezera, tragali u zdencima carskog dvora, tragali u plivajućim vrtovima Xochimilca, tragali vilinim rašljama i uz pomoć lovačkih pasa u prašumskom parku kod Chapultepeca i na crnom vulkanskom polju Pedregalu. Ali do dana današnjeg ništa nije nađeno od blaga Moctezume.

INTERVJU S PIRAMIDAMA

Vrlo je teško, zapravo nemoguće, povesti razgovor s piramidama. Ali ako se čovjek želi posvetiti pozivu novinara, koji intervjuira piramide, ne smije ga uplašiti nemoguće, mora imati na umu, da piramida uvijek može nešto reći, jednom, jer je u njenoj unutrašnjosti upravo nešto pronađeno, drugiput, jer je ona sama, piramida, upravo otkrivena.

Takva otkrića nisu moguća u konkurentskoj zemlji, u Egiptu. Tamo se piramida bez ikakva prijelaza uzdiže iz pustinje, ne može turiti glavu u pijesak, iako joj je pijesak na dohvatu. A i ne želi. Ta njen je raison d'etre, da se otkine od beskrajne horizontale, da se s ravnine uzdigne u prostor.

Drukčije je u Anahuacu, meksičkoj visoravni. Ovdje se nije gradilo na pijesku i nije se tako lako dolazilo do gradilišta. Često se uz umjetne brežuljke i brda uzdižu prirodne piramide: brežuljci i brda. To susjedstvo spasilo je mnogim umjetnim piramidama život, kad su za njima tragali antipiramidisti, da ih demoliraju. Na mnogim mjestima vulkani su piramide učinili nevidljivima: prije nego što su ih sebi podvrgli evropski crkveni tornjevi, sakrili su ih pod lavu.

I

Tako se dogodilo i okrugloj piramidi Cuicuilco, zasad najstarijoj građevini Amerike. Nju je stoga novinar prvu potražio na njenom prostranom stravičnom gradilištu od bazaltnih blokova i gromada lave, južno od grada Meksika, na Pedregalu, da zatraži intervju.

Upitao ju je najprije, koliko joj je godina. Šutjela je. Čuvar, koji je svoju kolibu sagradio u njenoj sjeni, uporno je tvrdio, da

je njegovoj piramidi osam tisuća godina. Geolozi su ispitali slojeve lave, u koje se zarila, a ono, što oni kažu, slaže se s lokalpatriotskom tvrdnjom čuvara. Osam tisuća godina.

»Kada vas je Ajusco zasipao?« doviknuo je novinar u visinu.

»Nije to bio Ajusco,« zahučalo je odozgo.

Ajusco je ogromno brdo na periferiji grada Meksika. Nedjeljni cilj alpinista (koje u Latinskoj Americi nazivaju »andenisti«, jer su ovdje Ande svakako bliže od Alpi). Čini se, da se Ajuscov vatrorigački predživot još ponekad budi, tako bar planinari javljaju novinama. U takvim prilikama izvlači se iz zaborava prošlost Ajusca. Jednom je navodno već uništio glavni grad, koji se tada nalazio južno od današnjeg. Od grada nije ostalo ništa osim kamenja, što ga je pokopalo: Pedregal i onaj, što je izvršio ovo djelo: Ajusco.

A sada novinar doznaje s autentične strane: »Nije to bio Ajusco«.

Nije Ajusco? Nego tko?

»Xitli«. Ta optužba protiv Xitlija, brežuljka, koji nedužno stoji s druge strane ceste, bila je izrečena glasom punim mržnje. To je dakle taj, koga njegova slika i prilika, načinjena ljudskom rukom, optužuje, da ju je pokušao utopiti u kipućoj lavi.

Mnogo je žući Xitli izrigao u svom bijesu na susjednu prometejsku građevinu, deset je metara debela lava na poljani oko piramide. Piramida se uzdizala na brežuljku visokom sedam metara, pa ju je vulkan zasipao jedva do koljena. Možda bi stanovnici bili mogli osloboditi noge svog hrama od tih negvi, da je stanovnika još bilo. Ali više ih nije bilo. Ležali su ispod deset metara debele grobne ploče. Sigurno su se mnogi utekli kamenoj majci, pokušali da se uspnu uz njeno tijelo, ali zadah sumpora i para rastopljena kamenja smrtonosno su se uzdigli visoko iznad vrha piramide. Da je ovdje gore netko i preživio kraj ognjenog pljuska, bio bi poslije toga umro od gladi i žeđi, jer se kroz zapjenjeno more lave nije mogao približiti nikakav spasilac.

Prije nego što su se valovi lave ohladili i postali crni koncentrični krugovi, po kojima čovjek danas hoda, prošla su stoljeća, možda i tisućljeća. Koliko? Piramida to zna, ali optuživši Xitlija, da je njen ubojica, ona se opet obavila šutnjom.

II

Naredni cilj novinara bio je Teotihuacan, jer on po rangu starosti dolazi odmah iza Cuicuilca, iako razlika između njih iznosi mnogo stoljeća. Teotihuacan je od 250. do 750. godine poslije Krista

bio religijski centar; tako je ustanovljeno korelacijom kalendara Maya sa zapadnim kalendarom. Danas je Teotihuacan atrakcija za inozemne turiste, i novinar je sigurno upravo stoga bio ovdje dočekan tako spremno i ljubezno.

Sunčana piramida, pojava visoka rasta, upitala ga je, što želi, no odmah je dodala, da ne će moći otkriti odviše velikih tajni, jer su joj arheolozi sve tajne već izmamili.

»... zapravo, gotovo sve,« popravila se. »Neprestano pronalaze nešto novo, često takve stvari, koje sam odavno već i sama zaboravila. Prije nekoliko sedmica otkrili su ovdje freske sa stotinama realistički naslikanih likova iz svijeta Tlaloca. Tlaloc, to treba da znate, ne samo da je pravio kišu nego je bio i gospodar svih voda. Zapovijedao je oceanima i oblacima, vodenoj bolesti i opasnosti od utapljanja, žeđi i znoju, rijekama i zdencima, kanalima i akveduktima, rosi i vjetrovima, ribama i školjkama, čamcima i plivačima, vodenim biljkama i vodenim pticama.

Tko je umro pod njegovim znakom, umro je pod dobrim znakom, jer je Tlaloc vladao vlastitim rajem, najveselijim vrtom Edena, što ga čovjek sebi može zamisliti. U njem nije bilo bucmastih anđela, ni krilatih duša sklopljenih ruku, ni truba, ni harfi — to je bio pravi raj za dangube. Evo, tu su, na primjer, četvorica pograbila petoga za ruke i noge i bacaju ga uvis; jeste li ikad doživjeli, da se pokojnici vladaju tako neozbiljno? Glavno je zanimanje pokojnika bilo, da se nasmijani predaju igri, udarajući loptu nekom vrsti reketa. Kad bi koji od njih pao, smijao se, kad bi se prskao vodom ili u nju skakao, smijao se još više, a pjesme, što su ih pjevali, mora da su bile obijesne, sudeći po radosnim licima slušača.

Samo jednoga u tom carstvu mrtvih ne ćete vidjeti, da se smije, a taj je najkomičniji od sviju. S mrtvačkom grančicom u ruci prelazi prag, dolazi direktno sa svog ukopa i još jeca nad svojom smrću. Pogledajte ove freske, čitava ih života ne ćete zaboraviti, makar ostarjeli kao ja.«

Rekavši to pokazala je želju da se oprosti od novinara, ili, bolje reći, da se novinar oprosti od nje, jer piramida, makar i govorila, ne može nikad napustiti svoju bazu. Ali je novinar htio čuti nešto i o njoj samoj. Iskoristio je njene posljednje riječi, kojima je spomenula svoju duboku starost, kao povod, da je upita, kako je tekao njen život.

»Činit će vam se paradoksalno,« odgovorila je, »ako vam kažem, da je piramida, zapravo skraćena piramida, takvo tijelo, koje sebe najmanje vidi. Od prvih godina života proklinjala sam svoj osaka-

ćeni lik i željela da budem neka prizma, na primjer kula. Ono, što o sebi znam, znam većinom samo po naklapanju. Na mojoj glavi blistao je navodno kip Sunca s ogromnim srcem od čista zlata. Ne mogu to ni potvrditi ni demantirati. Na moj vrh vukli su doduše velike mase porfira, ali što se tamo s njim zbilo, nisam vidjela. Iznad mog vrha počinje carstvo zraka — tuđ resor.

No mogla sam dosta dugo promatrati, što se dešava na mojoj susjedi, Mjesečevoj piramidi. Ono, što se zbivalo na meni u zlatu Sunčeva sjaja, sigurno se nije mnogo razlikovalo od onoga, što se dešavalo u mom susjedstvu u plavetnilu Mjeseca. Ljudske žrtve, iskićene cvijećem, uspinjale su se gore i survavale se, bez srca, a ipak plemenita držanja. Danas se našim stepenicama uspinju, brzo i radoznalo, samo turisti. Ali pri povratku, kad straga postane naprijed, posjetitelje hvata vrtoglavica. Još su uzbuđeni krvavim pričama vodiča i čini im se, da je njima samima iščupano srce iz tijela i da se njihovi posmrtni ostaci u stravičnim kovitlacima kotrljaju niz stepenice. Samo, nemojte to zapisati, moglo bi nanijeti štetu prometu stranaca. O nama se može pisati i mnogo drugih stvari. Mi smo bile sveti grad, u kojem su mrtvi postajali bogovima, kao što govori i samo ime Teotihuacan (riječ »teo« znači »bog«, začudo kao i u grčkom.) Stotine tisuća hodočastile su ovamo, bilo je žrtvenih svečanosti, hramova i palača nezamislive veličine i ljepote, koje se naziru još i sad u ruševinama. Ali to je svima poznato, o tome se mnogo pisalo.«

III

Nije svima poznata piramida u Tuli u državi Hidalgo, o njoj se nije mnogo pisalo. Nju bi novinar, makar bio i Pražanin, mogao nazvati »staro-novom piramidom«. Bajka pripovijeda, da je praška sinagoga niknula iz zemlje gotova. Stvarno se tako dogodilo s piramidom u Tuli, i to tek prije četiri godine; ona se prema novinaru vladala tako naivno, kao što se vlada svaki novajlija.

»Bila sam,« počela je, »bila sam svetište grada Tule, države Tollan i toltečke nacije — po vašem računanju vremena bilo je to vjerojatno od 648. do jedanaestog stoljeća. Bila sam dobro građena, obožavali su me i na mom tijelu svaki dan prinosili žrtve. Moji Tolteki bili su dobri i osobito vrijedni ljudi, arhitekti, mehaničari i astronomi, koji su svećenicima pomagali, da s moje visine objavljuju ono, što će doći. Ali Tolteki su nažalost odviše ispirali grlo pulquom.

Oko 1000. godine po vašem računanju vremena napustili su me i odselili u Yucatán. Tragovi njihovih umjetničkih djela nađeni su tamo među građevinama Maya, još dok se poricalo, da ja postojim.«

Piramida se tužila na vrijeme, kad je ostala napuštena: »Ovamo je došao neki drugi narod, u naš opustjeli grad. To je moglo biti oko 1170. Zvali su se Chichimeki, ljudi iz pasje zemlje, a i bili su pravi pasji sinovi, barbari. Mene uopće nisu primjećivali. Ono, što poslije odlaska toltečkog naroda nije samo po sebi propalo, to su ovi nitkovi razbili i tako opustošili čitav kraj, da od mene nije ostalo ni traga.«

Tu je piramida pogriješila. Tragovi su ostali u kodeksima, u kronikama i u predaji. Tim tragovima pošli su učenjaci 16. stoljeća. Uz druge historičare, koji su istraživali predšpanjolsku eru, pisao je i pokršteni indijanski knez Alva Ixtli-Xochitl o Tuli, dvorskom životu, vladavini, narodu, cestama i obrtu. I to je bila njegova učenjačka zla kob.

Jer — tako je odlučila republika učenjaka u idućem stoljeću — Tule nije bilo, ona nije nikad postojala, niti je ikad mogla postojati. Ta nigdje je nisu našli, koliko je god tražili i koliko su god naselja, koja nisu tražili, iskopali iz meksičke zemlje. Sve više se učvršćivalo mišljenje, da Tula nije ništa do mjesto, koje postoji samo u bajkama, kao Ultima Thule Vergilova ili kao Sunčana država utopista Campanelle, jer riječ tula i znači sunčana država. Mnogi su arheolozi tvrdili, da je Tula identična s Teotihuacanom, koji se usprkos svom veličanstvenom sjaju i veličini ne spominje ni u jednom kodeksu. Neki su opet Tulu smatrali sinonimom za Cholulu, a neki su vjerovali, da je toltečki grad bio današnje selo Tule, u blizini glasovite piramide u Mitli.

Historičar Alva Ixtli-Xochitl bio je iz panteona učenosti prognan u geto pjesnika; predbacivalo mu se, da je zbog nacionalne zaslijepljenosti bajku o Tuli shvatio tako doslovno, kao evropski historičari bajku o Troji, koja je tobože bila samo plod Homerove mašte. Tu usporedbu prestali su upotrebljavati tek onda, kad je Schliemann iskopao Troju. Ali poricati, da je postojala Tula, nisu prestali ni onda, kad je 1885. kod gradića Tula de Allende u državi Hidalgo iskopana piramida, ili točnije, kad su pri iskapanjima na nju naišli.

Čovjek, koji je poduzeo to iskapanje bio je, usprkos svemu, u Meksiku neomiljen i sumnjiv. Zvao se Desiré Charnay i vukao se po Meksiku, uoči francuske intervencije, s mračnim nalozima Napoleona III.; dvadeset godina kasnije vratio se u Meksiko, da na trošak francusko-američkog milijunaša Lorillarda vrši iskapanja.

Jedno nalazište ruševina u području Lacandone-Indijanaca okrstio je u počast svom financijeru »Lorillard« — iako je to mjesto bilo odavno poznato, a zvalo se »Yachtli«. Prilikom iskapanja u Tuli de Allende, gdje se vjerojatno nadao pronaći zlatno blago, Charnay je postupio laički i bezobzirno, učinivši više štete nego koristi. Pothvat, koji je počeo, a da se nije posavjetovao s meksičkim učenjacima, samo je pojačao njihov otpor, da priznaju postojanje Tule.

Tek 1940. iznijeli su meksički istraživači starina ponovo teoriju, da je glavni grad Tula postojao i da je identičan s gradićem Tula u državi Hidalgo. U Sociedadu de Antropologia došlo je do žestokih sukoba, koji su prodrli i u javnost. Tada je vlada odobrila novac za iskapanja kod one Tule, u koju će se novinar iz glavnog grada dovesti vlakom za sat i po, ako se može vjerovati voznom redu.

Prošao je ulicama, trgom, i ušao u crkvu. Iako je svoje oči pokušavao pretvoriti u rentgenski aparat, iako je znao više nego što su stanovnici i posjetioci Tule znali do godine 1940., u tom gradiću sa dvije hiljade stanovnika nije uspio opaziti ništa, osim gradića sa dvije hiljade stanovnika. Ni položaj mjesta, ni isklesano kamenje i figure iz okolice nisu dostajali, da u toj Tuli nasluti onu Tulu. Arheološka zona bila je daleko od svakog puta, daleko od svake nastanjene kuće.

Izišavši iz gradića novinar se u pratnji seoskih dječaka počeo uspinjati najprije duž polja magueya, zatim mršavom kosinom, po kojoj su rasli kaktusi, i na kraju nije više imao kuda. Našao se, besumnje, pred izvanredno lijepo građenom visokom piramidom, koju čas ranije nije ni vidio. Drugu piramidu tik do ove novinar nije još ni sada vidio, zapravo na nju nije svraćao pažnju, jer ju je smatrao običnim brežuljkom obraslim grmljem.

Neiskopana piramida bila je posvećena Suncu, druga, koja se slobodno uzdizala, bogovima Mjeseca. Ona sama opravdala je iskapanja, ona sama dostajala je, da se riješi stoljetna prepirka učenjaka. Zajedno s njom iskopano je i mnoštvo drugog blaga, koje bi zadivilo svijet, da se svijet upravo u te četiri godine nije bavio time, da bude iskorijenjen ili da se brani od iskorjenjivanja.

U širokom luku bilo je naslagano kameno blago ispred piramide. Novinaru, koji se zapleo u evropske i americke misli, prohujalo je glavom pitanje, nisu li te skulpture falsificirane, na primjer figuralni bareljefi. Toliko su sumnjivo neoštećeni. Ili meandri? Kako su upadljivo svijetli i oštri! Gotovo pet metara visoke karijatide, takozvani atlanti. Njihova lica, tjelesa, pa čak i haljine izgledaju, kao da ih je isklesao neki današnji kipar prema egipatskim mode-

lima. Indijanci na monolitima nose svoj pernati nakit sasvim drugačije nego na drugim reljefima.

Brzo je novinar raspršio sumnju. Krivotvorine? Tko bi ovdje krivotvorio i zašto? Sva ova divna djela stoje bez čuvara na udaljenom brežuljku. Bez ikakve smetnje moglo bi se sve to ukrcati na teretnjake i odvesti. Tko bi krivotvorio stadion s nizovima kamenih sjedala, tko bi izradio i ukopao dvije ogromne piramide zato, da ih opet iskapa?

Piramida je najprije upozorila novinara na svoj vijenac. »Jeste li ikad dobro pogledali jaguare, leptire, mrtvačke lubanje u raljama zmija? U moje vrijeme bilo je to najmodernije od modernog: Danas to više nije u modi, čak se više ni piramide ne grade. Jeste li posjetili i druge piramide? Recite iskreno, koja je najbolje građena?... Ah, laskate mi, ja sam danas samo ruševina. S tom ranom, s rezom od operacije slijepog crijeva, što ju je izveo neki šeprtlja. Zasjekao je u mene, jer se nadao, da će u mom trbuhu naći zlatna brda.«

Dok su piramida i novinar razgovarali, nagnulo se sa platoa neko strogo indijansko lice i prisluškivalo. Je li to zajedno s piramidom iskrsnuo i Alva Ixtli-Xochitl iz zemlje, da nakon četiristogodišnjeg progonstva i proklestva ponovo uspostavi svoju učenjačku čast?

IV

Novinar mora sada u Xochicalco. Putovao je osamdeset kilometara od glavnog grada prema sjeveru, da bi došao u Tulu, a sada mora preko glavnog grada još osamdeset kilometara prema jugu. Zar nema bliže kakvih piramida?

Naravno da ima. Dvije od njih, piramida u Choluli i Zmijska piramida čak su uz piramidu u Tuli najznačajnije. Ali novinar, koji intervjuira piramide, mora putovati kronološkim redom.

Historija predcortezovskog doba jedva da poznaje redoslijed godina, ona ne poznaje pojmove, kao što su kameno doba, klasični Stari vijek, Srednji vijek, Renesansa i slično: opća i kulturna povijest podijeljene su i okrštene samo po mjestima nalaza. Manje više utvrđen je samo redoslijed kultura u pojedinim zonama; tako su u Meksiku može izvršiti kružno putovanje kroz vjekove od prajučer do danas. Tom kružnom prugom putuje novinar, da bi intevjuirao piramide. Njegovi čitatelji ne treba da prođu kao oni turisti u Rimu, što su se začudili, da je koleseum trošniji od Petrove crkve, iako su nju prije vidjeli.

Poslije Tule dolazi na red Xochicalco, jer su obje piramide otprilike jednako stare. Piramida u Xochicalcu izjavila je novinaru, da je ona u početku bila piramida samo u stereometrijskom smislu, ali ne i u religioznom, i da je bila postavljena nad krajinu jedino iz strateških razloga, kao tvrđava, kao brana protiv neprijatelja.

Bez obzira na tu svrhu, na središnjoj visoravni Meksika nijedna druga piramida nije tako bogata skulpturama. Ornamenti i vijenac nisu stilizirani, zmije i ognjevi na kamenom podnožju plaze jezike tako divlje, kao i ono, što prikazuju: goruća lava, koja se sručila iz planina bogova, što su rigale vatru na smrtne ljude.

»Mene je slavnom učinio jedan Nijemac,« pripovijedala je piramida, »profesor Eduard Seler iz Berlina, a ja sam slavnim učinila njega. On je bio zapravo istraživač jezika, i u Meksiko je došao samo zato, da studira dijalekte Huasteca. Mene je upoznao slučajno, jer je iz uljudnosti prihvatio poziv jednog meksičkog arheologa, koji je ovamo došao na ekskurziju. Kad je Seler o meni pisao, nisu mu ispočetka vjerovali. Kasnije, potkraj prošlog stoljeća, počela je prema meni prava seoba naroda. Sada je oko mene mirnije, iako se grad Cuernavaca, tamo dolje, razvio u najposjećenije ljetovalište.«

V

Zmijska piramida kod Tenayuce, sjeverozapadno od glavnog grada, govorila je in pluralis majestatis, što je novinara začudilo.

»Htjeli biste znati, što je na nama naročito?« kazala je. »Iako je pohod konkvistadora prošao mimo nas i dobro nas vidio, iako nas vojnik Bernal Diaz spominje u svojoj knjizi, nisu nas uspjeli pronaći. Četiri stotine godina tragali su za nama uzalud najprije zanesenjaci, a onda istraživači, iako se nalazimo gotovo u glavnom gradu. Otkrili su nas tek 1925.«

Novinar je upitao, kako to, da je nisu pronašli prije.

»Ništa se ne može objasniti, što čine bogovi. Oni su zapovjedili prirodi, da sakrije našu stražu. Uz nas je nekoć bilo osam stotina momaka . . . «

Sada ih ima, toliko ih je novinar nabrojio, 138, još uvijek gust kordon oko piramide, 138 stasitih stražara iz plemena granitnih čegrtuša.

»Nakon sumraka bogova, oni su postavili stražu, jednako kamenu nijemu, kao što je bila i prije. Na nas nije smjela biti svraćena nikakva pažnja sve do dana, koji bi nas opet priveo svrsi našeg života.«

Novinar je upitao, kakva je bila životna svrha piramide.

»Mi nismo j e d n a piramida, iako izvana tako izgledamo. Nas ima osam. Po 52 godine služila je svaka od nas svrsi, kojoj služe sve piramide: bacanju kopalja i štovanju bogova. S naše visine bacana su koplja na neprijatelja. Naše stepenište bilo je tako uređeno, da se moglo pogoditi čak i blizog neprijatelja, koji se na nas uspinjao, a da prijatelji u našim drugim katovima ne budu ozlijeđeni. A štovanje bogova bilo je svakodnevna funkcija našeg oltara.

Kad bi neka od nas stupila u 52. godinu života, svrha njenog postojanja postalo je nešto drugo, nešto mnogo važnije. Svijet je trajao točno 52 godine — osim ako su mu bogovi udijelili produženje. Nitko na zemlji nije znao, hoće li mu ta milost biti udijeljena, tek u posljednjem satu posljednje godine stizavao je sa zmijskog oltara znak na naš vrhunac. Oko nas je ležala tama, jer su svuda u svijetu svijetla bila ugašena. Kad bi svećenici udarali kamenom o kamen, mnoštvo bi obuzela takva napetost, da je ostajalo bez daha. Kad bi bogovi bili milostivi, nastajala bi vatra. Pozdravljalo ju je beskrajno likovanje: svijet će dalje postojati! U znak zahvalnosti bila bi oko piramide starog doba sagrađena nova piramida novog doba. Tako je vrijeme našeg građenja trajalo 8 puta po 52 godine, prema vašim pojmovima od dvanaestog do šesnaestog stoljeća.«

VI

Sa svijećom u ruci novinar prolazi unutrašnjošću tijela cholulske piramide. Arheolozi su raskrčili pet kilometara hodnika, uskih hodnika, koji se ukrštavaju i nepravilno granaju, zavode s pravog puta kao labirint drevnog Minotaura.

I Cholula je konglomerat piramida. Ali ono, što je u Tenayuci bilo dozidavanje puno respekta, u Choluli su bili neprijateljski akti. Svako pleme, koje je sebi podvrglo Cholulu, stavljalo je pobijeđenoj piramidi na glavu novu piramidu. I, kao da to nije bilo dovoljno, zatrpavali su i unutrašnje prostorije kamenom, razarali su oltare i kipove, freske pokapali pod ilovaču, pa su čak i sistem hodnika potpuno izmjenjivali.

Posljednji i najtemeljitiji neprijatelj, koji je na ovoj zbirci hramova podigao svoj vlastiti, bila je crkva. Ponosno se uzdiže Santuario de Nuestra Señora de los Remedios tamo, gdje je nekoć bio najviši plato posljednje piramide. Nitko ne bi mogao ni slutiti, da je taj brežuljak pod stolnom crkvom ljudsko djelo — plohe piramida priroda je toliko zarasla zelenom travom, da im je nestalo svakog

traga. Izvana više nema cholulske piramide, koja je nekoć bila najveća na svijetu, gotovo dvostruko šira od Keopsove. Ali iznutra ona postoji, novinar je upravo u njoj, stupa raskrčenim hodnicima i duž freski.

Svijetlo u njegovoj ruci prelazi preko skakavca i mrtvačke glave, mrtvačke glave i skakavca, i novinar s tjeskobom opaža, kako se svijeća približava kraju, jedva da će još doteći za povratak. Ali njegova radoznalost nadvladava strah, da će jednom ovdje dolje biti pronađen njegov kostur. Ulazi u neku komoru, usred koje stoji velika kocka od ilovače. Podigavši svijetlo opazi pred sobom visoka čovjeka, blijeda lica i duge bijele brade.

Ne bojte se, reče stranac, ja ću vas ispratiti napolje. Ova kocka bila je prije oltar. Ovdje su na žrtvu prinosili cvijeće, skakavce i leptire. Ljudske žrtve smatrane su opačinom.

»Vi ovdje stanujete?« promuca novinar, samo da nešto promuca.

»Živim već vrlo dugo ovdje,« odgovori onaj. »Neko vrijeme nisam bio ovdje, ali sam se opet vratio.«

»Smije li vas se upitati, zašto ste otišli odavde?«

»Pitati se mora, ako se želi naći put mudrih. Bio sam svećenik u Tuli i učio sam svoje vjernike, kako će uzgajati kukuruz i voće, učio ih umijećima lončarstva, pletenja košara i tkanja. Moji kolege nisu to mogli podnositi; stari su se ljutili na mene i tvrdili, da su umijeća, koja sam naučavao, bila neratnička i ženska, a novi su svaku žrtvu nazivali blasfemijom. »Mjesto ljudskog mesa donosi nam leptire«, vikali su svećenici bogova, »mjesto novca donosi nam skakavce«, vikali su svećenici crkve.

»Jesu li vam učinili štogod nažao?«

»Povukao sam se u Cholulu i ostao ovdje. Dvadeset godina kasnije pošao sam prema moru, pratili su me učenici i prijatelji. U Veracruzu sam se ukrcao na brod i otplovio. Obećao sam, nažalost, da ću se vratiti.«

VII

Novinar, koji sada intervjuira piramide, bio je nekoć dijete i imao knjigu s mnogo slika, koja se zvala Orbis Pictus. U njoj je, kako se novinar danas sjetio, bila slika nekog hrama meksičkih bogova, koju je obojadisao šarenim olovkama. Na slici je trčkaralo mnogo Indijanaca. Sve ostalo na slici bilo je neshvatljivo. Na primjer, neke stepenice. Nisu se nalazile u kući, kao što se inače nalaze stepenice, nego su vodile direktno do sunca. A bilo je na

slici kuća, koje se nisu dale sagraditi od kocki za slaganje. Jedna je izgledala kao plinara u predgrađu, i iz nje je cijev vodila direktno u kuhinju. Na slici je bila nacrtana i neka plivačka škola, ali nije bilo sasvim sigurno, da li je to plivačka škola. »Za mene je to plivačka škola,« mrmljao je otac budućeg novinara, koji sada intervjuira piramide, a onda je to pitanje neprestano ponavljao.

Danas bi novinar mogao to upitati samu onu piramidu iz Orbis Pictusa — ako je nađe. Ali on zna, da je ne će naći. Jer poslije Orbis Pictusa čitao je i druge knjige, također o Meksiku, koje jednoglasno tvrde, da je teocalli glavnog grada srušen temeljitije od svih ostalih hramova u zemlji. Ni kamenčića ni traga nije ostalo, a upravo na onom mjestu gdje se nalazio, podignuta je katedrala nove vjere.

Shvatljivo je, da su Španjolci prema teocalliju postupili s naročito razaračkim bijesom. Vjerskom žaru pridružila se mržnja i osveta, jer je iz te kraljevske piramide, iz tog kralja piramida, bio organiziran otpor protiv bijelih srećonoša, a na njenim oltarima bili su kršteni ljudi žrtvovani poganskim bogovima.

Bespomoćno i izdaleka morao je potučeni Cortez, kako pjeva Heine, gledati, kako se njegovi svezani ljudi uspinju

Na palače pozlaćene
I na tempel Viclipuclov,
Idola na grad taj, koji
Od crvenih opeka je,
A sjeća nas na misirske,
Babilonske i asirske
Zgradurine, što ih risat
Zna Britanac Henri Martin.

To su one iste stube:
Tako šir'ne, da po njima,
Gore, dolje, valjaju se,
Na hiljade, Mehikanci;
Vijugave stepenice
Vode hrama glomaznoga,
Što se kiti redovima
Balustradâ, na krov ravan.*

---

* Vladimir Nazor: »Prepjevi«. Izdanje Državnog izdavačkog poduzeća Hrvatske »Zora«, Zagreb, 1950.

Novinar je tražio po katedrali trag »zgradurine«, nadao se, da će otkriti bar neki kamen s indijanskim znakom. Ništa. Razočaran se okrenuo hoteći da ode.

Tada začu, kao iz unutrašnjosti zemlje: »Tu sam ja«, i zatim: »ona, koju tražiš«.

Gdje?

»Pođi duž crkvene fasade prema izlazu sunca, a onda na sjever do prvog ugla.«

Novinar je poslušno pošao tim putem. Tamo, na uglu ulica Argentina i Guatemala, kod neke bijedne ograde, obazre se najprije uokolo, a onda pogleda uvis.

»Pogledaj dolje.«

Stvarno: kroz drvenu ogradu vidio je gradilište, ne, ne gradilište, rušilište, nekoliko metara ispod razine ulice. Tu je bio raskrčeni dio temelja piramide. Ostaci kosih zidova, kameni uglovi od 45 stupnjeva stršali su uvis kao polomljeni zubi donje čeljusti. Odlomci reljefa. Razvaline svih doba. Glave pernatih zmija. I monolit, koji prikazuje Quetzalcoatla.

Novinar je zahvalio piramidi, što mu je pokazala put do sebe.

»Učinila sam to, jer si Evropljanin. Sreća, koju ste nama donijeli, upravo se ostvaruje tamo kod vas na vama samima. Vaše građevine, vaši ljudi doživljavaju sada još ružnije stvari nego što sam ih ja doživjela, iako je vaš Cortez tek smiješna i tugaljiva karikatura našega. Vrijeme je, da tamo pošaljemo nekoga, da intervjuira vaše ruševine.«

»NIJE TO DANO SVAKOM NARODU . . . «

Majka božja od Guadalupe prilično se teško probila, jer se prikazala samo nekom starom Indijancu. Taj Indijanac, kome je bilo 50 godina, kad je kršten imenom Juan Diego, odlučio je u toj prilici, da ubuduće svoj brak provodi u nevinosti i uzdržljivosti, da se ograniči na neki kvazi-sestrinski život sa svojom ženom. Poslije smrti žaljenja vrijedne žene stanovao je Juan Diego sa svojim ujakom Bernardinom, koji je uskoro, prvi u toj zemlji, gdje su se dotad takve stvari događale samo na poganski način, trebao da bude izliječen kršćanskim čudom.

9. prosinca 1531., kad je polazio na ranu misu u kilometre udaljen glavni grad, Juan Diego odjednom ču svoje ime: »Ivice, Ivane-Jakobe!« Bilo je to u podnožju pećine Tepeyac. Ovdje su njegovi roditelji i njegovi praroditelji, a još nedavno i on sam, pili iz svetog vrela božice Tonantzin i molili joj se za svagdašnju tortillu. Indijanci iz tri kraljevska grada, Tenochtitlána, Tlaxcale i Texcoca, praveći sprdnju od svog krštenja, još uvijek potajno hodočaste k Tonantzini, tu plešu, doduše samo noću i bez zvukova bubnja, starinski ples i prinose joj kradomice mnoštvo žrtvenih darova.

Kad je pozvani Ivica plašljivo svrnuo pogled u pogansku visinu, stajala je tamo u jarkom svijetlu neka crnoputa señora. Doviknula mu je, da je ona djevica Marija, majka pravog boga, i da želi, da joj se na tom mjestu podigne hram.

Juan Diego potrčao je ravno u biskupski dvor i dogodilo se pravo čudo, vjerujte — biskup ga je lično primio. Ali biskup Zumárraga nije obećao, da će bez daljega ispuniti želju najuzvišenije gospe, da na tom mjestu sagradi crkvu. Kazao je glasniku samo to, da tako važnu stvar valja najprije provjeriti.

Juan Diego se vratio potišten i izvijestio señoru, koja je opet ili još uvijek stajala na pećini Tepeyac, da mu očigledno nisu vjero-

vali. Zašto, predbacio joj je, zašto je poslala upravo njega, tako sitnog, sićušnog čovjeka? Señora je odgovorila, da je namjerno izabrala njega, i neka sutra ponovo ode do biskupa.

Sutradan je bila nedjelja, i stoga je još veće čudo nego prviput, da je bosonogi Indijanac odmah bio primljen. Zumárraga je rekao, da vjeruje glasniku, naravno, ali bez autentičnog dokumenta ne može ništa poduzeti.

Praćen od biskupovih uhoda (tako je kasnije izjavio biskup, da mu se ne bi moglo predbaciti, da je što propustio), Juan Diego je napustio dvor. U blizini pećine pratioci su izgubili njegov trag. Tako je opet bio sam sa señorom i ponovio joj biskupove riječi i njegov zahtjev. Obećala je, da će mu idućeg dana pružiti neoboriv dokaz.

Ali Diego u određeno vrijeme nije došao na određeno mjesto; čitav ponedjeljak ostao je uz ujaka Bernardina, koji je ležao u posljednjim trzajima. Tek u utorak, 12. prosinca, pošao je Juan Diego, da dovede svećenika sa sakramentima umirućih. Kako se bojao, da će mu señora predbaciti, što ga je jučer uzalud čekala, htio se prošuljati s druge strane pećine, uz istočni obronak. Tu, gdje će se kasnije pronaći izvanredno pogodno gradilište za crkvu, koju je valjalo podići, stupila je pred njega señora, saslušala ispriku, što ju je promucao Indijanac, i obavijestila ga, da je upravo izliječila njegova ujaka.

Ono, što je tada naložila Juanu Diegu, doslovno je zapisano u kanonskim spisima, iako tamo nije spomenuto, na kojem su jeziku Indijancu rečene ove riječi: »A sada se popni na ovu pećinu, uberi cvijeće, koje nađeš na vrhuncu, stavi ga u svoj ogrtač i donesi ga meni.«

Juan Diego se uzverao uz kamenu stijenu, na kojoj su inače rasli samo kaktusi. Ali gle, danas tu cvjetaju ruže. Svukao je svoju tilmu, nabrao u nju ruže i ponio ih señori. Ona je stavila na ubrano cvijeće svoje ruke i zapovjedila mu, da s njim ode do nadbiskupa.

Zumárraga, okružen velikim brojem gostiju, upravo je slavio godišnjicu svog imenovanja za biskupa. Ušao je Indijanac, stupio svojim bosim nogama na blistav parket, prosuo iz ogrtača ruže i ispripovijedio legendu o njima. A što su osim toga opazili crkveni dostojanstvenici? Osim toga oni su s unutrašnje strane ogrtača opazili sliku majke božje u živopisnim bojama.

Ništa u toj pripovijesti o čudu nije slučajno ni bez svrhe. Indijanac ne dolazi na izričito dogovoreni sastanak s najsvetijom među svetima, i uslijed tog propusta donosi potvrdu za čudo upravo na

dan biskupova jubileja. Takav dar nebesa bio je biskupu Zumárragi hitno potreban, jer je on na ovom svijetu imao mnogo neprijatelja. Učeni među padrima predbacivali su mu, što je dao uništiti tisuće i tisuće neprocjenjivo vrijednh slika i dokumenata, dokaze, da podjarmljeno carstvo Azteka nisu nastavali kanibali, nego ljudi visoke kulture.

Nemilosrdno je postupao Zumárraga prema onim Indijancima, koji nisu mogli tako brzo zaboraviti svoje tradicije, koji su još uvijek vjerovali, da nadzemaljska bića mogu praviti kišu, spriječiti potrese, okončati poplave, izliječiti bolesne. Zumárraga je lično vodio preslušavanja pred crkvenim sudom i protiv Indijanaca, koji kasnije, kao »ljudi bez razuma«, nisu bili podvrgnuti službenoj inkviziciji. Kazik iz Texcoca, koji je izdahnuo na lomači, samo je jedan od okrvavljenih svjedoka Zumárragine nekršćanske revnosti.

Čak i poslije njegove smrti ratovali su protiv Zumárrage neki svećenici. U jednoj propovijedi, kojoj je prisustvovao vicekralj sa članovima kraljevskog vijeća — sigurno to nije bilo slučajno — fray Bustamante, provincijal franjevačkog reda, napao je sliku iz Tepeyaca, kojoj su nadjenuli ime »Guadalupe«, da bi je tako postavili u isti red sa čudotvornom španjolskom slikom istog imena. Djevicu iz Tepeyaca navodno je naslikao indijanski slikar imenom Marcos Aquino Cipac, po nalogu i za račun biskupa Zumárrage. A Indijancima su utuvljivali u glavu, da je to autoportret blažene djevice, dar s neba. »Tko tvrdi, da majka božja guadalupska čini čuda,« uzviknuo je fray Bustamante gromovitim glasom, »trebalo bi da bude kažnjen sa stotinu šiba, a tko pri toj tvrdnji ustraje, sa dvije stotine«. Zanimljivo je, da ni crkvena ni svjetovna vlast nije istupila protiv hrabrog propovjednika.

I drugi su sumnjali u autentičnost ove pojave i nazivali su je Zumárraginim konkurentskim manevrom protiv prošteništa Los Remedios, pa su branitelji guadalupske djevice bili prisiljeni da se posluže profanim znanostima. Zvjezdarnica u Tacubi objavila je, da se ujutro 12. prosinca 1531. na pećini Tepeyac ne bi mogao vidjeti takav lik, da se nije dogodilo čudo. Sličnu formulaciju dali su i botaničari: samo čudom mogle su na granitnoj klisuri Tepeyac izrasti ruže. U 17. stoljeću iznijeli su kemičari i slikari mišljenje, da slika nije izrađena zemaljskim bojama, jer već stotinu godina visi na zidu nezaštićena, a nije oštećena, iako je izvrgnuta amonijakovim parama iz obližnjeg jezera. (Jezero je već odavno isušeno, a slika je stavljena pod staklo.)

Više od dvjesta i dvadeset godina sveta stolica nije htjela priznati čudo. Pristala je na to tek 1754. Jedna delegacija iz Nove Španjolske donijela je pred Benedikta XIV. kopiju Marijine slike. Nije pao na koljena, samo je rekao: »Non fecit taliter omni nationе — nije to dano svakom narodu.« Tada je guadalupsku djecivu bulom imenovao za glavnu zaštitnicu novošpanjolske nacije.

Indijancima je ona bila to već prije. A ostala je i nadalje. Hidalgo, prvi vođa revolucije, izabrao je guadalupsku djevicu za zaštitnicu nezavisnosti, prvi car Meksika Iturbide osnovao je meksičko plemstvo — »caballeros de Guadalupe«, a prvi predsjednik meksičke republike postao je to pod imenom Guadalupe, koje je sebi sam izabrao.

U ratu za nezavisnost bile su guadalupska djevica, »India«, i djevica iz Los Remediosa, »Gachupina«, na suprotnim stranama barikade. Virgen de los Remedios vodila je vojsku vicekralja, dok je, naprotiv, Guadalupka dobila formalni nalog, da u dvadeset i četiri sata napusti meksičku zemlju. Gdje god su trupe sklone Španjolcima pronašle njenu sliku, iznijele su je pred vod i strijeljale. Ta ona je bila zaštitnica bezbožnika, što su razarali samostane.

Ali poslije bitke nađen je gotovo na svakom lešu, bilo s ove, bilo s one strane, medaljon sa čudotvornom slikom Guadalupke. U nju su, naime, vjerovali svi, ona je nacionalni simbol, nije bjeloputna poput Španjolaca i nije se žacala, kao vladari Španjolske, da se pojavi u zemlji Indijanaca. Svetkovina dana njenog pojavljivanja svetkovina je Meksika.

Guadalupski orden, koji je osnovao Iturbide, obnovio je 40 godina kasnije Austrijanac Maksimilijan i štedro ga dijelio Meksikancima, a i Evropljanima, koji su se čudom čudili, jer nisu bili svijesni nikakve svoje zasluge za Meksiko. I pjesniku Friedrichu Rückertu poslao je Maksimilijan svetu sličicu na plavo-svijetloljubičastoj vrpci, i tako su se u meksičkom državnom arhivu našli stihovi njemačkog pjesnika, Rückertova zahvala:

... da l' milosti sam vrijedan te?
Da, svakako, već u početku
svih osjećaja svojih vatru
poklonih carstvu novom novog svijeta
budućem carstvu obilja.

U razdoblju od osnutka do obnove guadalupskog ordena, od Iturbida do Maksimilijana, koji su obojica strijeljani zbog svojih

carskih snova, Meksiko je proživio nesretni rat protiv Sjedinjenih Država. Meksiko se nadao, da će mir, sklopljen mirovnim pregovorima pod skutom zaštitnice ove zemlje, biti dobar mir. Ali gaudalupski mirovni ugovor otkinuo je od Meksika najbogatije pokrajine, među njima i Kaliforniju, u kojoj su upravo bila otkrivena bogata nalazišta zlata. Ugledu djevice nije to nimalo naudilo, i svi je slave na dan njene svetkovine.

Nigdje nema tako živopisnog proštenja, s toliko šarenila i s toliko tuge. U noći na 12. prosinca deseci tisuća vjernika kleče pred glavnim vratima guadalupske bazilike čekajući da se otvore. Čitavu noć iza crkve se vrte, lelujaju i njišu grupe plesača ozbiljnih lica. Sukna staroindijanske odjeće većinom su masovni proizvod, a ni instrumenti nisu oni, što su ih izrađivali njihovi pretci, nego mandoline. Tek poneki plesač maše granom, na kojoj zvekeću školjke ili ljuske od pasanca; nekoć su svirači na tim instrumentima, concherima, bili jezgro proštenjarske glazbe. Plešu baladesku ili epsku igru u slavu Cida, koji je protjerao Maure, ili Corteza, koja je pobijedio Azteke.

Od mjesta, gdje je sveta señora čekala Juana Diega, vode stepenice na uzvisinu, na kojoj je Juan Diego s gola kamena ubrao ruže. Na godišnjicu tog događaja jedva se može proći ovim putem. Stotine na koljenima pužu na pećinu, stare ljude podižu sinovi ili unuci sa stepenice na stepenicu. Tako se klečeći uspinju prema Capilli del Cerrito, prema čudotvornoj crkvi na pećini.

Zdesna i slijeva od tog puta, na obroncima pećine, gdjegod se našlo kakvo mjestance, smjestili su se hodočasnici. Čitava naselja. Žari se drveni ugljen u malim pećima, umotani u sarape spavaju Indijanci, muškarci i djeca, a žene su već ustale, da ispeku tortille.

Dolje, oko crkve, nanizali su se šatori i drvenjare. Trgovci i trgovkinje prodaju autohtne specijalitete svog kraja, a ima tu i ljudi iz grada; u sjaju svoje uniforme stoji tu neki policajac, svijestan, da će se o njemu dugo pripovijedati u njegovu selu. Zatravljeno gledaju dvije prodavačice u gradski šešir neke djevojke iz svog sela. Kod svakog šatora zasjela je grupa ljudi iz drugog kraja na svečani zbor zemljaka daleko od zavičaja.

Istok je istok, a zapad je zapad, ali na ovom sajmu oba se sastaju. Ljudi s Atlantika cjenkaju se za robu s Pacifika, Yaqui-Indijanac kupuje tikvicu od Otomija, dječaci iz petrolejskih područja žvaču voćni kruh iz Pueble, svi kupuju vrpce, na kojima su dužine markirane licem i likom madone, šarene sličice s prizorima iz života Juana Diega i posvećene medaljice.

Kako je ovo mnoštvo došlo u crkvu, ne zna ni samo. Neka nepoznata sila čvrsto ga je zgrabila i ponijela naprijed, da ga stavi usred ovog mora svijetla.

Svjetlije, blistavije sigurno nije ni na nebu, pod nogama nebeske kraljice. Indijanac, koji je ovamo došao sa Sierre i Selve, koji teško da je ikada iznutra vidio kuću, ne može da u tom sjaju osjeća išta drugo nego što osjeća. Pada na koljena i prepušta se valu, koji ga nosi do oltara, uz brujanje orgulja, zvonjavu zvona i pijev anđeoskog zbora, koji u stotinu glasova pjeva staru jutarnju pjesmu s refrenom:

Despierta, mi alma, despierta
Si acaso dormida estás;
Ya tienen la gloria abierta
asómate y la verás.

Duša, kad se osvijesti, i oko, kad više nije zaslijepljeno, vide, da je zbor anđela grupa djevojaka u bijelom i žena u crnom, koje kleče pred oltarom i neumorno pjevaju svoju budnicu:

Ustaj, moja dušo, ustaj,
iako te hvata san;
Već je slava počela,
svečan sad je dan.

Svijetlo ne obasjava unutrašnju arhitekturu, koja je, čini se, od klecala do oltara, dobavljena iz pariske Rue de la Sulpice, trgovačkog centra za crkveni namještaj; ona je ostala u mraku. Ali od zlata oltara i misnog suđa, od mramornih ploča, mozaika i slika na zidovima i na šarenim prozorima svijetla se odbijaju kao neka optička jeka.

Na najvišoj visini oltara visi slika. Madona je obučena u visoko zakopčanu haljinu, preko nje je prebačena tunika, posuta zvjezdicama, koja je pokriva od glave do pete. Lebdi na polumjesecu, koji je nekoć sigurno bio srebrne boje, ali je sada oksidirao, a podupire ga kerubin. Čitav je lik obrubljen ovalom svijetla, svetačkim sjajem od stotinu i trideset zraka. Lice indijanske svetice nije bronČane boje, nego tamnosuro, nos i usta uski — lice, koje ni najmanje ne nalikuje na lice indijanske djevojke. Stoga su prvi apologeti, koji su u slici morali otkriti nešto nacionalno, izjavili, da slika prikazuje majku božju kao mješanku, kao meleskinju. Kako tada, deset godina nakon dolaska Španjolaca, u Meksiku osim djece nije bilo me-

leza, trebalo je možda da i to bude dokaz proročke snage slike, njenog nadzemaljskog porijekla.

Zadivljeno mnoštvo gleda uvis, dok ga val nosi kraj oltara, a onda ustranu, u neki hodnik, nalik na dvoranu. Iako tu nema neonskog svijetla, blista kao i u crkvenoj lađi. Pred kopijom čudotvorne slike gore stotine i stotine svijeća, šarenih, upletenih, modeliranih, debelih poput ruke i običnih. Kopija doduše visi u staklenu ormaru, ali nije ni približno tako velika kao original, u ime kojega prima izraze poštovanja: svi u prolazu ljube staklo ili ga glade dlanom, koji zatim prinose ustima ili na dio tijela naročito potreban blagoslova.

Tko da ne vjeruje u čuda, kad su ovdje potvrđena jezikom, koji razumiju i nepismeni. Jedan zid ispunjen je šareno namaljanim potvrdama ili zahvalnicama, zvanim »retablos«. Takvu primitivnost ne bi mogao postići ni najslavniji primitivist sa svom svojom tehnikom. Na limenim pločama zapisana je lokalna pučka kronika, koju je zabilježio sam puk: Konj se uplašio i putnici naglavce ispadaju iz kola... U areni pada borac s bikovima, i rogovi životinje, koja se sva zadahtala od bijesa, dodiruju već njegova prsa... Mrtvačko bljedilo, sklopljene oči, dijete u bolesničkom krevetu... Razbojnici pucaju na omnibus, putnici iskaču kroz prozore... Čegrtuša se šulja prema majci i djetetu, što na rijeci peru rublje... Pred pulqueríom leže gosti s noževima u grudima... Sudska rasprava... Po tijelu novorođenčeta gmiže škorpion... Vlak upravo izlijeće s tračnica u visokom luku, a žrtve ove nesreće već leže na nasipu... Prevrće se čamac na Xochimilcu, utapa se žena sa četvoro djece...

A svakom od tih događaja prisustvuje guadalupska djevica, uvijek u gornjem desnom uglu i na žutoj podlozi. Darovatelja slike spasila je ona u posljednjem trenutku, i on je stoga darovao sliku. Veličina opasnosti istaknuta je u opisu pod slikom, isto toliko pismenom, kao što je i slikarija. Jedan od spašenih zaključuje svoju zahvalu ovim obavještenjem: »Prilikom ovog razbojničkog napadaja izgubio je život i José García Jiménez, otac moje žene, i mi smo naslijedili od njega četiri stotine pesâ«. Riječju i slikom neki darovatelj zahvaljuje, što ga je pomisao na guadalupsku djevicu odvratila od krivokletstva.

Često se tekst upotrebljava, da se napakosti neprijatelju. Autor ove knjige posjeduje retablo iz neke zatvorene crkve. Borba pjetlova. Jedan pijetao, žut, leži na leđima, drugi, crn, spreman na borbu, čeka, ne će li se neprijatelj osvijestiti i nasrnuti na njega. Borba je dakle još u toku. Bez obzira na to, usred arene, pred očima publike, bore se i ljudi. Prevrćući očima, škrgućući zubima, s neprirodno velikim

okrvavljenim nožem ogroman čovjek nasrće na drugoga, koji leži kraj pijetla s razjapljenom ranom na prsima. Prepali bismo se za njega, kad ne bismo slutili, da je to budući darovatelj slike i ovoga teksta: »Blažena djevica spasila me od uboda, koji mi je bodežom zadao moj kum Chente Rosales iz Chicoloapana, 9. kolovoza 1875. — Crescencio Arriaga.«

Blažena je djevica svuda prisutna. Ali profilaktično je, da je ne uposle, tek kad se nešto dogodi. Zato njezina slika visi na svakom mjestu. Djevojka je ima nad krevetom i prekriva je samo, kad je posjeti novio, prijatelj ili zaručnik. Šofersko mjesto u autobusu blagoslivlje sveta slika, koju često okružuju fotografije borbi s bikovima, filmskih zvijezda ili stasitih žena u negliježeju. Prilikom neke cirkuske vježbe vidjeli smo, kako su sliku Virgen de Guadalupe objesili na rešetku lavljeg kaveza. I gle, nije se dogodila nikakva nesreća.

To su sitna čuda. Krupna su zabilježena u kronikama i knjigama legendi. Na primjer, velika čuda, kad je nakon procesija, u kojima je nošena čudotvorna slika, smjesta prestala poplava ili suša ili potres ili kuga.

Najprije su Indijanci primili samo krštenje i naučili se križati, napamet izmoliti očenaš na latinskom i ponavljati salve regina, ave Maria i credo. Zatim su saznali za čuda i, da bi odmah mogli biti njihovi dionici, bili su spremni vjerovati. Ali sa čudotvornih mjesta svojih djedova nisu se dali otjerati, pa je Muhamed morao k brdu. Svaki hram bogova postao je crkva, svako žrtveno mjesto proštenište, a u glavnom gradu, nedaleko od mjesta, gdje su indijanski veliki svećenici u jezivim prizorima prinosili ljudske žrtve, činili su to isto muževi inkvizicije. Bivše sjedište boginje Tonantzin, preplavio je danas, prilikom crkvenog goda, pobožno i plaho narod, »kome je to dano«.

Svi su prisustvovali litanijama »mañanitas«, ljubili zaštitno staklo, gledali namaljana čuda, promatrali turobne plesove, na koljenima se uspinjali uz pećinu, pili sa svetoga izvora i sada uživaju u proštenjarskoj zabavi. Ali ni žene, iako su se domogle šarenih rubaca, ni muškarci, iako su popili nekoliko čaša pulque, nisu radosni. Jer na ovom svijetu polažu nadu samo u čudo s onog svijeta.

U ZEMLJI PAMUKA

Ova cesta vodi nas problemu, o kojem smo čitali već u Evropi, 1936. »Otimačina po naređenju vlade« — »Da li će se Meksiko boljševizirati?«

Comarca Laguna na sjeveru Meksika, koja će se naskoro prostirati slijeva i zdesna naše ceste, nije za Meksiko bila, kao za Evropu, trkalište uskličnika punih prijetnje i upitnika, koji ulijevaju nemir. U Meksiku je Laguna bila strašan san za bogate i zraka nade za siromašne. Poslije podjele Lagune stvarno su hennequenske latifundije u Yucatánu predane poljoprivrednim radnicima, kolektiviziran je teritorij Yaki-Indijanaca, veleposjedi su dodijeljeni peonima i na kraju su nacionalizirani petrolejski izvori.

Razvlašćivanje latifundista u Laguni nije bila nasilna mjera, nego provođenje zakona, agrarne reforme, iako je to bila najradikalnija mjera, što se mogla zamisliti u tom privrednom sistemu. Je li uspjela? Nacionalni ekonomi, činovnici i političari u glavnom gradu kažu, da je ovaj eksperiment doživio jadan slom, da su bivši nadničari, koji su prije primali stalne plaće, pali u kamatno ropstvo banaka i u bijedu. Na koljenima, tako kažu u tim krugovima, molili su novi posjednici svoje bivše gospodare, da ponovo preuzmu svoje posjede i namjeste ih kao nadničare; ali latifundisti su tražili, da im vlada vrati svu zemlju.

Cesta se zove Carreterra Interoceanica, jer bi trebalo da vodi od Pacifika do Atlantika, da poveže svjetska mora — to je i Goethe u svojoj starosti vruće želio. Goethe je mislio na vodenu vezu, na prokopavanje Tehuantepečkog zemljouza. Taj zemljouz još uvijek nije prokopan. Panama mu je, takoreći, popila vodu. Samo jedan put povezuje na jugu dva oceana, koji nisu jako udaljeni. Uz našu cestu već je dovršen industrijski kolosijek od pamučnog grada Torreona preko planiskog grada Monterreya do petrolejskog grada Tampica.

Susreću nas teretni automobili, natovareni dijelovima strojeva, autobusi pruge San Pedro — Torreon i sanitetska kola službe »Servicio de higiene rural y medicina social de Laguna«. Ta liječnička služba, neosporno velika tekovina, postala je u izbornoj borbi, koja upravo bjesni, jedan od ciljeva napada reakcije. »Zar ćete i dalje dopuštati, da vam teško zarađeni novac izvlače iz džepa za liječnike i sanitetske činovnike?« Svaka obitelj plaća 48 pesâ na godinu, a isto toliko plaća za svaku obitelj ministarstvo zdravlja, ukupni troškovi za bolnicu i ambulantu iznose milijun i po pesâ.

Jučer smo u Torreonu vidjeli lagunsku bolnicu, razgovarali s direktorom, kojeg su predložili seljaci, a imenovala vlada. Pacijentima se nije moglo spriječiti, da nas prate od prostorije do prostorije ili da nam iz kreveta daju objašnjenja. Valja upoznati ovdašnje javne bolnice, bolesničke sobe bez kreveta i krevete bez rublja, da bi se shvatilo, koliko je ta bolnica iznimka. Ovdje se bolesnici ne osjećaju kao da primaju milostinju, nego kao svoji na svome.

Deseci tisuća poljoprivrednih radnika, dok su još pripadali posjednicima plantaža, nisu imali pravo na bolesnički krevet, a njihove žene nisu sebi mogle priuštiti, da rode uz pomoć liječnika. Sada je zemlja pamuka podijeljena na osamnaest medicinskih jedinica; svakom unidad medico ejidal s njegovim liječnicima, babicama, bolničarkama i ambulantnim kolima povjereno je deset do petnaest sela. Osim toga je iz Torreona upravo upućena campaña sanitaria, da ispita stambene prilike, pregleda školsku djecu, održi prosvjetna predavanja i tečajeve.

Cesta nas vodi kraj nekog vojničkog logora, zatim kraj ogromnog silosa i čistionice pamuka; taj naš izraz zvuči manje romantično od španjolskog »despepitadora« i manje praktično od engleskog »gin«. Slijeva u daljini, sa ceste se to ne vidi, teče Río Nazas, sa ceste se vidi samo ravna stepa.

Napokon ulazimo u zemlju pamuka. Putujemo najprije uz neki kanal. Ne, to su dva kanala. Teku paralelno i njihove se obale gotovo dodiruju. Potječu iz doba latifundija. Čudnovati su ti vodeni putovi — mjesto da se susjed ujedini sa susjedom (koji je naravno bio i konkurent, pa prema tome smrtni neprijatelj), sagradio je uz njegovu rijeku novu rijeku.

Preko kanala su sagrađeni novi cementni mostovi. Prije nisu bili potrebni. Ta peoni su tovarili i istovarivali kola na cesti i teturali preko brvna ili kroz metar duboku vodu kanala noseći terete do udaljenog pamučnog polja ili s njega. Sada terete prevoze do odredišta automobili.

Zdesna i slijeva, sve do horizonta, rastu zeleni grmovi tako nagusto, da se ne vide puteljci, što žbunje dijele na uzdužne i poprečne redove. Iz kompaktnog zelenila svijetle žutoljubičasto isprugane lopte: cvjetovi. Nad zelenilom se kreću smeđa lica radnika, zasjenjena sombrerima. Razgovaramo s njima o poljskom radu.

»Mnogo posla?«

»Mnogo posla! Mnogo više posla nego lani!« — Svake godine seljak ima mnogo više posla nego lani.

»Toplije je nego prošle godine, pa ima više štetočinja nego prošle godine. Sedam kila otrova po hektaru morali smo prosipati protiv crvenog crva. A osim toga morali smo i pelud ispirati. Mnogo posla, señor.«

Ejido od 1200 hektara obrađuje dvjesta ljudi, ne računajući berače. Sa svakog grma ubrat će se 40 čahura, dva kilograma pamuka od grma; prije nijedna biljka nije davala više od kilograma. »Ali imamo mnogo više posla, a tko zna, hoćemo li naći dovoljno berača. Svi sad idu preko granice kao braceri. Amerika plaća u dolarima!«

»Kako će ispasti žetva?«

»Pa, tako. Ove godine obradili smo pet odsto više površine nego lani.«

»A cijene?«

»Cijena pamuka porasla je za 21 odsto. Ali moramo Banco ejidalu otplaćivati dugove. A usto se još moramo zadužiti za gnojivo i strojeve. No glavno je voda. Da li ćemo je dobiti od »El Palmita«, novog vodovoda...? Od toga sve zavisi.«

»Zar zdenci ne će biti dovoljni?«

»Sa zdencima je teško. Iz Evrope više ne dolaze dizelmotori, a ne dolaze ni električni motori iz Sjeverne Amerike. Prije nekoliko godina stajala je norija, vrst crpaljke, 35.000 pesâ a sada stoji 86.000 pesâ, ako je uopće uspijemo nabaviti. Posjednici, na dobrima, koja su im preostala, još uvijek kopaju nove zdence.«

»A zašto i vi to ne činite?«

»Oni imaju više kapitala nego mi. Za svaki stari zdenac, koji se nalazi na području ejidala, dobili su kao odštetu punu nabavnu cijenu, 35.000 pesâ. Zadržali su najbolje terene, a nepovoljno smještene parcele zamjenjuju za one, koje imaju bolji položaj, jer znaju, kuda će protjecati novi kanali... Za sedam godina, otkako posjedujemo zemlju, uspjeli smo mi, ejidatariji, u čitavoj Laguni podići samo trista novih zdenaca. Iako latifundista ima samo nekoliko, a nas tako mnogo. Mnogo i premnogo za ovo područje...«

To je jedan od problema. Nekoć je zemlja pripadala samo jednome, zatim malom broju njih, a sada pripada mnogima. A tek kad pripadne svima, nestat će jadikovki, koje smo upravo čuli, i diskusija o tome, da li je bilo dobro podijeliti zemlju.

Promatramo zelene kulture, išarane žutim i purpurno-ljubičastim prugama, ništa se ne isprečava pogledu sve do horizonta. Prije nego što je počela povijest Meksika, sve je to bila ničija zemlja. Lagunom je pasla divljač, u Rio Nazasu plivale su ribe i hranile indijanske nomade. Ponekad su Apachi, koji su dolazili sa sjevera, proširivali na tu preriju svoja lovišta; možda je ovdje, gdje mi sada stojimo, stajao neki Winnetouov predak i vrebao na neprijatelja i divljač. Sve dok se jednoga dana nije pojavio bijelac, konkvistador.

Sva Nova Španjolska bila je raskomadana na samostanske posjede i »encomiende« za španjolsku gospodu. Markiz Ordiñola de Aguayo dobio je u leno Lagunu zajedno s ljudima, koji su tu živjeli ili kojih se mogao bilo kako domoći. Zvjerad je gonio iz sporta, a ljude je gonio u rudnike, da tamo kopaju zlato za njegov džep.

Na obali Río Nazasa uzgajao se kukuruz i pasla grofovska stoka. Oko 1800. nije više među peonima bilo čistog Indijanca, bilo je samo meleza — za to su se pobrinuli bijeli gospodari, koji su, kako se to vidi iz crkvenih knjiga, indijanskim djevojkama pravili djecu.

Pobjedom nacionalne revolucije dokrajčena je tristagodišnja era Gachupina, Španjolaca, dokrajčeno je u ovoj zemlji gospodstvo vicekraljeva i njihovih vice-vice-kraljeva. Došlo je doba Meksikanaca, svjetovnih svećenika i građana. Ako je netko imao sve ove tri titule i usto bio trgovac, kao župnik grada Monclova, mogao je prigrabiti gotovo čitavu Lagunu.

Naredna etapa, etapa pamuka, izbacila je na površinu financijski kapital. Banke iz glavnog grada davale su hacendadima predujmove na pamuk, koji je odlazio u tvornice pamučnog platna u Elzas-Lotaringiji ili via Liverpool u Lancashire. Ubrzo su banke s pomoću zakupnika i upravitelja vladale ovim područjem ili su prodavale parcele.

Što su bogatiji bili hacendadi, to su više pamuka sadili, što su više sadili, to im je više radne snage i radnog vremena bilo potrebno, a što im je više radne snage i radnog vremena bilo potrebno, to je gore bilo radnicima, kao što to već biva, osobito kad se radi o industrijskom bilju. Industrijskom radniku jednak je nadničar na uzgajalištu industrijskog bilja jedino po tome, što nema ni komada sitne stoke, kojom bi sebi poboljšao domaćinstvo. Pamukovu biljku niti

može jesti sirovu, niti je može samljeti, niti ispeći. Na drugim meksičkim biljkama, na primjer na agavi, žive crvi, koje ljudi jedu. A crvi, koji se gnijezde na pamuku, nisu za jelo. Njih spaljuju u prah i pepeo, da se iduće godine ne bi ponovo pojavili. Ali njihov se kot, naravno, pojavljuje.

Svuda na svijetu nadničar na plantaži pamuka prolazi rđavo, bio to crni Tuareg u Sudanu, ili Felah u Egiptu, bio to Hindus iz Hajdarabada ili Crnac američkog državljanstva u Arkansasu. Ovdje na Laguni teško da su peoni, nezakoniti potomci plemenitih pokrajinskih vladara, živjeli bolje od pamučnog crva. Nisu bili organizirani, nisu čitali »buntovne spise«, nisu poznavali »demagoge«. A ipak je više puta dolazilo do ustanaka, do pobuna iz očaja.

Upravo u Laguni buknula je 1910. revolucija, koja se proširila na čitav Meksiko. Ona je pobjedonosno dovršena i donijela je socijalni agrarni zakon. Ali kolikogod to apsurdno zvučilo, tom pobjedom pogoršao se, ukoliko se imalo što pogoršati, položaj Lagunaca. Agrarnim zakonom bilo je, na primjer, određeno, da svako naselje od toliko i toliko ljudi ima pravo na toliko i toliko hektara općinske zemlje, na ejido. Tada su se na granicama Lagune u kolibe i rupčage iskopane u zemlji nastanili peoni u tolikom broju, da im je to davalo pravo na ejide. To pravo oni nisu isticali, ali činjenica, da ti peoni sada imaju neko pravo, bila je zemljoposjednicima dovoljan razlog, da ih pokušaju rastjerati. Ni lukavština, ni sila, ni otpuštanja, ni nalozi za iseljavanje, ni provocirani konflikti, ni hapšenja, ni ubojstva — sve to nije pomoglo. Tek rafiniranom tehnikom izazvane poplave istjerale su obitelji iz duplji i koliba. Dvadeset i šest godina vodili su hacendadi na taj način rat protiv dijela svojih radnika.

»A u znak zahvalnosti ostavljene su hacendadima nakon podjele zemlje sve njihove gospodarske zgrade,« kazao je netko iz grupe, koja se oko nas okupila, »ostavljeni su im novi strojevi i lokalna željeznica. Mi im još ni danas ne možemo konkurirati.«

»Sami smo krivi, trebalo je da to predvidimo«, dodao je drugi.

»Pa ti si bio u štrajkaškom komitetu!«

»Pa bio sam, ali u programu smo imali samo to, da dobijemo malo zemlje. Kako da to postignemo, o tom nismo imali ni pojma. Nitko od nas nije tada znao, što je to poljoprivredni kooperativ. Inače bismo u prvom redu tražili caske poljoprivredne zgrade.«

Uoči velikog štrajka 1936. iznosile su nadnice 50 do 80 centava. Ovi centavi tekli su uglavnom u »tiendu de raya«, monopolističku trgovinu, u kojoj je sudjelovao latifundist, iako to zakon zabra-

njuje. Za vrijeme berbe peon je teglio dan i noć sa ženom i djecom, i to mu je u akordu donosilo zaradu do 30 pesâ na sedmicu. Ali takva je konjunktura trajala samo dva mjeseca. Ostalih deset mjeseci zasluživao je šestinu toga, a obitelj je gladovala i smrzavala se u svojoj »chozi«. Choza je u zemlji pamuka manja od kolibe. Kao što pamuk ne pruža čovjeku ništa, što bi mogao pojesti, isto mu tako ne pruža ništa, od čega bi sebi mogao podići krov nad glavom. Ako se ipak posluži njegovom stabljikom i lišćem, onda rezultat izgleda kao choza u Laguni.

Ali pamuk nipošto nije isto tako okrutan prema lagunskim veleposjednicima. Kako su petrolejski i srebrni magnati živjeli u Americi, ovi veleposjednici bili su najbogatiji ljudi u Meksiku. Ni oni nisu živjeli na rodnoj grudi, i oni su bili daleko od zemlje, ali nisu gubili kontakt s mogućnicima Meksika. Kad je god u Laguni došlo do borbe za nadnicu, latifundisti su pred vlasti iznosili isplatne liste, iz kojih se vidjelo, da su njihovi ljudi zasluživali šest puta više od većine meksičkih zemljoradnika. Suvišno je spominjati, da su to bile isplatne liste za ona dva mjeseca, u kojima je nadničar zaradio toliko, da se mogao do sita najesti ... Nadničari o tom dokazalu nisu ništa saznavali, pa stvar nisu ni mogli objasniti.

Kad je 1935. došao na položaj predsjednika Lázaro Cárdenas, počeli su se Lagunci sindikalno organizirati i formulirali su svoje zahtjeve ovako: kolektivni ugovor, nadnica peso i po, vaganje ubranog pamuka u prisutnosti predstavnika sindikata.

Posjednici plantaža odbili su sve zahtjeve, pa i ovaj posljednji, priznavši tako, da okradaju bijedne berače.

Na haciendi Manila došlo je do prvog organiziranog štrajka. Kad je štrajk zahvatio i druga dobra, intervenirala je vlada kod zemljoposjednika. Ali oni su izjavili, da nadnice, ne mogu povisiti ni za jedan centavo, pa čak da ne mogu dopustiti ni kontrolu pri vaganju ubranog pamuka. Tvrdili su, da su kapital uložili u uređivanje plantaža i da više nemaju nikakvih novčanih rezervi. Na svaku odluku, koja bi išla na njihovu štetu, morali bi odgovoriti zatvaranjem svojih poduzeća, a to bi proizvodnju pamuka i pamučnu industriju automatski dovelo do propasti. U tom smislu pisale su novine, govorile radio-stanice.

Ali su istovremeno ovi poduzetnici bez sredstava ogromnim novčanim sredstvima osnovali žuti sindikat i, nudeći dnevnice od šest do sedam pesâ, mamili u Lagunu armije štrajkolomaca. Mnoge su dopremili avionima. Tako se dogodilo, da je za vrijeme štrajka bilo zaposleno deset hiljada radnika više nego za vrijeme normalne žetve.

(Zvuči kao zlobna šala, da je tim štrajkolomcima i članovima fašističke organizacije »Zlatne košulje« i fašističke organizacije sinarquista kasnije, prilikom podjele, bila dodijeljena zemlja u Laguni.)

Veleposjednici su za Lagunu podigli posebnu emisionu stanicu, i gotovo svakom peonu, bio to štrajkaš ili ne, u kolibu je besplatno postavljen radio-aparat. Trebalo je da svi, makar i u primitivnom obliku, čuju ono, što su konzervativni nacionalni ekonomisti već odavno htjeli dokazati kao neoborivu činjenicu: da u nekom višem smislu svako povišenje nadnice znači samo smanjenje nadnice, da je u nekom drugom višem smislu svako poboljšanje životnih uvjeta samo pogoršanje životnih uvjeta. Zahtjevi postavljeni poduzetnicima, trubili su, znak su sramotnog nedostatka patriotizma i posljedica »egzotičnog«, Meksikancima stranog i tuđeg materijalizma.

Ali prije nego su radio-baterije mogle izvršiti ovo prosvjetiteljsko djelo, suprotstavila se veleposjednicima nova snaga, industrijsko radništvo. Iz klasne solidarnosti ogorčeni makinacijama zemljoposjednika pridružili su se poljoprivrednim radnicima tvornički radnici Torreóna. Tražili su, da se konačno provede agrarni zakon, donesen desetke godina prije, da se Laguna raspodijeli. 38.000 radnika stupilo je 22. kolovoza 1936. u Torreónu u štrajk iz solidarnosti. Na čelu štrajkaškog komiteta bio je mladi radnik indijanskih crta lica. Jedva da bi se našao neki Lagunac, koji sutradan na parlamentarnim izborima ne bi bacio u glasačku kutiju listić s imenom Dionisija Encine. Dionisio Encina bio je naime onaj, koji je borbu za Lagunu doveo do pobjede.

Na haciende su dolazile kolone štrajkaša i tražile, da se latifundist ili njegov zastupnik smjesta udalji. Na krov je bila istaknuta crno-crvena zastava, štrajkaški stijeg, poziv onima, što su tražili rada, da stupe u to poduzeće.

Motorizirane vojne jedinice vratile su zemljoposjednike, poskidale štrajkaške zastave i postavile na haciende stražu. Odmah zatim ponovo je došao Dionisio Encina sa svojim štrajkaškim odredom i s jednom strojnicom, stražu razoružao i poslao je kući, latifundista opet otjerao i ponovo izvjesio zastavu.

Do borbi je dolazilo samo između štrajkaša i štrajkolomaca, ali bile su to teške borbe, u kojima je bilo i mrtvih. Nakon osam dana pozvan je štrajkaški komitet u glavni grad, k predsjedniku republike. Lázaro Cárdenas ponudio je Laguncima, da u listopadu provedu agrarni zakon iz 1917., to jest, da Comarca Lagunu raspodijele onima, koji je obrađuju, pod uvjetom, da se odmah obustavi štrajk, koji je dovodio u opasnost čitavu tekstilnu industriju, pa čak i svu

privredu u zemlji. Radnici su to prihvatili, i 3. rujna 1936. štrajk je bio prekinut.

Sada se više nije radilo o nadnicama i ljudskim životima, sada je opasnost prijetila posjedu. Latifundisti su svoju paniku brže bolje proširili po čitavom svijetu. Propovijedaonice, katedre, radio i štampa, uključivši i sjeveroameričku — sve je to pokrenuto da Lázara Cárdenasa natjera, da opozove svoju riječ i Meksiko izvuče iz boljševičkog ponora. Engleski vlasnici latifundija Tlahualilo i Purcell zaprijetili su intervencijom britanske vlade. Sinovi veleposjednika stali su na čelo fašističkih zlatnih košulja, podizali lokalne ustanke i pokušali organizirati puč.

S druge strane, seljački savezi i industrijski sindikati bili su bez iznimke za podjelu zemlje. Lázaro Cárdenas potvrdio je, da je odlučio, da radnim Meksikancima dade ono, što pripada radnim Meksikancima. U listopadu je došao u Torreón i raspodijelio zemljište od 180.000 hektara zemlje: oko 30.000 poljoprivrednih radnika dobilo je ovu zemlju, da je kolektivno obrađuju na korist kolektiva.

Trista ejida ima na kolektiviziranom području, na najmanjem živi 30, na najvećem 400 obitelji. Ali to nije ni približno čitava Laguna. Stari zemljoposjednici zadržali su areal od 50.000 hektara, dakle gotovo trećinu onoga, što je za sebe i članove svoje obitelji dobilo 30.000 peona.

Osim toga, 600 poljoprivrednih radnika, među njima i štrajkolomci, koji su bili ovamo dovučeni, dobilo je po šest hektara zemlje, koju obrađuju individualno. I na kraju, ima još 1500 privatnih vlasnika, od kojih svaki ima po 20 hektara zemlje, naslijeđenog ili kupljenog posjeda.

Prijeđimo s polja u gospodarske centre. Nalazimo se na velikom korralu sa stokom i konjima. Tu su daščare i suše, u kojima se uređuju i popravljaju strojevi. Kolektivna njiva zasijana kukuruzom i povrtnjaci, na kojima pojedinci uzgajaju za sebe grah i papar. Ured ustanove »Crédito«, koji vodi administraciju. »Tienda«, konzumna trgovina s gostionicom, u kojoj ima biljar, ali nema alkohola. Sportsko igralište, na kojem se igra »béisbol«, kako se španjolskim pravopisom piše ovaj blagoslov iz Amerike.

Kokoši trče seoskom cestom, u oborima rokću svinje. Pitamo, kako se zove grmlje sa crvenim cvjetovima, što raste pred jednom kućom. »Higuerilla«, odgovara nam žena, što stoji kod ograde. »Donosi mi 100 pesâ na godinu«. Higuerilla je ricinus.

U otvorenoj daščari leže poljoprivredni strojevi, koji su prošle godine odbačeni zbog zastarjelosti — starudija. Naučili smo od

Marxa, da su relikvije proizvodnih sredstava za ocjenjivanje nestalih oblika društva isto tako važne, kao i nalazi kostiju za upoznavanje nestalih životinjskih vrsta. Ne razlikuju se ekonomske epohe po tome, što se radilo, nego po tome, kako se radilo. Sredstva za rad služe i kao mjerilo ljudske radne snage i kao indeks ljudskih odnosa, pod kojima se radi.

Ovo, što je ovdje nagomilano, bilo je zastarjelo već onda, dok se ovdje upotrebljavalo. Prije šesnaest godina vidjeli smo Crnce u Cotton Beltu u USA, kako rukuju mnogo modernijim aparaturama; kako se nadničarskog roba moralo plaćati, nije tamo bilo drvenih plugova, ni ručnih ekshaustora, ni vjedara, iz kojih bi se đubre razbacivalo rukom, kao da je sjeme.

»To su nam ostavili gazde,« kaže jedan od naših pratilaca, »trebalo je da s tim radimo. Nadali su se, da će se tako osloboditi naše konkurencije.«

Drugi je gurnuo nogom starudiju: »Ni okove nismo mogli upotrebiti.«

Treći: »Naravno, imali su i sasvim modernih strojeva. Ali zašto da stare odbace? Još ima zakutaka, gdje ponekom lazaru daju da s tim tegli.«

Najgora baština bili su uređaji za navodnjavanje. Usred sezone navodnjavanja 1936. nije bilo dopušteno, da se poboljšaju kanali. »Mi nismo za to zainteresirani,« obrazložili su hacendadi svoju zabranu, »iduća žetva ionako ne će više pripasti nama. A zasad na našem posjedu nema nitko ništa da traži.«

Uz komoru sa starudijom smještena je radionica za popravke — daščani krov na stupovima. Upitali smo kovače, koliko zarađuju.

»Neki, na primjer Pedro, ovaj ovdje, skuca dvije tisuće pesâ na godinu. Ali i mi zaslužujemo više od radnika na pamučnim poljima.«

»Ne zavide vam?«

»U početku je bilo zavisti i sukoba. Onda se ustanovilo, tko je sposoban za jedan posao, a tko za drugi. Uostalom, mi više radimo nego oni na polju. Pogledajte, što sve popravljamo: potkove za konje, machetes (to su meksički srpovi), plužne noževe, kotače, kotlove, tanjire za motorne plugove, traktore. Ima nas šestoro kovača u našem ejidu.«

Na taljigama s konjskom zapregom dovezlo se s polja nekoliko ljudi, za njima je teretni auto dopremio jednu veću grupu. Upravo se smjenjuju radne grupe. Zanimalo ih je, što hoće nepoznati posjetilac — možda je to neki izborni agitator? Možda vladino njuškalo? Svi su se okupili oko nas.

»Dakle, kako se živi?«

»Rđavo, nego kako.«

»Rđavo? Ta polja su dobro urodila pamukom, a na tržištu mu je dobra cijena.«

»Od toga mi ne vidimo mnogo. Na dan dobivamo peso i po, bilo ovako ili onako.«

»Pa, to je samo predujam. Zaradit ćete i na prodaji pamuka.«

»Ako sve dobro prođe. Ali i onda samo na papiru.«

»Kako to — samo na papiru?«

»Imamo dugova iz prve godine, odonda, kad berba nije bila gotovo nikakva. Otplaćujemo Banco ejidalu, a Banco ejidal otplaćuje latifundistima.«

Zar je dakle istina ono, što su nam u gradu govorili licenciadi i politici i što nismo htjeli vjerovati: da su radnici na pamučnim poljima pali podjelom zemlje u dužničko ropstvo? Ali, s druge strane, ljudi, što nas okružuju, ne izgledaju, kao što inače izgleda Indijanac na polju ili cesti. Nisu izgladnjeli, nisu polugoli. Ljudi, što nas okružuju, više nalikuju na evropske industrijske radnike.

»Jučer sam bio u vašoj bolnici u Torreónu.«

»Bolnica,« veli neki momak, »to je sasvim lijepa stvar. Ali tko može odmah u bolnicu, ako oboli!«

»Zar ne primaju svakoga, ako oboli?«

»A tko bi onda ovdje radio, kad bi svi bili u bolnici?« — »Ja još nikad nisam bila u bolnici,« veli neka starija žena, ljutito, kao da optužuje. »Ni ja, ni ja,« javljaju se drugi.

Ne damo se slomiti: »A nove kuće uz cestu?«

»Uz cestu, to i jest ono. Uz cestu! Pođite nekoliko kilometara prema jugu, señor, tamo ćete vidjeti nešto drugo, a ne kuće. Tamo ljudi žive u chozama ili u jazbinama.«

»Zar se više ne će graditi kuće? Svuda sam vidio gradilišta.«

»A koliko će ih biti sagrađeno?« podsmjehuje se mladi kolovođa, »ni četvrtina nas nema stana.« — »A tko ima stan, nema namještaja,« dovikuje ona žena ljutita glasa.

»Graditi istovremeno za sve, to bi vjerojatno stajalo mnogo milijuna pesâ, samo u Laguni.«

»O, Banco ejidal mogao bi to sasvim lako platiti. Zarađuje dosta para.«

»Zarađuje dosta para, velite? Ta Banco ejidal je državna ustanova, svima na korist.«

Smijeh: »Ali činovnici nisu državna ustanova, oni nisu svima na korist. Oni duvaju u isti rog s latifundistima, prave poslove sa zastupnicima tvornica strojeva i s nakupcima pamuka.«

»Čuo sam, da je Banco ejidal očišćen od takvih činovnika.«

»Da, mnogo ih je izletjelo, ali još ih ima.«

Naši su argumenti bili iscrpeni. Ili, nemamo li još jedan? Argument, koji doduše nema veze s ekonomijom ni s pamukom, ali ima s budućnošću i napretkom, i mladi čovjek, što vodi riječ, ne će ga možda bez daljnjega odbaciti. Obraćamo mu se: »A škole, nove škole?«

Slegnuo je ramenima. »Naša djeca moraju pomagati pri poslu. Prije svega pri berbi. Kako ona mogu redovito polaziti školsku obuku? A nemamo ni dovoljno učitelja.«

Rezignirano se predajemo, ne možemo više ustrajati u svom optimizmu, možemo jedino reći: »Dakle, prije je bilo bolje...«

Oko nas je zamrlo mrmljanje i govor, zavladala je tišina, koja je zvučala kao krik. Prvo se moć govora vratila ženi ljutita glasa: »Zaboga,« uskliknula je, »kako možete, señor, takva šta pomisliti!« Svi su se umiješali: »Pa, nismo mi tako mislili. Kako nas je señor mogao tako rđavo shvatiti!« — »Prije nam je ovdje bilo gore nego crvenom crvu. Sad smo bar ljudi; što je bolja berba, to više zarađujemo.«

»Kako to?« upitali smo. »Ta dobivate peso i po, bilo ovako, bilo onako.«

»To je samo predujam, señor. Kad se obračuna, dobijemo mnogo više, ta to smo vam kazali, señor.«

»Ali ste dodali, da je to samo na papiru.«

»Naravno, imamo dugova. Ali oni potječu još iz prve godine, kad berba nije bila gotovo nikakva, ta to smo vam izričito kazali, señor.« — »Već samo naša bolnica,« rekla je žena ljutita glasa, »čini nas ljudima. Prije se nije moglo otići do liječnika, tko je za to imao vremena i novaca? Moja majka rodila me usred žbunja, a moj je muž umro među žbunjem od bacanja krvi. Sada jednostavno odemo u bolnicu!«

»A tko radi, kad ste svi u bolnici?«

»Pa nisu svi u isto vrijeme bolesni, señor. Ako koga boli, recimo zub, odveze se na polikliniku tek podvečer, poslije rada. Uostalom, liječnici i campaña sanitaria redovito nam dolaze.« — »A naše kuće?« doviknuo je netko, »zar niste uz cestu vidjeli naše nove kuće, señor?«

»Da, uz cestu,« provociramo, »uz cestu ima lijepih kuća. Ali nekoliko kilometara južnije ljudi još stanuju u chozama ili u jazbinama.«

»Zar se ne grade svuda nove kuće?« rekao je netko glasom punim predbacivanja. »Četvrtina nas već ima vlastite stanove.«

Mi: »Četvrtina, zar je to tako mnogo?«

Oni: »Nije mnogo? Prije nijedan poljoprivredni radnik nije imao stan, ne zaboravite to, señor«. — »Graditi istovremeno kuće za sve Lagunce stajalo bi šezdeset milijuna pesâ. Država ipak ne može u svakom okružju izdati šezdeset milijuna samo za kuće«.

»A Banco ejidal?«

»Banco ejidal nema novaca za to. Banka daje predujmove na berbu i posreduje pri prodaji pamuka. Za sebe banka ne smije ništa zaraditi«.

»A činovnici?«

»Naravno, ima ih još, koji prave poslove za svoj džep. Ali to s izgradnjom kuća nema nikakve veze.« — »Jeste li vidjeli estadio, señor, na kojem igramo béisbol?« uskliknula je žena ljutita glasa, uskliknula je to, kao da je čitav svoj život igrala jedino baseball i kao da joj home-run nigdje ne polazi tako dobro za rukom, kao na njenom estadiju. »Dođite, señor, pokazat ću vam naše igralište za béisbol.«

Obraća nam se mladi čovjek i govori polako. On ima argument, koji doduše nema veze ni s ekonomijom ni s pamukom, ali ima s budućnošću i napretkom, a možda ga ne ćemo moći bez daljega odbaciti: »Mi sada imamo i škole«.

»No, da,« odgovaramo, »ali vaša djeca moraju pomagati pri berbi, kako da onda idu u školu? A ni učitelja nemate dovoljno.«

»Da, rđavo je, što djeca za vrijeme berbe moraju pomagati. Ali tu zasad nema pomoći, jer nam dolazi sve manje sezonskih radnika, svi odlaze u Sjedinjene Države kao braceri. No, napokon, djeca gube samo dva do tri mjeseca. Prije na daleko i široko uopće nije bilo škole. A i učitelji sve više dolaze.«

»Dakle, bolje je nego prije?«

Tko misli, da će oni to sada s radošću potvrditi, taj ne pozna seljaka. »Pa, bože,« odgovorili su sliježući ramenima, »dobro baš nije.«

Bojali smo se, da razgovor ne počne iznova, pa smo se oprostili. Dvadeset i osam sati uživali smo punim dahom u povratku kući, u grad Meksiko, vozeći se u prepunim željezničkim kolima. U Meksiku smo se opet susreli s licenciadima i politicima i pripovijedali im, što smo vidjeli i čuli u Comarca Laguni, o novim strojevima,

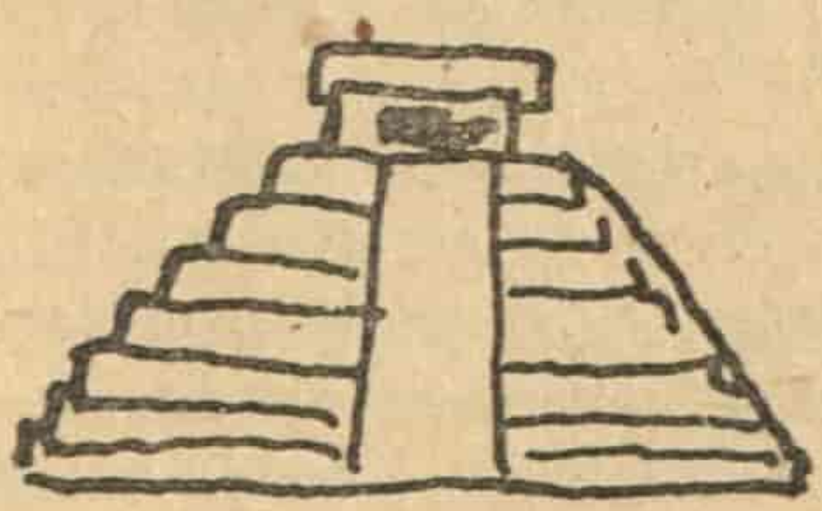
kućama, školama, kazali smo im, da je tu bolje nego u drugim okruzima, koje poznamo.

»Kako ste naivni! Ne poznate vi Meksiko. Posjetiocima pokazuju samo ono, što je zapravo za njih napravljeno,« rekoše licenciadi i politici.

»Pa mi smo govorili s više od stotinu ejidatarija, i svaki nam je potvrdio, da im je danas neusporedivo bolje nego prije!«

Licenciadi i politici ironično su se nasmijali: »Ljudi su dobro dresirani. Pričaju posjetiocima samo ono, što sindikatima ide u račun. Jao onome, tko bi rekao što drugo! A vi, señor, vi ste tome nasjeli.«

Nismo li to već čuli?

MAKSIMILIJAN HABSBURŠKI I KARL MARX

Na brežuljkasti istočni rub grada Querétaro neprestano se navraća muza povijesti, uporno, iz najrazličitijih povoda. To mjesto, na koje se neprestano navraća, nije veće od kvadratnog kilometra, upravo toliko, da na njemu ima dovoljno prostora za crkvu sa samostanom i grobljem, mali cvjetnjak i trg sa spomenikom.

Prvi put se pisana povijest našla na tom kvadratnom kilometru 24. srpnja 1531., i to u liku obraćenog Indijanca Tapije, koji je na krštenju dobio ime Fernando, a kao krsni dar dekret za španjolskog oficira. Dovukao se ovamo s vojnim odredom, sastavljenim također od kristijaniziranih Indijanaca, da za kralja Karla V. osvoji grad. Tada se grad još nije zvao Querétaro, nego Taxco, što znači »mjesto za igranje loptom«, i ukazuje na to, da su stanovnici voljeli sport. To se naskoro i pokazalo.

Fernando de Tapia poslao je gradskom kaziku zahtjev, da se preda. Kazik je znao, da će se strelice i koplja njegovih Otomi-Indijanaca odbiti bez učinka od španjolskih oklopa, da zidovi od ilovače ne će odoljeti topovima, a znao je i to, da dosad nijedno mjesto Meksika nije izbjeglo osvajanju. Dao je stoga sportski protivprijedlog: da se obje vojske bore na šake, bez oružja, čovjek protiv čovjeka, a pobjedničkoj vojsci treba da, kao nagrada, pripadne grad.

Neprijatelj je prihvatio izazov i kao borilište određen je zaravanak Sangramal, upravo onaj kvadratni kilometar na istočnom rubu grada, o kojem smo već govorili. Idućeg dana u zoru počelo je veliko šakanje, a tek kad je sunce zašlo, završen je posljednji krug. Španjolski najamnici pobjedonosno su izišli iz konopca (ukoliko je konopac bio napet). Da su knockoutirani Queretarani znali, kakva ih sudbina čeka, teško da bi s pobjednicima tako vatreno plesali, pjevali i muzicirali.

Na mjestu tog masovnog boxmatcha podignut je najprije križ, onda krstionica i na kraju oko toga crkva, Templo de la Cruz, sa samostanom.

Ali Klio se nije dala zavesti i neprestano se navraćala na to mjesto. Španjolci, koji su grad dobili u borbi na šake, upravo su ovdje grad i izgubili, a ovdje su počeli da gube i čitav ogroman prostor Meksika.

Usred malog samostanskog groblja, koje zauzima dio našeg kvadratnog kilometra, stoji na visoku podnožju u kamenu isklesan sarkofag. U njemu leži femme venerée meksikanskog pokreta za nezavisnost, corregidora Josefa Ortiz de Domínguez.

Bila je to žena querétarskog gradonačelnika, ali položaj prve dame u gradu nije sputavao njeno slobodoumlje, dok je njezinu zemlju pritiskala španjolska čizma. Ona je konspirirala s rodoljubima svog zavičajnog grada Querétara, s rodoljubima garnizonskog grada San Miguel el Grande (danas San Miguel de Allende) i sa župnikom sela Dolores (danas Dolores de Hidalgo). Pripreme za ustanak još nisu bile dovršene, tek za tri sedmice trebalo je da izbije ustanak. Tada, 15. rujna 1810., saznali su corregidor i njegova žena, da je zavjera otkrivena i izdan nalog, da se učesnici u zoru pohapse.

I corregidor je doduše simpatizirao s revolucionarima, ali još je više ljubio svoju ženu. Bojao se, da će ona pokušati da upozori svoje prijatelje i tako doći na vješala. Dao ju je stoga zatvoriti u prvi kat gradske vijećnice i sve ključeve ponio sa sobom. Kako je slabo poznavao svoju ženu!

Zatvorenica nije mislila, kako da sebe spasi, a svoje drugove ostavi da propadnu. Lupala je po podu sve dok čuvar zatvora Ignacio Pérez nije to primijetio, došao gore i kroz ključanicu upitao svoju zatvorenu gospodaricu, što zapovijeda. Odgovorila mu je kroz ključanicu, da zapovijeda, da on, Ignacio Pérez, smjesta odjaši u San Miguel el Grande i kapetanu Allendi javi: »Sve je izdano!« Kao što je četrdeset godina ranije Paul Revere jašio iz Bostona u Lexington, a dvadeset godina ranije poštar Drouet iz St. Menehoulda u Varennes, da spasi revoluciju svoje zemlje, tako je sada Ignacio Pérez galopirao kroz noć i maglu. Predao je poruku, svećenik Hidalgo dao je da se zvoni na malo zvono male crkve svoga malog sela, kapetan Allende i drugi oficiri San Miguela stavili su u pokret svoje trupe, i borba za nezavisnost Meksika je počela...

Corregidora je urezana u srce Meksika, njen lik utisnut je na novcu i otisnut na poštanskim markama, a podignuto joj je i mnogo spomenika. Najoriginalniji je podignut u gradu Querétaro, obelisk s ključanicom u nadnaravnoj veličini, spomenik ključanice, kroz koju je revolucionarka prošaptala signal za razgaranje slobode.

Ovdje, na tom kvadratnom kilometru, leži corregidora u svom kamenom sarkofagu. Najprije je njene kosti posjedovao glavni grad, ali Querétaro je uporno tražio, da svoju slavnu sugrađanku dobije pod svoje okrilje. Querétaro ju je dobio, a s njom i kosti njenog muža, koji je pokušao spriječiti odlučujuću poruku.

Na nepravilnom trokutu između zida groblja i ceste uređen je park, njegovo tlo ne prekriva zelena trava, nego crveni pijesak i šljunak. Mjesto cvijeća rastu ovdje samo kaktusi, grmoliki, stablasti, kuglasti, zmijoliki, nalik na cijevi orgulja, na svakoj gredici druga vrst. Za vrijeme cvata zmijoliki kaktusi dobiju srebrnkastu krunicu, kao zmijska kraljica iz bajke, članci nopala izgledaju kao slikarske palete, a zlatne točkice, što iscvjetaju iz orguljastog kaktusa, nalik su na muzičke note, kao da utjelovljuju tonove orgulja.

Samostan je zatvoren; kad čovjek želi da mu ga otvore, mora utrošiti mnogo vremena na traženje i čekanje. Na kraju odjekuje posjetiočev korak zapuštenim hodnicima i ruševnim refektorijem. Nakon što su u Meksiku ukinuti samostani, u zgradu je najprije bila smještena škola, a kasnije su nastanjeni vojnici. Nadamo se, da crteži i napisi na zidovima ne potječu iz školskog, nego iz kasarnskog vremena; tu se bezbrojne žene, s imenima i adresama, proklinju kao bludnice, vjerojatno zbog toga, što se prema psovačima nisu ponijele kao bludnice.

U samostanskom dvorištu leži gomila starudije, gusto obrasle bodljikavim dračem. Među njom jedan razbijeni kip. Pao je godine 1867. od zrna namijenjenog Maksimilijanu, austrijskom nadvojvodi, koji je došao u Meksiko, da ovdje postane više od nadvojvode, car. Kad su njegov glavni i prijestolni grad ugrozile republikanske trupe Benita Juáreza, preselio se u Querétaro.

Kao što nam je jutros sijedi Antonio Ramirez u svojoj ljekarnici na tržnici ispripovjedio, tako točno kao da je to doživio sinoć,

a ne pred više od sedamdeset godina, Maksimilijan je svake večeri oko 8 sati dolazio sasvim sam na današnji Plaza de la Independencia. »Mi djeca šuljali smo se za njim, ta bio je emperador i imao je dugu zlatnu bradu, kakve u našoj zemlji nema. Nemirno je obilazio plazu i kružio oko cvjetnjaka. Ruke je prekrstio na leđima, a prsti su mu se neprestano micali, što je nama djeci, okupljenoj iza njega, bilo pomalo smiješno, a pomalo nas je uzbuđivalo, jer nam se činilo nečim tajanstvenim.

Jednog jutra smjestila se republikanska artiljerija na grebenima brežuljka ispred grada, ali na veliko razočaranje nas, djece, čitav božji dan nije palo nijedno zrno. Tek navečer, oko 8 sati, počela je vatra strašnom salvom kao iz stotine topova. Bila je usmjerena na malu plazu, gdje su strijelci naslućivali emperadora. Ali salva ga nije pogodila, pogodila je samo kip usred cvjetnjaka, odbila mu glavu i noge. Čovjek od kamena ležao je na travi, i mi smo dane i dane stajali oko njega i buljili u njegovo osakaćeno tijelo. Kasnije su ga odvukli, mislim, da je još uvijek u dvorištu monasterija.«

Stvarno, tu leži čovjek, pogođen od zrna koje nije bilo njemu namijenjeno. Zvao se marquez de la Villa del Villar del Aguila i oslobodio je grad Querétaro, u kojem je živio i koji je volio, od nestašice vode; od godine 1726. do godine 1735. trajala je izgradnja akvedukta, za koju je markiz priložio 88.000 pesâ iz vlastitog džepa, bijela vrana među svojim španjolskim staleškim kolegama u koloniji.

S našeg kvadratnog kilometra promatramo dolinu, kroz koju akvedukt neoštećen i čitavih nogu stupa prema žednome gradu.

U prizemlju samostana nalazi se prazna dvorana, još zapuštenija nego ostale prostorije. To je nekoć bila staja ili spremište za kola. Kola su izlazila napolje kroz vrata s olukom, širokim četiri metra. Vrata su od drvenih greda, učvršćenih željeznim sponama.

Kroz ta stajska vrata prošuljala se 15. svibnja 1867. u zgradu samostana svjetska povijest, vođena izdajom. Samostan de la Cruz bio je tada ključna strateška točka i tvrđava, u kojoj su se utaborile Maksimilijanove trupe pod komandom pukovnika Miguela Lópeza.

Miguel López je izdao. Nije izdao stoga, što je mrzio svog inozemnog carskog vojskovođu. Nije izdao stoga, što je volio svog

zemljaka, republikanskog protivnika. Izdao je naprosto stoga, što je bio izdajica. Izdajicom su ga smatrali i Meksikanci.

Kroz stajska vrata samostana pustio je republikanske trupe, carevi ljudi bili su zaskočeni, Querétaro zauzet i bečki car Meksika morao se predati.

U prvom katu može se vidjeti samostanska ćelija, koja je Maksimilijanu od te noći služila kao zatvorska ćelija. Spavati ne bi mogao i da su mu njegove misli to dopuštale. U prostoriji su bili radnici, da vrata, koja su vodila u susjednu ćeliju, zazidaju potpuno, a prozor do pola visine.

Jednom mom pretku — mislio je Maksimilijan, dok su zidari slagali cigle — jednom mom pretku, kojeg ime nosim, jednoć je čudom uspjelo izići iz bezizlaznog položaja. »Car Maksimilijan na Martinovoj stijeni« zove se ta pripovijest iz čitanke. Mene, Maksimilijana Potomka, nitko ne će spasiti s moje Martinove stijene. Početno slovo mog imena meni ne će donijeti sreću. Moja nesreća počinje s Miramarom; tamo sam prihvatio poziv za Meksiko. U Meksiku je u mojoj nesreći bilo uz mene samo malo ljudi. Generali Miramón i Mejía sjede u susjednoj ćeliji, posvećeni smrti kao i ja.

Častohlepnost moje majke, koja je željela, da svoje sinove vidi na prijestoljima! S mojim bratom Franzom Josephom to joj se posrećilo, ali domovina nije tuđina, Austrija nije Meksiko, moj slaboumni ujak Ferdinand nije Benito Juárez. Benita Juáreza ne može odgurnuti u stranu „nadvojvotkinja Kamarila".

Madame Montijo, francusko veličanstvo. Ona me je ovdje ostavila na cjedilu, nakon što su me ona i njen muž uvukli u malheur. Napoleonov nećak učinio je Habsburgovca carem! Kakva ironija! Ni kap Bonapartove krvi ne kola u njemu, on je sin građanina gospodina Verhuela i Hortense Beauharnais, kao što svi znaju.

Ona je imala još jednog, isto tako zakonitog sina. Taj je sin najgori M. najmizernija mizerija, monsieur Morny, ministar i predsjednik francuskog parlamenta, a stvarno poslovni mešetar, kartaš i pustolov. Dao je, da ga potkupe meksičkim državnim zajmovima. I da ih utjera, raspirio je rat.

Državni zajmovi! Nisam znao, kakva se prijevara u tome skriva. Tek prije nekoliko dana dobio sam svitak novinskih članaka iz bečke »Presse«. Ti članci potječu iz vremena, dok je intervencija u Meksiku bila još samo projekt, i ja još ni u snu nisam pomišljao, da ću s tim imati neke veze. Pisac članka već je tada prozreo ljude i makinacije, kojima sam žrtvovan: Napoleona Malog, Meksikance Marqueza i Mendeza, Francuze Mornya i Miresa.

Miramón, sada moj supatnik i ćelijski susjed, tada je samovoljno bacio državu u dug. Dao je priznanicu na 52 milijuna dolara i dobio — oko četiri milijuna. Ovaj unosni posao obavio je jedan meksički bankar, Švicarac Jecker. On je preko bankovnog varalice Miresa dao u Parizu emitirati obveznice na puna 52 milijuna, a monsieur Mires je sa svoje strane dodijelio monsieuru Mornyju 30 odsto. Zbog toga se vode ratovi! Da bi zgrnuo profite, neki Jecker može tisuće pustiti da umru, a on sam ostaje u pozadini.

Čovjek, koji je napisao ove članke u bečkom listu, znao je već prije pet godina cifre, koje sam ja saznao tek ovdje. Čudnovat čovjek, iza velike politike vidi on uglavnom pitanja novca, i prema njima prosuđuje i proriče. A prorekao je točno. Čak i o tom Querétaru pisao je kao o posljednjem skrovištu, gdje će se u bregovima još moći održati reakcija uz pomoć Mejíe i domaćih bandi. Kad je ovaj čovjek to pisao, nisam uopće znao, da postoji neko mjesto, koje se zove Querétaro, i neki Meksikanac Mejía. Sada ležim u tom Querétaru kraj toga Mejíe u grobnici, koju oko mene ziđu.

Moglo bi se vjerovati, da je pisac tih članaka neki internacionalni financijer. A on je, kažu, nekakav socijalist, ne, to ne vjerujem. Zove se Karl Marx. E, da mi je bilo takvih savjetnika! Ali sada je kasno.

Bit ću smaknut. Ta sâm sam potpisao svoju smrtnu osudu: dekret, koji svakog meksičkog republikanca osuđuje na smrt. Time sam osudio predsjednika i njegov narod. Time sam izručio smaknuću Juárezove oficire i vojnike. Sada će oni isto tako učiniti sa mnom.

Ti konjunkturisti u Parizu — napoleonidi, kako sami sebe nazivaju — dopustili su, da padnem ja, koji sam zaista unuk Bonaparta. To naravno malo tko zna. Vojvoda od Reichstadta ljubio je moju majku, i ja sam jedini sin jedinog Napoleonova sina. Nije mi ona slučajno dala na put sliku, na kojoj je naslikana s Napoleonovim sinom, i kazala mi, da se njezina korespondencija s njime nalazi u dvorcu Buschtiehrad. Ali ja nisam nasljednik Napoleonove snage. Sâm sam kriv svojoj sudbini, ja sam svoj vlastiti M. Ja sam samo mediokritet.

Ja sam kriv, a možda je sukrivac i moja Carlota. Ne, zaboga, ne, to nije istina, to ne smijem izgovoriti ni ovdje, gdje me nitko ne čuje, u toj grobnici, u koju me upravo uzidavaju. Ne ću misliti na to, što mi na uho sikću dvorske zmije, da me je Carlota prevarila, da se osjeća majkom i da je uglavnom zbog toga otputovala u Evropu. Možda mi je to htio kazati i doktor Basch, kad me zbu-

njeno zamolio, neka dopustim, da mi iznese neku privatnu stvar o njenom veličanstvu. Kazao sam mu, neka šuti.

Pa ako je to i istina, zar nisam ja kriv? Zar nisam morao znati, da ne valja uzimati mladu ženu, ako joj se može pružiti samo psihička ljubav? Zar je trebalo da kao monarh dođem u ovu zemlju, ako ne mogu stvoriti dinastiju, ni osnovati nasljedstvo? Bečki je dvor znao, da to ne mogu, a u Meksiku se to saznalo, kad sam posinio dječaka Iturbida, adoptirao — tjelesnog nasljednika, legitimnog prijestolonasljednika.«

U Maksimiljanovu drugom zatvoru, u samostanu Las Teresitas, služila je njegova ćelija za skladište češnjaka, tu je bio metar visoko naslagan luk, i tko bi se htio popeti na tu hrpu, pobjegao bi zbog zadaha.

I svoju treću i posljednju zatvorenič ku ćeliju Maksimilijan je također našao u jednom samostanu, u samostanu kapucina. Iz kapucinskog samostana dospio je u kapucinsku grobnicu, iz Querétara u Beč.

Na tom putu čekala ga je smrt. Kad su ga vodili izvan grada, na brežuljak, nije znao, što se događa u Evropi. Da mu olakšaju vlastitu smrt, kazali su mu, da je njegova Carlota u Evropi umrla.

Manet je naslikao strijeljanje meksičkog cara, no ustvari je ono izgledalo drukčije. Maksimilijan nije stajao onog 19. srpnja 1867. između svojih generala Miramóna i Mejíe, sredinu je prepustio Miramónu. Maksimilijan nije imao nikakva šešira, a najmanje sombrero, odred nije bio šačica nemarno razmještenih vojnika, nego postrojeni pješadijski bataljon iz Nuevo Leóna; u pozadini nije bilo ni zida ni drveća.

Protekle su tek četiri godine, a sve one, što ih je Maksimilijan prokleo u zatvoru u Querétaru, već je stigla sudbina. Pomela ih je Pariska komuna. Čak i Jecker, kojega uopće nitko nije tražio, nije izmakao kazni. Kad je neki monsieur Icre u Parizu zatražio putnicu, ispostavilo se, da se on tako ne zove; istražili su njegovu prošlost i saznali, da je on Jecker. 26. svibnja 1871. odveo ga je vod vojnika u šanac tadašnje Rue de Puebla (danas Rue de Pyrenées) i tu je doživio smrt na isti način, kao četiri godine prije njegova žrtva Maksimilijan.

Habsburška kuća dala je u Querétaru, na mjestu Maksimilijanove smrti, sagraditi hladnu, neukusnu nadgrobnu kapelu, kakvih ima stotine na svakom groblju. Natpis ne govori o caru Maksimilijanu, nego o »nadvojvodi Ferdinandu Maksimilijanu«, jer Meksikanci ne priznaju njegovu carsku titulu. U kapeli vise požutjele fotografije Maksimilijanovih dvorjanika. Pod slikom dvorske dame Josefe Velardo hvalisavo je navedeno, da ona potječe od Nezahualcoyotla, kralja Texcoca, dok pod slikom osobnog liječnika dra Samuela Bascha nije spomenuta isto tako nevažna činjenica, da je on moj praujak.

Njegovu biografiju napisao je drugi moj ujak, profesor Heinrich E. Kisch, u nekoć mnogo čitanoj knjizi »Doživljaji i žudnje«. Kad je ujak Sami Basch, obavijen oblakom bajki, pripovijedao mojoj braći i meni o Meksiku, slušali smo plaho i uzbuđeno, osjećali smo, kako svjetska povijest lepršа našom blagovaonicom. Pripovijedanje o sceni, kako je ujak Sami htio caru govoriti o carici i kako mu je car naredio da šuti, bilo je namijenjeno više našim roditeljima nego nama, pa nismo razumjeli, o čemu se radi. Ali snažno nas se dojmilo, i pola stoljeća kasnije, na mjestu Maksimilijanove smrti, još mi je uvijek živo u sjećanju.

Toliki su se ratni događaji odigrali na kvadratnom kilometru u Querétaru, ali onaj spomenik na trgu pred samostanom de la Kruz nije posvećen ni nekom vojskovođi ni nekom caru. Prikazuje Venustiana Carranzu, predsjednika, koji je u Querétaru sankcionirao u Querétaru doneseni ustav. Venustianu Carranzi može se kao političaru i kao čovjeku vrlo mnogo prigovoriti, ali ne može se prigovoriti ustavu, pa spomenik više služi na čast ustavu nego Carranzi. U tom je ustavu ustanovljeno pravo nacije na vlastita prirodna bogatstva, pravo vlasništva seljaka na zemlju, koju obrađuje (podjela zemlje) i pravo radnika na osamsatni radni dan, minimalnu nadnicu, štrajk i udruživanje u sindikate.

Venustiano Carranza nije se sam držao tog ustava, a ljudi njegova povjerenja izvlačili su iz zaobilaženja ustava toliko profita, da je riječ korupcija zamijenjena uzrečicom »carrancear«.

Ali Carranzov ustav još je i danas na snazi, njegovi su ga se nasljednici na predsjedničkom položaju pridržavali, i mnogi su paragrafi provedeni.

Ne zaboravite querétarski ustav, kao da govori spomenik u Querétaru, tada će budućnost zemlje Meksika biti mirnija nego prošlost, koja se kretala mikrokozmosom ovog kvadratnog kilometra.

POKRAJINA SREBRA

Jesam li u nekom kineskom kraju? U nekoj pokrajini, koju je izmislio Jules Verne, u unutrašnjosti zemlje? Je li to pantomima vode u nekom kozmičkom cirkusu? Sve, što vidim, neshvatljivo je i postaje još neshvatljivije, jer počinjem shvaćati.

Tu je neko jezero, veliko jezero. Mostovi se pružaju s nekoliko mjesta njegove površine na druga mjesta njegove površine. Očigledno su ovi mostovi podignuti samo zato, da se križaju uzduž i poprijeko. U pravilnim razmacima, kao da je postavljena iz ornamentalnih razloga, šumi i vri i koluta se pjena na inače glatkoj površini vode. Svako od tih zapjenjenih mjesta okruženo je okruglim kavezom, u kojem kao da se njišu majmuni ili papige.

Obala se svuda uzdiže neposredno, bez prijelaza, sasvim strmo i visoko, kao na nekom vulkanskom jezeru. Na gotovo okomitim padinama podignute su kolibe, a odozdo, s obale, strše dimnjaci, koji odvode plinove i iznad onih koliba, što su na najvišim točkama padine.

Nalazim se kraj uređaja za cijaniziranje u Real del Monte, i znam jedino to, da rude, koje daju smisao ovom krajoliku, što se meni čini besmislen, dolaze ovamo istim putem, kojim sam došao i ja.

Taj moj put počeo je prvom šetnjom kroz grad. Prirodna bogatstva pokrajine Pachuca utjecala su na sudbine naroda i kontinenata, a grad je ipak bijedan, ne može se ni usporediti s drugim gradovima u Meksiku. Tu nema ni palača, ni avenida, ni parka, nema ni pristojne vode za piće. Rđavo je i škrto popločen, zrak u predgrađima okužuje zagađena voda iz rudničkih uređaja. Lijep je jedino položaj grada, ali što vrijedi ta ljepota, kad kuće na padinama brežuljaka, oko doline, izbliza izgledaju kao mjesta bezutješne bijede.

Popeo sam se na toranj dizalice iznad jame Loreto, htio sam obuhvatiti grad jednim pogledom, da sredim svoje dojmove. Prepoznao sam majure, isluženе uređaje za obogaćivanje, haciendas de beneficio, u kojima su se mazge kretale u krugu od šesnaestog do dvadesetog stoljeća, dan na dan, noć na noć, godinu za godinom, da bi razdrobile srebrnu rudaču i pomiješale je sa živom. Brižljivo se spremalo srebro, bez ikakve se pažnje isplavljivala živa. Uokolo ima njiva, koje su natopljene živom, i možda su vrednije od rudnika srebra. Ali nitko za to ne mari.

S tornja sam gledao staru masivnu kuću, u kojoj rudničko društvo Real del Monte smještava svoje goste, nove inženjere ili činovnike, koji dolaze na inspekciju. Nedaleko odavde: staje za konje, koji u Pachucu dovlače čitave šume, što će završiti ovdje pod zemljom kao potpornji. Sa druge strane nalaze se »cajas«, uredske zgrade kompanije. Tamo su radnički kooperativi. Na rubu grada nalazi se maestranza, popravljaonice i nakupna stanica poduzeća. Tu se kupuju strojevi, eksploziv, kemikalije, drvo.

Maestranzi pripada »bone yard«. Kako je sve u društvu, osim radnika, amerčko, to se zove »bone yard«, a ne kosturnica. Zarđala i pljesniva leži ovdje povijest rudnika: pijuci i bradve, svrdla, ručne bušilice, revolverske bušilice i električne bušilice, poluge, čekići, drobilice, i tako dalje; to su epohe tehnologije, koja se vrti samo oko lomljenja, bušenja i drobljenja i koja se modernizirala, ali je u osnovi ostala ista.

U jednoj napuštenoj haciendi uređena je anglikanska bogomolja za cornwallske rudare, koji su ovdje radili prošlog stoljeća, na drugoj strani slobodnozidarski hram za Američane, koji ovdje sada rade. U pozadini Real del Monte nagrbio se brežuljak, kojega je vrh još zelen. Na njemu je groblje protestanata i slobodnih zidara, kruna iskovana od hrasta i crnogorice. Inženjeri i predradnici bili su uvijek stranci. Ispočetka su dolazili iz rudarskih područja, iz saskih i čeških rudnika, iz Kutne gore, Příbrama, Zinnwalda, Joachimsthala i Freiberga, iz heretičkih zemalja husita i luterana, i zbog toga su se njihova imena neprestano pojavljivala u spisima inkvizicije. Tamo prijeko, na zapadu, već u susjednoj državi, na glavnom trgu u Sultepecu, stoji od 1733. jedan rudar kao figura na zdencu — sigurno najstariji proleterski spomenik na ovoj hemisferi. Stari druškan, koji je, usput rečeno, mlad druškan, stoji ovdje podsukanih rukava i u visokim čizmama, kakve nikad nije imao nijedan Indijanac, čekić drži na ramenu, dugo dlijeto čvrsto u ljevici. Svojim širokim nosom i kovrdžama podsjeća me na druga.

s kojim sam proveo mladost u Kladnu. Njega je smaknuo Hitlerov gestapo, i uvijek, kad prolazim kroz Sultepec, pozdravim ga sa »zdar buh«, češkim rudarskim pozdravom.

Sa svoje osmatračnice vidio sam nadaleko uokolo tornjeve dizalica drugih jama: »Veta Vizcaine«, koju je Humboldt toliko hvalio, da se časni londonski city bacio u pustolovne špekulacije; »Purísima grande«, gdje je Bartolomeo de Medina počeo svoje prve eksperimente s pato-postupkom; »Sante Gertrudis«, koja je 1879. došla pod stečaj, bila prodana za tri tisuće pesâ, a novi su vlasnici za trinaest godina izvukli iz nje 25 milijuna pesâ.

Spustio sam se s visine tornja na površinu zemlje i pošao prema oknu. Survavajući se brže od sile teže padao sam prema središtu zemlje. Tada sam, zaštićen čeličnim šljemom, pošao kroz rovove, sjećajući se, kako je Heinrich Heine opisao rudnik srebra u Harzu. Nisam naišao ni na kakvu idilu. Zvukovi citre nisu odjekivali od srebrnih zidova, u rovu se nije pojavio nikakav stol, za kojim bi bančio neki bogati vojvoda u krugu odanih rudara, nisu tu stanovali patuljci, a ni samom Heineu ne bi ovdje pala na pamet nikakva nježna pomisao na rudarevu kćerkicu.

Jedino oltari u udubinama zidova, osvijetljeni, okićeni papirnatim cvijećem i veliki kao kapele, mogli bi, u onome, tko bi to želio, pobuditi romantične misli. Kraj svetačkih slika gorjele su posvećene svijeće — dok svijeća na ulazu u rov gori, ne može se darovatelju ispred tog mjesta ništa dogoditi, zajamčen mu je siguran povratak.

Prije su svijeće bolje išle, potužila mi se prodavačica na prilazu k rudniku, »ljudi se danas više pouzdaju u sindikat nego u guadalupsku djevicu«. Time je prodavačica svijeća, čini se, htjela reći, da je vrlo glupo, što su ljudi takvi. Sindikat može voditi brigu o zaštiti rada, plinskim maskama protiv silikoze i skraćivanju radnog vremena, ali zar je on svemoguć? Ta on često nema mnogo uspjeha ni protiv labor departmenta društva, koji s predstavnicima sindikata vodi pregovore preko prepredenih jurista, stručnjaka za radno pravo, a i drugim sredstvima.

S rudarskom svjetiljkom na trbuhu, sa šljemom na tjemenu, s olovkom u ruci tapkao sam, četiri stotine metara ispod zemljine površine, ovim labirintom. Tražio sam novo u tom starom poslu. Naravno, kompresori još nisu škrebetali, kad su ovdje kopali srebro

Chichimeki i Tolteki. Eksplozije dinamita u danima Corteza još nisu tutnjile. Za vladavine grofova de Regla nije još svak h 55 sekundi dohuktao na površinu vlak s vagonetima, koji bi otvorili bokove i izbacili sadržaj svoje utrobe u težini od pet i po tona s takvom tutnjavom, kao da se raspada kugla zemaljska i kao da se njene krhotine istovremeno razlijeću u kozmičke dubine.

Električnih kabela, koji se, nabijeni sa pedeset volti, protežu opasno tik iznad glave, još nije bilo, kad se ovamo spustio freiberški rudarski savjetnik Humboldt, niti su tada svijetlili električni signali. Nije se još ni rovove kopalo pola kilometra duboko u meso Zemlje. Još nije bila sagrađena sablasna željeznica, koja bez ljudi juri kroz brdo, električki se iskrcava i električki okreće na obrtaljci sablasne stanice, da zatim pođe po novi teret.

Iskrcana, grubo izlomljena rudača juri tekućom vrpcom u drobilicu. Koliko god brzo jure mineralni putnici na svom putu kroz brdo i dolinu kraj mene, koji balansirajući idem rubom pruge, još uvijek stižu da me kamenuju, po mom zaštitnon šljemu kamenje naprosto pljušti i iskra za iskrom pokušava pogoditi moje oči.

Na krajnjoj stanici tekuće vrpce, kod drobilice i bubnja za mljevenje, dospio sam iz kamene kiše u blatni pljusak. Sve je bilo obavijeno blatom: motorizirana mlinska čudovišta, tlo, na kojem su montirana, cjevovodi, koji ih hrane rudačom, ljestve i stepenice, što vode na platforme, a najviše ljudi, koji tu rade. Blato, blato i samo blato, blatni ljudi i blatni strojevi na blatnom tlu.

Unutra, u utrobi čeličnih blatnih nemani bez prekida je praskalo. Ono, što je milijune godina bilo na dnu brda kao pećina, kao jedan jedini komad, »čvrsto kao kovina«, bilo je tek prije jedan sat razlomljeno, i sada dijelovi cjeline, jedan ja protiv drugog ja, moraju udarati jedan na drugog, da se još više osakate. Nijedna od drobilica, koje uz kanibalsku riku škrebeću, ne zadovoljava se s poslom, koji joj je namijenjen: drobljenjem; poluzdrobljeni proizvod riga u ždrijelo susjednog stroja, koji nastavlja žvakanje, da ga zatim prepusti idućem, dok se sve ne pretvori u prašinu i ne preostane samo žitka žuta kaša.

Bio sam osupnut ovim posljednjim scenama drame srebra, scenom na tekućoj vrpci i scenom na ovom ustreptalom tlu, priznajem, da sam bio osupnut. Jedva sam stigao da promislim, da li je sve to novo ili staro kao vječnost. Zar nije tako bilo uvijek — iako doduše ne s takvim motorima, s takvim čelikom i u takvim dimenzijama — da se rudača drobila, sitnila, mljela i muljila, da bi se izvadilo srebro?

Ovo, što sam danas i ovdje vidio u »Fortuna Levelu«, na četvrtom ili petom katu, zbivalo se prije pedeset godina šezdeset metara naviše, a u vrijeme, kad se Heine spustio u rudnik srebra, izgledalo je sto i dvadeset metara ispod mojih nogu isto tako kao u Harzu. Proizvodna su se sredstva modernizirala, radni uvjeti pogoršali i profiti povećali — ali to su razlike samo u razmjerima i kvantitetima. Ništa nova pod zemljom.

Novo je samo ovo jezero, ovo kinesko jezero s izukrštanim mostovima, koji nikuda ne vode, s pjenom u pravilnim razmacima.

Geometrijska razmještenost pjene pomogla je mom zbunjenom pogledu, da prestane biti zbunjen. To je umjetno jezero, koje sigurno služi nekoj svrsi, a sastoji se od ogromnih cisterni. Njihove su tangente mostovi, a njihovi centri pogonski kotači s drvenim rešetkama, koji stvaraju pjenu, a koje sam smatrao krletkama ili majmunskim kavezima.

Jedna cisterna nema nad svojim središtem pokretni kavez, nego kuću. Kuću od drveta i stakla. Otišao sam u tu kuću od drveta i stakla, koja je ujedno i ured i komandni most, uprava pogona za cijaniziranje. Šef ureda ili kapetan objasnio mi je, kako mineral dolazi iz rudnika, postaje njegova križnog puta do časa, kad iz tijela rudače prhne srebrna duša.

Cijanizacija počinje već u onim kuglastim drobilicama, tamo, gdje sam čuo, kako prskaju pećine, i gdje je sve preplavljeno blatom. Tamo unutra, saznao sam sada, ne udaraju na rudaču samo mangan i čelik i motorni malj i rotor sa gvozdenim batovima, nego pri tom mučenju pomažu i kemijska sredstva.

Dvadeset metalnih okruglih tornjeva na obali jezera, svaki promjera od sedam metara i dvadeset metara visok, preuzima razdrobljenu i razmuljenu rudaču na hermetsko čuvanje. U rudničkim uređajima po čitavu svijetu zovu se ti ogromni cilindri »pachuca-tankovi«. S poštovanjem sam ih gledao, te praoce roda, koji je ime Pachuke pronio preko mora i planina. Drugi meksički grad srebra, Parral, krsni je kum parral-sisaljki; montanistiku su svuda preplavili meksički izrazi; »patio«, »arrastra« i »cazo« zovu se postupci u Americi, kao i u Evropi.

Inženjer je s ispruženom rukom pokazivao svoje vodeno carstvo. Jezero svakog dana proguta 3700 metričkih tona rudače, iz koje treba da se izvadi srebro. Kako malo srebra, pola kilograma

iz metričke tone! A koliko je za to potrebno radne snage, i koliko radnih postupaka, i koliko strojeva i materijala. A ipak U. S. Smelting and Refining Company iz Salt Lake Cityja (SAD), kojoj sada pripada Real del Monte y Pachuca (Meksiko) može istresti sasvim lijepe dividende iz onoga, što se svakog dana istrese u jezero.

Željezni plovni tankovi, od kojih se sastoji jezero, jednako su duboki, ali zadaci su im različiti. U primarnim tankovima klokoće pjena, koja izgleda kao neki ogroman mozak, i odatle pliva u sekundarne tankove, gdje se pedeset sati luži sa cijankalijem. Tako se izlučuje srebro. A kako se srebro izdvaja iz tekućine? Rastopinu, koja je tako rijetka, da bi je laik smatrao čistom vodom, u tankovima za filtriranje tjera vakuum-sisaljka kroz 1117 filterskih listića, sve dok u njima ne ostane sve, što nije tekuće. Tada se primiješa cink u prahu, koji se opet odijeli, i tu posljednju priliku cijankalij iskorištava, da zajedno s cinkovim prahom dade petama vjetra — veza sa srebrom i odviše ga je izmrcvarila. Ostaje srebro i — zlato. Zlata ima malo u srebrnoj rudi, bar razmjerno malo. Ali to malo zlata, što se svakog dana nakupi na filterima, pokriva — tako se priča — sve rudničke troškove, pa je dobiveno čisto srebro čisti dobitak.

Zlato izmiješano sa srebrom, onakvo, kakvo se dobiva procesom cijaniziranja, ne djeluje tako primamljivo, kao što bi trebalo. To je grumenje crnog blata, koje ponovo treba da se protjera kroz filtarske tijeske, da bi se izdvojio ostatak vlage. Kruti ostatak peče se s boraksom i cinkom u pećima talionice, dok se ne ispeče. Ali tu pečenku od zlata i srebra još ne može probaviti želudac financija. Srećom je u blizini rafinerija sa svojom salitrom i svojom elektrolizom, kojom se napokon zlatno zlato odvaja od srebrnog srebra.

Jezero se ne smiješi i ne mami na kupanje. Kad se već govori Schillerovim riječima, valja reći, da jezero huči i traži svoje žrtve. Inženjer je spremno objasnio, zašto jezero huči. Kako cijankalij, ako mu se ne dovede zrak, nema dovoljno snage, da iz mulja izvuče srebro i zlato, dodaje mu se zrak sisaljkama i kompresorima, iz kojih zgusnuti zrak ulijeće kroz cijevi u tankove.

...i traži svoje žrtve. Ponekad, za vrućih dana, spuštale su se na jezero žedne ptice. Koliko vode! Ali tek što bi je zagrabile kljunom, pale bi mrtve u jezero, otrovane cijankalijem. No čini se, da se u ptičjem svijetu već raspričalo, da su te vode škodljive po zdravlje. Nedavno je ipak na tank broj sedam došao neki golub, vjerojatno strani, zabludjeli golub. Jedva je prošla minuta, dok su ga izvukli napolje, već je bio mrtav.

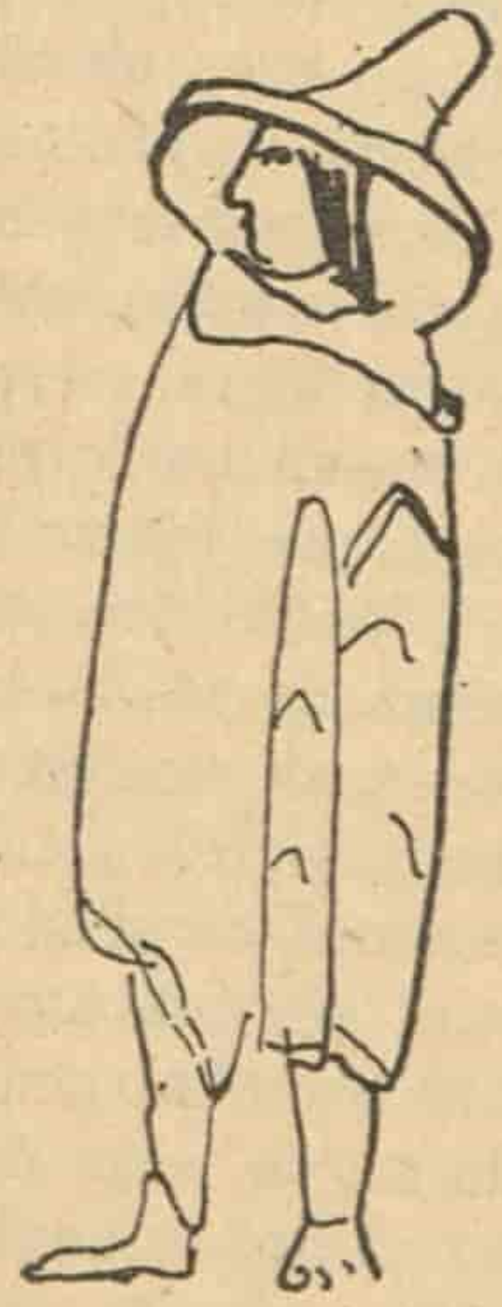
Upitao sam, zašto su svuda izvješene upute za prvu pomoć i propis, da se moraju nositi pojasi za spasavanje.

To mora tako biti, objasnio mi je inženjer, da se ne bi ništa moglo predbaciti, ako se što dogodi. Ali još se nikad nije ništa dogodilo. »Vidite, ovdje imam i ljekarnicu, iako tek tako. Tri protivotrova za slučaj otrovanja: željezni sulfat, kalijev hidroksid i magnezijev oksid — dovraga, pa to su prazne kutije! Neki budala dao je nekome lijek i ispražnjene kutije ponovo stavio u ljekarnicu.«

Šest hiljada radnika zaposleno je u Real del Montu, od toga samo nekoliko stotina u pogonu za cijaniziranje, na radovima oko miješanja i čišćenja. Kemiji je potrebno mnogo manje ljudske radne snage nego mehanici i radi temeljitije. U četiri stotine godina, otkako je Real del Monte u pogonu, nikad se nije ekstrahiralo tako temeljito, kao sada. Ni atom srebra od rudače, koja dospije u tankove, ne može propasti.

A u budućnosti?

Za malo godina bit će Real del Monte iscrpen.

LJUBAV I LEPRA

Kita bijelih gladiola na dugim peteljkama resi njene grudi, uz bokove joj gore svijeće, uz njene noge dvije žene drže posmrtnu stražu. Samo po puti razlikuje se mrtva od živih: metalnopurpurno crvenilo gubavke zbrisala je smrt. Lepra ubija na dva načina, davi ili pogađa u srce; zadavljeni poplave, drugi poblijede. Tipične čvoruge na licu mrtve žene pred tobom na blijedoj su podlozi.

»Sigurno je bila vrlo stara,« veliš liječniku.

»Prije godinu dana rodila je ovdje dijete,« odgovora ti on.

»Živi li i njen muž ovdje?«

»Nije bila udata, zanijela je s jednim od naših pacijenata. Prošlog mjeseca njega smo pustili kući.«

»Bio je izliječen?«

»U svakom slučaju više nije nikoga mogao zaraziti. Lepra tuberoza, lakši slučaj, zatvorene rane. Bio je to inače lijep čovjek.«

Promatraš mrtvu.

»Što je na njoj našao, ne znamo,« veli liječnik. »Možda ovdje zahtjevi postaju skromniji, možda se čovjeku sviđa ono, što nalikuje na njega.«

»Je li dijete mrtvo?«

»Zašto bi bilo mrtvo? Lepra se ne nasljeđuje. Naravno, da je dojenče odmah oduzeto majci i kao sva djeca gubavih odvedeno u Tlalpan u Preventorio para hijos de leprosos. Prije nekoliko dana javili su iz Tlalpana, da dijete dobro napreduje.«

Brak između gubavaca zakonom je zabranjen. Ali nema zakona, kojim bi se moglo zabraniti ljubav. Uz državni dom za gubave u Zoquiapanu, unutar ograđenog zemljišta, podignute su kolibe od ilovače; one djeluju još bjednije nasuprot službenim paviljonima sa glatkim cementiranim zidovima i dobro uređenim vrtovima. U tim paviljonima njeguju družbu bolesnika njegovateljice u bijeloj odje-

ći, neke s rupcem preko nosa, ali otkrivenih naličenih usana, neke neprekrivene i zbog toga više naličena lica. U kuhinji pripremaju jelo kuhari, koji nisu gubavi.

Ovdje, ispred bijednih koliba, cvjeta mjesto vrta smetlište, oko kojeg zuje mirijade muha. U svakoj kolibi sjedi bolesnik uz ženu, koja nalikuje na njega, ona mu peče tortille i prži taco. Tamo, u paviljonima, daju pacijentima sok indijske biljke chaulmoogra u injekcijama ili u želatinskim pilulama. Ovdje u kolibama od gline puše bolesnici drogu zaborava, marihuanu.

Koliko god su kućice primitivno slupane, imaju industrijski proizvod, na kojem im zavidi svaki beskućnik: lokot. Kad je koliba prazna, lokot visi izvana, kad je zaposjednuta, visi iznutra. Noću uvijek visi izvana, jer spavati moraju svi u paviljonima, žene posebno, muškarci posebno, čak i bračni parovi žive noću odvojeno.

Kad si ušao u veliku dvoranu bolesnika, koji moraju ležati, u krevetu kraj ulaznih vrata uspravio se neki bolesnik i zagledao se u tebe, kao da osjeća uvredljivost tvog užasavanja, kao da se želi zbog toga osvetiti. Njegove su oči upiljene u tebe, u njima tinja mržnja, bijes i prezir, koji sve više rastu, dok te mjeri. Ništa mu se na tebi ni najmanje ne sviđa. Odmah će skočiti i smrtno te izraniti. Oružje ima pri ruci: svoju ruku. Treba da te samo dodirne. Da si mu ti cilj, to odaju njegove oči.

»Slijep je,« veli ti liječnik, »čitav dan zuri tako u prazninu. Mnogo ima slijepih, i onaj mladi Kinez je slijep!«

»I oni Kinezi?« pitaš pokazujući na dvojicu, koji, svaki iz svog kreveta, igraju šah.

»To nisu Kinezi, to su Indijanci. Bolest samo pojačava njihove mongolske crte; bolesniku se podižu očni kutovi, ispadaju mu obrve i kosa i proširuje se nos.«

U ženskoj dvorani čuči neka žena na rubu kreveta i, videći da prilaziš, brzo poravnava haljinu, koja joj se malo podigla. Lice joj je kao u psića »pekinezera,« od nosa su ostale samo nosne šupljine. Zbunjeno se smješka, boji se, da si joj možda vidio ogoljele noge.

Kod svakog ležaja visi vijenac ruža, na svakom noćnom stoliću stoji uokvirena svetačka slika, po zidovima ih visi mnogo, svuda isti svetac. »Sveti Lazar,« objašnjava mi neki bolesnik, koji prati moj pogled, »sveti Lazar imao je gubu i uskrsnuo je od mrtvih«.

Ovdje u to sigurno svi vjeruju, i to im daje nadu, da se gubu može izliječiti, iako je to isto tako moguće, kao i uskrsnuti od mrtvih. Ali to uopće nije uskrsnuli Lazar, ovaj što tu visi, nego neki drugi

Lazar, neki gubavac, kojem nije bilo dano da uskrsne, kao što pripovijeda evanđelje po Luki.

I portret nekog misionara pozdravlja te sa zida. Taj portret poznaješ. Ostao ti je u sjećanju iz strašnog izloga u New Yorku, koji nastoji dirnuti prolaznike i privući ih u lokal, gdje se nalazi sabiralište novčanih priloga za neku misiju. Lica i udove, koji su ovdje u domu za gubavce pred tobom in natura, vidio si tamo fotografirane i uvećane, a usred njih, uokvirena aureolom od neonskog svijetla, visi slika ovog misionara, patra Damiena, zvanog herojmučenik, koji je dobrovoljno podijelio sudbinu izopćenih na sandwichskom otoku Molokaju.

U domu gubavaca misionari nisu potrebni. Ovdje rade liječnici i bolničarke, ono, što se može uraditi. Posla ima mnogo, ali pomoći se mnogo ne može. Što se može učiniti sa trista do četirista rana na tijelu, koje je usto još samo fragment tijela, zagnojen kostur. Liječnik i sestre očiste rane, malo ih namažu pomadom od chaulmoogre i previju rijetkom gazom.

Prolaziš kroz dvorane. Pada ti na pamet mjesto iz biblije: Izopćeni opsjednutog, izgladnjelog grada — nije li to bila Samarija? — odlučili su, da se pokušaju probiti. Obrazloženje: »Ako nas ostave na životu, ostat ćemo živi, ako nas ubiju, ostat ćemo mrtvi.« Zapamtio si ove riječi, jer su ti se činile simbolom ravnodušnosti, nekog starozavjetnog »je m'en fiche«.

Sada, gledajući gubavce, shvaćaš to drugačije, shvaćaš, da izopćeni, stavljajući na kocku život, nisu stavili mnogo na kocku, da izopćeni iz Samarije nisu mogli biti mnogo više ubijeni nego što su već bili. Zaštićeni bedemom ravnodušnosti provalili su napolje, a neprijateljski vojnici razbjegli su se naježene kože, kao da je na njih navalila čitava vojska Egipćana i Hetita. Užas gube oslobodio je tako Samariju od užasa opsade.

Guba je kao oružje odigrala svoju ulogu i u povijesti Meksika. Kad god bi se narod podigao protiv španjolskog gospodstva, vicekraljevi su u borbu protiv ustanika slali gubavce i bandite, leprose i lépere. Još i danas u Meksiku ima dosta gubavaca, iako se više ne upotrebljavaju za takve akcije. Najmanje 26.000 stanovnika boluje od gube. U svim zemljama, gdje vlada tropska vlaga, bijeda i zaostalost, uspijeva ta bolest, na Balkanu, u Latinskoj Americi, a prije svega u Aziji i Africi. Četiri do pet milijuna ljudskih bića na našoj planeti boluje od gube.

U sjeni jedne kolibe sjedi ljubavni par. Čini se, da im je neugodno, što si ih zatekao, ali ne rastavljaju ruke, sjedinjene fluidima svojih ljubavi.

»Da,« kaže liječnik, koji je krivo shvatio tvoj pogled upravljen na ruke zaljubljenih. »Da, ti prsti su tipični za lepru anaesthetiku: zgrčeni mišići, čvoruge na zglobovima, metalno sjajna koža. Potpuno obamrli, bez ikakva osjeta«.

No prsti ljubavnika miluju se i ljube puni osjećaja.

Duguljaste zgrade s natpisom »Ambulantes« nisu ambulante, nego stambene prostorije onih, što se mogu slobodno kretati. U vrtu bolesnici nose crne naočari, koje njihovu liku oduzimaju i ono posljednje, što podsjeća na ljudski lik.

Liječnici žale, što pacijenti nisu zaposleni; neki industrijski ili poljoprivredni posao na prostranom terenu ove ustanove, koji se proteže gotovo do vulkana i sumpornih izvora planina Pueble, donio bi im zaradu i dao sadržaj životu. Naravno, za takav bi pothvat bio potreban obrtni kapital. »Dom za gubavce Sjedinjenih Država raspolaže budžetom od tisuću dolara na dan,« kaže liječnik, »takva svota mora kod nas dostajati za sedmice. A američki institut — nalazi se u Carvillu, Louisiana — nije veći od našeg.«

Veća je bolnica za gubave, najveća na svijetu, Culion na Filipinima. U njoj se nalazi pet do šest hiljada bolesnika svih narodnosti. I nju izdržavaju SAD. Ovdje u Meksiku je internirano tek isto toliko stotina, dvije trećine su žene, trećina muškarci, a ima i nešto djece, koja tu imaju i školu.

Indijanska djevojka, koja sjedi na stepenicama uz druge žene i plete, dovikuje: »Doktore, kad ćete me otpustiti? U svibnju se moram udati! Moj zaručnik hoće, da se što prije vjenčamo.«

»Zna li on, da si ovdje?«

»Kako ne bi znao! Piše mi iz Mazatlána, da mu je već teško čekati. Kad ću na vjenčanje, dragi doktore?«

Pred dječjim paviljonom djeca se igraju sa psom. Jedan dječak povezuje svoju krastavu nogu.

»Zar pas ponekad ne pobjegne iz zavoda?«

»On i ne pripada zavodu,« odgovara liječnik, »ali on ne može nikoga zaraziti. Bacili gube ne mogu se prenijeti ni na jednu životinju, čak ni na čovjekolike majmune. Priča se, da su ćilimi nosioci bacila, ali to nikad nije dokazano. Naši bolesnici često imaju dopust, odlaze kući. Tuberkulozni bolesnici i sifilitičari također su zarazni, a ipak se kreću, kuda hoće.«

Pas, koji nije htio preskočiti nategnuti povoj, pokazuje na tebi svoje vještine, skače na tebe. Možda je gladan.

»Ne treba da se bojite, čak i ako ugrize. Ni sa čovjeka na čovjeka guba se ne prenosi tako lako. Znate li za Arningov slučaj?

Na želju skandinavskog učenjaka Arninga pristao je neki na smrt osuđeni, da mu se uštrcaju bacili gube, ako bude pomilovan. Naskoro su se u okolini cijepljenog mjesta pojavile kvrge tipične za gubu. Arningov kolega dr. Danielsen sam je sebi godinama inplantirao leprozno tkivo, a da se nije pojavio nikakav simptom. Sada bi Arningovim pokusom bilo dokazano suprotno, da je umjetno prenošenie moguće — ali nakon objavljivanja rezultata saznalo se, da dvije sestre i ujak pacijenta, s kojim je učinjen pokus, boluju od gube.«

»Jedan od mojih kolega, danas već stari gospodin,« nastavio je liječnik, »također je isposlovao, da bude pomilovan zločinac, koji je izjavio, da je spreman, da se na njemu izvrše pokusi s leprom. Taj je čovjek počinio dvostruko grabežno umorstvo, ali ni djelo ni počinitelj ne bi bili nikad otkriveni, da se ljubavnica ubojice nije zaljubila u nekog drugog. Potkazala ga je i svjedočila protiv njega na sudbenoj raspravi. Moj je kolega mjesecima vršio u zatvoru na tom čovjeku eksperimente. Odjednom je pobjegao, a čulo se za njega ponovo tek kad je umorio svoju nekadašnju ljubavnicu i njenog sadašnjeg muža. Samo zato, da izvede taj osvetnički plan, više je volio pokuse s leprom nego smaknuće.«

»Baš glupo.«

»Ono, što se zatim dogodilo, još je gluplje. Jedne večeri dočekao je bjegunac mog kolegu u veži njegove kuće. Bio je spreman da održi riječ. Ako je potreban liječniku za dalje eksperimente, javio bi se vlastima.«

Dok si slušao ovu pripovijest, prošao si kraj glavnih i sporednih zgrada, razgledao laboratorije i zavod za mikroskopiju i farmaciju i zubarsko odjeljenje.

U jednoj sobici paviljona de los ambulantes leži na krevetu obučen čovjek i čita. Kad je unišao liječnik, domahne mu rukom, kao što se pozdravlja prijatelja. Ali kad si za doktorom ušao ti, čovjek ustane, poziva te da sjedneš, nudi ti cigaretu. Vitak je i visok, malo prosijed, pristao, iako su crte njegova lica patološki proširene i podsjećaju na lava: spljošten nos, odebljala koža na čelu, bujne obrve i ispupčene usne.

Zidovi sobe prekriveni su do stropa knjigama, na policama su umjetnine. Pogled ti klizi naslovima knjiga; na jednom se zaustavlja:

»Le Roi Lepreux«. Domaćin veli: »Ova knjiga nema veze s mojom bolešću, naslov je metaforičan. Uostalom, to je samo zabavni roman.«

»Poznajem Pierra Bennoita.«

Poslije toga govorio je francuski. Razgovor je skrenuo na drveni oslikani štit s grbom. Ispod amblema se nalazi plemićka povelja na starokastiljskom jeziku, potpisana od Filipa III., kojom se adresatu podjeljuju titule marqués de San Diego i duque de Valladolid.

»Ni to nije umjetnina, nego samo naslijeđe,« ispričava se.

»Zar ste vi vojvoda od Valladolida?«

»Ne, zaboga. Moji preci odbacili su ovu titulu još prije sto i trideset godina. Naša je obiteljska tradicija republikanska, mi smo za nezavisnost Meksika. Vidite, ovdje je nešto, čime se zaista ponosim.« Izvukao je neki izblijedjeli tableau, fotografiju Benita Juáreza, uokvirenu fotografijama njegovih ministara. »Ovaj ovdje je moj djed, bio je za vrijeme Juáreza ministar unutrašnjih poslova, borio se protiv Maksimilijana.«

Pitaš ga o njegovu životu. Obraća se liječniku: »Znade li gospodin, tko sam ja?«

»Pripovijedao sam mu, da ste najslavniji glumac Latinske Amerike, ali vaše ime nisam spomenuo.«

»Nisam baš najslavniji, ali sam prilično poznat glumac, a i to je bilo pa prošlo.« Rekao je to sa smiješkom, bez ikakve rezignacije. i dodao njemački: »Potomstvo glumcu ne plete vijence«.

»Pa zasad vam još i nisu potrebni vijenci potomstva, život je još pred vama.«

»Gdje? Zar ovdje? Poštovani prijatelju, ja sam umro: zadovoljan sam, ovdje je sasvim ugodno biti mrtav. Stoga bih vas molio, ako budete što pisali o ovom svom posjetu, nazovite me Rodrigo Rodríquez ili bilo kako. Dva dana nakon što budem odavde otpušten, možete o meni pisati, što god hoćete.«

»Zašto ne već prvi dan nakon što budete otpušteni, don Rodrigo?«

Nasmijao se: »Ne bih htio, da me tko posjeti na dan poslije moje smrti. Vijenaca mi je bilo dosta za života.«

Po tvojoj želji pokazuje ti nekoliko svojih slika s pozornice. Orest, Romeo... Na jednoj fotografiji snimljen je kao plemeniti vitez Cuauhtli, kraljević Texcoca, u indijanskoj nošnji, s kopljem i ukrasom od perja.

»To je jedna od malog broja dobrih drama iz meksičke povijesti. Zove se »Sunčana strijela«. a napisao ju je Mediz Bolio.«

»Don Rodrigo,« kažeš i gledaš neku mladenačku sliku glumca, čista lica i uska nosa, »smijem li vas nešto upitati...?«

»Znam,« prekida te glumac nečista, nagrđena lica i spljoštena nosa, »znam, što biste htjeli upitati. Ali ne mogu vam odgovoriti drugo, osim da je posrijedi bila žena. To sam naveo, kada sam se preselio ovamo, a više ne mogu kazati ni vama.«

»Znali ste, da je bolesna?«

»Ljubio sam je, to je sve.«

»I znali ste, da boluje od lepre?«

»Kad sam je zavolio, nisam to znao.«

»Saznali ste dakle tek kasnije?«

»Udvarao sam joj, a ona me odbijala, što se glumcu rijetko događa, osobito glumcu, koji igra uloge mladih ljubavnika. Jednom, kad sam došao k njoj, zatekao sam je sasvim zbunjenu. Liječnik je kod nje konstatirao lepru, u njenoj obitelji ponovo je izbila ta bolest. Jecala je, sada više ne bi mogla biti moja, sve kad bi i htjela. Od toga smo dana živjeli zajedno. Bio sam tada još vrlo mlad.«

»Živi li još?«

Šutio je. Nešto ga je, čini se, više dirnulo nego cijena, koju još i danas plaća za ljubav. »Jednog me dana pozvao direktor kazališta i savjetovao mi, da napustim svoju prijateljicu; ona mi pakosti, vara me na najgori način, izvrgava me ruglu čitava grada. Ni ne oprostivši se otputovao sam u Buenos Aires, gdje su mi odavno nudili angažmane. Moja prijateljica i ja nismo nikad izmijenili nijedno pismo. Kad sam se nakon dvije godine vratio u Meksiko, saznao sam, da je umrla.«

»A da li ste se vi osjećali bolesnim?«

»Ni najmanje. Već odavno nisam ni pomišljao na to, da je moja prijateljica nekoć mislila, da ima lepru. Deset godina igrao sam ovdje u Meksiku. Odjednom sam počeo bivati umoran, mišići i udovi postali su mi neosjetljivi, po koži su mi izbile mrlje. Liječnik mi je propisao dijetu i preporučio promjenu zraka. Kad sam od njega otišao, prolazio sam preko Pasea de la Reforma i nasred ceste susreo svog nekadašnjeg suučenika, koji je postao liječnik. Tako se skamenio, da je gotovo bio pregažen. »Ti si bolestan,« rekao mi je. Preplašio me njegov ton, a on nije učinio ništa, da rastjera moj nemir, nije htio da odgovori na moje pitanje, od čega bolujem. Savjetovao mi je, da smjesta otputujem u San Antonio, Texas, tamo će mi dr. Enrique González postaviti točnu dijagnozu.

Iduće večeri imao sam predstavu, ali sam bio toliko uzbuđen, da sam odmah otputovao u Texas. Dr. González, kao što sam uskoro

saznao, najbolji specijalist za lepru, rekao mi je, čim sam došao k njemu, da imam lepru.

Vrativši se u Meksiko otkazao sam angažman, spremio svoje najdraže knjige i nekoliko uspomena i doselio se ovamo. Nitko ne zna, gdje sam, nitko mi ne dolazi, a i ne želim, da me tko posjeti. Ne osjećam se ni najmanje vrijednim žaljenja i ne ću da me žale.«

Iako je rekao, da ne želi, da ga tko posjeti, ne pušta te da odeš, neprestano pronalazi nove teme za razgovor. Već si se nekoliko puta oprostio, i on je svaki put stavio ruku iza leđa, da te ne dovede u iskušenje, da je stisneš. Napokon stojiš s njim na hodniku i on te poziva, da dođeš, kad se bude davao komad »La mujer alegría«, koji je uvježbao s bolesnicima. Pitaš ga za ime autora, ne može se sjetiti, a liječnik, s kojim je sigurno jednom razgovarao o španjolskom nosiocu Nobelove nagrade Beneventu, primjećuje: »Nije li od Beneventa?«

»Zaboga, doktore! Ta Jacinto Benevente je pjesnik, najbolji dramatičar španjolskoga jezika, a »La mujer alegría« je nečiji jeftin zabavni igrokaz. Molim vas, dođite još časak u moju sobu.«

U sobi je izvukao iz police Beneventov kazališni komad »Nisu sva djeca Evina djeca Adamova« i pročitao iz njega nekoliko mjesta.

»Morate mi obećati, da ćete to pročitati.«

Pruža ti ruku, da mu potvrdiš svoj pristanak.

»Ah, oprostite, što sam vam stisnuo ruku. Ali kad govorim o svom starom zvanju . . . «

MINERAL MOTORIZIRANOG ČOVJEČANSTVA

Bila jednom neka princeza, zvala se Mika, a živjela je duboko u brdu. Kad se rodila, bile su uz njenu kolijevku sve vile, i svaka od njih darovala joj je nešto, tako da u čitavom carstvu, mineralnom carstvu, nije bilo bića, koje bi na nju nalikovalo množinom plemenitih svojstava.

Iako još vitkija i gipkija nego sama vila, koja joj je darovala vitkost i gipkost, Mika nije bila slabašna. Naprotiv, kao dašak prozračna princeza suprotstavila se svim elementarnim silama s tolikim otporom, da bi se u nju mogli ugledati snažni blokovi od kamena i rudače. Žar i vatra nisu joj mogli naudit, iako su je godinama lizali, pa čak nije postala ni vruća u razbuktalom plamenu. U vodi nije zarđala. Mraz nije navorao njenu nježnu prozirnu kožu. Nikakva kiselina nije mogla na njenom čistom tijelu ostaviti mrlju; a grom, koliko god blizu nje udarao, nije imao nikakva učinka. Usto je Mika bila lijepa kao kap rose na cvijetu, bilo da se obukla u sjajnu crnkastu haljinu, bilo u zlatnu ili sedefastu, bilo u haljinu s mutnom jantarskom podlogom.

Čovjek, koji se, zaveden njenim sjajem, pohlepno na nju bacio, grdno je opsovao, kad je saznao, da ona nije ni dragi kamen ni plemenita kovina, nego obično mačje zlato ili mačje srebro, sasvim obično rusko, moskovsko staklo, otrcani liskun, alkalični silikat gline. Ponio je tek nekoliko komada, da ih ugradi u peć kao prozor. Kroz takve prozore, koji nisu prskali, rasvjetljavao je ugljeni žar prostorije, a moglo se i u peć vidjeti, što je naravno bila više manje suvišna stvar.

Ali jednog dana napolju, izvan brijega, ljudski rad počeo se služiti električnom silom prirode i otkrio, da mu je pritom potrebna pomoć princeze Mike. Od toga je časa bajka prestala biti bajkom, a lijepa Mika postala je roba, predmet trgovine, trgovački artikl ili

kako god inače želite da je nazovete — samo je ne nazivajte princezom, ako ne želite izazvati podrugljiv smijeh ljudi, koji s njom moraju raditi.

Neki od tih ljudi vade Miku motikama, krampovima, zračnim čekićima i eksplozivom iz unutrašnjosti brda, obavljaju dakle onaj posao, bez kojeg se ne može obaviti nijedan posao. Zato oni i provode najbjedniji život. U meksičkoj državi Oaxaca obavljaju ga na teško pristupačnim mjestima. Na nekoliko mjesta juri sada doduše kraj njih Panamerican highway, ali od toga ljudi u Mikinu brdu nemaju koristi. Oni naime ne potječu ni iz New Yorka ni iz Buenos Airesa, nego uglavnom iz nekog sela, koje ne leži ni uz kakvu cestu, a najmanje uz Panamerican highway. A da selo i ima tako udobnu vezu sa mjestom rada, što bi to koristilo indijanskom radniku? Nijedan indijanski radnik nema auto, a ljudi, koji imaju automobile, ne voze u njima indijanske radnike.

Zato radnici ne stanuju u svom selu, stanuju na radilištu, gdje su nastambe još primitivnije nego kod kuće. Poneki od njih, na primjer neki novajlija, spava uz eksprincezu Miku; tvrd je to ljubavni ležaj, čak i onda, kada na tlo rova rasprostre svoj sarap. Tko ovdje ostane duže, podigne sebi kolibicu i pokrije je slamom, nadzornik možda i krovnom ljepenkom. Ali ljepenka nije materijal, od kojeg su sagrađene ove bijedne kolibe. To je drvo najplemenitijih stabala, koja ovdje posvuda rastu; zemaljske staleške drugarice princeze Mike imaju možda tek neku kutijicu za nakit, načinjenu od tog drveta.

Koliba je manja od auta, koji kraj nje juri, a vrtić je iza nje još manji nego koliba. Tu ima tek malo kukuruza i graha, a vrt se ne može povećati, jer je tlo tvrd kamen, u kojem leži lijepa Mika.

Nekoć, dok je još bila princeza i imala svjetovnih želja, Mika se ponekad pojavljivala napolju, na površini zemlje, kao da želi reći: »Uzmi me.« Čini se, da joj je sada dosta davanja i uzimanja, duboko se sakriva.

Traženje Mike dobilo je na taj način karakter gonjenja, traganja, lova, naročito u tlu Meksika, u kojem su potresi načinili potpun nered. Mika se ovdje ne rasprostire ni u obliku žila ni u obliku naslaga, nema je uvijek u istom matičnom kamenju, pa čak ni u istom geološkom sloju. Jednom se liskun nalazi u vulkanskom, drugi put u sedimentarnom sloju, u džepovima, koji među sobom nemaju ni mineraloške ni bilo kakve druge veze.

Od sjevernog do južno pola izmjeren je ili procijenjen sav upotrebljiv sadržaj Zemlje — rude, ulja i minerali, ali koliko ima Mike,

to se ne zna, a ne zna se isto tako, ne će li joj sutra ili prekosutra biti kraj. Teško da se Mika sakriva pred svjetskom privrednom statistikom, mnogo je vjerojatnije, da se boji stvarne lopate stvarnog rudara, koji bi htio da joj skine veo.

Zna se, da je u brdu. Uslijed isprevrtanja zemljinih slojeva, nošeni vodenim tokovima i kišom, dolaze komadići liskuna na površinu i onome, koga to zanima, odaju, da se nalazi nad Mikom. Ali ništa mu ne odaje, gdje se ona sakriva. Jer ona je dolje raspoređena kao grožđice u kolaču, to jest: uopće nije raspoređena. Kad čovjek jede kolač, jednom reže odrezak za odreskom, a da ne naiđe na grožđicu, a drugiput ih nađe mnogo već u prvom odresku. Izvana se ne vidi, gdje su grožđice u kolaču, ni gdje je Mika u brdu.

Tvrdi kolač valja razrezati uzduž i poprijeko. Nijedan rudnik na svijetu nije tako nepravilan, tako bezobličan, tako anarhističan, kao rudnik Mike. Ravnina i pravac su tu nepoznati geometrijski pojmovi, vanjska strana tako je išarana udubinama i pukotinama, da to više nije stijena, a vijugaju čak i rovovi i okna. Isprepletene cijevi, što iz daščare, u kojoj se nalaze motori i kompresori, dovode zračnim čekićima komprimirani zrak, prava su slika darmara.

Radnici, koji buše, ne stoje u istoj visini, ni u bilo kakvu redu. Neki svoje bušilice guraju u stijenu samo četrdeset centimetara okomito, a drugi buše četiri metra duboku vodoravnu rupu. I količina dinamita je različita: ponekad se stavlja samo jedna patrona, ponekad tri do četiri; ali više od toga nikad, jer bi prejaki rez u tijelo brda ozlijedio organ, do kojeg operatori žele doći.

Eksplozija je bezoblični lik pećine pretvorila u drugi bezoblični lik. Sada ga pretražuju. Možda iz nove fasade svjetluca snop Mike. A možda se negdje pojavilo i izdajnički žmirka pepeljasto lice škriljca, starog pratioca Mike, koja se često skriva iza njegovih leđa. Može se konačno dogoditi i to, da se duž cijelog odloma ne pojavi ni princeza ni njen nevjerni čuvar, ni bilo kakav znak, da je tu njezina rezidencija.

Ali kad progonitelji dođu do Mike, odvode je s poštovanjem, pažljivo i nježno. Ako je s njenog ležaja ne mogu podići rukom, podignu je posebnom metalnom lopaticom, »barrenom«. Tada je stave na nosiljke, koje su zapravo običan željezni rudarski vagonet, i otpreme u njen novi dom, koji je zapravo samo grubo sklepano rudničko skladište, a onda je uspnu na ždrijepca, koji je zapravo samo neka mršava mazga, odvedu visoko gore, na cestu, gdje je čekaju kola, ah, princezo, nema dvorske kočije, običan teretni auto.

Naredno je njeno boravište velika radionica, koja nije sagrađena u tu svrhu. Prošla su zlatna vremena Oaxake. Kad se tu prekrcavalo s Pacifika za Atlantik, imali su mnogi kirijaški gazde u svojoj staji po dvije hiljade mula i stotine kola. U prekomorskim krajevima stajao je tekstil, blijed od iščekivanja cochenille, crvene uši s kaktusa iz Oaxake. Na putu su se utaborili ljudi, koji su napadali transporte robe; kad bi pred vlastima pobjegli u brda, mogli su otkriti zlatni rudnik, i onda kao bogati, što znači poštovanja vrijedni vlasnici rudnika steći u gradu Oaxaca građansko pravo.

Iz tog razdoblja konjunkture potječu palače. Njihovi portali bili su dovoljno široki, da propuste i najveće kočije; u patiju, maurskom vrtu, štrcao je vodoskok, a gosti su se u parovima zabavljali iza rascvjetalog grmlja. Zgrade su bile masivne, ali prizemne, jer bi se pri potresu gornji kat srušio; nekoliko kuća u Oaxaki, koje imaju prvi kat, djeluju kao neboderi.

U jednu od takvih patricijskih kuća uvezla se sada Mika nakon hiljada godina stolovanja u unutrašnjosti brda. Nije to više patricijska kuća, nego poduzeće. Lijepa Mika došla je u prostoriju za sortiranje. Dršće. Zašto me sortiraju? Zašto mi obrezuju rubove i zupce, zašto me važu, što će uraditi sa mnom?

Na kaminu se nalazi ogroman liskunov kristal, koji sigurno teži oko četrdeset kila. Ako po njemu zaključim, kakva će biti moja vlastita budućnost, mogu se uzdati, da ću i ja ostati zdrava i živa. Ali ovaj moj golemi rođak postavljen je ovamo sigurno samo zato, što je abnormalan, da ga gledaju kao iznimku. Ah, da sam bar i ja tako velika! Ali ja sam malena, a još me i režu, razvaguju me u omote po dva kilograma i odnose u vrt.

Vrt je pun stolova. Oko njih sjede žene, a i pod arkadama rade žene i djevojke. Samo na kamenom obrubu vodoskoka, u kojem voda već odavno ne skače, sjede muškarci. Oni bruse noževe, noževe za žene i djevojke, koje zakrabuljenih lica čekaju na naoštrene noževe i na novi plijen.

U zraku blista i svjetluca, kao da lete sitne krijesnice. Zbog tih komadića Mike visi na zidu naredba vlasti, da se obavezno moraju nositi maske. Zbog te naredbe nose djevojke i žene na ustima i nosnicama povez od gaze. Zbog tog poveza visi nasuprot naredbi plakat. Taj plakat objesio je poduzetnik, da pokaže, kako su maske i povezi suvišni i samo smetaju pri poslu, kako je rad s Mikom potpuno neškodljiv. Pri radu sa kvarcom ili drugim kristalima mineralna prašina se cementira u plućima, pa elastično tkivo otvrdne i

razara se. Ali liskun se tobože ne rastapa, pa ako ga čovjek i proguta, ne izaziva silikozu.

Nikakav plakat ne bi ovdje mogao tvrditi, da je radnik, koji radi s Mikom, neozljediv, jer od 250 žena jedva poneka nema na tri, četiri prsta lijeve ruke povez ili flaster. Ozlijeđle su se šiljastim nožem bez drška, koji drže u desnici, kad je za dlaku skrenuo s minerala, koji drže u lijevoj ruci i razdvajaju ga na listiće, utiskujući među njih nož paralelno sa bazom minerala. Nož se brzinom tkalačkog čunja zasijeca u Miku ili za dlaku kraj nje. Dlaka je u ovom poduzeću velika mjera, listić često nije deblji od dvije stotinke milimetra, mnogo je tanji od svilenog papira.

Aparat za mjerenje, koji je pričvršćen na svakom radnom stolu, mjeri debljinu gotova proizvoda s točnošću od djelića milimetra. Isto se tako točno važe težina razdvojenih listića Mike i onda pribraja težini otpadaka, koji za vrijeme rada padaju u kutijicu, što je radnica drži na krilu. Zajednička težina mora iznositi onoliko, koliko je težio neobrađeni materijal, koji je radnici ujutro predan, 250 grama do dva kilograma. Isto takvoj kontroli podvrgnuti su i kućni radnici. Područjem Mike smucaju se naime kojekakvi nakupci; oni nađu put ne samo do seljaka, koji pri oranju nailaze na liskun, nego i do rudara u jami, do »micaela«, radnica u radionici, i do »destaja«, kućnih radnika, koji sirovinu dobivaju od tvornice.

Industriji su potrebne tri vrste Mike.

Prva se zove »blok«. To je ploča, što veća, to bolja. Ponekad ima i dvadeset kvadratnih centimetara i debljinu od nekoliko milimetara, i ne treba se bojati, da će joj nož micaele ući u tijelo, da ga razdvoji na listiće. Takav, kakav jest, blok odlazi General Electricu ili Westinghousu, gdje je jedna jedina radna operacija dovoljna, da od njega isiječe konačni proizvod za električne strojeve.

Druga se zove »knjiga«. Kao i svaka druga knjiga, ova se također sastoji od listova, od dvadeset i pet do stotinu listova. Ona naravno nije od štampana papira i nije je uvezao knjigoveža, nego se sastoji od blistavih listova Mike, spojenih običnom kvačicom od žice. U sjeveroameričkim tvornicama motora stavljaju te listiće u električne aparate, da bi u njima izolirali ono, što treba da se izolira.

Treća vrsta, »splitting«, najtanja je Mika. Ona se ne upotrebljava u takvu obliku, u kakvu je odavde razašilju, nju još čeka pretvorba. Tamo u SAD, u bostonskoj tvornici mikanita, splittinge pažljivo naslažu jedan na drugi, prepeku sa šelakom i hidraulički zgnječe. Iz tako dobivena mikanita, umjetnog liskuna ili built-up

Mike može se izrezati stotine oblika za stotine vrsta električnih aparata, čak i cijevi, okrugle i uglaste. Gdjegod se u sasvim tijesnu prostoru nekog motora mimoilaze visoke napetosti i jedna drugu provociraju, postavlja se između neprijateljskih susjeda nježna Mika i sprečava im, da navale jedna na drugu munjama, koje bi sve opustošile.

Radio ne bi govorio, rentgenski aparat ne bi vidio bez njene pomoći, bez njene pomoći ne bi letio avion, bez nje električno glačalo ne bi glačalo. Bez nje ne bi bilo trajne ondulacije u vlasuljarskim salonima, niti bi ijedan tank neprijatelju skinuo vlas sa glave. Mika čuva od nedaća svjećice motora i ploče kondenzatora. Da nema njene izolatorske djelatnosti, elektrotehnika bi se razvijala sasvim drugačije. Malo ima materijala, koji bi, da se iscrpu, doveli u privredi do tako teških smetnji, do kakvih bi došlo nestankom Mike.

Otežan bi u prvom redu bio motorizirani rat. Rudarski i elektrotehnički časopisi isticali su već za vrijeme mira važnost Mike za ratni potencijal. Ti se članci brižljivo čuvaju u arhivima poduzeća, koja rade s Mikom, i poučno ih je pročitati za vrijeme rata.

»Slabljenje njemačkog ratnog potencijala od godine 1916. do 1918. treba da se gotovo isključivo svede na nestašicu liskuna,« utvrdio je 1939. neki engleski stručnjak u »Mining journalu« i dodao s priznanjem, da Njemačka sada kupuje ogromne količine bengalske Mike po fair cijenama. Engleski stručnjak nije mogao napomenuti, da je nekoliko mjeseci nakon objavljivanja njegova članka Engleska bila bombardirana zahvaljujući ogromnim količinama britanske Mike, koje je Njemačka kupila po fair cijenama.

U isto su vrijeme Japanci osjećali, da su ugroženi njihovi nabavni izvori u indijskom Biharu i na francuskom Madagaskaru. Zato su, uz pomoć posrednika, koji sú im utrli put i do žive, osnovali u Oaxaki »Turu mining company«, prvo meksičko društvo za proizvodnju Mike. Posredstvom ovog društva Japan je godine 1940. kupovao na tržištu SAD takve količine, da je srednjim i malim američkim tvrtkama sasvim onemogućio, da dođu do američke Mike. Sve dok japanski kupci nisu jednog dana iz vedra neba udarili na pomorsku bazu Pearl Harbour i uništili je.

Iako veći dio čovječanstva ime Mika nije još nikad čuo, ipak to ime na spisku strateškog materijala stoji ispred gume, kositra i petroleja. Svaki pokušaj otmice Mike iz SAD kažnjava se kao kvalificirana veleizdaja.

Spisak gubitaka Mike nije toliki, kao drugog ratnog materijala. U srušenim avionima, u nasukanim brodovima, u bombardiranim elektranama ili u raznesenim električnim lokomotivama, i onda, kad ništa ne ostane cijelo, ostanu, naime, dijelovi Mike živi i zdravi i mogu se ponovo upotrebiti.

I tako lijepa Mika, koja ne umire čak ni u ovakvim katastrofama, živi još i danas.

GAJ AGAVA U KRČMI

Ništa se na svijetu ne razvija tako sjajno i ne svršava tako jadno, kao meksička agava. A samo radi tog jadnog svršetka, raste, cvjeta, razvija se agava, zvana maguey, na centralnoj visoravni Meksika. Njene ogromne smaragdne rozete okrunjuju livade, obrubljuju polja, prekrivaju brežuljke, ukrašavaju vrtove, pustinjama priječe da budu pustinje i uživaju u svom estetskom životu sve do svog jadnog kraja.

Iz sredine agave uzdiže se vitak i blistav svijetlozeleni masivan čunj, visoko, sve više. Okružuju ga i štite metar visoke imitacije, lažni čunjevi iste boje i iste veličine, savijeni u polukrug, tako da izdaleka i oni izgledaju kao čunj. Kao stabljika i oni imaju na vrhu crne šiljke; s pomoću tog vegetabilnog roga nekoć su od grana pravili smrtonosne strelice i koplja.

Ono, što smo nazvali stabljikom, onaj snop središnjih listova čvrsto u čunj smotanih i stisnutih, Indijanci nazivaju srcem. I oni lažni čunjevi, listovi, koji okružuju stabljiku, smatraju ga srcem, za kojim žude bogovi i koje treba da bude iščupano, kao što se nekoć zbivalo sa srcima ljudi.

Kad već dođe dotle, umrijeti mora ne samo srce nego čitava biljka, svaka njena žilica, zato veliki listovi, kao neka tjelesna straža sastavljena od pistolera, paze, da srce bude dobro zaštićeno. Nakon osam godina, čim se približi vrijeme cvjetanja, čas opasnosti, oni se prijeteći ispruže punom visinom i još se čvršće stisnu, da bi neprijatelj svakoga od njih smatrao čunjem, koji je njihovo srce.

Sve to ništa ne koristi. Bez straha i ne dajući se prevariti čovjek se probija kroz zaštitni zid i sigurnim pokretom raspolavlja stabljiku. Ona se sklapa i pada na tle. Ali uboj ca se ne baca odmah na svoju žrtvu, ne žuri se, da odvuče plijen. Otići će bez srca, kad

smrtnu ranu pokrije kukuruzovim listom, kako bi kukcima spriječio, da uđu u ovu pulqueríju.

Ne znate, što je pulquerija? Pa, ni agava to još ne zna. Zasad smo kod soka, što teče iz lisnate krune nad smrtonosno razjapljenom ranom. Zbog tog soka uzgajaju i njeguju na ranču — kuća njegova gospodara bijeli se na brežuljku — deset tisuća, dvadeset tisuća primjeraka magueya, agave atrovirens karw., poređanih u redove poput vojnika. Zbog tog soka trude se stotine radnika, »tlachiquera«, na poljima agave i zbog tog soka neprestano se navraćaju na mjesto zločina. Ali ne više s ubojitim oružjem.

Njihovo novo oruđe nalikuje na one blistavo ulaštene čunjeve, kakvima kovitlaju zrakom gimnastičari ili žongleri. Na sajmovima u Srednjem Meksiku prodaju se gomile takvih ulaštenih, naoko drvenih čunjeva; kupci ih dugo omjeravaju pritvorenih očiju. To su šuplje tikvice, namijenjene tome, da na izvoru isišu sok agave.

»Aguamiel«, medena voda, zove se ova tekućina u sadašnjem neprovrelom stanju i djeluje osvježujuće, osobito ako se pomiješa sa sokom nekog kaktusovog ploda. Ali agava se ne uzgaja radi toga, ona se uzgaja, da bi se od medene vode napravio alkohol, a iz alkohola roba. Radi toga siromašni Indijanac kupuje za deset pesâ agavu od seljaka, kome ona buja divlja na poljskoj međi, radi toga bogati ranchero daje njegovati svoj posjed zasađen agavama.

Njega se sastoji uglavnom u lovu na crve, poslu, koji donosi korist i biljci i lovcu: biljci, jer je oslobađa crva, a lovcu, jer mu donosi crve, koji su hrana i poslastica — prijatno! »Gusanos de maguey« mogu se kupiti u restauracijama i na cesti, a da trgovina ne bi zavisila od sezone, ima ih i konzerviranih. Više se cijene svježi crvi, dobro isprženi i topli prijaju gotovo kao čvarci od guščetine.

Triput na dan prilazi tlachiquero umirućoj agavi, siše je tikvicom u rano jutro, za podnevna žara i pred sumrak. Mjesecima, u dobroj sezoni i pola godine — tako dugo živi dakle ovo biće bez srca, živi, sve dok mu ne isteku životni sokovi. Začudo mnogo, četiri do osam litara na dan, ukupno do dvanaest hektolitara, iscrpi se iz jedne jedine biljke, koja se razvija na gotovo bezvodnom vulkanskom kršu.

Viši stepen razvitka, to jest alkoholiziranje, ne događa se više pod vedrim nebom. Za jedan dan biljčin sok uzavri i pretvori se u mošt, bistro medeno piće bez mirisa postane mutna pulqua. Upitate li, kakav kvas dovodi do te mumjevite metamorfoze, dobit ćete mnogo odgovora, ali nijednim vam ništa ne će biti odgovoreno.

Tko zna, ne će da kaže, tko ne zna, tvrdi, da to čudo prouzrokuju pasje izmetine. Takvih bajki ima kojekuda, u francuskoj Champagni, na primjer, rado pripovijedaju, da urin daje konjaku zlatan sjaj, a Alphonse Daudet u jednom pismu iz svog mlina piše, da chartreuse, liker poznat po čitavom svijetu, sačuva svoj miris i okus samo onda, ako stari opat baci u kotao iznošene čarape.

Ali mi tim poetskim pripovijetkama ne vjerujemo, čak ni onda, kad ih i proizvođači poriču. Neki nam se Indijanac zaklinjao, da kod njega sav kemijski posao oko pulque obavlja svinjska koža, u kojoj prenosi s polja aguamiel.

Na haciendama svinjac ne može imati utjecaja, jer se tamo sok agave stavlja u bačve i iz njih pretače u tinacale. To su kravlje kože, obješene na kolce kao mreže za ležanje. Pod težinom svog sadržaja prošire se u nadzemaljski velike bređe ihtiosaure. Više od deset hektolitara stane u kravlju kožu.

Dlakava vanjska strana okrenuta je unutra i možda su dlake pokojne krave ono, što dovodi do mistične pretvorbe medenog jezera u jezero pulque. Ferment nikako nije ono, o čem govore zlobnici, jer bi se u napunjenoj kravljoj koži izgubile bez ikakva utjecaja i izmetine čitavih čopora pasa. A takav začin ne bi pristajao ni svetosti mjesta, koja se još i danas respektira: kad netko svrati k tinacalu, skida na pragu šešir, kao da ulazi u crkvu ili u hram bogova pulque.

Vječno i vidljivo pliva u starim haciendama jedan od tih bogova u jezeru buduće pulque. Često se mijenja tekućina, rijetko se mijenja kravlja koža, nikad se ne mijenja bog, koji tu pliva. Od crvenog je drva i nekoć je pod imenom Cuapatli bio punopravan član mitološkog carstva. Sada se zove palo de pulque, pulquina palica, i niti najmanjom ljudskom žrtvom ne zahvaljuju mu, što sudjeluje u alkoholiziranju; mora se zadovoljiti time, da skidaju šešir, kad ulaze k njemu.

Glavni kemijski posao ipak ne obavlja on, nego stara pulqua, koja je provrila, puna »semilla«, gljivica za kiseljenje i bakterija, matična pulqua. Ona čeka u zaključanoj prostoriji, da dođe nova medena voda, na kojoj će izvršiti djelovanje, što je na njoj već davno izvršeno.

Vlastitom željeznicom kotrlja se ovo piće prema grlima potrošača. Ta vrlo uskotračna željeznica u svim haciendama nosi isto tvorničko ime: »Décauville Ainé«, koje u nama budi turobnu uspomenu na drugi proizvod ove tvrtke, na vagone pariskog metroa. Uski par tračnica završava na najbližoj stanici javne željeznice,

gdje čeka zasebna garnitura vagona, da preuzme bačve. U grad Meksiko dolaze iz država Hidalgo, Tlaxcala, Meksiko i Puebla svakog dana po dva vlaka s ukupno 300.000 litara pulque.

II

Jedan konzorcij u gradu Meksiku drži raspodjelu pulque u ruci, koja pere drugu. Pripovijeda se, da taj konzorcij krivotvori, ali mu to nije dokazano, a još manje da nadolijeva vodu, jer u kišnim razdobljima aguamiel već s polja dolazi razvodnjen. Kako bilo da bilo vlasnici konzorcija dođu na svoj račun. Za litru pulque, kojoj nabavna cijena »franco vagon«, to jest na hacijendi, iznosi jedan centavo, plaća Indijanac na tezgi u svojoj krčmi 20 centava. I kad se od toga odračuna porez i marazo, vrsta loše rakije s paprom, koju gostioničar daje uz pulquu, ostaje profitna stopa, koja izaziva respekt. Od točionica čitava svijeta razlikuju se pulquerije po tome, što toče samo jednu jedinu vrst pića. Na području grada Meksika, prema službenoj statistici, ima ništa manje nego 826 pulquerija.

Lokali imaju romantična imena: »Slasti prije smrti«, »Lak kao ptica«, »Ruža na močvarama«, »Agavine suze radosnice«, »Radnički raj«, »Los diablos en la talega«, otprilike: »Đavoli u torbi«. Jedan se zove: »Sin Lede«, iako je, koliko nam je poznato, iz Ledina labudovanja potekla lijepa Jelena, a ne sin.

Ulaz u pulqueríju sastoji se od dvije daske, koje se mogu gurnuti i naprijed i natrag, da gost, kad tetura napolje, ne naiđe na otpor čvrstih vrata. Kad bi tu bila obična zatvorena vrata, ne bi se vani za čestih tučnjava čulo dozivanje u pomoć i policija bi još češće dolazila na razbojište, tek kad bi već bilo mrtvih.

Ili je možda takav ulaz postavljen zbog špekulacije sa skromnošću Indijanca iz provincije, koji bi se jedva usudio pritisnuti kvaku tuđih vrata? S tog bi stanovišta bilo najbolje, da lokal bude potpuno otvoren, bez vrata i bez dasaka. Ali gostioničar ne će da prolaznici gledaju, kako gostima uzima u zalog gaće i košulju, ili kako gosti usred lokala mokre ispijenu pulquu. Nijedna pulquería nema nužnika; Meksikanac, srećom, izlučuje malo mokraće, ne kao Evropljanin 1500 do 2000 kubičnih centimetara na dan, nego samo 800, najviše 1200.

Žene ne smiju u pulqueríju, to je potpuno isključeno. Ali ni one nisu sasvim isključene od muških užitaka; kraj ulaza, na prozorčiću »para las mujeres«, kupuju one svoj dio i odnose ga kući ili

konsumiraju stojeći, naravno, samo ako imaju gotova novca, jer haljinu i rublje ne mogu založiti na otvorenoj cesti.

Pulquerija je bilo već u mitologiji, bile su uređene u noćnom nebu, gdje su se nakon obavljena dnevnog posla sastajali bogovi. Codex Vaticanus navodi, da je božica agave Magayel raspolagala šankom za pulquu sa četiri stotine dojki. Četiri stotine bilo je i bogova pulque, koji su u obličju kunića stanovali na mjesecu, svaki nadležan za drugu vrst mamurluka.

Kod Tarasco-Indijanaca jedan se bog brinuo samo o tome, da zemaljski ispičuture ne prođu kao on, koji je u pijanstvu pao sa svih nebesa, slomio nogu i od onda šepa. Neki drugi besmrtnik, koji je postao rob pića, bio je kažnjen time, što je morao umrijeti; ali nakon sedam godina opet je uskrsnuo, događaj, koji simbolizira ono, što je zajedničko pijanstvu i smrti, besvijest i uskrsnuće.

Čak i dobri bog Quetzalcoatl, jedan od dva vrhovna boga, napio se jednog dana pulque, koju mu je po medicinskom demonu podvalio zao vrhovni bog. To je bio smrtni grijeh. Quetzalcoatl se posramljen izgubio, i upravo kad se smatralo, da je u snu proboravio dovoljno vremena, da se otrijezni, i da bi se mogao vratiti, pojavi se — blijed i brade šiljaste kao u Quetzalcoatla — konkvistador i nastade sudbonosni quiproquo.

U meksičkoj umjetničkoj galeriji visi velika malovrijedna slika. Neka indijanska djevojka natače toltečkom kralju zlatni vrč. Što je u vrču, što se dogodilo prije ove scene i što će se dogoditi poslije nje, to se iz slike ne vidi, ali svatko zna iz priče: Djevojčin otac opazio je poljskog miša, kako gricka stabljiku agave i zatim se raspoložen valja po zemlji. Tada je to pokušao i promatrač, ocijenio je, da je piće dostojno kralja, poslao s njim kralju svoju lijepu kćerkicu, i sad nam sve postaje jasno. Iza slike i poslije slike blagoizvoljelo je Njegovo Veličanstvo užiti dar i darovateljicu, napio se i naljubio nasmrt, a njegov narod, koji je učinio dionikom u piću, propao je sramotno u dobrom raspoloženju zajedno s njim.

Ta legenda o pijancima služila je kao opomena Aztekima, koji su nakon Tolteka naselili dolinu Anahuac. Kod Azteka su pulquu smjeli piti samo muškarci, koji su prešli šezdesetu godinu, jer oni od svoje spolne snage nisu više mogli mnogo izgubiti, niti su više mogli da se bave kod Tolteka uobičajenim ekscesima s majkama, kćerkama i unukama.

Kako je ovo ograničenje imalo religioznu osnovu, požurila su se španjolska gospoda, da ga kao pogansko i praznovjerno ukinu,

i to je urodilo uspjehom, koji se vidi u pulquerijama i oko pulquerija. Tupost, siromaštvo, zločin — ponajčešće ubistvo bez motiva.

Tek je revolucija navijestila rat pulqui i razorila tinacale; u distriktu Apam (Hidalgo), a zatim i u svim ostalim područjima agave potekle su 1915. s brežuljaka u doline rijeke, rijeke pulque. U Peralvillu, siromaškoj četvrti glavnoga grada, prevrnule su patrole revolucionarnog generala Alvara Obregóna kolone kola određene za pulqueríje i razbile bačve. Sa svih su strana pritrčali stanovnici, stotine njih, i bacili se na kaljuže. »Ojala, jefecito,« dovikivali su vojnicima, »dođte svaki dan, da prolijete pulquicu!«

Ljudi, koji potječu iz zemalja vinove loze ili hmelja, ne mogu ni kroz mnogo generacija shvatiti, što privlači ljude u gradovima, da piju pulquu. Njen je okus nemoguće literarno opisati, pa ćemo se poslužiti opisom Karla Maya.

»Piće se može dobiti, señor. Smijem li vam nešto ponuditi?«

»Hm,« nasmiješio se on, »da mi ne namjeravate ponuditi pulquu?«

»Kako ste se sjetili tog pića?«

»Moja je čaša još uvijek tamo, u venti.«

»Nije vam prijalo?«

»Još i te kako! Mješavina alauna, gospina cvijeta, aloje, modre galice, salmijaka, bazgovih jagodica i sapunice sigurno bi mi isto tako prijala.«

Ova bi formula teško izdržala kemijsko provjeravanje, ali istina je, da ovo mutno piće zaista ne pruža nepomućen užitak. Čak i njegovi notorni pristaše niječu, da su njegovi pristaše, i kad misle na pulquu, govore o »vodi«. Na samostanskim imanjima peoni za svoje kulučenje nisu dobivali nikakvu drugu nagradu osim vode, koja je bila pulqua. I danas je još uvijek na snazi, kao nepisani radni zakon, da se na polju, na gradnji ili u radionicama za posebne poslove traži čaša pulque: »Para el agua, patrón?«

Pivska industrija bori se protiv pulque, ali brižljivo pazi, da se njena agitacija ne izrodi u antialkoholizam. Njoj spremno pariraju prijatelji naroda iz industrije pulque. U oglasima i mudrim člancima preko cijelih strana odgovaraju oni argumentima, što nalikuju na argumente, koje su u vrijeme borbe protiv prohibicije upotrebljavale pivovare u Sjedinjenim Državama: pulqua puni blagajne poreznih ureda i željeznica — daje posla hiljadama radnika — spašava pučanstvo sušnih predjela od žeđi i tifusa — sadrži vitamine, koji čuvaju od rahitisa — pospješuje probavu gotovo neprobavljivih nacionalnih jela.

Pulqua ne treba da poduzima protivnapade na pivo, pivo je ne može potisnuti, jer je ona mnogo jeftinija. Nju će mnogo prije iskorijeniti podjela zemlje. Industrija je pulque vezana, naime, na ekstenzivnu poljoprivredu, ona se isplaćuje jedino sa desecima hiljada agava na polju: sa isto toliko mladica u almasigi (rasadniku agava), s vojskom izučenih tlachiquera i s razgranatim trgovačkim poslovanjem. Bogati hacendado može mirno čekati osam i više godina, da biljka dozri za berbu, jer na njegovu području svakog dana dovoljan broj magueya slavi dan svoje zrelosti, dan svoje smrti.

A sada je većina plantaža raspodijeljena tlachiquerima, koji su dosad dobivali peso na dan i naturalni dodatak od šest litara pulque. Na vlastitoj zemlji oni uzgajaju ono, što im je potrebno, grah, kukuruz i agave. Kad agave dadu više nego što može kroz grlo, višak se proda nakupnom poduzeću ili trgovcu.

Ali prostim se okom ne opaža nestašica pulque. Ako čovjek slučajno provede noć u stanici za prvu pomoć, »Cruz verde«, vidi, kako se agava osvećuje ljudima. Pacijenti su u većini žrtve pulque.

Neki čovjek, što je dospio pod auto, stenje u krevetu, u kojem je nedavno umro Leo Trocki. Na operacionom stolu, usred bučne prostorije, vrši se operacija na mozgu čovjeka, koga su njegovi kompanjoni pri piću u visoku luku bacili iz pulqueríje »K vječnom miru«. Desetak njih, što su pali na ulici, pa se teže ili lakše ozlijedili, leže na golom podu.

Desetak drugih tumara hodnikom, bolničari pokušavaju, da im pod nos stave kamforom natopljen tampon pričvršćen o štap. Spodobe nesigurna koraka odvraćaju glavu i odguravaju štap pokretima, koji su kod svih identični — balet jogunastih sablasti.

Na dvorištu su oni, kojima je već pružena pomoć i sada mogu da odu. Ali oni na to ni ne pomišljaju. Toliko bez svijesti ipak nisu, da bi izišli na ulicu i izvrgli se novim zgodama i nezgodama, i policajcima. Opiru se, bacaju se na zemlju. Tek je čuvarima uspjelo, da jednog od njih podignu, već im se istrugnuo i zapanjujućom brzinom trči na drugu stranu dvorišta, i osoblje, koje ga je s teškom mukom upravo podiglo, sada ga mora ponovo poleći.

Prihvatni ured smješten je u visokom prizemlju. Do njega sa dvije strane vodi po desetak stepenica, a između oba ova stubišta ostao je malen trouglasti prostor. U taj trokut pobjegao je jedan, što ga hvataju, i zavukao se ovamo ispruživši se kao neka nadgrobna figura u katedrali. Sa strane mu progonitelji ne mogu prići, a protiv njihova čelnog napada uspješno se brani povraćanjem.

Zar je to, pitamo, zar je to kraj dostojan soka plemenite agave?

PITANJA BEZ ODGOVORA

Ako ovo nije svjetsko čudo, što se onda može takvim nazvati? Postoji li igdje na svijetu brdo, koje bi nam o sebi pričalo fantastičnije stvari i iznijelo više dokaza za istinitost ove tvrdnje, nego Monte Albán u blizini grada Oaxake?

I postoji li na zemlji kutić, koji se u isto vrijeme zavio u tako apsolutnu tamu i ostavio nas bez odgovora na sva pitanja? Prevladava li u nama zadivljenost ili zbunjenost?

Razlučivši oba ova osjećaja, pitamo se konačno, što je uzrok našeg divljenja?

Je li to ovaj kompleks prostora, kojega obrisi otvaraju pogled u beskrajnost? Ili su to piramide, koje izgledaju kao blistavo stepenište, što vodi u unutrašnje prostore neba? Ili predvorje hrama, snagom naše mašte ispunjeno tisućama Indijanaca, što se gorljivo mole? Ili je to opservatorij, kojega promatračnica, uklesana u pećinu, zatvara kut azimut s meridijanskim krugom? Ili je to pogled na stadion, kakav u Evropi od rimske antike do dvadesetog stoljeća nije sagrađen, stotinu i dvadeset nizova kamenih sjedala, što se koso uspinju?

Je li to ovaj sistem, kojim su stotine grobnica tako poređane, da taj prostor nije postao groblje, da nijedan grob ne smeta drugome? Jesu li to šareni mozaici, freske sa svojim likovima, prizorima, simbolima i hijeroglifima? Ili to, što je čitav taj prostor uokolo gliptoteka? Svuda se nalaze skuplture, dijelom poprsja, dijelom cijele figure, dijelom izobličenih, dijelom dostojanstvenih lica, a sve to savršeno modelirano do filigranskih detalja. Ili glineni vrčevi, žrtveno suđe plemenitih linija, urne geometrijske pravilnosti, sa četiri noge, a u svakoj od njih praporac, koji bi zvonio u pomoć, kad bi ih neki zlikovac htio odnijeti.

Ili je to ovaj nakit? Nije li to onaj nakit, što je svijetom pronio glas o iskopinama na Monte Albánu? Nije li to onaj nakit, koji je dao povoda lažnim vijestima, da je dugo traženo »blago Moctezume« nađeno u grobu njegova nasljednika, kralja Cuauhtémoca? Zar na svjetskoj izložbi u New Yorku nije izblijedjelo historijsko i moderno zlatarsko umijeće uz ovaj nakit s Monte Albána?

Mali dio toga blaga blista u vitrini meksičkog nacionalnog muzeja. Za većinu nalaza upravo je pregrađen muzej grada Oaxake, mjesta, u koje hodočaste oni, što se zanimaju za umjetnost, umjetni obrt i povijest kulture.

Tko je naučio »divljake« brusiti tako preciznom tehnikom brdske kristale, izrađivati ogrlice sa dvadeset nizova od 854 izrezbarena, matematički jednaka članka od zlata i dragog kamena? Na jednoj kopči prikazan je jahač smrti, kojega ni Lucas Cranach ne ni izveo apokaliptičnije. Podvezice za čarape, nalik na engleske ordene podvezice. Naušnice, kao da su istkane od suza i trnja. Ukras za glavu — tijara dostojna pape nad papama. Pleteni koluti za ukrašavanje nokata. Narukvice s trbušastim ornamentima, kopče od jadeita, tirkiza, bisera, jantara, koralja, opsidijana, zubi od jaguara, kostiju i školjki. Zlatna maska, na kojoj je preko obraza i nosa izrađena trofeja od ljudske kože. Kutija za duhan od zlatom natopljenih listova bundeve. Lepeze od perja quetzal-ptice — koja je bizantska carica, koja indijska maharani, koja američka multimilijunašica ikad u životu imala takve prekrasne ukrase, kakve su mnogi od tih Indijanaca imali još i u grobu?

Da, nakit je možda glavni uzrok našeg divljenja, Ali nakit nije uzrok drugog, jačeg osjećaja koji nas obuzima na Monte Albánu, osjećaja zbunjenosti. Ogledavamo se, ne shvaćajući, uzalud tražimo odgovor na svoja pitanja:

Kako se taj veličanstveni sveti grad, sagrađen nad dolinom, mogao tako sakriti, da je pronađen tek nakon četiri stotine godina? Kako se moglo očuvati to skrovište, koje od grada Oaxake ne dijele neprohodne milje, nego se nalazi u području grada? Američki rudarski inženjeri u Oaxaki pripovijedali su nam, da su na Monte Albánu godinama lovili, ni ne sluteći, da hodaju po još nečem, osim po šumovitom humku.

Ali zar je grad sve do dvadesetog stoljeća skrivala samo vegetacija i zemlja i zvjerad, sćućurena nad njim? Nije li u tom majstorskom prikrivanju morao u prvom redu sudjelovati čovjek?

Kako to, da ovo brdo nema, poput svih ostalih u Meksiku, svoje indijansko ime? Zar su ga španjolski vojnici nazvali Monte Albán

zbog toga, što ih je podsjećao na brdo Albano u blizini onog katoličkog Rima, koji su oni opljačkali isto onako temeljito, kao što su kasnije opljačkali poganski Meksiko? Što je zajedničko rimskom i meksičkom bijelom brdu osim činjenice, da nijedno od njih nije bijelo? Zašto su Indijanci prihvatili to španjolsko ime, koje zavodi u bludnju, mjesto da dalje upotrebljavaju staro ime »Planina tigrova«? Jesu li se bojali uzalud spominjati sveto mjesto? Ili su se plašili, da pohlepu i razarački bijes neprijatelja ne skrenu na sjedište nebesnika i blago mrtvih?

Vjernici bogova i njihovi potomci nisu nikad lovili tamo gore na zaravanku iznad utonulog grada hramova, nijedan puteljak nije vodio gore, nijedan ugljenar nije donosio ugljen iz tog predjela, nijedan pastir nije pasao svoje stado na tom obronku, nijedan uzgajač cochenille nije u blizini podigao svoj krov.

Pod njim je vladao gospodar oaxačke doline, identičan s osvajačem Nove Španjolske, vladao je pohlepno i lukavo, ali je ipak bio nadmudren. Cortez je umro i ne sluteći, da su na njegovu tlu zakopana bogatstva, mnogo skupocjenija od blaga Moctezume.

A kakva su to bila plemena, što su prije Corteza živjela u podnožju Monte Albána? Tko su bili graditelji i arhitekti tih poganskih katedrala? Odakle im materijal? Od čega su miješali boje za freske? Od čega su bila oruđa klesara? I u čemu se sastojala — to je pitanje nabacio najveći umjetnik među zlatarima Evrope, Benvenuto Cellini, kad je vidio jedan meksikanski ukras — u čemu se sastojala metoda rada draguljara, proces »izgubljenog voska«?

Kako se može objasniti, da mnogi likovi na urnama prikazuju, čini se, egipatsku sfingu, drugi boga Râ sa ptičjom glavom, i da su reljefi na »galeriji plesača« izrađeni dijelom u asirskom stilu, dijelom s negroidnim tipovima? Kako to? Zašto? Otkud?

Pod vodstvom meksičkog Schliemanna, profesora Alfonsa Casoa, arheolozi su ekshumirali taj grad, koji su naslućivali manje od Troje. Registrirali su svaki udarac dlijeta i svaki komadić hijeroglifa i gotovo svakoj krhotini našli dio, koji joj prpada. Dokazali su, da najstariji radovi potječu iz epohe »basketmakera«, kojih je postojanje ustanovljeno po nalazima na jugoistoku Sjedinjenih Država. Neku vezu imaju možda Montealbanci (ili kako god ih nazvali) i s plemenom, kojeg se umjetnička djelatnost ograničavala na prikazivanje infantilnih glava, »babyfaca«. Ali kojeg su plemena bili ljudi, koji su pleli košare i oblikovali »babyface«? Jesu li to bili Olmeki? Jesu li to bili prastanovnici Amerike? Jesu li to bili Mongoli ili Eskimi, koji su ovamo došli iz Azije, brodom kroz sante

leda ili pješice preko nekog nestalog zemljouza? Ljudi iz Atlantide, koji su doplovili ovamo iz te bajoslovne zemlje? Ili su možda pripadali izgubljenim plemenima Izraela?

Za Olmeke znamo, da su došli iz Zemlje gume na obale Velikog zaljeva, da su se tetovirali, brijali tjeme, brusili i crnili zube, nosili kolute u nosu, obrezivali dječake, napinjali kožu s lica ubijenog neprijatelja preko svog vlastitog lica, ispovijedali grijehe, igrali se loptom, legalno vršili sodomiju i imali kalendar s godinama od osamnaest mjeseci. Samo o jednom pitanju, koje se tiče Olmeka, dosad se još vode prepirke, naime o pitanju: jesu li Olmeki uopće postojali?

Nakon Olmeka došla su plemena, kojih je postojanje vjerodostojnije. Najprije Zapoteki. Jesu li oni gradili grad bogova na Monte Albánu? Jesu li ga obnovili ili samo pregradili? Je li to bilo prije rođenja Kristova, ili stoljeća poslije Kristove smrti? U Aziji i Evropi ustanovljeni su dani i sati historijskih događaja, i mi znamo za imena graditelja Babilona, zlatara iz Mikene i kamenorezaca, koji su klesali katedrale ranog Srednjeg vijeka. A u Meksiku je vrijeme, koje se kod nas zove Novi vijek, još predmet arheologije; pa čak i ovdje, usred te divovske gomile umjetničkih djela, jedva se može odrediti i tisućljeće, iz kojeg potječu.

Zvuči kao đačka šala, kad se kaže, da su Zapoteki na kraju svog boravka napustili ovo područje. Ali čak i ta banalna, sama po sebi razumljiva stvar — je li čak i ona potpuno točna? Još i danas nastavaju kraj oko Monte Albána Zapoteki, koji govore jedino zapotečki. Kad je prodrlo novo pleme, Mixteki, bila je, srušena samo vladavina Zapoteka. Otada su oni to brdo kroz mnogo generacija upotrebljavali kao tvrđavu, kao sportsko igralište, kao zvjezdarnicu, kao panteon, i prije svega kao mjesto kulta. Ali kojoj su vrsti religije bili posvećeni ovi hramovi? Kakav je, naprimjer, bog bio njihov bog Xipe-Totic, kojega jedna pronađena statua prikazuje s visokim uresom na glavi, ukrašena vrata i pojasa, sa štapom u desnici, a sa glavom neprijatelja, koju drži za kosu, u ljevici? Tko su mu bili partneri u božanskom poslu?

Tko i što su, u prvom rédu, bili oni smrtnici, koji su još i nakon svoje smrti nosili na tijelu čitave narodne imovine? Kneževi ili svećenici? Sveci ili junaci? Tirani ili mučenici? Dodirnuli smo jedan kostur i pitamo: čije si ti tijelo nekoć nosio? Šute kosti, šute ukrasi, pa čak i hijeroglifi, koji su tu nacrtani radi obavještenja — »7 tirkiza«, »4 tigra, 3 zmije«, »3 majmuna«, »13 smrti« — što oni znače? Ako su to datumi, znače li oni rođendan mrtvog, dan njegove

smrti, ili dan njegova ukopa? A da se to i zna, što bi koristilo, kad se kalendar ovih naroda ne može sinhronizirati s današnjim?

Prema nekim znakovima Mixteki su svoje svetište napustili još prije provale Španjolaca, ali nema znakova, koji bi odgovarali na pitanja: Zašto su napustili ovaj kraj? Jesu li to bila unutrašnja previranja, konflikti s pokorenim ali nepokornim Zapotekima? Je li to bio neki vanjski rat, jesu li to bile loše žetve i glad i pošasti? Je li to bilo rasulo religije ili nešto drugo?

Zar zaista nema nijednog točnog podatka, nijedne zapisane godine u povijesti te Vinete na planinskoj pećini, zar nema ničega, što bi se moglo precizno izreći i ostaviti bez upitnika?

Ima ipak: 250 vojnika, koje je poslao Cortez pod zapovjedništvom Sandovala, osvojilo je godine 1522. područje današnje Oaxake, i otada Indijancima, o čijoj nam moći i kulturi pruža iz svog krila dokaze Monte Albán, nema ni traga. O tome nema sumnje.

U TRAVARNICI

Na trgu je nije teško naći: to je daščara, kod koje stojim.

Ali nisam nipošto sam, ogromna je gomila kupaca. Narod, koji vjeruje u ljekarije! Gradovi su puni ljekarnica, a svaka ljekarnica puna je kupaca; nema nijednog evropskog ni američkog patentiranog lijeka, kojeg tu ne bi bilo. A ako na primjer zbog rata ne dolazi u originalu, proizvode u Meksiku nastanjeni Mađari još originalniji lijek.

Bezbrojne su kuće, gdje na vratima visi ceduljica s natpisom »Inyecciones«. Uz ceduljicu je prilijepljen cjenik: subcutaneo 20 centavos; intramuscular 50 centavos; intravenoso 75 centavos. Tko god pati bilo od zubobolje, bilo od proljeva, bilo da ima ravne tabane, ili astmu, uđe i zatraži od onoga, tko mu otvori vrata, da mu nešto uštrca. Na selu i u predgrađima prodaju curanderi, indijanski travari, miksture, paste, emulzije i infuzije.

Ali travarnici preostaje još uvijek klijentela, koja sigurno nije manja nego je bila onda, dok za Meksiko još nije postojala ni Evropa ni farmaceutska industrija. Sa sanduka, koji služi kao tezga, kesi zube, krokodilska glava ili oklop pasanca kostriješi ljuske — mistični simboli, cehovski znak i sredstvo za primamljivanje. Toga ima i kod nas, ispunjeni gorila ispred ljekarnice na trgu u praškom Starom gradu progonio me u djetinjstvu čak i u snu.

Danas me ne može uzbuditi nikakvo mrtvo krokodilsko zubalo, ni oklop pasanca. Uzbuđuje me taj dučanćić sam po sebi. Ova gomila robe ne potječe ni direktno ni indirektno iz tvornica ili laboratorija. Dobavljači su gotovo isključivo seoske žene i seoska djeca. Već mnoge generacije odlaze u određena doba godine i dana u potragu za ljekarijama. Za mjesečine ili proloma oblaka penju se bosi obroncima pećina, tumaraju stepama pogleda uprta u zemlju, čeprkaju po kamenju ruševina, šuljaju se oko zmijskih legla, prevrću po

naplavinama na morskoj obali i po mulju močvara ili čupaju korijenje. Potom pješače milje i milje do tržnice, da prodaju svoju loviu. Kako su se i kada upoznali preci dobavljačice i preci trgovca? To znaju samo bogovi, kojih je onda još bilo.

Ovdje u travarnici ima bilja, korijenja, školjki, kore od stabala, kamenja, prašaka, drvaca, pauka, sjemenja, daždevnjaka, ulja, tu su se izmiješali najrazličitiji krajevi i njihova prirodna bogatstva. U tom ljekovitom blagu primitivaca, vjerovali su nekoć Evropljani, sjedinjuju se sve panaceje protiv svake nemoći, i često su imali pravo.

Znam, da je onaj duguljasti svijetlosmeđi svežnjić sarsaparilla, a znam i to, da se botanički zove »smilax ornata«, a narod je naziva tetivika. Upitao sam za cijenu i kad sam čuo, da stoji četrdeset centava, namrštio sam se, kao što se to već čini. Trgovkinja mi je tada pružila manji omot za trideset. Trideset centava dostaje za tri tramvajske vožnje.

Sjećam se male sobe u prostranoj zgradi, u kojoj sam zbog toga, što je imala jako ziđe, sjedio prije šest godina, dok su njemačke i talijanske bombe padale sa španjolskog neba. U toj sobi, udaljenoj odavde tisuće milja, sjedio je prije nekoliko stoljeća svjetovni vladar katoličkog svijeta. Još je tamo njegov naslonjač, iz kojeg se nije micao. Kroz jedan od dva prozora mogao je vidjeti u crkvu, a da ne ustane — misa iza kulisa. Filip II. molio se za ozdravljenje od kostobolje, koja ga je mučila. Jedino ublažujuće sredstvo protiv svoje bolesti, kao i nju samu, naslijedio je od oca. Karlo V. smatrao je da ga je osvajanjem Amerike nagradio sam bog, jer je tako došao do sarsaparille. Sada je sarsaparillu iščekivao njegov sin, okrenut prema cesti, zurio je kroz prozor, još usrdnije nego u sakrament. Kadgod bi u neku španjolsku luku prispio kakav brod iz Veracruza, morao se najprije istovariti omot s korijenjem i u usiljenom galopu donijeti gospodaru u Eskorijal.

Izbrojio sam trideset centava i zatražio guajaku.

Na jednom otoku u Ciriškom jezeru ležao je u krevetu smrtni neprijatelj katoličke crkve, kojeg je mučila manje bolna, ali podmuklija bolest. Ulrich von Hutten bolovao je od sifilisa i spremao se na smrt. Tada je iz novoosvojenih provincija s one strane oceana dobio nekoliko komadića smole i drveta. Jednom od najzloglasnijih poricatelja majke božje poslao je to iz tajnovitih razloga i tajnovitim putovima jedan od španjolskih vitezova majke božje. »Guajaka« se zove ova supstanca, pisao je pošiljač a skuhana kao čaj sigurno pomaže protiv luesa.

»Pedeset centava,« kazala je prodavačica.

Ulrich von Hutten ispio je infuziju, i sifilitični ekscemi nestadoše kao i osip od žive; osjećao se izliječenim. Pun zahvalnosti napisao je knjigu o spasonosnom lijeku: »De guajaci medicina et morbo gallico«.

Sarsaparilla i guajaka nisu bile jedine tvorevine prirode iz Meksika, koje su u Evropi dovodile do čudotvornih ozdravljenja. Iz kore tamahaca-stabla proizvodio se čudotvorni balzam za rane. Manioku, kojom su nekoć Indijanci na Karibijskim otocima (od riječi »karibi« potječe riječ »kanibali«) začinjavali ljudsko meso, propisivali su u Evropi, izvana protiv kožnih osipa, a iznutra protiv želučanih čirova, raka i luetičnih upala. Iz okolice Jalape, za koju je u Evropi malo tko čuo, potječe jakapa-korijen, koji poznaju mnogi u Evropi, u prvom redu oni, koji boluju od tvrde stolice. Elemi, balzamska smola masline, naočigled je zatvarala razjapljene rane i naočigled otvarala otvrdnule čirove. Još više se postizalo sasafrom: uslijed djelovanja ove biljke kostoboljni su trčali kao zdravi, luetični su dobivali čistu krv, a na najćelavijoj ćeli nicali su uvojci.

Dokle je sezala vjera u novošpanjolske biljke, dokazuje uskrsnuće ricinusa. Već u Starom vijeku Starog svijeta on je uživao velik ugled. Da se riješe zatvóra, Grci su pili hladan ricinus. Herodot je preporučivao topao. Ali malo pomalo ricinus je nestao s noćnih stolića i bio zaboravljen.

U osamnaestom stoljeću bila je veoma u modi meksička biljka zvana higuerilla, koja je čovječja crijeva čistila takvom brzinom, kao Heraklo Augijeve staje. Tek kad su ljekarnički stručnjaci ustanovili, da je novi purgativ identičan sa starim časnim ricinusom, opet je ricinus uveden pod svojim starim časnim imenom.

Danas više ricinus ne raste samo divlji, nego se sade, gnoje i njeguju stotine tisuća žbunova. Meksička proizvodnja pokriva samo neznatan djelić onoga, što uvoze SAD, da bi regulirale probavu svojih građana i pokretljivost svojih avionskih motora; one ne importiraju ništa manje od 113 milijuna funti ricinusova ulja, funtu po 16 dolara.

Od šesnaestog do sredine devetnaestog stoljeća botanika Nove Španjolske potpuno je zagospodarila evropskim ljekarstvom. A onda je čak i u Meksiku era vjerovanja u čudotvornost bilja ustuknula pred akademskom farmakologijom.

1854. oboljela je u Meksiku pjevačica Henrietta Sontag, kumir umjetničkog svijeta. Oboljela je od kolere, protiv koje meksikanska pučka medicina zna ljekovitu infuziju. Zabrinuti obožavatelji doveli

su sa sela nekog renomiranog travara, ali liječnici ga nisu pustili bolesničinom krevetu. 17. lipnja 1854. otišla je Henrietta u »carstvo bogova«, kako bi se to reklo jezikom romantičara. Da se ne bi povećala panika zbog pustošenja epidemije kolere, održana je večernja predstava, i general Santa Ana, predsjednik republike, oduševljeno je pljeskao nekoj pjevačici, koja je uskočila mjesto mrtve Henriette.

Koliko je meni poznato, posljednji izvještaj o čudesima meksičke pučke medicine nalazi se u memoarima muzičara bez ruke, artiste i filantropa Untana. On je prije svog nastupa u Guadalajari obolio tako teško, da su mu liječnici naložili, da smjesta definitivno napusti pozornicu; natuknuli su mu, da je njegovo stanje beznadno. U svom gotovo samoubilačkom očaju Untan je prihvatio pomoć nekog domaćeg thaumaturga i njegovih lijekova. Nakon toga pao je u san, iz kojeg se iza tri dana probudio zdrav i mogao bez teškoća nastaviti put i dalje nastupati.

Neka trudna indijanska žena kupila je za deset cantava snopić crne bunike. Kad je napokon otišla, objasnio mi je don Severino, vlasnik prodavaonice, da čaj od te bunike olakšava rađanje. Trudnica padne u san, u kojem ne osjeća bolove, i probudi se tek onda, kad novorođenče zahtijeva da postane dojenče.

Don Severino mi je pokazao snopić bolje kvalitete i savjetovao mi, da ga kupim. Ja? Ta ne ću valjda roditi? Prišapnuo mi je, da njegova trava djeluje protiv svih vrsti bolova i briga. »Dok traju brige, čovjek je mrtav, a kad prođu, opet živi.«

Prije nekoliko dana dobio sam iz Londona pismo od neke znanice. Rodila je svoje prvo dijete i opisuje, kako je lijepo i lako rodila u mjesečevom sanatoriju; jedina njena bol bila je misao, da ne mogu sve žene roditi u snu.

Don Severino tražio je za omot osamdeset centava, ali snopić, koji je indijanska žena kupila za deset, sigurno jednako pomaže. Koliko su vremena prije mjesečevih sanatorija Indijanci poznavali takva ublažujuća sredstva?

S kravama i kravljim boginjama upoznali su Indijance tek Evropljani, ali tek što su se s njima upoznali, Indijanci su opazili zaštitnu moć kravljih boginja protiv ljudskih boginja, davno prije nego što je Englez Edward Jenner, čije se ime nalazi na svim stanicama za cijepljenje, prvi put cijepio čovjeka. Već davno prije nego što je Hahnemann otkrio homeopatiju, znali su Meksikanci, da se djelovanje zmijskog otrova sprečava otrovom iste zmije, a groznica groznicom. I burmut je u Meksiku bio lijek, najmanje pola tisuć-

ljeća prije nego što ga je bečki profesor Wagner-Jauregg ponovo učinio lijekom.

U današnjem travarskom dućančiću prodaju se isti lijekovi kao nekoć, jer je već tada postojala većina današnjih bolesti. Ali teško je zamisliti, da je poglavica Sokolovo oko, junak romana sa Divljeg zapada iz našeg djetinjstva, dao, da mu zbog upale vežnjače nataru oči sokom od rajčice. Da je Leteću strijelu mučila astma (neihiotza-qualizti je kod Indijanaca česta pojava). Da se praroditelj plemena Plodni vepar liječio od impotencije. Da je comanche Bivolji but na ratnom pohodu bolovao od potkožnih čirova. Da je Winetou imao hemeroide, i da je njegova sestra iz wigwama neke curandere uzela sredstvo za pobačaj.

Nisu postojali samo internistika i lijekovi, nego i kirurgija i instrumenti. Kirurgija je bila razvijenija od evropske, no i to nije tako čudno, kao što se čini. Ta medicinski svećenici, kad su prinosili ljudske žrtve, mogli su se baviti svojim anatomskim studijem u unutrašnjosti živog tijela, koje je još funkcioniralo.

Istim lavinim kamenjem, kojim su svećenici ubijali, operirali su i skidali mrenu, puštali krv iz vena. Iščašene udove namještali su među daščice od mahagonija. Narkotizirali su duhanskim sokom ili otrovima od zmija, gljiva i kaktusa; čak i član inače tako bezazlene obitelji daždevnjaka, otrovni gušter ljuskaš, davao je neki narkotik.

Mnoge bolesti istjerivale su se kupanjem ili poslije kupanja, djelomično raznim sastojinama, koje su se dodavale vodi, djelomično šibanjem, koje je pacijent vršio na sebi kukuruzovom stabljikom, slično, kao što to čine Rusi i istočni Židovi brezovim šibljem. Uz gotovo svaku kolibu u indijanskom selu vidi se kupaonica za znojenje, temazcali, naćve od lima, u kojima se čovjek, kupajući se, ne može ni maknuti.

Upravo je došla neka bakica, da don Severinu proda sadržaj svoje košare. Noge su joj od mulja sasvim crne, čovjek bi pomislio, da ima čizme; sigurno dolazi izdaleka. Donijela je manioku, i don Severino joj je platio osamdeset centava.

Nije bilo loše po zdravlje naroda, što je medicinski posao iz ruku božjih prešao u zemaljske ruke. Da su bar nestale i neprilike, koje su bile vezane s vjerom u bogove!

Bogovi su kažnjavali grešnike bolestima, čak i onda, kad bi sagriješili nesvijesno, na primjer, kad bi se tko u mraku pomokrio na neku svetu biljku. Takvoj etiologiji odgovara i postupak za liječenje, pun praznovjerja. Određene biljke smije se brati samo na od-

ređene religiozne dane, duhove pulsa i kucanja srca zabavljaju bubnjanjem, a demone, koji pokreću krvotok, disanje i probavu, izgone vikom i bukom. Uz bolesničke krevete odvijaju se bučne ceremonije i uzbudljivi plesovi. Amajlije sa zaraženih tjelesa prenose se na zdrava. Na kiši i u kaljužama vrše se službe božje u čast boga vode Tlaloca, a kostobolni se moraju moliti na vjetru i propuhu, jer su im njihove bolove naprtili bogovi vjetra. Posljednjih pet dana u godini, jer su to dani nesreće, obustavlja se svako njegovanje bolesnika.

Ako neka žena umre pri porodu, dolazi automatski u najsretnije nebo — lijep religiozni zakon, ali on dovodi do lakomislenosti porodilja, jer one ne žele ispustiti iz ruku ovu šansu, da uđu u raj.

Onaj, koga ubode škorpion, mora plesati, da bi ozdravio. U gradu San Miguel de Allende, bogatom palačama kolonijalnog stila, specijalizirala se grupa mariacha (glazbenika) za ovo meksičko izopačenje tarantelle. Jedan od njih, s kojim sam se tamo upoznao, pripovijedao mi je, da ih često pozivaju, a upravo prekjučer svirali su šest sati takt nekoj djevojci, koju je ugrizao crni alacran. Djevojka je besprekidno plesala i onda se sva u znoju srušila od iscrpljenosti. Jučer je već bila zdrava. Odmrmljao mi je melodiju, zvučala je kao udaranje bubnja u prašumi.

Postoji i praznovjerna profilaksa protiv škorpiona i otrovnih pauka; djeci, na primjer, vješaju o vrat srcoliki kamenčić. Od vampira se ne moraju braniti čarolijama, jer oni ne piju krv; to Meksikanac zna, jer ne čita jezive romane Hansa Heinza Ewersa. Ojo de venado (doslovno: jelenovo oko; stvarno voćna koštica) štiti djecu od zla pogleda. Protiv tog kumirskog fetiša žestoko su bjesnjeli misionari i njihovi nasljednici, tumačeći, da protiv zla pogleda pomaže samo posvećena medaljica. Rezultat takvog prosvjećivanja: u dječjim dispanzerima polovini beba visi o vratu samo poganska indijanska amajlija, a druga polovina ima dvije — tu je i posvećena medaljica.

U »zagledanje trudnice« vjerovalo se već za vladavine bogova. Na selu još i danas nijedna trudnica ne izlazi iz kuće za vrijeme mjesečeve mijene, da se — osobito na križanjima — ne bi zagledala u demone. Nakon poroda se ne smije porodilja četrnaest dana oprati, da ne razljuti demone.. I taj je propis još na snazi, iako ne vrijedi za radnice u gradovima, koje ne mogu četrnaest dana svetkovati, niti vjeruju u zaštitnu snagu nepranja. Ali kamen mlječanac kao amajliju nose ipak na prsima, da im ne presahne mlijeko.

U travarskom dućančiću ima i nemedicinsko odjeljenje, koje prostorno nije odijeljeno od medicinskog; tu ima tamjana, prašaka za

pranje glave, za čišćenje zubi, za tamanjenje insekata, laka, trijesla, gorivog ulja, mirisa za rakiju i gume za žvakanje.

Time bih mogao završiti, ali spomenut ću još jedan trgovački artikl, zdjelu od kamenice, kakvu sam na sajmu u Ixmiquilpanu mogao kupiti za dva pesâ. Odmah sam ga prepoznao: to je bio lapis mexicanus, nekoć internacionalna znamenitost, aparat za destiliranje i refrigerator magičnog djelovanja. U sedamnaestom stoljeću jezuit pater de Martel napisao je u Bloisu traktat o tom meksičkom filteru, a kasnije je doktor Schatz u Strassburgu slavio medicinsko djelovanje tog kamena i na kraju su svi čeznuli, da do njega dođu.

Markiz de Louvois, koji je za Ljudevita XIV. opremio ogromnu vojsku i orobio čitave zemlje, umro je a da se nije dočepao jedinog predmeta, za kojim je čeznuo, ili zato, što se nije dočepao: »meksičkog kamena, koji produžava život«. Učenjaci su tvrdili, da se radi o »spužvama, kakve na nekim mjestima meksičkog morskog zaljeva, otprilike 100 hvati pod vodom, rastu na pećinama i same od sebe otvrdnu na zraku; njihove najveće komade Španjolci su, ne bez teških troškova, dopremili iz Amerike na Južno more i otuda dovezli na brodovima u Japan. Ovdje se ta vrst kamena, naročito veliki i krupni komadi, vrlo visoko cijeni i prodaje po cijeni ravnoj cijeni zlata, jer je opće mišljenje, da je tim u kamen pretvorenim spužvama dana moć, da produljuju život.«

Zdjele od lapisa, u kojima natočena voda postane kristalno bistra i ledena, dolaze još i danas na tržište; naravno, više se ne prodaju »po cijeni ravnoj cijeni zlata«. Čini se, što više, da Indijancu, iako kod travara kupuje toliko sredstava protiv svojih jada i nevolja, nije za produženje života preostalo više od dva pesâ.

ČOVJEK U BORBI PJETLOVA

Sto do trista osoba može primiti arena za borbu pjetlova, a arena za borbu bikova tisuće i tisuće. Ali nijedno seoce nije tako maleno, da u njemu ne bi bilo plaze de gallos, dok plazu de toros imaju samo gradovi. U gradovima je borba pjetlova zabranjena, jer je to igra na sreću. Na selu je, na nesreću seljaka, dopuštena.

Pravednosti za volju treba da se doda, da se i u gradu klade na pijetle; jutarnje novine često javljaju, da je policija prilikom racije uz desetak hazardera odvela na stanicu i par pjetlova. Pri drugim zabranjenim igrama opasnost otkrivanja je manja. Kocka ne svraća kukurijekanjem pažnju susjeda i policije, s kuglica na ruletu ne leti perje, a karte ne krvare, i kad policija par hazard upadne, sve se može nijekati. To nije tako lako, kad u kući na stolu kao težak dokazni materijal leži paperje. Ali ljudi riskiraju i da budu uhvaćeni. Mora dakle da u borbi pjetlova postoji neki element, kojeg nema ni u jednom neživom predmetu za igru. I onaj, tko pronađe neokrvavljenog, glatko izbrijanog, nijemog borbenog pijetla, može u noćnom životu meksičkih gradova naći svoju sreću.

Na selu kukuriku nije zov u pomoć smrti posvećenih pjetlova, ni denuncijacija hazardne igre, jer ovdje pijetli kukuriječu uvijek, od izlaska do zalaska sunca, i mirni pijetli i oni, koji se na radost ljudima mrcvare, tako reći uz blagoslov vlasti.

Putokazi označavaju smjer prema »plazi de gallos«, da bi stranac mogao naći arenu, koja je izvana isto takav štagalj, kao i svi ostali štagljevi. Samo blagajna na vratima pokazuje, da se za ulazak u taj štagalj plaća. Žene plaćaju pola cijene. U blizini glavnog grada galanterija galladora ograničava se na to, da dame sa svojom ulaznicom mogu zauzeti skuplje mjesto.

Štagalj je iznutra izgubio svoj rustikalni karakter, iznutra izgleda kao boksački ring ili šator, u kojem na sajmištu nastupaju rvači.

Nezgrapno skalupljeno gledalište smješteno je uokrug u dva kata: parter i galerija, stolice i klupe za mnoštvo.

Pred jednim čovjekom na rubu arene nalazi se kutija s novcem i obična trgovačka vaga. Na njoj će biti izvagani pijetli prije nego nastupe. Vaganje služi samo zato, da se ustanovi klasa po težini; ništa ne smeta, ako je jedan pijetao malo lakši od drugoga, ne će mu objesiti balast kao trkaćem konju.

Sve to izgleda kao neki pučki prizor sa Hogarthovih slika. Tu nema ništa suvremeno, za izgradnju tribina nisu upotrebljeni ni željezna konstrukcija ni cement. Nema tu ni novinskog fotoreportera, ni filmskog operatera, koji bi švrljao po ovom fotogeničnom filmskom poprištu, a nema ni novinskog izvjestitelja. Ovom sportu nije potrebna reklama, u ovu se kuću ne bi moglo natrpati više ljudi, niti bi u njoj mogla vladati veća napetost.

U buffetu iza klupa prodaju se tacos i enchiladas, ispunjeni mesom od peradi. Ali to nije meso pjetlova, koji upravo proživljuju »popodnevnu smrt«. Takva se brza podvorba nađe samo u areni za bikove. Tamo bika, kojega su toku života ujutro sve novine posvetile članke i slike — bika, kojega je snaga i hrabrost dovodila trideset hiljada ljudi do entuzijazma opasnog po život — bika, koji je na svoje rogove nataknuo obožavanog torera — gotovo istog časa, kad ga stigne smrtni ubod, zdravstveni nadzornik odmah, na licu mjesta, žigoše, mesar raspara, a publika kupuje. Kupuje ga na kilograme, kao da se radi o nekom anonimnom komadu govedine.

U arenu stupa čovjek s pijetlom u ruci i stavlja ga na zdjelicu vage. Ruke je savio iznad životinje, kao da je blagoslivlje, da joj spriječi, da odleti. Predaleko ne bi stigla, jer je podrezanih krila. »Podrezanih krila« nije jedina metafora, koja tu nije metafora. Pijetlu je i krijesta odrezana. Kad bi se pijetli zgrabili za krijeste, navalila bi im krv u oči i njihov slijepi bijes izgubio bi cilj.

Makar je i rep ponos pijetla, pri borbi bi smetao — dolje s pijetlovim repom! Od repa mu je ostalo samo jedno pero kao kormilo. Tako polugol izgleda mnogo manji nego što pijetli inače izgledaju. Frc — frc, odrezat će mu i ostruge, taj krpež prirode, koja se ni najmanje ne razumije u tehniku modernog oružja. Pri rezanju ne teče krv, ostruga je roževina, ali da operacija ipak zadaje bol, vidi se po pijetlovu otporu. Ne opiri se, pijetle, gledaj, već si dobio zamjenu, protezu, načinjenu ljudskom rukom. Sudac točno ispituje dvije čelične sabljice izvađene iz kutijice. Provjerava, da li su jednake i da li zadovoljavaju »Reglamento para el juego de gallos«, kojega je prvo službeno izdanje štampano još onda, kad je u novošpanjolskoj

kraljevini bila samo jedna jedina štamparija. Pijetao, koji reglamento nije čitao, sigurno misli, da će dobiti obje sablje — ta ima dvije noge! Ali samo mu jednu pripasuju na gležanj, tamo, gdje je bila ostruga još od časa, kad je sunce izmamilo pijetlu prvi kukuriku.

Pustili su pijetla, da se malo prošepiri. Bacao je nogu kao zastavnik, koga su upravo izvježbali i osabljali, koji se pri svakom koraku boji, da mu se sablja i noge ne zapletu.

Za to se vrijeme razvila na areni borba između ljudi. Prema njoj će biti borba pjetlova na život i smrt samo bezazleni nusprogram.

U arenu je upalo krdo bjesomučnika i ganja se naokolo sve većom brzinom uz sve veću galamu: to su corredori, posrednici za sklapanje oklada, njih petnaestoro. Odjeveni su u pretjerano svijetla odijela, nemaju sombrere, nego gradske šešire, a na svakom šeširu zataknuta je brojka. Kakvi tipovi! Da nisu ovdje, čovjek bi pomislio, da su neka vucarala iz noćnih lokala, svodnici, izvikivači ispred sajamskih šatora ili chapperi na tržištu starudije.

Jedan od te petnaestorice boluje od tabesa, ali, oslanjajući se na dva štapa, juri cirkuskim krugom još bjesnije nego njegovi kolege. Jedan ima posred rumena lica crne ulaštene brkove, zbog kojih izgleda još uzbuđeniji. Tri četiri izrazita kicoša s kričavim kravatama i nauljene kose nude oklade isključivo damama. Jedan je od njih melez sasvim bijele puti, neobično velik, nezgrapan, debeo, neizmjerno ravnih tabana; usprkos svim ovim handicapima razvio je takav tempo, da mnogo ne zaostaje za tabetičarom.

Kako se gotovo svatko nakanio kladiti, nije im stalo do toga, da animiraju publiku kao cjelinu. Svakom posredniku stalo je do toga, da se kod njega, a ne kod nekog drugog, sklopi oklada, od koje dobiva tri odsto. Nema tu centralne kladionice, gdje bi se uplaćivale oklade i isplaćivali dobici. Publika se kladi među sobom. Svatko ponudi neku svotu i tada posrednik mora naći nekoga, tko će ponudu primiti.

U toku svoje trke corredori pokazuju prstom čas na ovoga, čas na onoga, a onda ponovo na sebe. Istom ovom gestom služe se po australskim gradovima bušmanski prosjaci, samo što Bušmani nemaju što da nude, dok posrednici u borbi pjetlova mogu, naprimjer, ponuditi »Silva 30 prema 50«. To znači, da će onaj, tko na pijetla señora Silve uloži 30 pesâ, u slučaju pobjede dobiti 50 pesâ.

Novčanice i znakovi prstima, kojima se ugovaraju oklade i koji vrijede kao i gotov novac, proliječu zrakom uzduž i poprijeko, vidljive svote i nevidljivi kapitali. Corredori ih hvataju. Ne bilježe ni-

šta, jednostavno kimnu glavom, koja im služi kao blagajnička knjiga, registarska blagajna i stroj za računanje.

Corredor se sve više žuri, sve je revniji. One, koji su to i sami htjeli, već ima u džepu, sad treba da zgrabi neodlučne, a onda one, što su odlučili, da se ni u kojem slučaju ne klade. On nudi i nameće i skače od čovjeka do čovjeka i urla toliko, da pijetli, koji kukuriječu, ni sami ne čuju svoj glas.

U prvim redovima, držeći pred sobom pakete novčanica, sjede ugojeni muškarci, rancheri, trgovci žitom, stalni posjetioci borbi pjetlova. Oni su osobito žuđen cilj, njih obasiplju izrazima poštovanja, opkoljavaju, opsjedaju. Šapću im na uho, kakvi su izgledi, ili im to dovikuju. To traje sve dok ih megafonom ne podsjete na nešto, što je ostalo gotovo zaboravljeno: na borbu pjetlova. »Nastupaju pijetao señora Silve iz Cuautitlána i pijetao señora Echegaraya iz San Bartola. Señori vlasnici kladili su se jedan sa drugim za 300 pesâ«.

Zviždukom je dan znak za start, počinje borba pjetlova, borba novčarki mora završiti. Ali ni nestrpljivi povici kroz megafon »Orden, corredores — posrednici, umirite se«, niti preludij borbe pjetlova ne mogu da prekinu financijske operacije. Propisano je doduše da corredori u tom času napuste bojište, ali im nije propisan tempo. Zato oni sporo uzmiču, vodeći pri povlačenju očajničku borbu, nastojeći,da uzvicima »Quién da? — Tko će?« izvojuju još koju okladu. Posljednji se povukao jadni čokljav tabetičar; još i onda, kad je na svojim štapovima, kao neki skakač s motkom, preskakivao prsobran arene, odjeknuo je njegov bojni zov: »Silva 40 prema 60! Quién da?«

Selo Cuautitlán, koje reprezentira zeleni pijetao señora Silve, nastupa protiv općine San Bartolo, koje je pijetao crven s bijelim pjegama.

Tu su, in persona, oba pernata i očerupana gladijatora, na koje je svatko u ovom krugu uložio dio svog imetka. Nije ih pozdravila ni napeta šutnja, ni poklik, nitko nije na njih svrnuo čak ni pogled, ni pogled pun nade, ni pogled pun straha, ni pogled pun neizvjesnosti, kao da su se ljudi kladili na jednog ili na drugog tek iz hira, tek onako, otprilike kao što se u Monte Carlu stavlja ulog na rouge ili noir, na pair ili impair. Pri sklapanju oklada porast i pad slučajnosti utječu, naravno, više nego pijetli. Oprezni igrači ulažu na favorite, a hrabriji radije ulažu na outsidera, koji doduše ima manje šansi, ali zato može donijeti veći dobitak.

Ljudi, koji se razumiju u pijetle, teoretski poznaju svog favorita ab ovo, pa čak i ante ovo; oni su poznavali već i njegova bla-

gopokojnog oca i znaju, kakvo školovanje ima sin. Na ranchima, koji su poznati kao uzgajališta i vježbališta pjetlova određenih za borbu, njih već od mladosti hrane razdražljivim jelima i daju im injekcije koje uzbuđuju. Tu pjetlić mora gimnasticirati na preči, da ne izgubi glavu ni kad stoji naglavce, ni kad se vrti. Tu mu masiraju mišiće i cijelo tijelo. Tu on nastupa protiv sparring-partnera, kojemu na ostruge i na vrh kljuna mudro stavljaju neku vrst boksačkih rukavica, tako da pijetao određen za borbe pobjeđuje sve partnere, pa mu se podigne krijesta i smatra se nepobjedljivim. Ali zar i njegov budući protivnik nema slično rodoslovlje, zar isto tako ne odgajaju i njega?

Zasad oba miruju u rukama svojih odgojitelja. Ali tu nisu naravno zato, da ih maze i čuvaju, kao što ih je nekoć pod krilom čuvala majka kvočka. Buđenje miroljubivih osjećaja u pijetlovu srcu ni najmanje ne zanima odgojitelja. Naprotiv. On dopušta, da se neki strani čovjek sa stranim pijetlom približi njegovome, s pijetlom, koji žestoko navaljuje. Takva čovjeka nazivali su u Engleskoj za vrijeme Elizabete »cockteaser«, nadraživač pjetlova, i taj je izraz prešao na žene, koje isto tako postupaju s muškarcima, a nemaju namjere, da se podaju. Pijetao borac skočio bi na pijetla provokatora, ali mu to sprečava čovjekova ruka. Dovoljno je, da se nakostriješi, djelovanje nakostriješenosti treba da se sačuva za borbu s partnerom.

Je li bjesnilo zaista postiglo vrhunac? Za svaki slučaj gospodar mu je iščupao još nekoliko pahuljica, uštinuo ga pod repićem, ugrizao u hrptenjaču, zavitlao ga zrakom i konačno napravio nad njim znak križa, da bi životinji bog bio milostiv i da je blagoslovi u borbi za dobru stvar.

Križ je napravljen, stvar je već tako daleko. Vlasnici, zvani na jeziku borbe pjetlova »soltadores«, »puštači«, pristupili su jedan drugome, svaki sa svojim pijetlom u ruci, da se oba pijetla, što treba da smaknu jedan drugoga, prije toga upoznaju. Pijetli reagiraju upravo po želji, jedan se drugome zaklinje, da će mu skinuti glavu. Dobro, dobro!

Postavljaju ih na tle, ali ruke gospodara čvrsto ih drže za stražnjice. Oba pijetla mogu samo nastojati, da jedan dohvati drugoga, istegnuli su se do neprirodne dužine, kao trkaći konji pred ciljem, i oba zajedno čine samo jednu prekinutu horizontalnu liniju.

To je čas, kada onijeme bučni derviši klađenja, pošto su urlali više od petnaest minuta. To je čas, kada suborce, svakoga sa druge strane arene, njihovi gospodari puštaju.

Ne približuju se oni jedan drugome pijetlovim korakom, pojure jedan na drugog, prelete jedan preko drugog, jedamput, dvaput, ali čim se jedan spusti na tle, drugi ga već napada s leđa, munjevitom se brzinom okreću i već su jedan u drugoga zarili, zaboli i zakvačili kljun i pandže.

Krvareći i iskrvavljujući mrcvare se do posljednjeg daha dva pripadnika istog roda i istog spola. »...istog spola«, to je ono! Suparništvo mužjaka, ljubomora. Zar nemaš, pijetle, dosta kokošaka, da ih grliš? Zar ne ćeš nikom drugom priuštiti užitka ljubavi, užitka, što traje jedva pola minute? Zar ne vidiš, da čovjek zloupotrebljava tvoje instinkte? Samo je on svojim ugrizima, štipanjem, čerupanjem i drmanjem raspalio tvoj bijes, da ga iskališ na svom rođaku, kojeg su izmučili s istom namjerom. Zašto hoćeš ubiti i pritom sam biti ubijen? Da, kad ti to hoćeš i kad on to hoće, onda morate.

Na tlu i iznad tla vodi se krvava borba, vodi se grabljenjem, kljukanjem, grebenjem i lupanjem. Kljun udara neprijatelja u slabine, u tjeme i u oči. Zviždučи udarci sablje, ostaci krila obuhvaćaju protivnika.

Uhvativši se u koštac, partneri skaču uvis. Zaboravili su ili se nisu sjetili, da su im krila podrezana, i vjeruju, da još mogu letjeti. A vjera daje krila. Okomito su se podigli od zemlje, to je penjanje, pri kojem jedan pijetao služi drugome kao motka. Popeli su se uvis jedan po drugome.

Tamo u zraku izgledaju najprije kao dvostruki orao, indivisibiliter ac inseparabiliter, čarolijom oživljena životinja s grba, glava bijesno ustremljenih jedne prema drugoj, kljunova, koji bodu jedan u drugi, i dva para nogu, koje se među sobom gaze i udaraju metalnim sabljama. Zrakom leti perje i paperje. Srašteni dvojci vrte se oko osovine, koja ne postoji. A onda! Osovina je postala stvarnost. Crvena je i čini se, kao da se uzdiže iz neke lokve. A ustvari tekuća linija ide odozgo prema dolje, u lokvu krvi, koja se neprestano povećava.

Na vrhu linije vrti se kokot-vjetrenjak na vijavici u snježnoj oluji. Odjednom je odozgo palo jedno oko. Odmah za njim skljokalo se dvostruko biće u crvenu čorbu, koja je prsnula na sve strane. Ali još mu nije bilo do toga, da završi kao koka u čorbi, podijelilo se na dva sastavna dijela, koji se sada mrze još više nego prije uspinjanja u više sfere. Navaljuju jedan na drugog kao opsjednuti, bore se kljunovima i sabljama, kljukaju se i ubadaju, grabe, grebu, udaraju se i rvu. Sve dok se jedan ne svali na leđa i ne ispruži sve četiri, zapravo samo dvije.

Samo je polumrtav, nije potpuno mrtav. Njegov ga je vlasnik podigao s leđa i brižljivo, gotovo nježno, ponio na drugu stranu arene. Pažljivi, gotovo nježni šef već je putem podigao svome pijetlu krila i pogledao, ne skriva li se pod njima ubod u srce ili u pluća. Okom dijagnostičara pogledao je tjeme. Da sabljica i njega ne ozlijedi, pažljivo je pijetlove noge podvio pijetlu pod trbuh.

Trinaest borbi održano je popodne i navečer, kada su bojno polje osvijetlile petrolejske svjetiljke. Trinaest borbi i između svake odmor, a u svakom odmoru čudnovati pokušaji odgojitelja, da svog pijetla ponovo oživi i potakne na borbu. On otvara pijetlu kljun, gura prst duboko u ždrijelo. Onda stavlja pijetlovu glavu u usta, drži je među usnama i izravnava životinji vrat. Masira joj bokove. Isisava rane, zubima i prstima krpari izranjena mjesta. Na kraju trtica nestaje u njegovim ustima. Da li je siše, grize, duva u nju čilenski papar? Samo bog alektriomahije zna, što se tu događa.

Nakon ovakvog postupka pijetao opet nastupa, opet napada, sve dok mu ne ponestane snage. Ponekad koji od partnera pokuša pobjeći, trči periferijom arene, očiju punih smrtnog straha, ako još ima oči, jer progonitelj i progonjeni zajedno u najboljem slučaju imaju još samo tri oka.

Kad se jedan od njih napokon ispruži na tle, triumfator ne triumfira; ne trubi halali i ne maršira pobjednički krug, kao što to u analognom slučaju čine ljudi. Miran i poprskan krvlju stoji uz umirućeg Gala, okrenut ustranu, kao da ne će da vidi, što je učinio. Jedino, ako se žrtva još trgne, okreće se prema njoj i zadaje joj udarac samilosti. Ex!

Za vrijeme kreševa gledaoci se zabavljaju, jedu tacos i piju pulquu. Tek ponekad dobace koji pogled pijetlima, da vide, kako se njihov ulog drži prema protivulogu.

Pri drugim životinjskim borbama podstiču životinju povicima. Ali pijetlima ne dovikuje nitko ništa, iako to ne bi bilo besmislenije nego što je dovikivanje bikovima, konjima ili greyhoundsima. Tko bi dovikivao svoje želje, odobravanje i negodovanje kocki, kuglici na ruleti, karti ili lutrijskom bubnju? Pijetao je samo utenzilija za igru.

Nije to uvijek bilo tako. Kao i konja i govedo Španjolci su donijeli u Meksiko i pijetla i kvočku. Koliko je ljepši, koliko okretniji, koliko ponosniji bio pijetao nego domaći puran. Indijanci su vjerovali, da u borbi pjetlova, importiranoj istovremeno s pijetlima, božanski ratnici s pernatim ukrasom vode bitku, kojom odlučuje neko još više božanstvo. Ta u tu odluku bogova pouzdavali su se čak i

bijeli gospodari, koji su u borbi pjetlova često zaigrali haciende s tisućama duša.

U Circo de gallos u Tlalpanu sjedio je dan za danom vicekralj Iturrigaray, vladao odatle čitavom Novom Španjolskom i, prema tome, da li je dobio ili izgubio, bio je milostiv ili nemilostiv. Jednog ljetnog dana 1808. dotrčao je ovamo jedan od njegovih činovnika noseći »Gazetu de Madrid«: u Španjolskoj je izbila revolucija, Napoleon je izvršio invaziju, kralj se odrekao prijestolja. »To je kraj našeg gospodstva,« rekao je vicekralj i stavio ulog na idućeg pijetla. Ta, borili su se dobri pijetli, među njima četiri malajska, prave ptice grabilice, koje je upravo dopremio kurir.

I republikom se vladalo iz arene za borbu pjetlova, kad je general Santa Ana bio diktator. Žvačući gumu sjedio je dane i noći uz pijetle, a bitke protiv zemljaka i protiv Američana bile su samo smetnja, koja ga je prekidala u promatranju borbi pjetlova. Njegovi gladijatori ljubimci bili su aseel-pijetli iz Zapadne Indije, kukastih kljunova, kojima je on prije nastupa gledao u oči, što su sijevale od mržnje, da bi dokučio, koji će pobijediti.

Danas se više pijetli za borbe ne uvoze, dobri su i domaći. Čim koji svojom smrću objavi rezultat oklade, njegov brižljivi, gotovo nježni vlasnik stane mu na vrat, da bolje iskrvari, a posrednici ponovo jurnu u arenu, uplaćuju gubitke (čitave snopove novčanica) i isplaćuju dobitke (čitave snopove novčanica).

POSLOVNO PUTOVANJE

Ako nekom Američaninu, koji je upravo stigao, pomogneš u teškoćama, koje mu zadaje jezik, ili ga upoznaš na koji bilo drugi način, on će se odjednom udariti po čelu. Sinula mu je ideja, kakvu još nitko prije njega nije imao.

Poziva te, da s njim proputuješ zemlju, poziva te u Tonalu, u Tlaquepaque i druga mjesta. Izlet je poduzeo, da se razonodi, oporavi i vidi malo svijeta, pa želi da te povede, naravno na svoj trošak, jer si tako zgodan momak.

Pitaš ga naivno, zašto želi baš u Tlaquepaque i u Tonalu, ta to nisu turistički ciljevi. Well, odgovara ti, možda će usput moći da sklopi neke poslove, ali to nije tako važno.

Umišljao je sebi, da govori španjolski, jer je kupio prvi svezak nekog kursa za učenje španjolskog jezika, ali u Meksiku je opazio, da njegovo znanje i džepni rječnik nisu dovoljni, da obavi poslove, koji su svrha puta poduzetog jedino, da se razonodi. Robu bi doduše u Meksiku mogao nabaviti neki domaći komisionar, ali on, prvo, ne pozna sasvim poseban ukus, koji imaju mušterije tvrtke, i, drugo, tražio bi proviziju.

Budući da kalkulaciji pripada prvo mjesto, ti si na drugom; sjedalo u njegovu automobilu ne stoji ništa. a hotelska soba u malim gradovima, iz perspektive dolarske valute, također gotovo ništa. Dirnut svojom vlastitom velikodušnošću pita te: »Is it allright with you?« I ako nemaš pametnijeg posla ili upravo želiš poći u ove predjele, odgovaraš: allright.

Zapravo u Meksiku postoje samo tri države, u kojima se kućni rad kupuje en gros: Oaxaca, Michoacán i Jalisco.

Zapravo u te tri države postoji samo jedna vrst robe, radi koje se inozemni nakupac ne žaca meksičkih provincijskih cesta; ta vrst robe u njujorškim pregledima robe nosi službeni naziv: »tinneff«.

Kotrljaš se sa svojim šefom najprije prema gradu Oaxaca. Tamo je on već bio prije sedam dana, i to sam. Usput ti pripovijeda, da tamo nije ništa obavio, ali to zaista nije njegova krivnja. Ni u snu nije mogao pomisliti, da će tamo naići na teškoće. Ta u Oaxaki je sjedio njegov dugogodišnji dobavljač Gallardo Gallegos, koji je tek prije nekoliko sedmica savjetovao tvrtci, da pošalje nakupca.

»Došao sam sa svojim autom u Oaxaku i u turističkom uredu upitao, kako bih mogao doći do Gallarda Gallegosa. Znate li, što su mi kazali? Kazali su mi, da je Gallardo Gallegos u zatvoru. Kazali su mi to na engleskom, tako da povjerujem svojim ušima. Ali nisam vjerovao svojim ušima, odvezao sam se u hotel i tamo upitao, gdje bih mogao naći Gallarda Gallegosa. »On je u zatvoru«, rekao mi je hoteljer, »zbog ubistva«.

Tvoj se Američanin nije još oporavio od te nesreće: »Putujem već petnaest godina raznim državama, ali još nisam doživio, da neka stranka sjedi u zatvoru. I ako već sjedi, onda sjedi zbog stečaja ili kakve pripovijesti s mjenicama, ali ne zbog umorstva.«

Pripovijeda ti još jednu epizodu: »Uporan sam, znate, čitava me Amerika pozna kao tvrdoglavca. Dakle, nisam odmah otputovao. Mislio sam, možda je stvar s Gallardom Gallegosom prst božji, koji me upućuje na to, da kupujem direktno od obrtnika, da uštedim troškove posredovanja. Hoteljer mi je dao nekog čovjeka, koji se sa mnom odvezao u neko lončarsko selo, zove se Coyotepec ili Coyoacán — ovdje, u toj zemlji zovu se sva mjesta jednako, Guadalajara i Guadalupe, i tako dalje... Prispjeli smo dakle u to gnijezdo, Coyotepec ili kako se već ono zove. Znate li, što žene tamo rade?«

Da, ti to znaš, rade cántare, željezno-sive kuglaste posude, koje toliko voliš.

»Prave tamo sasvim okrugle posude, okrugle kugle, vjerovali vi to ili ne. Čak je naša stara kugla zemaljska gore i dolje plosnata, da bi je gospod bog u slučaju potrebe mogao nekud postaviti. Ali ti lonci nisu nigdje izravnani, nitko ih ne može postaviti. Kako se može takva šta upotrebiti u američkom kućanstvu?«

Isto tako, kao što se može u meksičkom, mogao si odgovoriti. Posuda u obliku kugle, spuštena na užetu u bunar, odmah se na-

puni i usprávi, a da iz nje ne iscuri polovina vode. U kući vise željezno-sivi cántari na zidu ili stropu. Iz njih se pije pri jelu, a da se pritom ne mora saginjati ni ustajati, mescalova rakija i voda, koja u njima ostaje sasvim hladna. A ni cvijeće se u bilo kakvoj posudi ne čini tako lijepo, kao u tim željeznim kuglama od gline.

Sve si mu to mogao odgovoriti, ali si mu rekao samo da nema takvog stalka, na koji bi se mogle postaviti okrugle posude.

»To je nonsens,« objašnjava ti on. »Nijedan Američanin ne bi stavio cvijeće u topovsku kuglu, nijedna Američanka ne bi svoju bocu s vodom objesila u sobi, nijedan Američanin ne bi pio iz prljave nogometne lopte. Kad su mi pokazali tu nagrdu, okrenuo sam se i otišao«.

Sada se opet vraća, izliječen od svoje ideje, da kupuje direktno od lončara. Tvoja je zadaća, da nađeš novog dobavljača.

»Možda bi nam Gallardo Gallegos mogao koga preporučiti,« veliš.

Tvoj te šef pogledao, klimajući glavom. »Gdje ćete naći Gallarda Gallegosa? Zar mislite, da je zatvoren upravo u Oaxaki? I da se do njega može tek tako, nikome ništa? Htio sam jednom posjetiti nekog čovjeka u Sing-Singu, pa sam prije toga morao predati molbu s opisom čitavog svog života i navesti razlog posjeta — ne, ne bih htio da se nekoliko sedmica zadržim u Oaxaki.«

U Oaxaki si auto upravio direktno prema zatvoru. Tamo je upravo bio sat šetnje po dvorištu, i kad si upitao stražara, nije li možda ovdje u zatvoru neki Gallardo Gallegos, doviknuo je on kroz prozor: »Don Gallardo Gallegos! Došli su kupci, gringos!«

Don Gallardo se pojavio u odijelu za ulicu, raduje se, da vas vidi, pita, može li vas ponuditi zajutarkom, i odvodi vas, bez ikakve pratnje, u svoj ured. Njegov je ured na hodniku, dva stola, na svakom stroj za pisanje; jednim se služi sam, na drugom piše zatvorenik, kojeg je uzeo u službu. Zatim vas don Gallardo uvodi u svoju ćeliju, u kojoj je smješteno skladište, pokazuje vam novitete i navodi cijene.

»Kako ide posao, don Gallardo? pitaš ga. »Normalno,« odgovara on, »u mnogom pogledu čak bolje nego vani. Čovjek se ovdje može više posvetiti poslu.«

Po želji svog šefa pitaš ga, zašto je zatvoren.

»Ah, to je glupava pripovijest, nije vrijedno, da se o njoj govori. Sjeo sam s nekoliko prijatelja u noćni lokal, da popijemo nekoliko čaša, kako se to već događa. Tada je, zbog jedne djevojke, neki ranchero, odvratan klipan, s kojim sam se već više puta sukobio, izazvao rusvaj kod našeg stola. Izvukao je revolver, mi naravno također, i odjednom se mrtav srušio. Tvrde, da sam ga ja ustrijelio. Ali ja ga nisam, nego jedan od mojih prijatelja, kojega nisam htio teretiti. Tako su mi prikrpali pet godina... Moraju mi dopustiti, da ovdje obavljam svoj posao, inače bi gotovo svi lončari u okolici ostali bez posla. Uredio sam u zatvoru čak i lončarsku radionicu i sada vam mogu dopremati robu brže nego prije, u prvom redu kurentnu robu.«

Najkurentnija je od te kurentne robe oaxačka posuda za cvijeće, koja izgleda, kao da joj je netko na grlo istisnuo jednu tubu boje za drugom i uz drugu. Kako su na posudu naličene sve boje spektra i prevučena je blistavom glazurom, ona je blagoslovljeni ukras za svačiju kuću; predvidjevši smjesta cijenjene narudžbe, tvoj je Američanin kupio tri vagona tih vaza od majolike i vagon isto takvih zdjela, šalica, tanjira, pepeonika i raznih sitnarija.

Zadovoljan poslom, koji je zaključio u zatvoru, vratio se on s tobom još istog dana u glavni grad.

Idući put pošao si sa svojim šefom u Uruapan, jer je htio nabaviti lakiranu robu. Ali se ispostavilo, da lakirana roba iz grada Uruapana nije ono, što on traži. On traži mnogo šarenije i jeftinije stvari. Njih ima po selima u okolici, u Parachu i Quirogi.

Svrha i sirovina robe iz grada Uruapana i robe iz njegove okolice je ista: drveni tanjiri, ili poslužavnici, okrugli i ovalni, charole i bateje. Drvo potječe iz šuma bogatih smolom i terpentinom, koje sada prekriva lava i dim paricutínskog vulkana. Lak, crn, blistav i neistrošiv, dobiva se od divljih pčela i biljne uši zvane aje. Tanjir se najprije natopi tim proizvodom insekata, otopljenim u lanenu ulju i životinjskim sokovima, zatim se suši i još nekoliko puta lakira. Tada se u lak urezuju stari meksički motivi, a u te ureze radnik utiskuje palcem boju za bojom; to je posao, koji traje sedmice i sedmice. Ali duboko su utisnute šare vječne, kao i jednobojna osnova. S lijeha radosno pozdravlja cvijeće, što ukrašava u crnu podlogu utkane čipke.

No masovnom je nakupcu potrebna masovna roba, a nju još šareniju može nabaviti iz Quiroge i Paracha mnogo jeftinije. Tamo šareni ukras, što šareniji to bolje, ne urezuju u podlogu, nego jednostavno naliče ružne ružetine, blijedoplave i drečavo crvene, loše crtane ženske glave, stilizirane agave. Tvoj se šef može ovdje opskrbiti svakom vrstom cvijećem oličene drvene robe: velikim kašikama i varjačama za kakao, vrtnim stolicama i soljenkama, policama za knjige i gljivama za krpanje čarapa, štapovima, svijećnjacima i još koječim

Veletrgovac se nije ni najmanje obradovao vašem dolasku. Boji se predbacivanja, jer nije izvršio narudžbu od 27. rujna pretprošle i 4. siječnja prošle godine, a da i ne spominjemo opomene, na koje nije odgovorio. Počeo se ispričavati. Dva vagona naručene robe već je bilo pripremljeno, ali nedostajalo mu je tri grosa zelenih dječjih štednih blagajni, pa zato nije poslao ništa, jer voli red. U pogledu drugih narudžbi... sada je tako teško doći do vagona... A pisao nije... zbog ratne cenzure poštanski promet tako je neredovit... I...

Ali nemoj misliti, da veletrgovac nerado prodaje svoju robu. Naprotiv, prodaje je vrlo rado, iako ne toliko rado, da bi dopustio, da se prodaja izrodi u birokraciju ili čak u rad. Tovarni listovi, fakture, nabavljanje skladišta, knjigovodstvo i dopisivanje njemu je začudo vrlo dosadan posao. On kod kućnih radnika naručuje robu i bilo bi mu najmilije, da trgovac na malo dođe s teretnim autom, natovari ono, što mu je potrebno, plati i odveze je đavola, ili kuda mu drago, samo da mu nestane s očiju.

Svog si Američanina stavio u sedlo, i on sad već zna, kako se španjolski zove tuce i gros. Privikao se na to, da u mnogim računima nema oznaka i brojeva robe; stoga on u svojim narudžbama svaki komad precizno opisuje i karakterizira, na primjer »highly colorful« ili »most decorated«, navodi veličine, izmjerene točno, na centimetar. Pritom već unaprijed zna, da mjere, kad roba bude dostavljena, ne će odgovarati; đavo odnio taj prokleti kućni obrt.

U međuvremenu si u magazinima dospio pogledati figure od gipsa, prošetati kroz muzej internacionalnog kiča. Kao kroz šibe pro-

trčao si kraj stotinu strelicama naoružanih Amora sa Psihom; stotine Napoleona odmjerilo te ispod svog dvorogog šešira; neki mišićavi barbarin oteo je pred tvojim očima stotinu puta istu Sabinjanku; Gretchen se stotinu puta zgrozila vidjevši Mefista; stotinu puta praćakala se mala Nimfa, dok ju je odnosio bludni Pan; stotinu puta jurio je Don Quijote na vjetrenjače, ne opazivši, da one nisu neprijateljske falange; stotine Colleonija projahale su mimo tebe mračna pogleda, i stotine golih krotiteljica zmija nudile su ti svoje draži. I humor je htio djelovati kvantitetom, ali tebi, koji nemaš smisla za humor, ni stotine muškaraca pri obavljanju nužde nisu bile smješnije nego što bi ti bio samo jedan.

Sižei za unutrašnje tržište nisu manje iznakaženi ukusom vremena, bar oni, što se prodaju masovno. Upravo kad si htio od njih otići, sjetio si se, da bi tu možda mogao naći teme za knjigu o Meksiku. Zato si se prošetao uz sadržaj svoje buduće knjige.

Cortez muči Cuahtémoca — Aztečki kameni kalendar — Orao sa zmijom i kaktus, grb zemlje — Bajka o brdu Popocatepetlu i njegovoj ljubavnici Iztaccíhuatl — China Poblana, Kineskinja zarobljena od gusara, koja je kasnije časno živjela u gradu Puebla — Pater Hidalgo zvoni na ustanak protiv Španjolaca — Benito Júarez, aztečko lice Indijanca — Porfirio Díaz sa srebrnim brkom i zlatnim ordenom — Emiliano Zapata, seljački vođa, pod čijim se vodstvom zemlja borila za podjelu zemlje — Lázaro Cárdenas, koji je domaćim seljacima dao zemlju, a stranim trustovima oduzeo petrolej — Cantinflas, pučki komičar, meksički Chaplin.

Zatim anonimni likovi iz autohtonih radnih procesa: gondoljeri iz Xochimilca, kraja plovećih vrtova. Tlachiqueri, koji tikvicom sišu iz agave medenu vodu. Chicleri, koji u prašumama sakupljaju gumu za žvakanje. Goniči mazgi. Nosači s tovarom glinenih posuda ili košara, visokim poput tornja. Tortillere. Mariachi, ulični muzikanti. Veseli prizori s groblja na Dušni dan.

Tako. Sad još moraš ove teme samo obraditi, i knjiga je gotova.

O Guadalajari i o državi Jalisco, u kojoj je Guadalajara glavni grad, pjeva mnogo pjesama. Lupaju o tebe i uljuljavaju te u predodžbu, da je Jalisco feačka zemlja, u kojoj se ne ćeš nikad uzrujati, a u Guadalajari da neprekidno cvjeta sreća. Ali ako imaš nesreću, da želiš saznati, od čega i kako žive mase ovog grada, drugog po veličini u Meksiku, zazvonit će ti u ušima druge pjesme.

Periferija i okolica žive gotovo isključivo od kućne radinosti, a većina proizvoda odlazi u inozemstvo. Ono, što je nekoć bio obrt, još je doduše ručni rad, ali više nije individualan i nezavisan. Obavlja se po narudžbi lokalnog veletrgovca, koji bez tvornice i bez obaveze na nadnicu i zaštitu rada daje proizvoditi sve ono, što od njega traži inozemno tržište. Ova manufaktura u epohi industrijske proizvodnje mora ići ukorak s industrijskom proizvodnjom, mora je čak i preteći.

U predgrađu Tlaquepaque naići ćeš u svakoj kući na isto stanje: radni narod bez prostora za rad. Na strmim stepenicama, u uskom hodniku, u kuhinji i sobici i na tijesnom dvorištu natiskala se družina muškaraca, žena i djece, članovi obitelji pojačane susjedima.

Prva radionica, u koju si došao sa svojim šefom, je srebrnarska radionica. On kupuje sve, ono, što se već gotovo nalazi u ormaru, ono, što još crno i vruće čeka posljednju polituru, i ono, što je još u početnoj fazi obrade. Vidiš djecu od osam, devet godina, koja rukuju traktolinskim plamenom, tale srebro i izvlače ga u niti, pile i spajaju, udišu prašinu i svjetlaju robu, najfiligranskiji filigranski rad.

Ljudima su krcate i izbe, u kojima nastaju huarachi, sandale pletene od odrezaka kože, koja je slabo uštavljena i stoga zaudara. U kućama po drugim ulicama izrađuju mrežaste zastore ili debele vunene sagove. Na jednom mjestu pletu hasure od lika, a na drugom napinju kozju kožu na vrtni namještaj i liče ga bojom.

Tamo, gdje prerađuju staklo, prostorije nisu tako patrijarhalne, i kad vidiš otvorenu vatru i kotao, imaš dojam, da si u nekoj tvornici. Kako anahronistična tvornica! Staklarnice po češkim planinama oko Jablonca, gdje stari majstor s isto tako starim pomoćnicima gazi mijeh i reže oblike, moderni su industrijski uređaji prema ovim duvačnicama.

Posude za cvijeće, čaše i trbušaste boce niču iz usta radnika, njegovo krilo je tokarska klupa, a njegove su ruke pogonski kotač. I u toj prostoriji, punoj vatre i žara, rade djeca. Da ti pokažu, što znaju, izduvala su čibuk za cigaretu, dok je još staklo bilo vruće, napravila su na njemu petlju, pružila ti ga i čekaju, da im uzvratiš poklon.

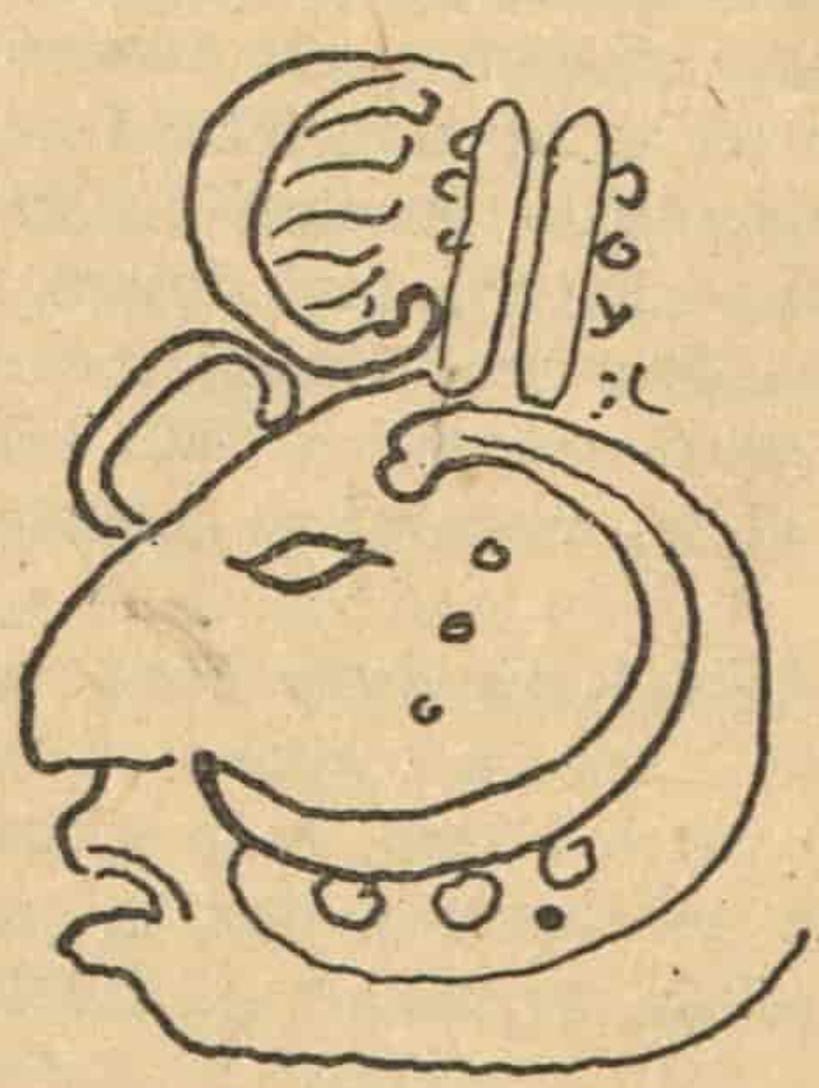
Tlaquepaquom dominiraju lončarije. U tom gradu naći ćeš ih i u kući i na dvorištu, različitima samo po tome, što je kuća pokrivena, a dvorište nije. Sve je tu glina, radno mjesto, materijal i proizvod. Čak su i ruke i lica radnika razmočena glina. S peći, koja je

izgrađena od gline i služi za pečenje formirane gline, upravo su donijeli čorbu — čini se, da bi se iz nje mogle izmijesiti glinene posude. Prolaziš ulicama i neprestano te prati buka dlanova, koji udaraju o glinu, tlaquepaque, tlaquepaque.

S ponosom ti poglavica jednog takvog lončarskog plemena pokazuje svog sina, bit će mu dvadesetak godina, koji je prošlog mjeseca napravio svoje stotisućito prasence, to jest stotisućitu glinenu blagajnu za štednju. Odlučio je, da dotjera do milijuna.

»Vjerujete li,« pitaš svog Američanina, »da će ovaj slavohlepni mladić postići rekord? Ne će li prije biti konstruiran neki stroj, što će za nekoliko dana moći proizvesti količinu, koja je njegov životni cilj?«

Ne zabrinjujte se! Strojevi se ne rađaju. Nema stroja, koji je tako jeftin, kao ovi ljudi.

INDIJANSKO SELO POD DAVIDOVOM ZVIJEZDOM

Bila je mrkla noć, a usto još i prilično hladno, kad sam danas ustao, da točno u sedam budem u Venta Prieti.

O tom selu i njegovu židovskom stanovništvu načuo sam nešto već u gradu Meksiku, ali nisam znao, gdje se nalazi, a zaboravio sam mu i ime. Prekjučer sam slučajno putovao u Pachucu, grad srebra, i kod 83. kilometra (računano od glavnog grada) pročitao sam, na ulazu u jedno selo, »Venta Prietą«. Nije li to ono ime? Izišao sam i nesigurno upitao ima li tu Židova. Upitana mi je pokazala prstom. »Eno, onaj caballista, on je jedan od njih.«

Kabalist? Na daleko i široko nisam vidio nikoga, tko bi mogao doći u obzir kao tumač brojki i znakova, kao poznavalac kabale. Samo je neki seljak, ni najmanje mistično, upravo sjahao s konja. Sinulo mi je: konj je »caballo«, »caballista« će dakle biti jahač. Prišao sam mu, postavio mu pitanje i on je odgovorio: svake subote u sedam sati ujutro održava se služba božja.

Sedam sati nije ugodno doba. Ali što se može? Iskočio sam u snenoj zori iz toplog perja u Pachuki, da pođem ususret hladnom sabbatu. Očekivao sam, moram priznati, nešto groteskno, bio sam malo ironično raspoložen. Kroz glavu mi je proletio stari šanson, koji je bio u modi u vrijeme bezazlene žargonske komike: bečki komičar Eisenbach s indijanskim uresom od perja na zaliscima, kakve nose Židovi na Istoku, s ratničkom maskom Apacha i molitvenim ovratnikom, kakav se nosi u sinagogi, skočio je na podij i zagalamio:

Moj je otac bio mali
Indijanac židovski,
majka mi je u Teksasu
košer-guske pasla...

Kad sam stigao u Venta Prietu, stigao sam prerano. Nekoliko Indijanaca ili meleza, koji se ni po čemu nisu razlikovali od ostalih Indijanaca ili meleza, stajalo je naokolo u lanenim hlačama, košulji i sandalama u jesenskoj magli. Jedan od njih, bucmast i zaogrnut crvenim vunenim sarapom, bio je señor Enrique Téllez, predsjednik židovske općine, kojem sam se morao obratiti, da budem autentično obaviješten. Inače je señor Téllez najbogatiji čovjek u selu, što samo po sebi ne znači, da je bogat.

Venta Prieta sastoji se od stotinu i pedeset ljudi i odgovarajućeg malog broja kuća. Dvije trećine stanovnika su Otomi-Indijanci, ali nisu više rasno čisti. Rade u rudnicima Real del Monte, obrađuju kukuruzišta iza sela ili uzgajaju »havadas«, kokoši-biserke, koje su kao i njihovi vlasnici proizvod miješanja rasa.

Kuće, koje su podignute samo s jedne strane ceste, sklepane su od adobe, blata sa ceste i konjskih izmetina. Jedina je zidanica škola. S druge strane ceste, pruža se beskrajna ravnica: vojnički logor i uzletište za odvojak pruge prema Guajutli u pokrajini Tampico. U daljini svjetluca blok kasarnskih zgrada.

»Treća trećina«, kaže mi señor Enrique Téllez, »to smo mi, Židovi, 37 odraslih. Mi smo svi samo jedna velika obitelj, zapravo dvije, u rodu po tazbini, Téllezi i Gonzálezi«.

»Jeste li već odavno ovdje?«

»Tek dvije generacije. Prije smo živjeli u Zamori, u državi Michoacán. Tamo je prije četrdeset godina došlo do pogroma Židova, ljudi su se dočepali mog djeda s majčine strane, zvao se Roman Gison. Tražili su od njega, da se pokrsti i prezre svoju staru vjeru. Kad je uskratio, da to učini, ušili su ga u kravlju kožu i naložili oko njega vatru. Kravlja se koža stisnula i zgnječila mog djeda. Svi su Židovi pobjegli iz Zamore. Moj je otac našao ovdje ovaj rancho, koji je pripadao nekoj udaljenoj haciendi. Zemlja je bila sasvim suha i ispucana, prava pustoš. Ali moj ju je otac kupio, jer ovdje inače nije bilo nikakvih kuća — nije više htio živjeti u gradu, pa čak ni na selu«. Don Enrique je pokazao iza sebe: »Tu sam rođen.«

»Tu« je kuća, ništa manje oronula i zapuštena od ostalih, ali veća. Promet je vrlo živ, u dvorište i iz dvorišta neprestano ulaze i izlaze živa bića, biserke, djeca, konj i mnogo pasa. Dok su don Enrique i njegova grupa sa mnom razgovarali, progurala je jedna crna krava glavu kroz kapiju i od vremena do vremena mukala, da upozori, da se čuvaju mene, ne usuđujući se iz dvorišta, kao da je u vimenu osjećala prema meni duboko nepovjerenje.

Pogledao sam na sat. Don Enrique je rekao: »Služba će božja uskoro početi; jako točni nismo. Žene još moraju pripremiti zajutrak svojim muževima, koji odlaze na posao.«

»Zar radite u subotu?«

»Drugačije se ne može.«

»Kako onda možete na službu božju?«

»Imamo molitvu tri puta, dolazimo u tri smjene.«

»Vršite li sami službu božju, señor Téllez?«

»Ne, ja se u to mnogo ne razumijem. Naš rabin je Abesinac...«

»Abesinac? Kako je Abesinac dospio u Meksiko?«

»Živi u Pachuki kao pekar. To je mlad čovjek, kojega religija jako zanima i poznaje bibliju. Čita čak i hebrejski. Odmah će biti ovdje.«

Don Enrique mi je nabrojio, kojih se religioznih običaja općina pridržava. Poste na Jom kippur — »na Ayuno mayor«, preveo mi je, da bih ga razumio. Na Uskrs jedu mazzos — »galletas de la Semana santa« preveo je, a ja bih to preveo »kolač Svete nedjelje«.

»Novu godinu slavimo također i postimo na Dan razaranja hrama. Ne jedemo svinjetinu. Perad i stoku koljemo košer.«

Upitao sam ga, da li vrše cirkumciziju. »Da, ali ovdje nemamo obrezivača. Novorođene dječake nosimo u glavni grad señoru Klipperu«. Bogami, na ovo onomatopoetično ime odaziv lje se meksički obrezivač.

Kraj crne krave, koja me još uvijek nepovjerljivo promatra s kapije, stoji plavokosi norveški dječak, bit će mu četiri godine, i promatra me isto tako nepovjerljivo.

»Dođi ovamo,« doviknuo je don Enrique norveškom dječaku. Ali, mjesto da posluša, židovski je švrćo pobjegao. »To je moj nećak,« rekao je ujak Hinko, »htio bih da vam kaže, kako mu je ime«.

»A kako se zove?«

»Zove se Reubeni. Sva naša djeca imaju imena iz Starog zavjeta: Elias, Abraham, David, Saul dječaci, a djevojčice se zovu Rahel, Rebekka ili Sara. Znate li, da se i udovica Francisca Madera zove Sara?«

Već sam u Meksiku čuo, da su mučenici nacionalne slobode, braća Francisco J. i Gustavo Madero, bili ilegalni Židovi, a isto tako i udovica, koja sada živi u New Yorku i kojoj je djevojačko prezime Pérez, tipično prezime španjolskih Židova. Braća Madero nisu jedini veliki muževi, kojima se pripisuje židovsko porijeklo, inkvizicija je

mnoge žrtve, da bi ih ponizila, označila kao »judaizante«, »ljude sklone Židovima«. Čak je i otac nacije, župnik Miguel Hidalgo, unesen u akte inkvizicije kao »judaizante«.

»Naša djeca«, nastavio je predsjednik općine, »idu u javnu školu. Jeste li već vidjeli školu? Lijepa je, zar ne? Prije nekoliko godina tražili su »cristeri« (klerofašistički pokret), da Venta Prieta dobije crkvu. Nato su se stanovnici — ovdje žive uglavnom rudari, a svi su sindikalno organizirani, nisu dakle antisemiti — obratili vladi, da im radije dade školu, jer selo već ima crkvu. Da je to židovska crkva, nisu kazali. Dobili smo školu, bila je otvorena za vrijeme predsjednika Ortiza Rubija. Jedan naš dječak, Saúl González, ide u školu tamo prijeko, u vojnom logoru. Jedan od nas radi i na aerodromu, pomagao je najprije kao mehaničar, a onda je položio pilotski ispit.«

Znanje don Enriqua o povijesti Židova u Meksiku ograničavalo se na to, što je znao po imenu za Carbajala, Portugalca, koga je Filip II. poslao u Novu Španjolsku, da pacificira ustaničke krajeve uz obalu Velikog zaljeva. Luis Carbajal stariji poveo je sa sobom stotinu obitelji Marana, od kojih potječu meksički Židovi. Ali oni poštuju prije svega njegova nećaka »Carbajala, el Moza«, koji je, zajedno s majkom i sestrama, bio mučen u podzemnim tamnicama inkvizicije, ali se nije odrekao Mojsijeva zakona. 5. prosinca 1596. stavljen je na lomaču sa čitavom svojom obitelji, četrdeset i pet Židova; u taj broj nisu uračunani mrtvi, kojih su kosti iskopane iz grobova, ni bjegunci, koje se moglo spaliti samo in effigie. Na lomači je bio i jedan Njemac, koji je kao neobrativ luteran bio bačen u zatvor inkvizicije, gdje ga je Carbajal obratio — na židovsku vjeru. Luis Carbajal el Mozo i njegovi izgorjeli su u plamenu kao tvrdokorni Židovi.

O svojoj vlastitoj generaciji znao je don Enrique ispripovijedati više: »U Michoacanu smo imali rabina, koji nije bio golobrad, kao što su Indijanci, nego je imao dugu sijedu bradu; seljaci su ga nazivali »židovski biskup«. Ponekad bi dolazio u druge židovske općine, da propovijeda. Ovdje u okolici nema nijedne druge židovske općine osim naše. Do najbliže, u San Augustínu de Zapoctla, selu u državi Meksiko, ima dva sata vožnje vlakom. Ah, evo našeg rabina. Hola, Etiope!«

Pozvani Etiopljanin prišao je k nama, noseći u ruci omot pažljivo povezan vrpcom. Budući da sam to znao, odmah sam ustanovio, da je tipični Falaša iz Abesinije. U židovskom kršćanstvu Falaša prevladava, čini se, židovska tendencija, jer Falaše u inozem-

stvu većinom postanu Židovi, u Haarlem-New-Yorku vidio sam njihovu veliku sinagogu, a sad susrećem ovdje rabina iz njihova plemena.

Zove se Guillermo Peña, jedva mu je trideset godina, rođen je u Meksiku, razumije tek malo riječi na falaškom kuara-jeziku. Guillermo Peña živi sa svojim ocem u Pachuki, gdje peče toliko kruha, koliko može sam raznijeti, dakle ne baš mnogo. Tako mu ostaje vremena za hebrejski, koji uči sam, i za čitanje biblije. Svake subote ujutro dolazi u Venta Prietu, a da za to ništa ne naplaćuje, vrši službu božju i daje vjersku pouku. Taj rabin, skroman, zbunjen čovjek, nerado je sa mnom razgovarao i bio je sretan, kad sam se odazvao njegovu ponovnom pozivu, da uđem u »jardincito«.

Pod »jardincitom« je podrazumijevao vrtić ograđen crvenom opekom, a i bogomolju u njemu. U nju se može smjestiti najviše četrdeset ljudi. Na stropu bogomolje njiše se petrolejka. Siromaški krepijanino u jednom kutu, a u drugom školska ploča, na kojoj je kredom ispisano hebrejsko kurzivno pismo i još jedno školsko pomagalo — oštećeni globus za zornu obuku biblijske geografije. Tri vaze od komadićaka zrcala s papirnatim cvijećem treba da uljepšavaju pijanino.

Na izvezenom oltarskom pokrivaču stoji svijeća (mjesto sedmorokrakog svijećnjaka), čaša (mjesto zlatnog vrča), a mjesto pergamentne role s rukom ispisanom torom, folijant: Stari i Novi zavjet na španjolskom jeziku, u izdanju Biblijskog društva. Ova knjiga zaista ni po kakvu mjerilu ne pristaje ovamo; niti židovska općina priznaje Novi zavjet, niti je Biblijsko društvo ovu knjigu štampalo, da pomogne Židovima ustrajati u njihovoj vjeri.

Okrečeni zidovi. Na jednom je naslikana Davidova zvijezda, drže je dva lava grivom obraslih glava i golih tjelesa. Osim toga, u nestašici pravih svijećnjaka, dva su naslikana na zidu; svijećnjaci i svijeće — kad već jest, neka bude kako valja — nakićeni su kojekakvim amblemima. Na zidu pročelja dominira: »Čuj, Izraele«, hebrejski i španjolski: »Oye, Israel, el eterno es nuestro dios, el eterno uno es«.

Don Guillermo bojažljivo je pratio moj pogled, dok sam promatrao te freske, i kad sam ga pitao, tko ih je slikao, odgovorio je ustezljivo: »Ja,« i dodao: »Ja sam pekar, señor«.

»Slike su vrlo lijepe, osobito hebrejska slova,« kimnuo sam ljubezno, i vidio, kako crveni njegovo afričko tamnosmeđe lice. »Ja sam pekar, señor,« prošaptao je ponovo.

Don Guillermo nije možda slikar, ali nije ni običan pekar. On je u prvom redu svećenik, što se vidjelo, kad je pažljivo razvezao svoj omot i rasprostro sadržaj, note pjesama i molitvenike, sa mnogo vrpci za označavanje pojedinih strana. Tada je rabin iz vrećice izvukao bijelu maramicu, koju je odmah stavio oko vrata, i kapicu, koja mu se priljubila uz zatiljak.

Okupljena općina sastoji se od trinaest ljudi mojsijevske vjere, dakle tri više od propisanog minimuma. Ipak trinaestorica nisu kolegij, koji bi imao pravo na molitvu, jer se žene i djeca ne računaju. Ali zar to Jehova može zahtijevati u Meksiku, gdje su se njegovi stoljećima opirali strašnim prijetnjama i primamljivim obećanjima?

Od kolibe do kolibe došaptavali su jedan drugome parolu: »Pođimo na molitvu«, navodeći, gdje i kada. Džungla je bila prostor za službu božju. Na putu u džunglu mogle su ih pogoditi strelice ili ih uhvatiti žbiri inkvizicije, mogli su se strovaliti u krater ili biti rastrgani od divljih zvijeri. I ako netko nije došao, možda deseti, zar je devetoro njih trebalo da se raziđe ne obavivši vjerske dužnosti? »Ah, što možemo, pomolimo se,« rekli bi i učinili. Budući da je Jehova tada progledao kroz prste, u Meksiku je minjen i onda minjen, kad se sakupi manje od deset muškaraca.

Danas je tu četvoro muškaraca. Osim njih četiri žene ili djevojke. To su one, što su stolnjak za oltar izvezle cvijećem i biblijskim izrekama, a sada pjesmom prekidaju jednolično mrmljanje tekstova molitava. S njima pjevaju i djeca, među njima i norveško-židovsko-indijanski Reubeni Téllez, koji je pobjegao od mene, i devetogodišnji Saúl González, koji pohađa vojnu školu, jedan od budućih meksičkih generala.

Služba božja bila je jednostavna, ali u osnovi subotnja služba božja, kao bilo gdje drugdje. Na kraju se općina postavila pred oltar, da se pomoli za mrtve. Tu molitvu ne smiju izgovarati djeca prije nego budu konfirmacijom primljena u bogoštovnu općinu. Ali ovdje su s odraslima pristupila oltaru i dva dječaka, vjerojatno siročad — još jedna iznimka, koju je bog odobrio za selo Venta Prieta u Meksiku.

Prišao sam i ja, stao mirno i ponavljao ono, što je govorio rabin, samo imena svojih mrtvih dodavao je svatko sam.

Moj otac i moja majka bili su rođeni u Pragu, tamo su živjeli, tamo su umrli i tamo su sahranjeni. Nikad nisu mogli ni pomisliti, da će jedan od njihovih sinova za njih izgovarati molitvu za mrtve u grupi Indijanaca, u sjeni srebronosnih bregova Pachuke. Moji roditelji, koji su svoj život proveli u Medvjeđoj kući u praškom

Starom gradu, nisu ni slutili, da će njihovi sinovi biti jednom prognani iz Medvjeđe kuće, jedan u Meksiko, drugi u Indiju, a dva, koja nisu uspjela izmaći Hitlerovu teroru, na nepoznata mjesta nezamislivog užasa. Moje su misli lutale dalje; rođaci, prijatelji, znanci i stranci, Hitlerove žrtve, svi oni imaju pravo, da ih se čovjek sjeti u molitvi za mrtve.

Milijunska povorka, žene i muškarci, koji su se za vrijeme svog života skrbili, da prehrane svoje obitelji i da svoju djecu učine korisnim članovima ljudskog društva; namještenici i radnici, koji su u znoju lica svoga zasluživali svoj kruh; liječnici, koji su dan i noć bili spremni da pomognu bolesnicima; ljudi, koji su nastojali da prošire istinu i poboljšaju položaj svojih bližnjih; učenjaci, koji su život posvetili znanosti; umjetnici, koji su životu htjeli dati ljepotu; djeca, koja su tako divno sanjala o svojoj budućnosti... sve vrste ljudi, ljudi puni životne radosti i sentimentalni, dobri i zli, jaki i slabi.

Nepregledna je, beskrajna, ta povorka. Kraj hladnih nakaza teturaju oni svom cilju. Eno, ono je cilj, ona zgrada, iz koje suklja dim. Svi znaju, što znači ta zgrada, od čega se sastoji dim, što se diže iz dimnjaka. To je tvornica smrti, koja proizvodi leševe. S kakvim mislima kreće ova armija posvećenih smrti prema tome cilju? Bez ikakve nade, bez ikakve nade za sebe, za svoju djecu, bez nade, da će kome ostati u sjećanju, jedva da im je preostala nada, da će biti osvećeni, da će masovno ubistvo biti kažnjeno. Prisiljavaju ih, da se guraju kroz vrata, da se svuku, da uđu u komore, gdje ih neki strašan plin guši, spaljuje, uništava. Iz dimnjaka se diže dim.

Nepregledna je kolona, što se tamo vuče, kao da nikad nije bilo čovječnosti, kao da čovječanstvo nikad nije imalo razuma, kao da nikad nije bilo nastojanja, da se svijetu donese više kruha, više pravde, više istine, više zdravlja, više mudrosti, više ljepote, više ljubavi i više sreće.

Posljednji sam odstupio od oltara, kojem sam se prije nekoliko sati približio tako dobro raspoložen.

KAKO SU NACISTI PROUČAVALI MEKSIKO

Otkako su nacisti »glajhšaltali« njemačku nauku i svaku naučnu ustanovu, svaku istraživačku katedru pretvorili u električnu stolicu, čitava područja nauke tapkaju oprezno između vodeće linije i bodljikave žice.

Neslavnom je smrću završilo njemačko proučavanje Meksika, kojeg je otac bio Nijemac. On, Aleksander von Humboldt, u nacističkoj Njemačkoj, iako se njegovo ime u vanjskoj politici iskorištavalo, nije u unutrašnjoj politici bio na odviše visokoj cijeni. Poricao je, naime, da ima manje vrijednih ljudskih rasa i bio je, horribile dictu, prijatelj Židova i pohvalno se o njima izražavao. Humboldt je svoje suradnike i kolege nalazio uglavnom u Francuskoj; u Francuskoj se tada etnografija Amerike razvila u moćnu disciplinu sa Société ethnologique, Revue d'anthropologie, internacionalnim kongresima i ekspedicijama, koje su uživale pomoć države.

Na njemačkoj strani, kad je Humboldt umro, prepušten je Meksiko kao polje istraživanja uglavnom učenjacima drugih struka ili amaterima. Tako je germanist E. W. Förstemann, kao direktor Kr. saske biblioteke, odgonetao rukopis Maya, koji se tamo nalazi; Karl von Scherzer bio je štampar i austrijski konzul prije nego se bacio na lingvistički studij Srednje Amerike; Alphons Stübel iz Dresdena putovao je iz zdravstvenih razloga u tropske krajeve i tu se najprije zainteresirao za vulkanistiku, a onda prešao na prahistoriju; Teobert Maler došao je kao vojni inženjer sa carem Maksimilijanom u Meksiko i istraživao ruševine kod Yucatána; Paul Ehrenreich, koji je ustanovio zajedničke crte u kulturnoj mitologiji sjeveroameričkih i južnoameričkih Indijanaca, bio je zapravo istraživač Brazilije; Wilhelm Reiss iz Mannheima i Karl von Fritsch iz Weimara bili su geolozi, a F. Ratzel bio je nekoć putovao po svijetu zato, da šalje putopise za »Kölnische Zeitung«.

I Eduard Seler (1849—1922), s kojim je Njemačka ponovo preuzela vodstvo u internacionalnoj meksikanistici, nije bio istraživač od zanata. Mladost je prožívio kao učitelj i tek je kao četrdesetogodišnjak pošao na svoja slavna putovanja do brežuljaka s piramidama kod Xochicalca i do Huasteca-Indijanaca kod Veracruza. Profesor je postao, kad je Joseph Florimond Loubat, francuski učenjak, würtemberški poslanik, nasljednik američkih milijuna, papinski vojvoda i internacionalni mecena, utemeljio na berlinskom sveučilištu katedru za američku etnologiju, lingvistiku i arheologiju.

U Sjedinjenim Državama Sjeverne Amerike porastao je posljednjih decenija interes za arheološka i etnografska istraživanja susjedne zemlje na jugu do dominantne visine. Internacionalni centar meksikanistike postao je Smithsonian institut u Washingtonu, a među njegovim suradnicima isticali su se naturalizirani Amerikanci, na primjer Nijemac Franz Boas, Čeh Aleš Hrdlička i Poljak Bronislaw Malinowski. Malinowski, koji je 1943. umro, osnovao je u etnografiji funkcionalističku školu.

U Njemačkoj su nakon smrti Eduarda Selera ostala dva velika meksikanista: Walter Lehmann, koji je svojim radovima utro put istraživanju indijanskih jezika, i Konrad Theodor Preuss. Preuss je bio prvi, koji je povijest religije uzeo za osnovu etnografskog studija; njegova otkrića u provinciji Nayarit (1908), njegovo tumačenje aztečkog kalendarskog kamena i njegove studije o indijanskim obredima donijele su mu priznanje obiju hemisfera.

I Konrad Theodor Preuss i Walter Lehmann bili su zadojeni istim naprednim shvaćanjima, kao i njihov učitelj i prethodnik u berlinskom etnografskom muzeju Eduard Seler. Prilikom Hitlerova dolaska na vlast njih su istjerali iz službe. Tko je denuncirao ta dva čovjeka, koji nisu nikad politički istupali i čiji su slobodoumni nazori bili poznati jedino njihovim profesionalnim kolegama?

Direktor odjeljenja berlinskog etnografskog muzeja bio je i ostao gospodin Walter Krickeberg. On je ostao na svom položaju, jer je brže bolje svoj ogrtačić okrenuo prema führerovu vjetru. U lajičkim krugovima poznat je gospodin Krickeberg po svesku asteč-kih bajki, koje su popularizacija rezultata naučnih istraživanja, a izišle su u Diederichovoj seriji »Bajke iz svjetske literature«. U predgovoru te kompilacije Krickeberg priznaje, da se njegova knjiga, ukoliko se ne osniva na nestalim meksičkim rukopisima, koje je otkrio Walter Lehmann, oslanja na mitove, koje je Konrad Theodor Preuss sakúpio kod meksičkih Cora-Indijanaca. A svoju apoteozu Krickeberg završava ovako:

»Na kraju mi je ugodna dužnost, da na ovom mjestu izrazim najdublju zahvalnost gospodi profesorima K. T. Preussu i W. Lehmannu, koji su mi pomogli pri pisanju ovog djela, dajući mi na raspolaganje štampani i rukopisni materijal, do kojeg inače ne bih mogao doći.«

U nacističko vrijeme profesor Konrad Theodor Preuss, kojem je upućena ova zahvala, sjedio je u svom berlinskom stanu i radio na djelu, koje je bilo zamišljeno kao priručnik, udžbenik i enciklopedija moderne etnografije; dio materijala i pojedina poglavlja obradili su kapaciteti za pojedina stručna područja, na primjer pravna pitanja obradio je istraživač primitivnih pravnih odnosa Leonhard Adam, koji je ovaj rad kanio najprije izdati kao udžbenik. Ovo fundamentalno djelo štampala je 1937. naklada Ferdinand Enke u Stuttgartu, a gospodin Krickeberg napisao je referat — »referat«, kakva dvosmislena riječ!

To je bio referat policiji, podnijet putem, koji nije više ništa neobično, putem jednog naučnog organa (Zeitschrift für Ethnologie s. 464—466). Denuncijant, koji se onoliko ponizno klanjao pred profesorom Preussom, iznosi tu na znanje gestapu, da profesor Preuss ne stoji na tlu nacional-socijalističkog nazora o svijetu, da Preuss nije usvojio »historijski način gledanja u etnografiji«, to jest onaj način, koji mora dokazati, da na svijetu imaju nešto da kažu samo teutonska plemena. Polazeći odatle, potkazivač Krickeberg nastavlja, da se Preuss čak suglašava s protivnicima tog načina gledanja, jer »često i s priznanjem citira inozemne funkcionaliste«.

Gospodin Krickeberg upotrebljava svoj doušnički referat, da se potuži, kako etnografiji u Njemačkoj »nije baš lako, da se održi kraj svojih naučnih sestara, nauke o rasama i prahistorije, koje zbog općih interesa zauzimaju istaknuto je mjesto, iako i ona ulaže sve svoje snage u službu velikih narodnih ideja«.

Zaista, etnografiji nije to nipošto tako lako, kao nauci o rasama. Ova po želji rasnog ureda jednostavno ustanovi, da je židovska baka pg. Togitog serijski vršila rasnoštetne preljube s arijevskim gospodskim tipovima, pa prema tome pg. Tajitaj i čitava njegova svojstva spadaju među neosporivo plemenitu gospodu. Etnografija se zasniva na manje elastičnim pojmovima no što su krv i sperma: na građevinskim, likovnim i folklornim stvarnostima. A preko svega toga mora se prijeći, kad NSDAP-odjeljenje za inozemstvo zaželi mišljenje, da se čitavi narodi sastoje od podljudi. Pozivajući se na takvo mišljenje zabranjuje na primjer njemačko poslanstvo u

Meksiku Nijemcima da sklapaju brakove s Meksikankama, ili ako je brak već sklopljen, naređuje, da se provede rastava, »osim ako podnesete dokaze, da u obitelji vaše žene (zaručnice) nije bilo miješanja s indijanskom krvlju ili da do njega nije dolazilo poslije 1800. godine«.

Kako da se čovjek, razmišljao je gospodin Krickeberg, približi žuđenoj rasnoj nauci i »zbog općih interesa zauzme istaknutije mjesto«? Kako da se velikom kolegi, koji je denuncijacijom već istjeran iz službe, denuncijacijom oduzme i mogućnost da publicira svoje radove, a u slučaju potrebe i da živi, da tako on postane jedinim, dakle i najistaknutijim meksikanistom Njemačke? To se moglo ovako:

»Nerazumljivo je samo, kako je u Preussovoj knjizi dvaput mogao doći do riječi nearijski etnolog, naime L. Adam, i kako se moglo dati prednost etnografskoj školi (funkcionalizmu), koje je vođa B. Malinowski upravo na temelju tog naučnog stanovišta izraziti neprijatelj današnje nacional-socijalističke Njemačke.«

Kad je Konrad Theodor Preuss to pročitao, znao je, što ga čeka. Već je čuo, kako se na njega dere neki uniformirani gorila. »Funkcionalizam, je li? Ti, svinjska njuško!« (Udara ga šakom.) »Istjerat ću ti ja već volju da spominješ strance. Ne ćeš više pjevati hvalospjeve nikakvom Malinowskom, boljševiče!« (Udara ga željeznom šipkom.)

Ali pri pomisli, da će biti preslušavan u Columbia-Hausu Preuss se zgrozio manje nego zbog neshvatljivo podlog nitkovluka svog učenika i kolege po struci.

Gestapovski psi nisu dospjeli ščepati profesora Konrada Theodora Preussa. Prije ga je ugrabila smrt. »Kap,« stajalo je u novinama, i kap je možda zaista bila oruđe podmuklog umorstva.

U Arhivu za antropologiju (1938., s. 298) pokušao je profesor Thurnwald »spasiti čast« slavnog kolege, doduše na način, koji je u Trećem Rajhu bio jedino moguć. Preuss nije bio antinacist, a gospodin Krickeberg nije oduvijek bio nacist, napisao je Thurnwald. U svom časopisu dopuštao je on jednom Židovu (Gerhardu Neumannu), da piše književne kritike, i ovaj je, na primjer o njemu (Thurnwaldu) dao nepovoljan sud. Krickeberg je arijevca Bronislawa Malinowskog nazvao židovskim potomkom, da tom tvrdnjom onemogući profesora Preussa. I, grozna stvar! Krickeberg se nekad družio s katolicima, čak i s katoličkim svećenicima, i pripadao »pučkoj fronti škole, koju je vodio pater W. Schmidt«.

Ono, što je na ovo odgovorio Krickeberg (Zeitschrift für Ethnologie sv. 70, s. 119—124), ni pas s maslom ne bi pojeo, a kamoli da to objavi neki naučni organ. Upravo on, koji je profesora Preussa natjerao u smrt, bacajući sumnju na njegove nazore, tuži se, da se protiv njega vodi hajka »direktnim sumnjičenjem njegovih nazora«. Pritom mu je izmaklo i priznanje, da njegova mržnja prema Židovima nije tako duboka, kao prema nadarenijima kolegama, konkurenciji. Doslovno:

»Nema nikakvog smisla da izađem na megdan sa gospodinom Thurnwaldom, čak i da sam znao, da je spomenuti kritičar bio Židov. Jer . . .«

Da, što je s tim »jer«? Zašto vitez Krickeberg ne bi »izašao na megdan«? Himmlerovim bandama denuncira on ovo:

»Jer do 1933. nije se još moglo opaziti, da je gospodin Thurnwald baš naročito nesklon židovskoj znanosti.«

Ovu novu denuncijaciju obrazlaže ovako: U Thurnwaldovu časopisu bilo je prije suradnika, »koje se može prepoznati kao Židove već po imenu«. Osim toga, u Thurnwaldovu časopisu izlazile su »zaista blagonaklone recenzije djela tipično židovskog duhovnog sadržaja«, među njima knjiga sociologa Franza Oppenheimera, seksuologa Magnusa Hirschfelda i t. d.

Svoju tvrdnju, da je profesor Bronislaw Malinowski židovskog porijekla, Krickeberg opravdava time, što je Malinowski napisao uvod za djelo jednog emigranta, naime bivšeg direktora muzeja u Kölnu Juliusa E. Lipsa, »kojega Malinowski izričito naziva svojim prijateljem«. Gospodin Krickeberg, iz doušničkih izvještaja informiran o političkoj djelatnosti profesora Lipsa i drugih učenjaka, koji su pobjegli u inozemstvo, ismijava Thurnwalda, »koji, čini se, sve to ne zna«.

Zbog toga, što mu je predbačeno, da je pripadao »pučkoj fronti škole, koju je vodio pater W. Schmidt«, spopao je gospodina Krickeberga paničan strah, jer s pojmom »pučka fronta« u nacističkoj Njemačkoj nije bilo šale. »Ja nisam nikad pripadao bilo kakvoj klerikalno-marksističko-liberalnoj pučkoj fronti,« uzvikao se Krickeberg, »nikad!«

Da je Krickeberg bio čovjek i učenjak, morao bi odgovoriti, da je pater Schmidt bio izdavač bečkog časopisa »Anthropos« i da je misijska škola Sankt Gabriel u Mödlingu kod Beča, koju je on vodio, odgojila i poslala u svijet niz hrabrih istraživača. Mjesto toga Krickeberg je izmucao, da njegovu prošlost cijene svi, »koji poznaju

naše držanje u životu i u zvanju, pa i ljudi na partijskim i službenim položajima«.

Ljudi na partijskim i službenim položajima oprostili su mu i ovaj put. U pratnji bonnskog profesora Trimborna, koji je jezik peruanskih Inka zamijenio grubim SS-žargonom, smio je gospodin Krickeberg potkraj 1939., usred rata, otputovati preko mora na 26. internacionalni kongres amerikanista. Kao predstavnik Njemačke. Kao predstavnik Njemačke u Meksiko, kojega je stanovništvo nacistička nauka proglasila podljudima dvostruke vrste, a) jer su tamnoputi divljaci, i b) jer su neprestanim miješanjem krvi postali rasa bastarda.

Meksički učesnici kongresa pitali su Krickeberga, od čega je umro njihov prijatelj, učeni prijatelj njihove zemlje, Konrad Theodor Preuss.

Krickeberg je napravio grimasu punu duboke tuge i odgovorio: »Kap.«

LUDILO CARICE

U vezi s duševnim oboljenjem Carlote, po rođenju belgijske princeze, a po udaji austrijske nadvojvotkinje, okrivljeno je niz otrova, da su prouzročili njeno ludilo.

Motiva za atentat bilo je toliko, da bi se takvo djelo moralo označiti upravo hipermotiviranim. Carlota je svoj odlazak iz Meksika pripremila ljeti 1866., dakle u vrijeme, kad je carevanje njenog muža Maksimilijana postalo beznadno, povlačenje njegovih francuskih pomoćnih trupa svršena stvar, a gotovo čitava zemlja prešla na stranu Benita Juareza. Već prije je Meksikancima bio cilj i najusrdnija želja, da onemoguće strankinju, koja je svog muža slabića podbadala, da ustraje, i produžavala građanski rat. Koliko je tek poželjan cilj bio, da je onemoguće, kad se spremila na put preko oceana, da predobije strane vojne snage za novu krvavu intervenciju protiv meksičkog naroda!

Otrov mora da joj je bio podmetnut kratko vrijeme prije ukrcavanja na brod. U svakom slučaju, prvi simptom konstatiran je u Puebli, gdje je Carlota prenoćila na putu u luku Veracruz. U Puebli je usred noći probudila svoju služinčad i uputila se u njenoj pratnji u kuću bivšeg carskog prefekta, koji je tada bio na tom položaju u Veracruzu. Carlota je dala otvoriti praznu kuću, pretrčala sve prostorije i vratila se u svoj stan, ne objasnivši nikome taj čudnovati posjet. Tri dana kasnije, 13. lipnja 1866., pri ukrcavanju na brod »Imperatrice Eugénie«, već je s mosta opazila na jarbolu francusku zastavu. Carlota je odjurila u lučku kapetaniju i najuzbuđenijim tonom zatražila, da se ta zastava skine i istakne meksička. Kad je bilo udovoljeno toj njenoj želji, otputovala je iz Meksika. Zauvijek.

Jače djelovanje pokazalo se tek dva dana nakon što se Carlota iskrcala na evropsko tle. Za vrijeme njenog sastanka s Napole-

onom III. čuli su posjetitelji parka Saint Cloud, kako odjekuje njena vika, i razabrali su riječi: »Sire, vi ste me dali otrovati«. Kad ju je 27. rujna papa primio u audijenciju, ponovila je optužbu protiv Napoleona. Dan nakon toga dovezla se navečer u Vatikan, otpustila kočijaša, potrčala uz stepenice, bacila se Piju IX. pred noge i molila ga, da joj dopusti spavati u Vatikanu, jer je samo tu sigurna od ubojica, koje je potplatio Napoleon. Svi pokušaji, da se Carlotu bilo milom bilo silom udalji, razbili su se o njen otpor, i na kraju su joj postavili krevet u biblioteci. Akti o tom slučaju, kažu da je Carlota jedina žena, koja je ikad prenoćila u Vatikanu. Prilikom liječničkog pregleda ustanovljeno je, da je Carlota trudna.

Je li to bila neka psihoza u vezi s trudnoćom? Otpremili su je najprije u Miramare, a zatim u njezin dvorac Bouchoutte kod Bruxellesa. Strogo moralni dvor njenog metresama okruženog brata Leopolda II. Belgijskog, priznao je Carloti u vezi s njenim drugim stanjem kao olakotnu okolnost, da je u Meksiku bila otrovana nekom drogom i silovana u stanju pomraćenja uma. Nadali su se, da će zajedno s trudnoćom prestati i njena psihoza.

Dijete je rođeno 12. siječnja 1867. U bračnom ugovoru sklopljenom prije deset godina bilo je uređeno pitanje nasljedstva na temelju stanovišta, da je Maksimilijan neizlječivo spolno nesposoban. Ipak su se sada posavjetovali, da li da se novorođenče proglasi legitimnim sinom Maksimilijana, koji je sjedio u Meksiku i nije bio obaviješten o porodu. Na kraju je odlučeno, da se dijete ne nazove Maksimilijan, ali da se i nazove Maksimilijan. Krstit će ga »Maksim« i predati bilježniku Weygandu na belgijsko-francuskoj granici da ga adoptira, a kasnije smjestiti u neki francuski vojni institut; bruxelleski dvor plaćat će školovanje i apanažu. Pola stoljeća nakon svog rođenja, u prvom svjetskom ratu, bit će Maksim Weygand šef francuskog generalštaba. U to je vrijeme njegova majka još živjela, još uvijek u ludilu. Nije se dakle radilo o psihozi na bazi trudnoće.

Nizale su se optužba za optužbom. Sudbina caričina tijela, koje je šezdeset godina šetalo po glavnim gradovima i kupalištima Evrope, intenzivno je zanimala onaj dio svijeta, što se kreće po dvorovima i bavi dvorskim naklapanjima; pojavila se literatura o carskom paru, kojoj su autori gotovo isključivo aristokrati. Osim toga svatko, tko je ikad bio u Meksiku ili nešto čuo o Meksiku, požurio se da odgovori na pitanje, kakvoj je tajanstvenoj drogi pala žrtvom okrunjena glava.

Najčešće se okrivljuje marihuana. Povijest marihuane duga je i stara. Ali joj ime potječe tek iz doba Corteza; vidi se to po tome, što se sastoji od dva kršćanska imena: od María i Juana. Ona je trovateljica Meksika, a prodaje se, usprkos svim policijskim mjerama, osobito na tržištu u Barrio Juan Polainas (u blizini streljačke škole na cesti prema Puebli). Ona je uzrok devet procenata automobilskih nesreća i gotovo trideset procenata svih zločina. Ne zadovoljava se time, što je uzrok, da je »crujía de los viciosos«, odjeljenje toksimana, najzaposjednutije odjeljenje centralnog zatvora, nego rafiniranim putevima prodire i u zatvorske ćelije. Drugi stimulansi, na primjer morfij, arapski hašiš, eter, kokain ili heroin odlaze bogatim kupcima, a Marija Ivančica prodaje se jeftino i svakome.

Ona je dijete konoplje, koju je u Meksiku zabranjeno uzgajati, da ne bi konkurirala vlaknima henequéna. Ali konoplja se ipak uzgaja, ne konkurira vlaknima henequéna, i vrlo bi se začudila, da je ubroje u rod tekstilnih biljki. U Meksiku je ona opojna biljka.

Najčešće raste ilegalno iza zidova od kukuruzovih stabljika. Njeni ženski cvjetovi drobe se i puše; čovjek je od njih, tako reći, pri svijesti omamljen. Nitko od omamljenih ne smatra svoje halucinacije stvarnošću, ali im se raduje, jer inače ne bi mogao sebi dočarati tako skromnu mjeru sreće. U lakokriloj omami ne može zamisliti, da bi se bez marihuane ma i žohar mogao pomaknuti, pa zato pjeva:

La cucaracha, la cucaracha,
Ya no puede caminar,
Porque no tiene, porque le falta,
Marihuana que fumar.

Kad se omamljenog probudi iz njegovih snova, što ih sanja budan, postaje rabijatan, spreman na ubistvo. Ali za vladaricu vladarskog roda nisu mogle skromne čarolije marihuane značiti naročito uzbuđenje, a kamoli da je bace u neizlječivo ludilo. Marihuana, riješeni ste krivnje!

Neki camotillo (zvanje: batata) također je bio optužen, da je otrovao caricu. Tome bi se moglo povjerovati već stoga, što je više puta sudbeno ustanovljeno, da je on namjerno i podobnim sredstvima prouzrokovao slom nervnog sistema i, naročito, političke protivnike i ljubavne rivale dovodio do duševnih oboljenja sa smrtonosnim ishodom. Taj otrov poslije izvršenog djela na rafiniran način iščezava, tako da se ne može ustanoviti ni za vrijeme bolesti ni nakon smrti žrtve.

Prema indijanskoj medicini smrt nastupa toliko dana nakon davanja camotilla, koliko je proteklo od dana, kad je iskopan njegov gomolj, do dana, kad ga uživaju. To znači: tko pojede svježi camotillo, tek iskopan, umire smjesta, tko ga pohrani, živi nakon što ga uzme još toliko vremena, koliko je gomolj bio pohranjen. (Kemijska istraživanja su pokazala, da se ustvari otrovna materija postepeno ishlapljuje, čim se gomolj iskopa.) Ali nema batate, koja bi se održala šezdeset godina, toliko, koliko se Carlota održala na životu poslije otrovanja. Nije također poznato ništa o tome, da bi se kod nje pojavio bilo kakav simptom otrovanja camotillom, ni slabost srca, ni upala crijevne sluzi. Camotillo se rješava krivnje!

Protiv ololiuquija, »biljke nemirnih očiju«, govori njegova prošlost. Ololiuqui, vrst gomoljke, prije se često upotrebljavao kao otrov pri osvećivanju, da se prouzroči doživotno ludilo. Otrovani su svojim nemirnim očima, koje neprestano kolutaju i po kojima je biljka dobila ime, vidjeli unaprijed događaje budućnosti i zbog toga se ololiuqui upotrebljavao i pri pomazivanju kraljeva. Vladar je morao biti obdaren proročanskom moći. Recept za aztečku krunidbenu pomast (kao što je zapisano u Ramírezovu kodeksu) sadrži sve mirodije iz kuhinje vještica, tako da su ga pokušali prenijeti u mistične stihove faustovske vještice sa Blocksberga. No u okvir kriminalističkog izvještaja više pristaje ovaj tekst u prozi: »Pomiješa se duhan sa živim paucima, škorpionima, žabama i stonogama, to se sve zdrobi u avanu i izmiješa varjačom. Zatim se doda samljeveno sjeme ololiuquija, koje se inače upotrebljava, da bi se prouzročilo gubljenje razuma. Toj mješavini dodaju se crni dlakavi crvi, kojih je koža i sama dosta otrovna, sve se to umijesi sa čađi i kuha u posudama, stavlja na oltar bogova, da bi postalo božanskim jelom, i time se pomaže kneza, da bi ubuduće bio zaštićen od otrova i mogao općiti s demonima.«

Bočica od mesa i krvi, djevojka kao otrovno oružje — tu đavolsku ideju imao je jednom Maupassant: jedna Francuskinja obdarila je u ratu 1870. mnoge njemačke oficire svojom naklonošću i svojom bolešću. Ovu je metodu službeno u indijanskom Meksiku upotrebljavala država. Lijepe djevojke bile su od najranijeg djetinjstva inficirane postepeno sve jačim dozama krvnih otrova, a kad su dozrele, slali su ih u skupocjenoj odjeći, s nakitom, novcem i služinčadi u sjedište neprijateljskog plemena. Ako je otrovanoj djevojci uspjelo da zavede nekog poglavicu, on bi umro u groznim mukama.

Sredstvo za izazivanje prividne smrti, xomilxihuitl, donio je sir Walter Raleigh potkraj 16. stoljeća (1595) u Englesku, gdje su

čudotvorni eliksiri, otkriveni u Americi, izazvali nadu u produženje života. Čemu bi mogla poslužiti droga, koja izaziva prividnu smrt, jedno od najneugodnijih stanja, u koje čovjek može dospjeti? Što, ako se čovjek ne probudi iz dobrovoljne prividne smrti? Ta su pitanja pokretala Shakespeara, kad je Romea osudio na preuranjeno očajanje. Djelovanje xomilxihuitla isto je kao ono, što ga opisuje časni otac Lorenzo, kad Juliji predaje drogu:

A kada legneš, uzmi ovo staklo
I popij njegov sok, i odmah će ti
Po žilama poteći neka hladna
I teška vlaga, koja će obuzet
Sve tvoje ćûti — sva će bîla tvoja
Zaustavit tijek svoj prirodni,
Ni dah svjedočit ne će ni toplina,
Da živiš, ruže će izbljedjeti
Na usnama ti i na obrazima
Ko pepeo, a očni kapci pasti,
Ko kada smrt nam život zamrači —
Iz udova će nestat gipkosti,
Ukočit će se, hladni, obamrli.
U slici tê ćeš smrti tobožnje
Do četrdeset i dva sata ostat,
A tad se prenut ko od slatkog sna . . .*

A možda i ne. Vjerojatnosti za ponovno buđenje ima pedeset prema pedeset.

Na pacifičku obalu naplavilo je more 1932. u uskrsnu nedjelju navečer, u zaljevu Topolobampo, »Tigrovu pojilu«, nekoliko sanduka s bocama od rakije. Alkohol je bio zamijenjen sa xomilxihuitlom — možda, da se brodskoj momčadi spriječi krađa, a možda i zato, da se omami stanovništvo na obali i tako omogući potajno iskrcavanje doseljenika iz Istočne Azije, krijumčara ili špijuna. Iz okoline su dotrčali Yaqui-Indijanci, koji tamo — više nikako nego ikako — žive od ribolova, i iskapili lovinu do dna. Na uskrsni ponedjeljak dvanaest ih je umrlo od tetanusa, tridesetoro ih je sedmice ležalo u bolnici gotovo bez daha i zamrla srca. A većina njih, više od stotinu osoba, koji se sa sadržajem boca sigurno nisu poza-

* Prijevod dr. Milana Bogdanovića (W. Shakespeare: »Romeo i Julija«. Izdanje Matice Hrvatske 1950.).

bavili s manje mara nego ostali, nakon Shakespearova četrdeset i dva sata, u srijedu, uskrsnuli su od mrtvih i zdravi zdravcati dalje živjeli. Taj protivrječni rezultat pijanke na morskoj obali sigurno nije iznenadio Yaqui-Indijance. Oni odvajkada znaju, da ista doza xomilxihuitla jednoga ubija a drugome prija, stoga su se s njim služili kao sudom božjim. A carica Carlota nije bila ubijena, kod nje nije opažen nijedan simptom ukočenog grča. Neka se dakle obustavi i istraga protiv xomilxihuitla.

Neki ljubavni napici dolaze u obzir kao počinitelji, jer prouzrokuju i ludilo i ono stanje, u kojem je mogla Carlota biti zavedena. Ali iz kriminološkog istraživanja, da se ne ode u beskraj, valja isključiti one ljubavne napitke, koji, tako reći, spadaju u kućnu upotrebu. U prvom redu one biljke, koje se nude po tržnicama »para hacerse querer — da se bude ljubljen«. Ta afrodizijačka sredstva upotrebljavaju se u nižim slojevima naroda isto toliko, kao i u višima. Suparnice, kad se sprijatelje, reći će jedna drugoj, gdje nabavljaju iskušane ljubavne pilule, iako ne će odati adresu svoje modistice.

Na selima spremaju opasnija afrodizijačka sredstva po receptima, koje su curanderi usmeno predali njeni preci. Jao ženi, koja ih kupi, ako je točno sve, što se o tim sredstvima priča. Jer prema eliksirima iz meksičke prošlosti, kako to proizlazi iz izvještaja misionara, sve pastilles galantes, sav kantharidin i sav yohimbin bili bi upravo majčino mlijeko.

Čini se, da osobito razdražuju, u svakom pogledu, colorines, bobice koraljine. Ali njihovo se djelovanje često izvrgne u suprotno; pri prejakim je dozama suvišan i muškarac ženi i žena muškarcu. Tu su činjenicu ispovjednici 18. stoljeća dali do znanja svojim pretpostavljenim biskupima ovim kanonskim pitanjem: Može li se onima, koji uzimaju velike količine ovih crvenih boba (s obzirom na to, da one dovode do izostajanja izvanbračnog spolnog općenja) podijeliti apsolucija, a onima, naprotiv, koji uzimaju manje doze, uskratiti apsolucija? Nije li gore, ako žene i djevojke uzimaju samo malu količinu tog vražjeg sjemena? Tada naime satanske žene, obuzete nimfomanijom, trče naokolo, tražeći muškarce, svejedno dječake ili starce, i umiru u grijehu i bjesnilu. Nakon jačih doza zadovoljavaju se, naprotiv, same.

Sredstvo za izazivanje ljubavi i ludila mogli bismo nazvati otrovom saznanja, jer na njega pada sumnja, da je dovelo do istočnog grijeha u raju zemaljskom. Od rogate zmije mazacónatl potekao je otrov, koji se u bibliji krivo pripisuje jabuci saznanja. Indijanci su

otrov te zmije miješali djeci, koja još nisu došla do saznanja, u večeru prije prve bračne noći, ali samo u malim dozama. Tko bi uzeo veću, svršio bi u satirijazisu i ludilu.

Treba da se provede racija po čitavom Meksiku, da se pronađe otrov, koji ima na duši Carlot'nu duševnu bolest. Poslu valja prići taktično, raspitati se kod travarke najprije za protivotrove i tek tada skrenuti razgovor na otrove, protiv kojih djeluju ti protivotrovi.

Najpriznatija je travarka Meksika doña Carmelita, njen puesto na tržnici u Oaxaki pravo je mjesto hodočašća. Kupci opsjedaju baraku ne skidajući očiju s prodavačice i polica, kao da se tamo nalazi čarobno sredstvo, koje će ih začas riješiti njihovih patnji. (Ta patnja može biti i neka uzalud ljubljena, opasan suparnik ili nevjerna žena.) Po baraci se naganja v'še djece nego to dopušta prostor, unuci i djeca doñe Carmelite; djeca su mlađa od unuka — dokaz, da se starica zaista zna poslužiti tajnim silama prirode. Povjerenje doñe Carmelite može se steći, ako se od svakog sredstva za liječenje živaca kupi po jedan specimen i plati u gotovu. Malo pomalo ona iznosi neke svoje tajne, naprimjer, da ima lijek za sve psihičke bolesti, koji se zove lachinola. Ta biljka, skuhana kao čaj, ulijeva se pacijentu dvadeset dana, i on, koji je još devetnaestog dana bio potpuno lud, dvadesetog dana postane potpuno normalan. Čaj od lachinole ne pomaže samo protiv jedne jedine duševne bolesti, naime protiv one, koju prouzrokuje otrovanje toloachijem.

Kao što se na trgu ne prodaje evropsko velebilje, koje također izaziva ludilo, zabranjeno je i trgovanje toloach'jem. Stoga nas doña Carmelita uvjerava, da ga nema, to jest: zapravo ga ipak ima, ali samo lišće, a i to doña Carmelita daje samo u vrlo malim količinama, isključivo za higijenska ispiranja. Za unutrašnju upotrebu, toloachi, osob'to njegovo sjemenje, tako je opasan, da protiv njega ne pomaže baš nijedno sredstvo protiv ludila.

Je li možda toloachi bio ono, što je uzela emperatriz Carlota?

»Ne,« veli doña Carmelita, »od toloachija se poludi samo prolazno. Tek ako se privikne na uživanje, čovjek ostane zauvijek lud. Onda pleše na cesti kao majmun, ljudi postajkuju i smiju se. Emperatriz je bila otrovana odjednom, jednom jedinom dozom otrova.«

Koji je to otrov mogao biti?

Kako je god bezazleno p'tanje bilo postavljeno, doña Carmelita je kriknula. Zar smo došli, da je o tome ispitujemo? Zar smo možda čuli, da ona nešto o tome zna?

Ne, mi se bavimo prirodnim lijekovima, liječenjem s pomoću ljekovitog bilja.

Pomalo smo saznali, što ona zna. Carlota je otišla do neke travarke u glavnom gradu i zatražila sredstvo, koje bi joj pomoglo, da dobije dijete. Bila je preobučena i imala je gustu koprenu. Ali travarka ju je prepoznala i, jer je bila patriotkinja, pristaša Benita Juáreza i smrtni neprijatelj inozemnih »emperadora« (tako, »carevi«, nazivali su Maksimilijana i Carlotu), dala joj je otrov.

Koji otrov?

Doña Carmelita je šutjela.

Neko sjeme?

Doña Carmelita je odmahnula glavom.

Neku batatu? Koru? Cvijet?

Doña Carmelita je odmahnula glavom.

Neki zmijski otrov?

»Ne,« rekla je doña Carmelita, »to je bio teyhuinti, vrst gljive.«

Gljive? Imate li je, doña Carmelita?

»U Oaxaki nema teyhuintija.« Više nam doña Carmelita nije kazala.

Na drugim smo mjestima saznali, da je teyhuinti, »meso bogova«, u razrijeđenom stanju sredstvo za jačanje, a u nerazrijeđenom izaziva trajno ludilo . . . Tijelo ostaje neoštećeno, štoviše, otrovani često doživi stotinu godina potpuno fizički zdrav. U početku omamljenosti otrovani ispada »fuera de casa«, što doslovno znači »iz kućice«, a po smislu, da se razgoropadi. Osjeća se snažnijim, postaje svadljiv, vlada se silovito, »pokazat ću ja njemu«, »još danas idem direktno biskupu . . .« Ako se radi o carici, ona može čak odlučiti, da pokaže francuskom caru ili da ode papi.

Nakon što otrov nestane, čovjek ostaje pola godine uzbuđen i nesuzdržljivo želi da svoje snage mjeri s pretpostavljenima. Otrovani zapodijeva kavge, služeći se stvarnim povodima i logičnim argumentima. Kasnije dolazi u stanje bezazlene tuposti, mens insana in corpore sano. (»Teyhuinti son los hongos que producen enajenación mental definitiva sin causar la muerte«, veli Fernando Ocaranza u svojoj knjizi »Historia de la medicina en México«.)

Da izvjesne gljive razorno djeluju na duh, nije, čini se, nekoć bilo poznato samo medicini u Meksiku nego i u Evropi, na to upućuje i uzrečica: »Najeo se ludih gljiva.«

Carlota, koja bi u normalnu stanju bila možda psihički slomljena uslijed događaja u Meksiku, preživjela je strijeljanje svog muža više od šezdeset godina. Ali o historijskim zbivanjima u egzotičnoj zemlji, u kojoj je ona igrala sudbonosnu ulogu, teško da bi mogla što reći, kao i o mučkom atentatu, kome je žrtvom pao njen duh.

PRVI ROĐENDAN VULKANA

Danas je dvadeseti veljače 1944.; opet sam kod vulkana, uz kojega sam kolijevku stajao prije godinu dana. Što sam danas ovdje u posjeti prilikom rođendana, treba da se pripiše mušicama jedne drage prijateljice, honny soit qui mal y pense. Što se mene tiče, mrzim rođendane i slične sentimentalnosti, osobito one vezane uz datum, i slutim, da će ponovni susret razoriti prvi, snažni dojam.

Zapravo ništa mi ne daje pravo na takvu slutnju. Novine javljaju samo povoljno o razvitku vulkanskog djeteta. Upravo se sjajno razvija, ističu novine, to nametljivije, što se unosnije pokazuje za promet stranaca; sada više ne riga samo iz jednog jedinog kratera nego iz pet, galami mnogo, mnogo snažnijim plućima, a nečist, što je oko sebe čini, povećala se do neizmjernosti, bravo!

Već i grad Uruapán našao sam prilično izmijenjen, pojavilo se mnogo novih industrija, dimi se njihov dimnjak: vulkan. Povratniku u prvom redu udara u oči jedna vrst organiziranog dječjeg rada. Dječaci, koji su prije godinu dana još bili nepokvareni i nisu očekivali drugačiju budućnost nego što su je imali njihovi očevi, otkrili su otada, da se na lakši način može zaraditi više novaca. Oni pokušavaju zaustavljati automobile, koji ulaze u grad, a kad im to ne uspije, zaskoče na kola.

S papuče mog auta nudi mi jedan takav skakač ono, što može ponuditi: sebe za vodiča, robustan taksi, koji će me odvesti do vulkana jeftinije nego bilo koji drugi, neki posebni sombrero, spuštena oboda, koji štiti lice od kiše lavine prašine, i nekakav do grla zakopčan ogrtač, koji štiti tijelo od iste nevolje. Preporuča mi osim toga hotel, opremljen madracima na oprugama, u kojem ću se sa svojom damom, honny soit qui mal y pense, moći tuširati toplom vodom, kad se noću vratimo od vulkana prekriveni lavinom prašinom, usprkos posebnom sombreru i do grla zakopčanom ogrtaču.

Neznani suputnik stoji mi na usluzi i za nabavljanje fotografija vulkana, a i za kupovanje Kodak-filmova i razvijanje vlastitih snimki.

Ali sve to, kao što sam uskoro iskusio, nije više ništa osobito. U godinu su se dana sva svratišta pretvorila u moderne hotele; iz susjednih gradova preselili su taksije u Uruapán; pojavile su se nove radionice s izlozima punim domaćih lakiranih rukotvorina; stvarčicâ za uspomenu ima na sve strane, a cijene su uhvatile korak s dolarom.

Kad se spustila noć, došao je pred hotel naručeni taksi. Put prema vulkanu mnogo je bolji nego što je bio, kad su teretni automobili u noćnoj tami terpentinove šume jedni drugima odbijali blatobrane, kad su se kotači često bespomoćno vrtjeli u pijesku i praćakali se po zraku kao riba na suhom.

Isti je ostao jedino sablastan dojam, koji je činila šuma u prašini lave i u svijetlu reflektora. Svijetlo i prašina daju neko irealno plavkasto bjelilo. Čovjeku se čini, da se vozi po snijegu. Stabla i grmlje utonuli su u taj snijeg, a udovi su im se iznakazili. Teško je rasti u lavinoj prašini, teško je disati u vulkanskom žaru, a noću, kad je i grmu i stablu potreban mir i mrak, planinski uljez praska i zaudara, a usto još i riga vatru. Neka su stabla već mrtva, njihovi trupovi leže ispruženi na tlu; druga još stoje na svome korijenju, ali se čini, da ne će dugo. Nema tu više posudica, koje su nekoć bile pričvršćene o stabla i hvatale smolu, što je iz njih kapala. Tko nema više soka i snage, nema smole uopće, a kamoli toliko, da bi je mogao davati.

Već u zoru, kad smo ulazili u Uruapán, moja se prijateljica nije dala razuvjeriti, da na idućem kilometru vreba na nas prolom oblaka, tako se mračno namrgodilo obzorje. Sada, dok sunce još nije sinulo, zvijezde su, blijede i sitne, jedva svjetlucale kroz zastor prašine. Dok sam prošle godine sa svakog zavoja na putu prema vulkanu vidio, kako se uzdižu vatreni stupovi, danas ih nisam vidio ni sa jednog zavoja.

Auto prolazi selom San Juan Parangaricutiro, kuće nemaju prema cesti ni prozora ni vrata. Samo u dvorište, koje često nije ni ograđeno, vode drvena vrata, tako reći simboličkа: letve su na njima pokidane i više ima praznina nego letava. Ali natkrivena su širokim krovištem, kojeg je raison d'être isto tako nejasan, kao i vrata samih. Možda taj krov služi za skrovište kokošima ili možda ukućani stoje pod njim za vrijeme kiše, razgovarajući sa susjedima, što u mjestima, gdje ima prozora, ljudi čine s prozora.

Ne vidi se, da li u prostorijama kuća bez prozora ima svijetla, a kako nismo susreli ni žive duše, mogla bi biti točna tvrdnja, da

je selo evakuirano. Nije točna, našli smo stanovništvo, i to u gotovo punom broju, na granici sela, koja se poklapa s granicom lave. Tu se još više povećalo trgovanje svim i svačim, tu je sada promet oživio kao u nekom trgovištu.

Za automobile je to krajnja stanica, za jahaće životinje polazna stanica, a za putnike prelazna s auta na sedlo. Sve je točno regulirano. Jedan za drugim dolaze vlasnici na red, da unajme svoju životinju, najčešće mulu. Ono konja, što ih tu ima, nikad nije bilo namijenjeno jahanju, nego tome, da s magaradi proizvodi mule. Sve potankosti o tom proizvodnom procesu objasnio mi je desetogodišnji indijanski dječak Sebastiano; prateći moju mulu objašnjavao mi je to s cinizmom, koji bi dolikovao svakom nacističkom čuvaru rase, i tonom prikladnim za kakvu parisku lakrdiju.

Životinja, na kojoj jašim, rekao mi je, rođena je ovdje u mjestu, gdje se uzgajaju mule, koje u čitavoj okolici uživaju svjetsku slavu. Na uzgajalištu mula ima mužjaka i ženki, među njima je i ždrijebac zvan »El Hermoso« — »Gizdavi«, i kobila »La Hermosa«, kojima je glavna funkcija, da služe kao provokatori libida. Konj i magare toliko se naime jedan drugome gade, da se nikad ne bi sparili.

Nešto nalik na to — nürnberškim zakonima usprkos — nije kod ljudskih rasa još nikad opaženo, iz čega i proizlazi, da su svi ljudi — nürnberškim zakonima usprkos — ab ovo iste vrste. Ali nürnberški zakoni ne poznaju naučnu razliku između vrsta i rasa i nalažu ljudima, da se vladaju kao magarci i konji, gotovo kao nacisti.

Kad treba da se kobila spari s magarcem, ne dovedu joj odmah mladoženju, nego puste najprije ždrijepca »Hermosa«, da se pred njom i oko nje prošeće. Kad vide, da je on uzbudio nju i ona njega, povežu im oči, i ona se poda Gizdavome; ali mjesto njega dovel su u međuvremenu magarca, koji ga zamjenjuje također povezanih očiju.

Prosvjećujući me tako, Sebastiano je bosonog klipsao uz mene. Tek kad mu je tlo pod nogama odviše zagorjelo, popeo se Sebastiano na sedlo iza mene. Zemlja je zasuta vrućim pijeskom, što ga je nanio vjetar, tako debelim slojem, da moja mazga upada u nj do koljena, to jest do mojih koljena.

Nisam razaznavao silhuetu svoje prijateljice, koja je jahala tik do mene. Usprkos svojoj uskoj haljini sjedila je na muškom sedlu, na pravome konju, ali nisam je vidio, bilo je tako mračno, a svjetlost vatrenih stupova vulkana nije dopirala do naše kavalkade.

Mazga je u vulkanskoj magli tražila svoj put i našla ga, mora da je njime svake noći tapkala po nekoliko puta, upadajući u prah

i spotičući se o korijenje stabala. Nije se mogla brinuti još i za zapreke, što su se na putu pojavljivale iznad njene glave, na primjer za nisko drveće i koso oborena debla; s njima bi se glava jahača u mraku neizbježivo sudarala, da nije bilo momčićevih opomena. »Sagni glavu, señor«, vikao je Sebastiano i obavještavao me, dok sam dukobo pognute glave jahao ispod horizontalne grede, koja je upravo prije četrnaest dana nekom Američaninu razbila tjeme i zbacila ga s konja. »Morali smo ga snijeti dolje,« kaže Sebastiano, »leži u Uruapanu, kod njega su dva liječnika iz Sjeverne Amerike«.

Upitao sam Sebastiana, da li ćemo na putu naići na više takvih zapreka.

»Sí, como no — da, kako da ne,« viknuo je Sebastiano takvim glasom, kao da mi najavljuje najveću radost, »bit će ih još mnogo, mnogo!«

Pokorno smo sagnuli glavu pred sudbinom i čitava tjemena stigli na vrh brda prekrivena lavinom prašinom, na cilj. Tek smo odavde vidjeli vulkan. Bio je aktivan, gorio je i pušio se, i moja ga je prijateljica promatrala uzbuđeno i bez riječi.

I ja sam šutio, nisam odavao, čemu se čudim, jer nisam htio smetati šutnju i čuđenje svoje prijateljice.

Ali ovdje, gdje to nitko ne će čuti, reći ću, da sam bio neizmjerno razočaran. Nisam vidio ni stari krater, ni bilo koji od, navodno, pet novih — vjerojatno su bili sa druge strane brda. Brdo je bilo crno, kao što je noću svako brdo, tekuće zlato, od kojeg je prošle godine nastalo i, činilo se, stalno nastajalo, bilo se ohladilo i izgubilo je boju. Samo na vrhuncu je gorio grad, koji je nalikovao na Toledo.

Iz centra su se uzdizali crveni užareni tramvaji. Ali u pećinskom gradu tramvaji su vozili samo kratkim prugama i u umjerenim razmacima. Na periferiji su svi bili jednaki, tamo bi iskočili s tračnica i survali se niz obronak, kojeg se strmina mogla razabrati samo dok su gorjeli vagoni. Ali gore je i dalje bjesnio požar, izazvan zračnim napadom. Padale su požarne bombe, pucala je protivavionska obrana i pri svjetlosti plamenih stupova vidjeli su se stupovi dima.

Usplamtjela gradina — mislio sam — to je razlog tihom divljenju moje prijateljice. Ali mene ona (usplamtjela gradina) nije mogla uzbuditi. što je to u usporedbi s fantazijama od svijetla i plamena, što su tu, u najbližoj blizini, blistale prošle godine.

Sad nema čak ni blizine. Brdo nije naraslo samo u visinu nego i u širinu, i oko njega se sve dalje i dalje pruža more lave, na kojega

se obali posjetitelj mora zaustaviti. Prošle godine bila je ta obala strm, okomit rub stijenja, a blokovi su se još žarili od dubine tajne, iz koje su došli. Odonda neprestano idu sve dalje, i danas leže ohlađeni, veoma daleko od vrućeg krila majke zemlje.

Kilometre je udaljen vrh vulkana. Zrak, ispunjen prašinom, ne vara samo optički, on je kriv i zato, što bombe nad Toledom praskaju tako prigušeno, bar prema grmljavini koja me prije godinu dana htjela raznijeti svojim praskom.

Dodirnuo sam svoju prijateljicu: »Dakle?«

Kriknula je: »Vidite li, kako se brani?« I dršćući dodala: »Ništa mu ne pomaže. Kotrlja se nizbrdo«.

»Tko?«

Nije shvatila, da ne shvaćam. Ono, što je gledala pred sobom, bila je piramida, koju je priroda ponovo probudila, da služi staroj svrsi. Moja je prijateljica gledala, kako tamo gore bukte kresovi i baklje slugu hrama, vidjela je, kako se iz kotlova s tamjanom uzdižu pare, vidjela je, kako visoki svećenici u crvenim ogrtačima zabijaju noževe od opsidijana u grudi žrtve, da joj iščupaju srce, i kako grozničavo tijelo bacaju niz stepenice... Muklo su ječali bubnjevi i isparivala se krv, a nezasitni pohlepni Moloh štrcao je iz sebe gnoj, pjenu i sluz.

»Užasno,« promrmlja moja prijateljica, »zar toga još ima?!«

Ne, toga više nema. Ali možda je nekoć tako bilo: piramida — umjetna slika vulkana, ceremonije na vrhu — prikazivanje događaja za vrijeme erupcije.

Doduše, prije godinu dana, u zaglušnoj grmljavini i buci nitko to ne bi mogao usporediti s bilo kakvom, ma koliko neljudskom ljudskom radnjom. Vulkansko dijete nije se, kao što je obećavalo pri svom porodu, razvilo u nešto neizmjerno, nego u nešto, što se može uspoređivati.

Prenuo sam svoju prijateljicu iz njene vizije krvi i smrti.

Popeli smo se u sedlo. Sebastianu, koji mi je pridržao stremen, rekao sam, kako me razočarao razvitak vulkana. Sebastiana to nije ni iznenadilo ni ožalostilo. »Naravno, kako ne,« uskliknuo je nekoliko puta, svaki put s istim radosnim glasom, kojim me je upozoravao putem na zapreke opasne po život, »američki profesori misle, da ne će ostarjeti. Što će onda biti s našim selom, quién sabe — tko bi to znao?«

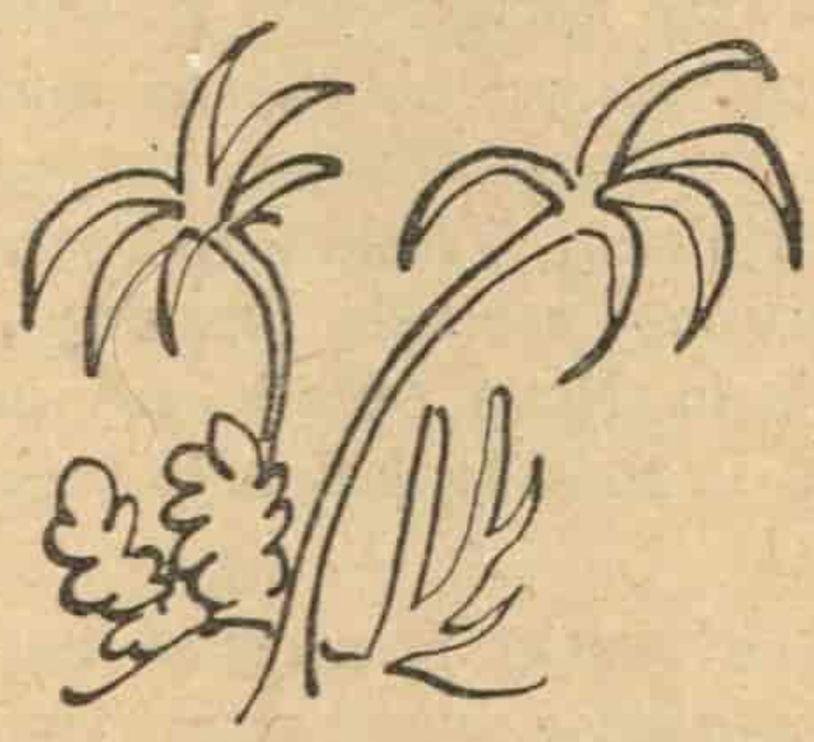
Tako će plameno brdo, koje se prije godinu dana pojavilo kao meteor, jednom kao meteor i ugasnuti. Kada, Sebastiano? Nisam vidio upitanoga, plameni stup nije osvjetljavao prašnjavu padinu,

kojom smo se uspeli i sada opet silazimo; nizbrdo smo išli brže, i morao sam još više pripaziti na poprečne grede u visini glave.

Sebastiano je vjerojatno slegnuo ramenima, kad sam ga upitao, dokle će još vulkan raditi. »Možda tisuću godina,« rekao je, »možda još manje: tko bi to znao?«

Sada sam ja u mraku slegnuo ramenima i na ovdašnje vječno pitanje »Quién sabe?« — dao ovdašnji vječni odgovor: »Vamos a ver — vidjet ćemo«.

Svojoj prijateljici nisam spominjao žalosnu dijagnozu o vulkanskoj žrtvenoj piramidi. Pokriveni i natopljeni lavinom prašinom do-
jahali smo do automobila, i dok smo se vozili u hotel, ona mi je zahvalno stiskala ruku, béni soit qui mal y pense.

Sada ćete proći duž filma, koji se ne odmotava. U početku je sve mračno, čuje se samo monotono udaranje. Indijanci prodiru pijucima sve dublje u pećinu. Slika zatim postaje jasna, pred vama zjape okna, rovovi, film ih prikazuje u pogonu. Ljudi otkidaju od peć'ne materijal, kojim će se okititi knezovi: srebro, iztacteocuitla, »bijelo blato bogova.« Gledate, kako bijeli bogovi blata provaljuju u zemlju i tjeraju Indijance sve dublje u rudnik. Prisiljeni knutom, da budu brzi, prisiljeni lancima, da izdrže, moraju iskopavati neizmjerne količine rude.

Ali ruka i pijuk rade za bijele gospodare odviše polako. Don Jose de Sardaneta y Legaspi upotrebljava barut, da bi razorio stijene, a Bartolomé de Medina mekom od žive mami srebro iz rudače. Sada to ide brže. Iz pacifičke luke Guaymas brodovi ne odvoze nikakvu drugu robu, osim srebra, iz atlantskog Veracruza također jedri srebrna flota prema Evropi. Sve su veće i brojnije njene jedinice, sve su jači njeni konvoji oboružani mužarima i topovima, jer u Karibijskom moru vrebaju bukan'ri, najopasniji gusari. Srebrna flota pristaje u Španjolskoj. Luksus u Španjolskoj sve više raste, a njena obrtnička radinost sve više nazaduje, tone u propast. Čemu raditi? Ta srebrna brda Nove Španjolske plaćaju gospodstvo nad srebropjenim morima. Iz rudnika kolonija teče novac za armadu, kao voda kroz cijev.

Zavidno gledaju evropski mogućnici na blagoslovljenu Hispaniju. Veliki izborni knez šalje svoju ratnu flotu, da iz Havela otplovi prema Veracruzu, da uhvati brodove sa srebrom. Za kraljeve Engleske razmišljaju Isaac Newton, zaokupljen inače kozmičkim stvarima, i Disraeli, koji još nije premijer, o tome, kako bi se srebrom Meksika moglo pokriti navy i currency Engleske. Napoleon I. namjerava

pobijediti Englesku s pomoću srebrnog novca u vrijednosti od 350 milijuna franaka, kojih bi se mogao dočepati u Meksiku. Samo da engleska flota nije blokirala luke! Napoleon je na londonski dvor poslao svog financijskog savjetnika Ouvrarda i ponudio neprijatelju udio, ako propusti transport. Ali Albion nije trgovčić, da svoj opstanak proda za procente.

Španjolska kruna uopće ne plaća vozarinu. Posjednik rudne žile Viscaina poslao je u Madrid jedrenjak pun čistog srebra i dobio isto toliko kraljevsku koliko i jeftinu nagradu: građanski vitez sreće postao je kraljevski grof, a za iduću će pošiljku postati čak marqués. Kad mu se rodio nasljedni princ, dao je put od svoje kuće do krstionice potaracati srebrnim kockama, u godini, kad je u Meksiku tri stotine tisuća ljudi pomrlo od gladi.

Gledate, kako vlasnik rudnika, u brizi za grofovsko potomstvo, kojega se pretkom osjeća, tjera svoje rudare dublje u dubinu, da tamo za njega i njegova novorođenog nasljednika otvore novu žilu sreće, »bonanzu«.

Gore, na svijetlu dana, vidite beneficije, u kojima se prerađuje rudača, i casas de moneda, u kojima se proizvod preša u pesete ili krunidbene medalje za momentanog novog kralja Španjolske. Kraljevski kontrolor kontrolira broj i težinu novca, ali tko kontrolira kontrolora?

Kudgod pođete, svuda vas prati srebrna nit. Gotovo sve palače u glavnom gradu bile su nekoć pied-à-terre nekog princa bonanze. Baroknu zgradu grofa San Matea de Valparaíso odabrao je Iturbide nakon svoje krunidbe za svoju rezidenciju, poslije njega stanovali su tu glasoviti gosti: pretendent na prijestolje don Carlos de Bourbon, zbog kojeg su se rasplamsali karlistički ratovi; bajkama opjevani borac s bikovima Mazzantini; a i lord Cowdray, prvi bonanza-princ novog plemenitog proizvoda, meksičkog petroleja.

Koliko god kratak bio boravak nekog bonanza-princa u prijestolnom gradu vicekraljeva, on mora proteći bučno i kneževski. Zato njegova palača treba da ima portal, dovoljno širok da propusti i najšire kočije, treba da ima raskošne dvorane i raskošna stubišta, vrtove sa sjenicama za ljubavnike i mnogo dvostrukih postelja sa srebrnim baldahinom.

Nasuprot Nacionalnoj palači, njoj ravna po položaju, raskoši i veličini, uzdiže se zalagaonica »Monte de piedad«, koju su podigli grof srebra de Regla, kasnije markiz srebra de San Cristóbal.

Masivnu građevinu i uzdržavanje rudarske škole »Minería«, tri milijuna peseta, plaća korporacija knezova srebra lijevom rukom.

Potrebni su im školovani stručnjaci, jer viline rašlje i vidovnjaci, koje su doveli, da bi otkrili nove bonanze, nisu opravdali njihove nade. Dva člana židovske obitelji Carbajal posjeduju mistične snage; Alonso Carbajal de Mendoza i Moises de Solariel treba da s pomoću kabale pretvore srebro distrikta Guanajuato u zlato.

»Na licu mjesta« magnati podzemlja ne gizdaju se tako razmetljivo svojim bogatstvom. Preblizu ječi prijeteći zveket ropskih lanaca skovanih od skupog željeza, a ne od srebra.

U Taxcu vam film pokazuje prvu stambenu zgradu gospodara rudnika de la Borde. To zaista nije tuskulum, nego prije utvrda, kakvu nazivaju »strah i trepet«, a trebalo bi da je nazovu »kuća straha«. Bez ukrasa, gotovo bez prozora, pročelje gleda na gradski trg, stražnja strana kuće, obogaćena za dva sprata, spušta se niz padinu; izlaza za slučaj nužde ima na sve četiri strane. Naokolo su bile kolonijalne kuće s visećim vrtovima i terasama, obraslima grmljem i cvijećem. Mrka gradina gospodara rudnika, okružena idiličnim gradom, morala je gospodara rudnika zaštititi od zemaljskih neprijatelja, a od nemilosti neba morala ga je zaštititi crkva. Zlato, srebro i drago kamenje blistalo je s oltara, brujalo iz orgulja, svjetlucalo s kupola i s baroknih okvira svetačkih slika. Srebrni batovi u srebrnim zvoncima umiljavali su se svojim zvukom nebu.

José de la Borda nije bio Francuz, kao što smatraju historičari, nego rudar iz Stare Španjolske, kojem se u Novoj Španjolskoj nasmiješilo srebro. U osamnaestom stoljeću bio je poznat kao »najbogatiji čovjek pod zemljinom površinom«. To je zaista i bio ispod i iznad površine svog grada i njegove okolice. Ali nije se ovdje osjećao ni sigurnim ni sretnim. Zato je sagradio luksusni dvorac u dolini, u nekoliko milja udaljenoj Cuernavaki. Tamo je prirodu ponizio još više nego Louis XIV. u Versaillesu, prognao je iz svog parka cvijeće, popločio vrtne staze, pa čak i gredice. Čudo, da je ostavio drveće.

Film vam sada prikazuje Josipa de la Bordu ostarjela i osiromašena. Od nadbiskupa u glavnom gradu moljaka pehar, koji je nekoć poklonio meksičkoj katedrali. Mjesto pehara dobio je savjet, neka traži, da mu crkva u Taxcu vrati zavjetnu monstrancu, i neka je donese nadbiskupu, koji mu je obećao, da će mu je dobro platiti.

Biskup naravno nije bez monstrance. Ta bonanza-prinčevi, u prvom redu onda još bogati de la Borda, poklonili su mu monstrancu, koja veličinom drži rekord među svim monstrancama katoličkog svijeta. Zlatna sunčana ploča, metar i po promjera, bila je obložena

sa 4587 dijamanata, 2794 smaragda i 523 rubina. Kasnije, Borde su već izumrli, pošao je ovaj nebeski ukras putem svega zemaljskog, i to jedne sedmice godine 1861., kad se u katedrali smjestio eskadron francuske intervencionističke vojske sa svojim konjima. Te je sedmice iščeznula monstranca, iščeznuo je »čempres«, ogroman oltarski ures od kovana srebra, iščeznuo je misni pribor u vrijednosti od pola milijuna pesâ. Kasnije je pronađena samo jedna Murillova slika.

Oltarsku ogradu rastopio je već predsjednik Santa Ana, kao i zidne ukrase proštenišne crkve Los Remedios; te su tapete izrađene, po nalogu Corteza, od srebra, što je preostalo, kad je dao izliti srebrnu haubicu za božićni dar španjolskom kralju.

Ostalo je propalo u građanskim ratovima; širom zemlje nestalo je sve, što je bilo zlatno i srebrno, i danas je unutrašnjost crkvi gola suprotnost raskošnoj arhitekturi. Ali ako je istina, da se pri gradnji rudničke crkve San Cayetano u Guanajuatu u opeke i u žbuku miješala srebrna prašina, iz crkvi bi se dalo izvući još srebra.

Film se nastavlja na dražbi umjetnina u Meksiku. Licitira se: »štrcaljka za klistir od čistog srebra, teška kilogram, s vrškom od slonove kosti i utisnutim grbom grofa M., lopatica za ugljen i noćna posuda, također od srebra i s istim amblemom. Početna cijena 500 pesâ.«

U gradu srebra Parralu, u kući posljednjeg bonanza-princa, vidite san njegove mladosti — imati klavir — ostvaren preko svake mjere: šezdeset klavira. Ogromni sagovi njegove palače izrezani su i posuti krvavim mrljama. Bonanza-princ priređivao je, naime, kod kuće borbe pjetlova, njegovi pijetli borili su se i krvarili na perzijskim ćilimima.

Film prikazuje lovačku scenu sa 1540 goniča, jer je nastupila godina 1540. Priređivač lova je posjednik rudnika La Valenciana, počasni gost vicekralj Mendoza. Na nenastanjenoj i bezimenoj ravnici bili su podignuti paviljoni, u kojima su gosti mogli bančiti i kartati. Nakon lova i pijanke odvezli su se u kočijama kući. Ali 1540 Indijanaca nije imalo kočija, a njihova domaća lovišta bila su neizmjerno daleka i jadna. Zato su ostali uz ostatke pića i jela u lovačkim kolibama. Još do danas postoji to naselje, koje su Indijanci zaposjeli prije četiri stotine godina. Zove se Cazadero (lovačka branjevina) i jedna je od željezničkih stanica u državi Hidalgo.

Vidite i čujete, kako udaraju zvona jedne rudničke crkve. Ona ne zvone bez razloga. Žena bonanza-princa izlazi iz svoje palače, da

pođe na nedjeljnu misu. Na glavi joj je visok češalj i čipkasta koprena španjolske plemkinje, a njenog nakita ne bi se stidjela nijedna kraljica. Dvadeset i četiri počasne dame, također u sjaju i raskoši, idu uz nju u špaliru, a iza nje stupa ženska dvorska čeljad, nekoliko stotina žena.

Gospodar rudnika jaši na čelu svoje tjelesne garde. Ona se razvila iz straže, koja je pazila, da se ne odvlači srebro. Rudari su doduše radili goli, ali u tubama, koje se moglo staviti u debelo crijevo, krijumčarilo se iz rudnika toliko srebra, da je to slabilo cijene na tržištu.

Da zaviruje radnicima u stražnjicu, nije bila jedina funkcija rudničke policije. Ona je u prvom redu morala zaštićivati transporte od napada, i tako je sve više postajala vojnički odred. Njena uniforma, skrojena od kože divokoza, blistala je od nakita; puceta, kopče, epolete, okovi na sedlima, lente i kopče na pojasima bili su od srebra.

Takva kićena vojska još je više draškala pustahije. Gdje su god mogli, napadali su kicoše i priređivali im prave bitke, u kojima je garde-du-corps najčešće izvlačila tanji kraj.

Jedna epizoda iz 1832., romantična i karakteristična, pravi je film u filmu. Karakteristična je, iako su neke scene u knjizi snimanja posuđene iz pučke fantazije, a druge iz klasičnog novinskog romana »Los bandidos de Río Frío« od Manuela Payna.

Vidite užurbano kretanje pred kazalištem, iza kulisa, na pozornici i u gledalištu. Neka talijanska stagiona gostuje u Meksiku. Njegove pjevačice s bukom je okružila jeunesse dorée ili bolje reći jeunesse argentée. Među štovateljima sopranistice Mariette Albini prvi je srebrni grof de Regla, a ideološki vođa obožavatelja altistice Adele Cesari je grof de la Cortina; obje stranke bore se jedna protiv druge kazališnim skandalima, novinskim člancima i provokacijama.

Oproštajna predstava. Pao je zastor poslije završne arije opere »Fra Diavolo«, pljesak i zvižduci za i protiv Cesarijeve i Albinijeve, tučnjave. Napokon se obje stranke sjedinjuju u burnoj želji, da se obje dive zakunu, da će se uskoro vratiti. Grofovi donose na pozornicu sliku guadalupske madone, pjevačice padaju na koljena i zaklinju se. Odjednom povik: »Ubit će vas razbojnici iz Rio Frija!« Suze, molbe. Grof de Regla izlazi na pozornicu; radi osiguranja protiv razbojnika pratit će božansku Mariettu njegova rudnička vojska, ne samo do opasnog Río Frija nego sve do broda u Veracruzu. Albinisti likuju, cesaristi protestiraju. Grof de la Cortina ustaje

u svojoj loži i objavljuje, da je naložio svojoj vojsci, da jaši uz bok Cesarijeve u Veracruz.

Tako kola ansambla odlaze dvostruko osigurana, zdesna i slijeva, u pratnji nalickanih i do zubi naoružanih gardijskih konjanika. Do Río Frija...

U Río Fríju napadnu ih maskirani banditi i nakon kratke bitke natjeraju pratnju u bijeg. Tada pristupa kolima harambaša Everisto, recte Augustin Lorenza, uljudno skida masku i poziva kazališno društvo, da njemu i njegovima odigra u šumi neku operu. Ansambl se odlučuje za »Fra Diavola«, jer su rekviziti pri ruci. Bogata priroda šume bila je drapirana jeftinim neprirodnim dekoracijama, i pred razbojničkom publikom počela se na sceni razvijati razbojnička opera. Prikazivači komičnog razbojničkog para Beppa i Giacoma vladali su se doduše rezervirano, da ne izgube simpatije slušatelja, takva je — doduše iz suprotnih razloga — bila i glumica Zerline u sceni, kada se svlači, ali bandidos de Río Frío toliko su se oduševili, da su od silnog oduševljenja ispucali u zrak svu svoju municiju. Predstava se dugo otegnula, pa su ansambl i publika prenoćili u šumi.

Ujutro su zadovoljni razbojnici ispratili svoje goste do kočija. Odvezli su se i tik pred gradom Pueblom opet našli pratnju, koja se sakupila i neokrnjene ratničke samodopadnosti dovela svoje štićenike do Veracruza.

Da su putnici, mjesto srebrnih glasova, imali u kolima srebrni novac, ne bi ostali tako neopljačkani.

Čovjek ne mora biti profesionalni bandit, da podlegne srebrnim mamcima. Vidite kraljevskog španjolskog generala Augustína Iturbida na konju. Kreće protiv pobunjenika, naloženo mu je, da slomi meksički pokret za nezavisnost. Usput mora zaštititi transport od pola milijuna novoiskovanih peseta, a čini to tako, da ih plijeni za sebe. Zatim u Iguali sklapa s revolucionarima ugovor, kojim Meksiko postaje nezavisan, proglašava se carem i s opljačkanim srebrom razvija potreban dvorski sjaj.

Ni onaj, tko se ne stavi ni pod čiju zaštitu, nego sam čuva svoje blago, nije zaštićen od otimačine. Doña María de Rodríguez, posjednica rudnika Doña María u području Huacal, također se pojavljuje u filmu. Ona je godine i godine sve šipke svog srebra dala dopremati sebi u kuću. U njenoj palači, koliko je god velika, jedva se našlo mjesta za pisaći stol, s kojeg dirigira poduzećem, jedva za krevet, u kojem spava. Nikad ne napušta svoju kuću, koja je zatvorena

dvostrukim vratima od teškog željeza. Prozori su osigurani željeznim prečkama.

Doña María želi se sa svojim blagom vratiti u Kastilju. Jednog dana predaje rudnik svom bratu, pod zaštitom noći i magle daje sve srebro zakovati u sanduke i natovariti na četrdeset mula, po dvjesta funti na svaku, ukupno četiri tone. Radi zaštite vodi sa sobom najstarije povjerljive ljude iz poduzeća, sama ne pušta kolonu s očiju i sve zaista dolazi neoštećeno u glavni grad Meksiko, u palaču vicekralja. On preuzima blago, potvrđuje primitak i polaže ga u prisustvu posjednice u državni tresor. Odahnula je. Prvi put nakon mnogo godina mogla je mirno spavati. Iz svog mirnog sna nije se više probudila. Je li bila umorena? Tko bi se usudio, da vicekralja optuži za umorstvo! To se nisu usudili ni nasljednici; u filmu se vidi jedino to, kako ujutro nalaze njen leš. Ne vidite ni čina ni počinitelja.

Da, ni srebrna i zlatna povjesma sreće ne donose uvijek sreću svojim vlasnicima. 1847. otputio se Švajcarac Suter, opremljen meksičkim punomoćima i titulom meksičkog komandanta, prema Pacifiku, u okolicu Caliente Fornalle, »Vruće Peći«, i naselio se tu, u kalifornijskoj prašumi, kao farmer. Godinu dana kasnije pripala je ta meksička zemlja Sjedinjenim Državama Amerike; gotovo istovremeno našlo se tamo zlato, a gotovo istovremeno i armija kopača zlata iz čitava svijeta. Protjerali su čestitog Švajcarca, poubijali njegovu djecu, njegovu stoku smatrali lovnom divljači i opustošili njegova polja i hambare. Suter je umro od gladi na stepenicama washingtonskog Kapitola, gdje je — kakav luđak! — godinama uporno tražio odštetu za cijelu Kaliforniju.

Film prikazuje četrnaest drumskih razbojnika, koji kroz ponore i planine bježe pred žandarima. Na kraju se skrivaju u nekoj spilji, na Rakovoj obratnici. To je spilja sa srebrnim stijenama. Operater okreće kameru prema današnjem modernom rudniku, koji se u čast četrnaest bandita još uvijek zove »Real Catorce«.

Gonič mazgi Juan Rayas pronalazi rudnik »La Valenciana«. Ne treba da se čudite videći kako mu predaju diplomu španjolskog granda, jer je »Valenciana« za pet godina dala više srebra nego što ga je dotad bilo na čitavu svijetu. Juan Rayas je spretan i poslovan čovjek. Gradnju crkve kraj svog rudnika ne plaća svojim srebrom, nego onim, što mu od njegova srebra nedostaje. Vidite, kako raspravlja sa župnikom i kako župnik drugog dana objašnjava svojoj duhovnoj djeci, da im je sretan povratak iz opasnosti rova osiguran samo onda, ako svake sedmice daruju za gradnju crkve ko-

mad srebrne rude. Takve komade nije teško naći u okolici, a ni u rudniku, odakle ih ilegalno donose župniku. Upravo to je ono, što grand želi, ta on za te grude, prokrijumčarene iz rudnika, ne mora platiti akordnu nadnicu, a kasnije ih može otkupiti od župnika uz cijenu koštanja.

Kroz klance Chihuahue provlači se neki Indijanac, sumnjičavo se ogledava, da vidi, ne promatra li ga tko. Šuljajući se dalje, spušta se prema gradu Parralu, prema daščari na gradilištu crkve. Tamo predaje poslovođi komad zlata, velik poput šake. »Još uvijek ne ćeš kazati tko si?« pita ga kapelan, koji stoji u daščari. — »Nikad to ne ću kazati,« odgovara Indijanac i nestaje uz još veće mjere opreza. Tako se on pojavljivao i nestajao svake subote od 1590. do 1610. i plaćao svojim zlatom sve nadnice građevinskih radnika. Kad je crkva bila dovršena, dale su ga španjolske vlasti uhapsiti i mučiti, da saznaju, gdje se skriva tajni rudnik zlata. »Ne ću da donesem još više bogatstva bjelokošcima, a tamnoputima još više bijede,« odgovarao je na sva pitanja. S tim je riječima u mučionici i umro.

Ono, što su Indijanci izvlačili iz okna, dolazilo je u ruke bonanza-prinčeva, a ono, što su dobivali kao nadnicu, dolazilo je u ruke crkvi. Kad bi tereti i muke postali nepodnošljivi, robovi bi bježali u planine ili bi se podigli protiv svojih mučitelja, i onda su ovi morali bježati. Gospodari rudnika u Baroyeci, teško pristupačnom rudničkom predjelu na zapadnoj obali, bili su jednom četiri sedmice opsjednuti u crkvi. Tako postaje razumljiv tvrđavni barok starih crkava i samostana, postaje razumljiva utvrda gospodina de la Borde u Taxcu, postaje razumljivo, zašto je Alhóndiga u gradu srebra Guanajuatu postala meksička Bastilja.

Početak devetnaestog stoljeća: vidite mlada čovjeka u pelerini i čizmama ispred neke goleme zgrade u Guanajuatu, kako skače s konja. Prima ga vlasnik kuće, koji je ujedno i vlasnik rudnika, grof od Rula. Gost, koji se zove Alexander von Humboldt i koji je u Njemačkoj bio rudarski savjetnik i geolog, zamolio je domaćina, da ga pusti u rudnike. Dopustio mu je. Pohvalio je, što je rad slobodan, to jest, što rudari smiju izlaziti iz rudnika, na što inače nije svuda naišao. Ali kakvi su radni uvjeti!

Stisnuti u uskim oknima Indijanci rade u vrućini od 34 stupnja, dok napolju termometar zimi pokazuje duboko ispod nule. Humboldt se pita, kako čovjek može izdržati takve razlike u temperaturi. Kako se djeca s teretom od pedeset kilograma na leđima i odrasli sa sto dvadeset i pet kilograma mogu u toj vrućini šest sati uspinjati i spu-

štati preko 1800 stepenica? Humboldt užasnut saznaje, da radnici, koji rade na miniranju, rijetko premaše trideset i pet godina.

Dvadeseto stoljeće: Neki čovjek — to bi mogao biti i ja — putuje zemljom, mimo rudničkih tornjeva, talionica, uređaja za cijanizaciju, i svuda se raspituje, kome pripada poduzeće. Većina upitanih sliježe ramenima — ne zna. Kad je odgovor akustičan, zvuči kao »asarco«, a kao »ne razumijem« zvuči ono, što mrmlja putnik.

Asarco sigurno nije obiteljsko ime. Nema više bonanza-princeva, iako se duboki i trajni tragovi njihova djelovanja još i danas opažaju u Meksiku.

Nakon konkviste, nakon tehničkog iskorištavanja prvog zlatnog ili srebrnog rudnika, rad nije bio građanska krepost. Rad je bio robijaška prisila i smrt. Naprotiv, sreća je bila građanska krepost, koja se najbolje plaćala, osobito sreća u nalaženju izdašnih žila. Ako je pronalazač svoju bonanzu znao iskorištavati ubilačkim metodama, imao je svu zamislivu privatnu vlast, a usto više društvene vlasti nego najviši činovnici i kler. Oni su ionako bili poslani u Novu Španjolsku samo zato, da kralju šalju srebrni novac, odnosno papi Petrov novčić; a da se izvrši taj nalog, mogao je pomoći samo onaj, koji je iz krila zemlje izvukao sreću sa glavnim zgoditkom. Bonanza-princ bio je državni poglavar de facto, jer je činovnicima mogao dati više srebra nego državna blagajna.

Čovjek u filmu raspituje se, što znači riječ asarco i na kraju saznaje, da su to početna slova American Smelting and Refining Company. A imenom te kompanije pokriva se Guggenheimov koncern, koji u svojim rukama drži eksploataciju srebra u Meksiku i sve srebro transportira u SAD.

Tamo se srebro, na stotine tisuća tona srebra, iz financijsko-političkih razloga uskladištava u podrumske tresore Fort Westpointa, N. Y., duboko pod zemljom, kojoj je s mukom i naporom bilo oteto. Tamo svršava film, jedan od onih, koje se ne može vidjeti u kinu.

PRIVREDNI FELJTON O TORREÓNU

U Meyeru još toga nema,
a nema ni u Brockhausu,
To moja lira prvi put
na svijetlo danje iznosi.

Christian Morgenstern

Pamučni centar Torreón ne postoji u Meyeru, ali postoji Meyer u Torreónu (izdanje 1908.), i tako sam saznao, da Torreón u Meyeru ne postoji. O Coahuili, saveznoj državi, u kojoj je Torreón najvažniji i najveći grad, govori se u Meyerovom konverzacionom leksikonu vrlo mnogo, s pohvalom se ističu drugi gradovi ove države. Ali o Torreónu nema ni slova.

Sve se u Torreónu vrti oko algodóna. Baš kao u Aleksandriji. Samo što se u Aleksandriji Arapi ne služe arapskom riječi »al goton«, nego engleskom »cotton«, anglizacijom riječi »goton«.

Njemačka riječ »Baumwolle«* zasniva se na zabludi, koja je bila proširena sve do 18. vijeka, da je pamuk vuna skitskog jagnjeta, koje tobože raste na stablu. Evropljani, koji su putovali Rusijom, vidjeli su to svojim očima. Ono, što su vidjeli, bili su ovnujski embrioni. Seljaci, koji su se stidjeli, da iz majčina tijela vade još nerođene životinje, nabajali su strancima, da je mali ovnić (baranjec) u njihovoj zemlji plod stabla. Uistinu, kovrčavo runo nije bilo namijenjeno predenju ni tkanju, nego tome, da postane šubara ili dio ogrtača od perzijanera.

U svakom slučaju u području oko Torreóna pamuk ne raste kao životinja na stablima, raste kao biljka na zemlji, a sjeme dolazi iz Memphisa. Zato mi se osjećaj, da se nalazim u Aleksandriji, čini još opravdanijim. Nažalost, saznao sam, da se ne radi o egipatskom Memphisu, nego o Memphisu u državi Tenesee, SAD, a taj neegipatski Memphis ima monopol na sjeme onih vrsta pamuka, koje se uzgajaju kod Torreóna.

---

* Doslovno: vuna sa drveta. Op. prev.

Čitatelj će naravno upitati, kao što sam to i ja učinio: zašto ne siju vlastito sjeme?

Saznao sam, da se to ne može. Biljke bi se jedna sa drugom križale, a to rodoskvrnuće dovelo bi do degeneracije. Stoga se sjeme dobavlja s uzgajališta u SAD, gdje se najbolji grmovi izabiru za uzgoj, kultivira »true to type«, cvjetovi se zamataju u tanku svilu ili u celofan, a oplodnja se vrši pod kontrolom.

Da li samo meksička polja dobavljaju sjeme iz uzgajališta?

»Ne, sva pamučna polja na svijetu. Čak i američka.«

Mnoge od ovdašnjih natpisnih ploča vidio sam već u Aleksandriji. Eksporteri pamuka »Anderson, Clayton & Co.«, »McFadden« i »William Woodworth« vladaju i u sjevernom Meksiku, i u sjevernoj Africi i na lokalnim tržištima na jugu Sjeverne Amerike, a sve je to zajedno identično sa svjetskim tržištem. I prodavaonice strojeva za branje i čišćenje od sjemena, sredstva za uništavanje štetočinja i umjetno gnojivo nose i ovdje i ondje imena istih tvrtki.

Osim toga postoji, da ne zaboravim, čitava armija ljudi, koji pamuk sade, uzgajaju i beru. To se događa izvan područja Torreóna, u Laguni. Tamo teče Nil, zvan Río Nazas. Tamo vodu crpu sisaljkama, koje nose arapsko ime »noria«, dok ih Arapi već odavno nazivaju »wells«. Tamo rade domaći felasi, ejidatariji.

Ime Laguna govori, čini se, da se tamo nalazi voda. Ali kakva je tamo nestašica vode, kakva suša! Vode ima jedino, kad — jednom na godinu — Río Nazas iziđe iz korita i preko nasipa, te sve preplavi, ponekad, kao 1917., i ubrzo poslije mog posjeta Laguni, 1944., u katastrofalnim razmjerima, daveći ljude i stoku, uništavajući polja, ceste i hambare. Nakon toga, kao da se ništa nije dogodilo, rijeka se vraća u svoje korito. Na povratku ostavlja za sobom svoju nečist, i na njoj raste pamuk u znoju lica 100.000 Lagunaca.

Željeznička stanica u Torreónu više je nalik na aleksandrijsku luku nego na željezničku stanicu. U skladištima, pred hidrauličkim prešama i po balama pamuka odzvanja buka poslovnih konflikata i novih zaključaka. Iako je rat odrezao evropsko i japansko tržište, vlada konjunktura. Jer rat traži neizmjerne količine pamuka, baruta i vate, da o uniformama i ne govorimo.

Čovjek se začudi, kad na licu mjesta vidi, kakve sve industrije (osim tekstilne) stvara maleni grm pamuka i kakav je njegov utjecaj na svjetsku privredu i svjetsku politiku.

Među prvima pojavila se sapunska industrija. Neki Američanin, imenom John Britt'ngham iz San Louisa, Missouri, sagradio je na tlu Lagune i na temelju doguročnog ugovora ogromnu tvornicu sapuna.

Do tog vremena čistionice su čistile pamuk od sjemena samo zbog toga, što sjeme smeta pri procesu predenja. A sjeme, tisuće tona sjemena, spaljivali su ili zakapali duboko u zemlju. Ni kao gnojivo se nije smjelo upotrebljavati, jer se smatralo otrovnim za ljude i životinje.

Tada je došao Mr. Brittingham i ponudio 15 pesâ za tonu tog bezvrijednog i opasnog otpatka. Kakav prihod pamučnim gazdama iz Torreóna, a kakav tek Mru Brittinghamu. Ulje od pamučnog sjemena potrebno za proizvodnju stajalo bi ga u Americi dvanaest puta više no što ga u Meksiku stoji gotov sapun. Mister John Brittingham nije više bio mister John Brittingham, nego señor Juan Brittingham, on je svoj sapun prodavao u Meksiku i izgurao odavde sapun, koji se uvozio iz Amerike.

Pri prelasku u novo stoljeće htio je meksički ministar financija Limantour konsolidirati vanjski dug Meksika. Grupa pariskih banaka bila je na to spremna, i zato je francuska konkurencija švedskog Nobelova trusta dobila u Meksiku monopol na dinamit, Société Centrale de Dynamite, kojoj je predsjednik bio Paul Clemenceau, brat vođe opozicije Georga, podigla je svoju tvornicu dinamita kraj Torreóna.

Zašto kraj Torreóna?

Kraj Torreóna je, prvo, bilo pamuka i, drugo, tu je bila sapunska industrija. Ulje pamukova sjemena ne daje samo masnoću za sapun nego i glicerin za nitroglicerin. Da se nitroglicerin pretvori u dinamit prikladan za transport, potreban mu je još jedan produkt, a to je opet pamuk, koji sa salitrom i sumpornom kiselinom daje pamučni barut.

Tvornički uređaji izvan grada grad su sami za sebe, grad Dinamita. Danas on više ne pripada Francuzima. Oni su u unutrašnje meksičke razmirice umiješali dinamit i 1913. odletjeli u zrak zajedno s reakcionarnim planovima o državnom udaru.

Sad gradom Dinamita vladaju Dupont de Nemoursi, koji osim svog francuskog plemićkog imena imaju američko državljanstvo i kraljevsku vlast nad kemijom SAD. U smislu autorskog prava Dinamita nije djelo Dupont de Nemoursovih, a to se i slaže s obiteljskom tradicijom. Ni osnivač ove dinastije nije bio autor svojih kemijskih otkrića u smislu autorskog prava. Za vrijeme Francuske revolucije

on je s kemijskim formulama svog prijatelja Lavoisiera odjedrio u Ameriku i s pomoću tih formula proizveo barut, a s pomoću tog baruta milijune dolara. Kad je Amerika stupila u Prvi svjetski rat i na temelju Alien Property Acta zaplijenila i patente njemačke I. G. Farbenindustrie, postao je Dupont najveći kemijski koncern na svijetu. Među ostalim, preuzeo je eksplozivni posao američkih zemalja.

Iz Torreóna se doprema dinamit rudnicima čitavog Meksika. U jednom selu Lagune škola ne nosi ime Emiliana Zapate, Pancho Villa ili kojeg drugog glasovitog seljačkog revolucionara, nego ime »Héroe de Nacozari«. Upitao sam, tko je to bio, i čuo ovo:

Bila jednom željeznička garnitura, koja se sastojala od lokomotive i tri dinamitom natovarena vagona. Stala je na stanici Nacozari, naselju seljaka i radnika u državi Sonora, a uz nju je stajao željezničar Jesús García. Osovine su se tako užarile, da se, kako je odjednom opazio Jesús García, zapalio kolomaz. U idućoj minuti tovar je morao eksplodirati i uništiti mjesto. Mjesto da bježi, Jesús je skočio na lokomotivu, dao punu paru i odjurio s vlakom. Minutu kasnije poletio je zajedno s teretom put neba, ali stanovnici Nacozarija bili su spašeni. Jesús García je heroj Nacozarija.

Time, što se pamukovo sjemenje uzima iz posuda za otpatke i postaje sapun umotan u srebrni papir, još nije dovršena priča o Pepeljuzi.

Od vremena Mra Brittinghama uzgajanje pamuka toliko se svuda proširilo, da su tvornice sapuna mogle probaviti samo djelić zrnja. Ostatak se gomilao i stvarao čitava brda. Tada su Talijani došli na ideju, da svom maslinovom ulju dodaju neupadljivu količinu ulja od pamučnog sjemena. Nakon prvih pokusa Italija je uzimala sve više i više sjemena, na brodove i brodove, godinama.

Sve dok jednog dana Američani nisu saznali, da se maslinovo ulje, koje se iz Italije uvozi u Ameriku, gotovo u cijelosti sastoji od ulja američkog pamukovog sjemena.

Kako je to bilo moguće? Zar ulje od pamukovog sjemena nema loš okus, zbog kojeg se ne može jesti? Tek što je to pitanje postavljeno, već su industrijski špijuni putovali u Italiju, osobito u Trst, gdje su bile najveće tvornice ulja.

Saznali su za postupak. Ako se pamučno ulje preradi s kaustičnom sodom, a zatim u vakuumu parom, izgubi miris i može se miješati s maslinovim uljem, a da se od njega ničim ne razlikuje.

Vrlo dobro, pamučno ulje može se dakle upotrebiti za kuhanje i pečenje. Za pečenje? Ne, za pečenje nije prikladno. Za pečenje se upotrebljava mast s višim talištem. Kemičari su naskoro pronašli hidrogeniziranje: nezasićenim glicerinskim spojevima tučne kiseline dodali su niklenu prašinu i nakon toga vodik. Time je postignuto više talište — revolucija na kuhinjskoj peći. Naskoro se na biljnom maslu, vegetabilnoj masti i margarinu moglo peći, što se imalo peći.

U Americi su izgrađene grandiozne uljare, pred kojima se talijanske mogu sakriti, i dok su se za vrijeme kriza spaljivale bale pamuka, sjemenke pamuka zadržale su vrijednost.

Samo da nije bilo Pepeljuginih kćeri, lintersa, sitnih dlačica na sjemenu. Za pređu ih nisu mogli upotrebiti, a kvarile su i ulje. Te pahuljice moralo se kompliciranim strojevima pažljivo odstranjivati, jedino zato, da budu bačene.

Ali ni Pepeljugine kćeri nisu ostale neotkrivene, svečano su ih doveli na tržište, i danas igraju veliku ulogu. Linters su izvor celuloze, koja se može upotrebiti u svrhe toliko različite, koliko su različite ženske čarape i eksploziv, ili materijal za punjenje dušeka i umjetna svila.

Na prijestolju od lintersa u Torreónu, na kojem su tako reći dušeci ispunjeni eksplozivom, a presvučeno je umjetnom svilom, sjedi već dvadeset i pet godina mister Pegram-Dutton, Englez natprirodne dužine. Kad sam stupio u njegov ured, koji je istovremeno konzulat kralja Velike Britanije, došao je on (razumije se, konzul) preda me, pokazao palcem prema svojoj radnoj sobi i prošaptao: »Upravo su unutra dva gospodina iz ministarstva. Učinit ću sve, što mogu, da se to ne otegne.«

Nije se oteglo. Sada sjedimo u njegovoj sobi, i on mi priča, da su ona dva gospodina opazila, da se linters spominje u izvoznom registru, i žele znati, prvo, koliku bi izvoznu carinu trebalo da se odredi u novoj tarifi, i drugo, ne bi li se linters moglo preraditi u samom Meksiku.

Mr. Pegram-Dutton, prije četvrt stoljeća, kada je, kao mladi povratnik iz prvog svjetskog rata, počeo raditi u pamučnoj luci u Liverpoolu, prihvatio je namještenje u Torreónu. O Torreónu je tada znao jedino to, da se nalazi u zemlji, u kojoj se neko brdo zove Popocatépetl.

»Zar se Torreón ne spominje u Britanskoj enciklopediji?« upitao sam.

»Što vas spopada! Naravno, da ga tada nije bilo u enciklopediji. Ali danas se spominje.«

Zastidio sam se, mjesto Meyera. Ali Mr. Pegram-Dutton je imao najnovije izdanje enciklopedije; potražili smo Torreón i, gle, Torreóna nije bilo.

»Dakle,« rekao je Mr. Pegram-Dutton, »Torreón je zapravo tek poslije 1936., nakon što je Cárdenas podijelio zemlju radnicima na pamučnim poljima, postao ono, što je sada. U toku tih osam godina broj stanovnika povećao se za više od trećine, i u to je vrijeme sagrađeno nekoliko tisuća kuća.«

Upitao sam, kakve to ima veze s podjelom zemlje.

»Veleposjednici su bili inozemci, većinom Španjolci, koji su živjeli ili u gradu Meksiku ili čak u Madridu, gdje su svoje dobitke investirali ili trošili. Prije je jedan hacendado imao i do 75.000 hektara, danas je 150 hektara zakonom određeni maksimum. Ali... ako je svoj imutak na vrijeme prenio na ženu i djecu, on i njegova obitelj imaju tri ili četiri puta po 150 hektara. No i to je samo djelić njegova prijašnjeg posjeda. Da opet izbije stari profit, uveo je intenzivnu obradbu i u prvom redu prekinuo sa svojim absentizmom, to jest, više ne živi daleko od zemlje, nego na njoj, sam njome upravlja. Naravno, da bivši hacendadi psuju podjelu, ali u četiri oka priznaju, da odviše ne čeznu za nepreglednošću svojih posjeda, ni za tim, da se natežu s peonima i njihovim zahtjevima, koji su često bili vrlo neugodni. Razumijete li me?«

Razumio sam, iako sam prvi put čuo priznanje, da podjelom zemlje »opljačkani« nisu ništa izgubili, a grad je doživio neslućen polet. Ja takva šta ne bih mogao izgovoriti, a da mi se ne predbaci, da je to glupava propaganda. Zato sam upitao: »Mogu li to citirati kao vaše mišljenje, Mr. Pegram?«

»Mirno možete napisati, da sam to ja rekao,« kazao je britanski konzul, »ali dodajte, molim vas, da sam u principu protivnik Cárdenasove agrarne politike.«

Za vrijeme razgovora s direktorom poduzeća Insecticidas y fertilizantes zavrtjelo mi se u glavi od brojaka, koje mi je navodio, od količina pamuka, koje upropaštavaju pamučni crv, crvena uš i drugi insekti. Još veći su izdaci za sredstva, kojima ih uništavaju. Ta se sredstva naime uvoze iz SAD uz dolarske cijene, iako bi Meksiko sam mogao naoružati kemijsku obranu. Krater Popocatépetla,

koji je već konkvistadorima davao sumpor za municiju, ima ga sigurno još i danas dosta, da potamani svu gamad na daleko i široko.

Najštetniji je štetočinja »gusano rosado«, ružičasti crv, pectinophora gossypilas. Njega se uglavnom može predusresti samo utikom: valja se potruditi, da biljka procvjeta prije nego što se razvije leptir.

O drugom štetočinji, boll-weevilu, govorio je direktor samo kao o »misteru Boll-Weevilu«, čime je dao na znanje, da za tog nesretnog crva treba zahvaliti yankeeima. Slučajno sam se sjetio pjesme, što je pjevaju sjeveroamerički radnici na pamučnim poljima u Cotton Beltu, u kojoj se boll-weevila naziva inozemcem, strancem iz -- Meksika.

The boll-weevil is a little bug
From Mexiko the say
He came to try the Texas soil
And thought he'd better stay
Just looking for a home,
Just looking for a home.

Da ne upadnem u kakvu debatu o rasnoj mržnji i mržnji prema strancima, skrenuo sam razgovor iz voda insekticida u vode fertilizanata.

Naravno, s umjetnim gnojivom bilo je isto kao i sa sredstvima protiv štetočinja. Meksiko nije industrijski razvijen i mora skupo uvoziti ono, što bi mogao jeftino proizvoditi. Većina meksičkih proizvoda odlazi u inozemstvo, i oni, što bi Meksiku samom bili potrebni. Na primjer, uljane pogačice, ostaci iscijeđenog pamukovog sjemena. Tu masnu, lako probavljivu stočnu hranu ne probavljaju stada u Meksiku, nego u Skandinaviji. Meksiku ostaje đubre, zapravo čak ni ono, iako zemlja vapi za prirodnim gnojivom.

Ali Meksiko ima neobično sredstvo za gnojenje, i to takvo, za koje SAD nude primamljive cijene: bat guano, izmetine šišmiša. Od diluvijalnih noći nastanjivale su se u planinskim pećinama Duranga, Coahuile i Chihuahue generacije šišmiša i izmetale tu ono, što su pojele. Čak ni maštom najobdareniji šišmiši nisu nikad ni pomislili, da će za rezultatom njihove nužde jednom žarko čeznuti sjeveroamerička agrikultura.

Upitao sam direktora poduzeća Insecticidas y fertilizantes, da li ima na skladištu i izmetina na štapiću, to jest bat guano. Direktor se začudio, što već znam za taj artikl, ali je dodao, da su za njega već saznali i sveznajući mudraci birokracije. Saveznim zakonom uvršten je bat guano, uz zlato i petrolej, među prirodna bogatstva, koja su vlasništvo nacije i ne smiju se iskorištavati bez odobrenja vlasti. Zasad nijedna privatna tvrtka nije dobila pravo da otkopava izmetine šišmiša.

U području Torreóna ima i primarnih industrija, koje nemaju nikakve druge veze s pamukom, osim što su s njim povezane mrežom cesta i željeznica, koja je izgrađena radi pamuka. Na primjer guayula. Guayule također sigurno još nema u Meyeru ni u Brockhausu, to moja lira prvi put na svijetlo danje iznosi.

Guayula počinje rasti tamo, gdje pamuk prestaje rasti. Na tom graničnom području botanike tlo je još lomnije i žednije nego na pamučnim poljima, i površina zemlje nabrala se u brežuljkaste valove, u brda. Tu divlji niče grm guayule. Indijanci su u davnini od soka ove biljke pravili gumene lopte. Ponekad projaše neki vaquero (meksička verzija cowboya — kao i svi Američani, i on je gummikauboy), otrgne komad biljke i strpa je među zube.

Rat, koji u svoje zubalo gura svu gumu svijeta, žvače sada i guayulu. To nije potpuno čista guma, jer sadrži dvadeset procenata smole. Ali može poslužiti za mnoge gumene proizvode, a osobito kao primjesa sintetičkoj gumi. U Torreónu postoji tvornica za preradbu guayule, vlasništvo Mexican Rubber Co., koja, kao što kaže već samo ime »mexican«, nema s Meksikom nikakve veze, nego pripada američkom društvu s holandskim kapitalom. Jedino sirovina potječe iz Meksika i prerađuje se uz meksičke nadnice za »Euzkadi«, »General Popo« ili druge tvrtke, koje su meksički pseudonimi sjevero-američkih koncerna gume.

Prijatelji u Torreónu su me upitali, da li bih htio vidjeti najstariju građevinu u gradu. Naravno, htio sam. Oči su mi umorne od novogradnji, rado bi vidjele nešto iz proteklih epoha, neku piramidu ili bar neku masivnu građevinu iz kolonijalnog doba.

Pristao sam stoga, da me odvedu do najstarije građevine. Nalazi se u starom gradu. To je tornjić, koji se tako i zove — torreón — i koji je dao ime čitavom kraju. Taj je tornjić, zajedno s haciendom, koja se uz njega naslanja, bio jedino ljudsko naselje na površini od mnogo i mnogo kvadratnih milja. Tornjić je star oko šezdeset godina.

Osamdesetih godina prošlog stoljeća zemljišta u ovom području pripala su tvrtkama »Agostin Gutheil« i »Rapp, Sommer & Cia«., njemačkim bankama u glavnom gradu Meksika. Na zemljište je bio poslan za upravitelja Andreas Eppen, sin emigranta iz Fürtha u Bavarskoj. On je tu sagradio čvrst toranj, oko kojeg je pamuk malo pomalo izgradio veliki mnogojezični grad.

U centru Torreóna čuje se engleski gotovo isto toliko, kao i španjolski. Zanimljivo je, da su s francuskom tvornicom eksploziva došli uglavnom Talijani, jer je Société Centrale de Dynamite imalo filijalu u Avigliani kod Torina, gdje su radnici bili jeftiniji. Mnogo se Francuza vratilo u Francusku, Talijani su ostali. Oni su se odmah počeli baviti uzgojem svilca i saditi svoje vinograde. Kasnije su se bavili djelomično vinogradarstvom, djelomično pretvaranjem pamučnog ulja u maslinovo. Posebnu koloniju u Torreónu stvorili su Kinezi, njima pripadaju trgovine živežnih namirnica. 1911. došlo je do pogroma, u kojem je poginulo 300 Kineza. U tekstilnoj struci vode Francuzi. Predstavnici svih nacija došli su u Torreón privremeno, a ostali su stalno.

Kad sam ušao u vlak, da otputujem, neki je čovjek trčao peronom i vikao moje ime. Gospodin Utulnik iz Nimburga u Češkoj. Njegova je žena bila danas u Torreónu i u Botica Europi čula, da je tu neki Čehoslovak i da se u jedanaest vraća u glavni grad. Tu senzaciju telefonirala je svom mužu na njegov rancho, daleko od grada i blizu Rakove obratnice. Gospodin je Utulnik pojurio autom, da uhvati zemljaka i s njim izmijeni nekoliko čeških riječi. Kroz prozor vagona pripovijedao mi je, da je u Torreónu naseljen već dvadeset godina. Najprije je imao ovdje prašku sušionicu, a kasnije je njegov španjolski zet kupio pamučnu haciendu. Ali nju su podijelili i sada može zapošljavati samo 150 radnika.

Vrata su se zatvorila. »Šteta, zemljače,« doviknuo mi je, »šteta, što već odlazite.«

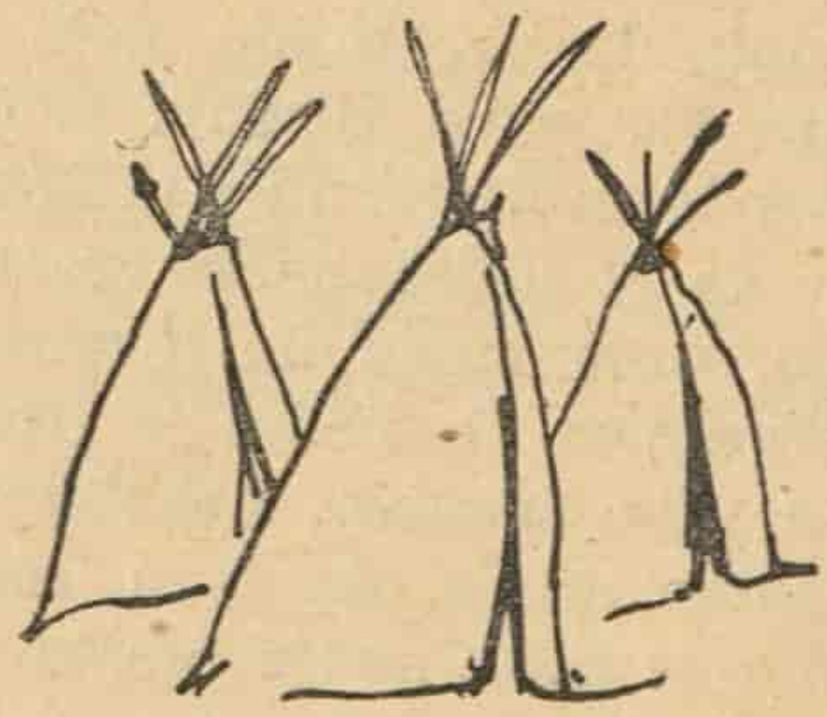
»Pa,« odgovorio sam mu, »u Meksiku ćemo moći više razgovarati.«

»Ah,« uskliknuo je, »još nikad nisam bio u glavnom gradu!«

»Nikad?« začudio sam se. »Kako to?«

»Dok sam bio mesar, nisam imao dosta novaca, a sada ne dospijem. Otkako je podijeljena zemlja, ne mogu se ni maknuti s rancha.«

Pri tim riječima, koje pokazuju, kako se apsentizam zemljoposjednika pretvorio u svoju suprotnost, krenuo je moj vlak iz Torreóna.

ŠTO GOD PEYOTE BIO ...

...bio bog ili đavao ili bog i đavao ujedno — uvijek je dobro zakukuljen. Otrcan i smežuran nalazi se na mom prozoru. Potpuno bez bodljika i čekinja i trnja. Očigledno bi htio izgledati bezazlenije od svojih susjeda: pogledajte, ja sam jedini kaktus bez oružja.

On se skriva i iza mnoštva svojih imena. Botaničko mu je ime lophophora williamsii ili ariocarpus, u farmakologiji se on i njegov ekstrakt zovu pellonium ili anhalonium lewinii, trgovci drogama prodaju ga kao mescal buttons (otprilike: rakijska puceta), a Indijanci, koji ne razumiju ni botanički ni farmakološki ni komercijalni jezik, nazivaju ga peyotl ili peyote, tako, kako su ga nazivali njihovi oci i njihovi praoci. Upotreba i štovanje tog kaktusa, prema učenom misionaru Bernardinu Sahagúnu, stari su više od dvije tisuće godina.

Prije dvije tisuće godina nisu praoci Indijanaca još ni slutili, da uživajući peyote počinjaju smrtni grijeh. Saznali su to tek onda, kad su u zemlju došli misionari, koji se nisu mogli dovoljno nauzrujavati zbog tog praznovjerja, zbog toga, što se bogom smatra biljka, koja je očigledno bila đavao. »Pa čak kad bi i bila bog,« govorio je svećenik Indijancima, kojima je uskraćivao hostiju, »zar bi se smjelo jesti tijelo božje?«

Da peyote posjeduje magične snage, vjerovali su i Španjolci. Doktor Francisco Hernández, lični liječnik Filipa II., javlja 1570. kralju, da peyote može otkrivati strateške tajne. Onima, koji ga jedu, izdaje, kada će, gdje i kako napasti neprijatelj, kako će ispasti bitka.

Anno domini 1626. smatrao je fray Jacinto de la Serna uživanje peyota poganskim načinom pričešćivanja. »Sigurno je, da Indijanci, uzimajući peyote, sklapaju pakt sa Sotonom.« Stoga je svaki misionar, kad je polazio na put u Novu Španjolsku, dobivao »Ma-

nual para administar los Santos Sacramentos«, što ga je sastavio Bartolomé Garcia. Prije nego se nekom Indijancu podijeli sakrament krsta, pokore, braka ili posljednje pomasti, mora mu se postaviti pitanje: »Jesi li jeo peyote?« — »Jesi li drugima davao peyote, da saznaš tajne, da nađeš ukradeno ili izgubljeno?«

Indijanac je kalkulirao: nema boga do kršćanskog boga, to je točno. Ali točno je i to, da je peyote bog, vrlo moćan bog, to osjećamo na vlastitu tijelu. Dakle, peyote je kršćanski bog.

Protiv te logike nije se moglo ništa, i došlo je do običnog kompromisa između poganstva i kršćanstva. U osamnaestom i devetnaestom stoljeću čak ni kolektivno uživanje peyota, povezano s ceremonijama, nije više bilo grijeh. U Sjedinjenim Državama priznat je kult peyota kao kršćanski običaj i peyotske su općine u smislu federalnih zakona »chartered sect« pod imenom »The Native American Church«. A indijanske crkve u Nebrasci, Iowi i Kansasu proglasile su peyote za »vegetal incarnation of the Holy Ghost«, zaista mistična formulacija, jer nije lako zamisliti, kako nešto postaje vegetativno meso.

Staro misijsko mjesto u meksičkoj državi Coahuila zove se »El Santo Nombre de Jesús Peyote«, a nekoliko indijanskih crkvi posvećeno je »Majci božjoj peyotskoj«. Na oltarima križ i sveto pismo stoje uz veliki peyote, uz ono, što je najsvetije. Dvanaest dijelova lepeze od orlova perja, kojom se raspiruje sveta vatra, simbol su dvanaest apostola. Bedem oko crkve predstavlja Kalvariju. Zdjela sa sokom peyota zamjenjuje krstionicu. S ritualom, koji euharistija propisuje za davanje kruha i vina, uživa se peyote i voda. Kršćanske svetkovine slave Indijanci običajima svojih predaka.

Za mjesečinom obasjanih noći, određenih kalendarom, koji je davno ukinut, ali nije zaboravljen, polaze Indijanci, udarajući u bubnjeve, iz svojih sela, da traže boga Peyota, da ga oslobode iz ropstva, u kojem ga drži bog jelenova. Kad jelenskog boga ubiju strijelom i lukom, oslobađaju Peyota iz zatvora zemlje i odvode ga kući uz ritualni triumf.

Nekoć je sok peyota bio ratno oružje, ratno oružje, blago čak i prema neprijatelju, jer bi ga strelice natopljene peyotom samo omamile. Kad bi zarobljenika vodili na žrtvenu piramidu, on nije osjećao smrtni strah, a i ekstrakcija njegova srca vršila se, takoreći, pod narkozom.

A prema prijatelju bilo je božanstvo još bolje, tjeralo je glad i žeđu za vrijeme ratnog pohoda, davalo mu volju za borbu, pokla-

njalo ustrajnost u bitci, a kad bi bio ranjen, lišavalo ga svake boli, o dobra li otrova!

Nema više plemenskih ratovanja strelicama, lukom, po brdima i dolinama, nema više ljudskih žrtava, nema više praznovjerja, da gladu i žeđi ima drugog lijeka, osim jela i pila. Ali još se uvijek sjeverno od Rakove obratnice za svetih noći žanje peyote. On je za Indijance lijek nad lijekovima, kod njih je riječ »medicina« identična riječi peyote.

Ta je droga svemoćna, ona liječi najsuprotnije bolesti. Odstranjuje mušku slabost i suzbija pohotljivost. Pospješuje rađanje i sprečava neželjene posljedice ljubavi. Odstranjuje uzbuđenost, kao i apatiju. Indijanci se zaklinju, da se zbivaju ova i druga čuda.

Za ponoćnih ceremonija stavljaju umirućemu u usta odrezak osušene krune peyota i sa dvanaestodjelnom orlovskom lepezom tjeraju prema njemu dim sakralne vatre, da bi otjerali smrt.

Peyotovi vjernici u suhim visinskim stepama Sjevernog Meksika lako dolaze do tog sredstva protiv bolova i smrti. Oni znaju, gdje i kada treba da ga traže. To je teže njihovim suvjercima iz susjednih plemena, koji u peyotom blagoslovljeno područje moraju slati nakupce i plaćati dvadeset do dvadeset i pet centava za funtu kaktusovih glavica.

Ali božanstvo se ne prodaje samo konzumentima nego i prekupcu, koji sjedi u Nuevo Leónu i opskrbljuje veletrgovinu u pograničnom gradu Laredo (SAD). Peyotske tvrtke opskrbljuju ni manje ni više od trideset i četiri sjeveroamerička indijanska plemena sve do Kanade. Šest dolara se plaća za hiljadu glavica ove biljke. I peyote-kaktus i četiri alkaloida, koje sadrži (anhalonin, meskalin, anhalodin i osobito otrovan lophophorin), navedeni su u saveznim zakonima Sjeverne Amerike kao dopušteni narkotici.

I kad su već bijele ruke umiješane u trgovinu peyotom, one ga otpremaju i putovima bijele trgovine — boga i đavla peyota šalju i u Evropu, da tamo dijeli blagoslov zaborava bola ili zanosne opojnosti.

Ali onako čistu, kao što Indijanci gutaju ovu panaceju, onako čistu Evropljanin ne može podnijeti, ukočio bi ga grč, vjerojatno takav, iz kojeg nema buđenja. Samo pomiješan s antidotima i u neznatnim dozama može se uzimati mescal buttons, ako treba da uspava i umiri privremeno, a ne zauvijek.

Sa dva pustolovna prijatelja popio sam gutljaj peyota, da bih po vlastitu iskustvu mogao opisati, kako djeluje. Ali sve, što mogu

reći iz vlastitog iskustva, jest to, da smo sva trojica naveliko povraćali.

Nekoliko dana kasnije čuo sam, da neki austrijski psihijatar, čija se istraživanja o opojnim otrovima citiraju u literaturi o peyotu, vrši sam na sebi eksperimente s peyotom. Bio sam radoznao, što će ovaj stručnjak izmamiti od biljke. Ali on je, oslabljen dugogodišnjim pokusima, koje je na sebi vršio s ovim otrovom, naskoro iznenada umro.

Na evropskim sveučilištima pokusi se vrše djelomično sintetskim peyotskim preparatima, a djelomično, kako se spominje u predgovorima knjiga »Opajanje meskalinom« Kurta Beringera i »Le peyotl« A. Rouhiera, samom biljkom; egzemplari potječu od čehoslovačkog konzula u Meksiku, istog onog, koji mi je poklonio biljku za moj žalosno neuspjeli pokus. Na psihijatrijskim klinikama u Parizu i Heidelbergu pokusi su uspjeli bolje. Osobe, na kojima su vršeni pokusi, osjećale su najčudnovatije promjene osjetnih funkcija: cjelokupnost ličnosti se cijepala, a pet osjeta stapalo se u jedan, tako da je opijeni mogao čuti boje, vidjeti zvukove, mirisati osjećaje i hvatati mirise.

Tko je pun tog boga (ili tog đavla), uživa u slikovitim i raskošnim prizorima iz svjetova bajki, pred njim blistaju fluidi najrazličitijih boja i spajaju se u bračnom krevetu, koji vibrira pun svjetla. Stilizirani požari okružuju njegovo tijelo, a da mu ne čine nažao.

Svi umjetni rajevi od opijuma i hašiša, koje su nam pjesnički rekonstruirali Thomas de Quincey, Baudelaire i Gauthier, blijedi su prema meskalinskom raju. Kad čovjek čita zapise o kliničkim pokusima i opise samih pacijenata, na kojima su se vršili pokusi, razumije, da su Indijanci peyote smatrali bogom, a misionari utjelovljenim nečastivim, razumije, zašto bolesni u svom bolu, i zdravi, kojima je dosadno od zdravlja, zapisuju dušu peyotu. On pomaže jednima i drugima, jer nije samo bog ni samo đavao, nego i bog i đavao u isti mah.

GUSARSKA LUKA

Na svojim sam putovanjima često sretao znance, što su zapeli na mjestima, kojima sam prolazio. Nekog sam suučenika susreo kao kažnjenika u Sing-Singu, jednog druga iz vojske kao ribara u Tadžikistanu, nekog nogometaškog kolegu kao čuvara nužnika kasina u Monte Carlu, i niz drugih na drugim mjestima.

I s indirektnim znancima susretao sam se na sličan način, s rođacima ili prijateljima prijateljâ, s ljudima, koje sam poznavao iz knjiga ili sam za njih čuo. Ponekad su živjeli, ponekad sam njihova imena našao na mjesnom groblju. U garnizonskom gradiću Gyula pojavili su se preda mnom Albrecht Dürer stariji i njegova rodna kuća, sasvim iznenada, jer nikad nisam čuo, da je otac velikog majstora bio Mađar.

Prenoćište na Kavkazu... Tamo mi je pripovijedao portir, pijandura i bivši komesar Ohrane, da je jednom, osamdesetih godina, oslobodio malog brata careva ubojice Uljanova, budućeg Lenjina. »Mislio sam«, brbotao je, »momčić nam ne će biti opasan...«

Kad sam putovao prema luci Campeche, u jugoistočnom kutu Meksičkog zaljeva, mislio sam, da tamo sigurno ne ću naći nikog ni živog ni mrtvog, koga bih poznavao. U tom Campechu, koji nema povijesti i u kojem nemam znanaca, moći ću dakle, ni od koga smetan, studirati chicle, zbog toga sam se tamo i uputio.

Ali kad sam prolazio gradom, našao sam ih na obali i na kopnu utegnute u mrke nazubljene bedeme s puškarnicama, kulama i stražarskim tornjevima; vrebali su na sve četiri strane svijeta. Prema tome, ovo mjesto nije provelo svoj život onako mirno i bezbrižno, kao što sam mislio. Od koje je svjetske sile, pitao sam se, prijetila ovom od svijeta udaljenom zakutku na vodi tolika opasnost?

To nije bilo teško saznati: ove su utvrde morale gusarima ulijevati strah i trepet. Gusarima! Dok sam bio dječak, bili su mi to

najmiliji junaci. U zrelim su me godinama ponovo zarobili, htio sam napisati knjigu o njima i o historijskoj uvjetovanosti njihova djelovanja.

Vrijeme, uz koje su bili vezani, bilo je vrijeme, kad se pojavila nova kolonijalna roba. Španjolska je te proizvode, uključujući i lijekove, smatrala svojim od boga dobivenim monopolom i nije htjela ništa od toga prodati inozemstvu. Ali upravo se u inozemstvu pojavila snažna manufakturna proizvodnja. Flandrija, Francuska, Engleska htjele su silom doći do tekstilnih niti i sredstava za bojadisanje iz Zapadne Indije, a prije svega do plavog drva (kampešovine), cochenile i indiga, prvo, jer im je to bilo potrebno i, drugo, da oslabe pohlepni španjolski imperij. To je bila vanjska politika evropske buržoazije, koja je težila za uzdizanjem.

Njena unutrašnja politika bila je borba protiv feudalnog plemstva, njegovih povlastica i samovolje. Sve se jasnije vidjelo, da će novac odnijeti pobjedu nad grbovima i mačevima. Mnogi je plemić napustio svoj dvorac i, ako ga je obuzimala težnja da se proslavi, pošao je preko mora, na more,

Moja knjiga o gusarima ostala je nenapisana, jer nije bio mjesta, uz koje bih je mogao vezati. Mjesto njihova djelovanja bilo je more. Pripreme za bitku, kvačenje broda čakljom, prebacivanje mosta, požarne granate, bitka na palubi, potapanje broda — sve to, jedva što se odigralo, palo je u vodu. Kako sam na površini mora mogao ustanoviti, kakve su se shakespearske scene na njoj nekoć odigravale?

Da je i kopno sudjelovalo u krvavim pantomimama na vodi, nisam u dječačko doba ni pomišljao, a kasnije sam pozornice na kopnu smatrao nevažnima i sporednima. Zaboravio sam ih i stoga sam u Campeche pošao misleći, da tamo ne ću naići ni na kakvo poznato ime.

A sada sam ovdje opet naišao na morske razbojnike. Ovaj put mi ne će izmaknuti, pa makar moja reportaža o chiclu zbog toga i propala!

Počeo sam u muzeju. Tu je posebni odjel »Piratería« s brodskim topovima i njihovom kamenom municijom, s ostacima i modelima galija, nadorezima bitaka i eksplozija brodova. Na jednoj koloriranoj marini vidi se, kako flotila flibustira Lorenzilla napada grad Campeche. Druga je žanr-slika: gusar Rok Brasiliano zapovijeda sadističkim šibanjem. Više od deset portreta junaka iz galerije pomorskih razbojnika visi na zidu, i ja likujem zbog ponovnog susreta sa znancima iz mladosti.

Pažnju osobito privlači jedno kormilo. Čovjek bi ga smatrao majstorskim odljevkom, kad pri pobližem promatranju ne bi ustanovio, da je izrezbareno u plemenitu drvu. Prikazuje hrta istegnutog u galopu, obavijenog zmijom, koja se uvija prema njegovoj glavi. Od straha se četvoronogi Laokon pretvorio u tri metra dugu horizontalu, nada se razvijanjem bijesne brzine izmaći zmiji, kliznuti iz svoje vlastite kože ...

Gusarski brod upravljan kormilom sa tom skulpturom bio je probušen na moru u blizini Campecha i, usprkos svom kao vjetar brzom hrtiću, jedva se dovukao do ušća Rio Viejo. Tamo je, kod sela Palizada, potonuo na dno rijeke.

Pred jednom vitrinom s krivotvorenim maya-skulpturama saznao sam, da falsifikati potječu od nekog mjesnog trgovca starinama. Potražio sam ga, i don Agostino mi je ponudio raritete, koji su, kako me uvjeravao, svi do jednoga bili lično vlasništvo bukanira. »Pogledajte, señor, ovaj skupocjeni tercerol ima monogram H. M.; gusar Henry Morgan ustrijelio je njime više Španjolaca nego ih je ikad itko ustrijelio.«

Uzeo sam u ruku Morganovo ubojito oružje s dužnim strahopoštovanjem, ali sam znao, da u njegovoj ostavštini ima i dragocjenijih predmeta. Prije sedamnaest godina plovio sam kao mornar Karibijskim morem, kraj Cocos-Islanda. Momčad je bila na palubi i čeznutljivo promatrala otok. Tamo je bilo zakopano blago Henry Morgana, koje nikad nije pronađeno, plijen njegovih pljačkaških pohoda, drago kamenje, biserje, zlatni novac. A ja da se zadovoljim nekim revolverčićem?

Don Agostino je imao još koješta iz doba gusara. Naprimjer, ove ukrašene požarne bombe, izlivene od željeza. Ili ovaj vršak čaklje. Ili ovu španjolsku sablju s madonom ugraviranom na dršku. »Kako vidite, pokušali su je sastrugati. Onaj, koji ju je zaplijenio, neki engleski ili nizozemski luteran, očigledno nije trpio blaženu djevicu«. — »Vidite li ovaj zarđali bodež s polukružnim žljebovima s obje strane oštrice?« Da, vidim. Znam iz mladosti, da je gusar, kao što sam čitao u knjizi, lijevom rukom morao pucati iz pištolja, desnom vitlati sabljom, a bodež držati u ustima, ta bio je »naoružan do zubi«. Ali nikad nisam pomislio, kako drži bodež u ustima. Sad znam to: za zube su bili upravo ovi žljebovi, vrlo praktična ideja gusara ili — ovog antikvara.

Autentičniji spomenik iz vremena gusara bio je pojas utvrda, građen od 1636., čitavo stoljeće i više. Čitav je Campeche postao tvrđava, čak ni zadah riba nije mogao napolje, i još danas se osjeća.

Da bi se nadisali zraka, građani su, ako se nije očekivao nikakav napad, polazili u šetnju na Alamedu. To je jedna od tipičnih glacija, kakve su se u vrijeme rokokoa pojavile ispred utvrđenih prijestolnica Evrope, upola voćnjak, a upola djelo klesara, upola šetalište, a upola jašionica.

Nekoliko koraka od Alamede, dakle odmah na dosegu u slučaju alarma, uzdizali su se gradski bedemi, šestorokut dug kilometre, a visok devet metara. Prošao sam duž šestorokuta, parapetom, kojim su nekoć patrolirale straže. Uspinjao sam se na tornjeve, kroz kojih su okanca nekoć izvirivali dalekozori. Penjao sam se uz kosine, uz koje su nekoć na utvrde dovlačili topove i lafete.

Tamo, gdje su nekoć bile kazemate, stanuju danas soldadere, vojničke žene i ljubavnice, s bezbroj djece. S nekoliko palminih grana razdijeljena je svaka kazemata simbolički na stanove.

S krovova kula gledao sam na more i grad. More se uzdizalo i spuštalo i pravilo se, kao da ništa nije vidjelo. U gradu poda mnom stere se pozornica, na kojoj su se nekoć kretali gusari.

Tamo na lučkoj cesti, od koje se u more pruža molo, obično bi se razbojnici tiho iskrcali za gluhe noći i upali u usnuli grad. Tamo prijeko, na velikom trgu, između crkve i gradske vijećnice, formirali bi kare i uz bubnjanje objavili: Svaki građanin mora, najprije, pod prijetnjom smrtne kazne, predati svoje oružje, zatim, pod prijetnjom smrtne kazne, dragulje, a onda, pod prijetnjom smrtne kazne, ostali svoj imutak. Najtemeljitije je pustošio engleski kapetan William Parker, koji se u kronikama Campecha spominje kao »Guillermo Parque«. Godine gospodnje 1597. dao je opljačkati kuću po kuću, ispiti sva alkoholna pića, i na kraju naložio, pod prijetnjom smrtne kazne, da se sva ženska čeljad od trinaeste do dvadesete godine okupi na trgu. (Da mu skuhaju jelo, mislio sam kao dječak.)

Pred tvrđavom San Carlos, u kojoj sam djeci vojnika pokazao nekoliko opsjenarskih trikova, bila su nekoć podignuta vješala. Za njih su bila žrtvovana najviša stabla ovog kraja. Izjutra je na njima trebalo da visi čovjek, čijeg su se imena nadaleko plašili, iako svoje pravo ime nikad nije odao; mornari i stanovnici obala poznavali su ga samo kao Bartoloméa, Portugalca.

Bartolomé Portugues bio je 1663. potučen i zarobljen od španjolske flotilje, koja je prispjela ovamo u vrijeme, kad je na Campeche udaren ratni namet. Ležao je u bunkeru fregate, a ruke i noge bile su mu svezane nepoderivim užetom od henequéna. S obale, upravo s ovog mjesta, gdje se sada nalazim, dopirala mu je do ušiju

lupa sjekira; znao je, da to za njega tešu vješala. Očima punim bijesa ogledao se po rupčagi, u kojoj je bio zatvoren.

Bilo je tu samo praznih glinenih posuda za vino i svežnjeva kučine. Bartolomé se privukao do njih i trbušaste lonce nabio kučinom. Tada se zajedno s njima provukao kroz okance, držao se svezanim rukama na tim posudama, što su plovile po moru, i dokrmanio, svezanim nogama, na obalu. Tu je okovima, što su mu sputavali ruke, šest sati strugao o rub pećine. Kad se napokon neizderiv konopac od henequéna izderao, otišao je na istok, znao je, da se tamo u jednom skrovitom zatonu nalazi grupa njegovih profesionalnih kolega. Njih je poveo u napad na Campeche, iz kojega je španjolska flotilja već odjedrila. Jučer je grad plakao, jer je Bartolomé bio pobjegao, danas je plakao, jer se vratio.

Iduća točka, na kojoj sam se zaustavio, bila je zgrada, u kojoj su se gradski vijećnici često i prečesto bavili pitanjem, kako da se obrane od gusara. Ali najneobičnije zasjedanje održano je tu godine 1708. U unutrašnjosti zemlje Campeche, a i u gradu, čupale su sebi svjetovne i crkvene vlasti kosu; položaj je nalikovao na građanski rat. A izvana je prijetila još teža opasnost. Luđački hrabar gusar Barbillas krstario je pred sidrištem i već je, i to na domet tvrđavnoj artiljeriji, zaplijenio jaku brigantinu.

Tada se odjednom, usred bijela bjelcata dana, iskrcaše iz čamca dva čovjeka. Tijelo jednoga od njih bilo je prizma, a glava kocka, koju je ogroman brk dijelio na dvije pole. »Barbillas«, šaputali su ribari u luci i sami ne vjerujući riječi, što su je šaputali. Drugi je izgledao kao neki grand, i stvarno je to bila njegova ekselencija don Fernando Neneses Bravo de Saravea, kojega je španjolski kralj odaslao s diktatorskim ovlastima, da dokrajči prepirke vlasti i dokonča zauvijek gusarstvo.

Fregatu, na kojoj je novi guverner sa svojim štabom i svojom obitelji plovio u Campeche, zaplijenio je Barbillas tik pred ciljem, i poglavica morskih razbojnika tražio je otkupninu od 14.000 zlatnih peseta. Ali zarobljenik nije kod sebe imao toliko novaca. Zato su razbojnici i guverner odlučili da zajedno odveslaju u grad Campeche, nakon što su se jedan drugome zakleli. Zakletva guvernera: Bez ikakvih primisli želim nabaviti novac. Zakletva Barbillasa: Ako se ugovorenog sata ne vratim na brod, bit će guvernerova svojta polivena katranom i polako spaljena, osim toga će Campeche biti napadnut s mora i s kopna i pretvoren u pepeo. Potom su odveslali.

Hitno sazvano vijeće bilo je uzbuđeno. Alkalde i regidori, gradonačelnik i vijećnici htjeli su, s jedne strane, steći naklonost budu-

ćeg diktatora, a s druge strane, bila im je svota nedokučiva; ukazali su na oseku u blagajni i na osobito povoljne šanse za otpor.

Ali sjednici su, protivno svakom pravu i zakonu, prisustvovala dva muškarca, koja nisu bila spomenuti gradski oci, a miješala su se u debatu. Uglasti s ogromnim brkom obrazlagao je visinu otkupnine troškovima i rizikom svog pothvata. Novi gubernador zastupao je stav, da visina otkupnine odgovara njegovu rangu.

Njih su dvojica pobijedila vijećnički kolegij, otkupnina je plaćena u gotovu, Barbillas je odveslao natrag i idućeg dana poslao guvernerovu svojtu u Campeche.

Iza vijećnice nastavljaju se zidine i nakon nekoliko koraka postaju zaleđe duguljaste tržnice. Žive divovske kornjače, guacamos, leže na tlu pojedinačno ili u gomilama, nekoliko ih je naslonjeno na zid. Sve su kupcima okrenule svoje debele gole trbuhe. Ekstremiteti s obje strane tijela vise kao patuljaste zakržljale ruke i noge i grčevitim podrhtavanjem pokazuju, da pripadaju živom biću.

Kornjače, jednu po jednu, odvlače s gomile, mesar ih omami udarivši ih drškom noža po glavi, proreže im grkljan, odvoji od tijela peraje i razbije oklop na prsima. Tada se pred očima pojavi anatomija, plava svijetlocrvena i ljubičasta križaju se crijeva, mišići i žile u metar dugoj zdjelici leđnog oklopa.

Odrezanu glavu bacili su u kut, a srce stavili na stol. Ono i dalje kuca, i ja čekam na njegovu smrt. Ali kako se udaranje srca nije usporilo, obratio sam pažnju trgovanju. Prodaje se kornjačina sitnež, peraje, jetra, želatina, komad moždine iz prsnog oklopa i bočica s kornjačinim uljem, koje služi za pretposljednju pomast tuberkuloznima. Bacaju se leđni, mahovinom obrašteni oklopi, stotinu puta veći od školjke oštriga.

Divovske kornjače nisu materijal za izradbu proizvoda od kornjačevine; svojim providnim oklopima, poprskanim smeđim i žutim pjegama, opskrbljuju rezbare male carey-kornjače.

S vrhova starih zidina neprestano se zalijeću bijeli strvinari na nepokrivenu tržnicu, mefistofelskim korakom prošeću po krvavu tlu, zgrabe neki komad iz asortimana tjelesa kornjača i istog trenutka kukavički odlijeću na svoje zidine. Modre zujare vladaju se drugačije: one na svom plijenu čuče u masama, lijeno i bezbrižno.

Pogledao sam opet na stol — još uvijek, iako su već prošla dva sata, kucala su srca kornjača. Čini se, da se srce, koje je nekom živom biću pripadalo duže nego druga srca, duže i dijeli od života.

»Koliko živi kornjača?« Tim pitanjem, upućenim ljudima za prodavačkim stolom, prekinuo sam svoju biofilozofiju.

»Mi ne prodajemo starije od sto godina.«

»A kako vidite, da nisu starije?«

»Starije pokazuju znakove senilnosti, jedva još pokreću udove. Ribari, koji dolaze ovamo s Kornjačinih otoka kod Venezuele i Jamaike, ne dopremaju nam tako stare životinje.«

»Koliko može kornjača doživjeti?«

»Dvjesta godina«, rekao je jedan, a drugi: »Trista godina«. Treći je izgovorio uobičajenu meksičku frazu: »Quien sabe, tko bi to znao?«, ali on je to sigurno rekao s više opravdanja nego što se to obično govori. Tko bi to znao, koliko dožive kornjače?

Svakako su one, a to je udvostručilo moje zanimanje, svakako su one suvremenici gusara. Dolaze, kao što sam upravo čuo, s otoka kod Jamaike. Tamo je Isla de las tortugas služila gusarima kao pomorska baza, depo i tržište plijena, kao mjesto za rekrutiranje, dopunjavanje formacija i, u prvom redu, kao mjesto za razonodu.

Tamo su se gusari svraćali pobjedonosno ili s teškim gubicima na kratko vrijeme, a tamo su dolazile i bređe ženke kornjača. Na Isla de las tortugas mora da su se sastali gusari i kornjače.

Recite, kornjače, što znate o gusarskim vremenima? Jeste li vidjele ljude, koji su jedan drugoga proboli noževima, kako padaju prema vama? Jeste li vidjele, kako se s brodova do neba uzdže plamen, jeste li čule, kako praskajući i škripeći tone u vaše dubine? Jeste li primijetile unakrsnu topovsku paljbu, naišle na ljude, koji su mrtvi, a ipak divlja pogleda ležali na morskom dnu?

Pripovijedajte mi o gusarima, prijateljima iz moje mladosti, na tragove kojih sam ovdje tako iznenada naišao.

GUMA ZA ŽVAKANJE

Prvi me puta susrela guma za žvakanje kao izraslina na mojim hlačama; netko je dožvakao gumu za žvakanje i zatim je sahranio na mojoj stolici, a odatle je leš dospio na moje hlače. To se dogodilo, kad sam prvi put plovio u New York. Tamo sam kasnije posvuda vidio gummi-kau-boye, a i girls su žvakale u svim mogućim prilikama.

Iduća stanica bila je stanica podzemne željeznice, gdje sam u prorez na automatu gurnuo komad kovana novca od centa, da i sam počnem žvakati i prežvakavati dentyne ili beachnut, spearmint ili double mint.

Neizbježiva je posljedica toga bilo, da sam poduzeo ekskurziju u tvornicu gume za žvakanje na Long Islandu, gdje sam postiđen vidio, koliko muke zadaje sebi Shewing Gum Company radi mene i meni sličnih. Ogromni bubnjevi vrtjeli su se strašnom brzinom i uz strašan štropot, razni sastojci njihova sadržaja trljali su se jedan o drugi, primali slatke i mirisne dodatke, bili hidraulički stiskani, automatski rezani, električki umatani i motorski otpremani.

Mnogo i mnogo događajima bogatih godina nakon ovog prvog susreta s gumom za žvakanje susreo sam je ponovo u zemlji mnogo mirnijeg načina života, u Yucatánu. Prilikom jedne šetnje vidio sam na molu luke Progreso, kako u dereglje tovare velike i teške bale. »Henequén?« upitao sam, jer sam naučio, da je henequén, sisalska konoplja, jedini izvozni proizvod Yucatána.

»Ne, gospodine,« odgovorio je krmilar, »to je chicle. Tamo prijeko usidrena je »Georgia«, ona dva put na mjesec prevozi chicle u New Orleans ili u Tampu na Floridi. Naravno, toliko chicla nemamo

kao susjedne države Campeche i Quintana Roo. Kod nas ima zato više henequéna.« Ali to sam već znao.

Nekoliko dana kasnije, dogodilo se to u Meridi, glavnom gradu Yucatána, prolazio sam s nekoliko prijatelja 63. ulicom; ususret su nam dolazila četiri muškarca, od kojih su trojica imala po jednu ruku. Možda bi mi manje udarilo u oči, da je svoj četvorici nedostajala po jedna ruka, jer su to mogli biti stanovnici nekog invalidskog doma ili ortopedske klinike. Ali četvrti, dvoruki, činilo mi se, dokazuje, da se ne radi o grupi obavezne jednorukosti. Brzo sam se oprostio od svog društva i počeo slijediti pet ruku.

Pošli su prema ulazu kuće broj 455, na kojoj je bila ploča s natpisom »Mexican Exploitation C.«. Slijeva su otvorena vrata vodila u veliku uredsku prostoriju, ali od činovnika nije nitko izlazio napolje, a od mojih muškaraca nitko nije ulazio. Sjeli su na klupu, razgovarali na maya-jeziku i neprijateljskim tonom.

Nakon otprilike pola sata izišao je neki stariji činovnik na otvorena vrata, spustio pregradu i tako postao sudac. Stranke su se sastojale od po dva čovjeka, jednog contratista i jednog capataza — da je to tako bilo i što te riječi znače, saznao sam tek kasnije. Jedna stranka podnijela je tužbu, da druga stranka obrađuje stabla na njenom području, činovnik je izrekao osudu, i dvije su ruke napustile kuću, osjećajući pravorijek očigledno kao nepravorijek.

Tada se sudac obratio petome; to sam bio ja. Iz rasprave mi nije postalo jasno, što eksploatira Mexican Exploitation, da li ljude, drveće ili što drugo, ali sam naslućivao, da se radi o chiclu, pa sam rekao, da bih htio saznati nešto o chiclu. Uplašen, odgovorio mi je, da je on samo meksički namještenik američke tvrtke i da ne smije davati nikakva obavještenja. Osim toga u Yucatánu nema chicla, ili tek vrlo malo, samo u krajnjim graničnim područjima zemlje. Ako što želim saznati, moram otići u Campeche ili u Quintana Roo. Tamo se proizvodi više chicla nego ovdje, mnogo, mnogo više.

Primijetio sam, da se u Meridi trguje chiclom i da me trgovački promet također zanima.

»Zaboga,« odgovorio je činovnik, »ta to nije ništa, ovo kod nas! Mi smo tu samo zato, što ovdje ima banaka, to je jedini razlog. Pođite u Campeche, tamo ćete vidjeti, što je to trgovanje chiclom! Tamo ćete saznati kojekakvih vrlo zanimljivih stvari. Vlak polazi svakog jutra, a o podne ćete već biti tamo. Vrlo udoban vlak, zaista. Mogu li da vam zapišem, kad vlak polazi i kad ćete prispjeti?«

Kad sam zaželio da chicle bar vidim, nije me ipak mogao odbiti, pa smo pošli u skladište preko puta — priključila su nam se oba

muškarca, što su ostala poslije sudbene rasprave. Putem sam upitao jednog, gdje je izgubio ruku. Mjesto njega odgovorio je činovnik: »Znate, u prašumi ima vrlo mnogo opasnosti, ponekad se sruši stablo, ima tamo otrovnih moskita, a i . . . «

Vidio sam, kako se oba naša pratioca smješkaju, pa sam ga dopunio: » . . . a dolazi i do sukoba među chiclerima, zar ne?«

»Da, señor, to se često događa,« odgovorio je jednoruki.

»Što je bilo s onim, koji vas je ranio?«

»Kad dođe do sukoba, intervenira policija,« uskočio je opet činovnik, koga nitko nije ništa pitao, a ona dvojica su se nasmijala zbog ideje o komesarijatu u džungli.

»Je li bio zatvoren?« upitao sam.

»Bio je već mrtav, kad su mi amputirali ruku.«

Činovnik mi je brže skrenuo pažnju na kocku, koju je uzeo s jedne hrpe: »Ovo je chicle.«

Smatrao sam to opekom od gline. Odvagnuo sam je u ruci. »To je marqueta, gotovo deset kilograma. Pet marqueta je quintal, točnije 46 kilograma. Radnici u šumi računaju samo na marquete i quintale. Naša trgovačka težina je fardo, odnosno sedam takvih blokova. Ovo su fardi umotani u vrećovinu. U Campechu biste vidjeli mnogo više toga.«

»Kakve su to tave?« upitao sam pokazavši u kut.

»U njima se kuha sirovi chicle.«

»Ovdje u magazinu?«

»Ne, u prašumi, razumije se.«

»A kako to, da su tave ovdje?«

»Dajemo ih ljudima, da ih ponesu u šumu, osobito našim contratistima.«

»Jesu li contratisti vaši namještenici?«

»Čujte, señor, sve biste to mogli zasta bolje saznati u Campechu. Ima željeznica, bit ćete tamo za šest do sedam sati . . . «

Tako sam se jednog dana pojavio u Campechu, gradu u zaljevu Campeche, jednom od podzaljeva Meksičkog zaljeva. Upravo kad sam prispio, trebalo je, kao svake godine, da dođe do konjunkture. To je naime bilo vrijeme, kad se chicleri, nakon osam mjeseci rada u prašumi i apstinencije, vraćaju kući i žele da nadoknade užitke, kojih su se odricali. Ali ovaj put donijeli su malo novca, pa od rakije i od žena nije bilo ništa. Nije bilo kiša, nije nacurilo dosta chicle.

U Café principal upitao sam susjeda za stolom, gdje se nalaze prostorije udruženja contratista. »Kod katedrale zaokrenite udesno«, rekao je »tamo su, u toj ulici.«

»Zdesna ili slijeva?« upitao sam.

»Jesús!« povikao je, tako glasno, da sam se uplašio. Što ga je to u mom pitanju potaklo, da zazove spasitelja? Ali to nije bio spasitelj, nego njegov imenjak na drugoj strani kavane, kojeg je zvao moj susjed i zamolio ga, da me otprati do contratista, jer sam stranac.

Jesús me uzeo pod svoje okrilje, pa sam odlučio da mu dam dvadeset centava napojnice.

»Idem ionako u biro,« rekao mi je putem Jesús, »imam tamo posla.«

Pomislio sam, da će dvadeset centava napojnice biti premalo. Chicle je na četvrtom mjestu meksičke izvozne statistike, i kad netko ima veze s takvim proizvodom, ne mogu mu čak ni za neznatnu uslugu ponuditi manje od pedeset centava.

»Radite li vi sa chiclom?« upitao sam za svaku sigurnost.

»Da, gospodine, ja sam contratist.«

Ne moram li mu dati peso? Moje je pitanje postalo odgovor, kad sam vidio, da na vratima ureda nije ispisana skromna riječ »contratistas«, nego pompozna »productores de chicle«.

Jesús me predstavio šefu ureda, koji mi je kazao, da ću sve informacije naći u »Diaro oficial«, službenom listu Republike Meksiko. Pružio mi je posljednje godište.

Svake godine predsjednik Republike Meksiko određuje dekretom, koja se područja chicla mogu načeti u toku godine. Prašuma je vlasništvo države, territorio nacional; na privatnim posjedima raste samo poneko stablo chicle (chico zapote, latinski: achras sapota).

Čitao sam dekrete i studirao ogromnu kartu područja chicla; izgledala je kao projekt četvrti vila, ali područje koje je prikazivala, ne će nikada biti nastanjeno. Pravokutnici, svaki s imenom jednog contratista, označavali su raspodjelu radnih područja. Ljudi jednog contratista ne smiju obrađivati više od 50.000 hektara, to je maksimum, koji je odredila država. Jesús se zajedno sa mnom sagnuo nad prašumu.

»Koje je vaša zemlja?« upitao sam ga.

Pokazao je veliki kvadrat, na kojem je bilo odštampano njegovo ime i brojka 50.000.

»Imate maksimum?« Pomislio sam, da bi, u slučaju da to potvrdi, peso bio daleko premalo za napojnicu.

»Ricardo Neveras ima isto toliko,« kazao je blago Jesús, »on zapošljava gotovo 500 chiclera. Ali 50.000 hektara nije tako mnogo, kao što mislite; nas 160 contratista iz Campecha moramo u sezoni dati četiri milijuna kilograma.«

Posao američkih nakupnih društava (na primjer onog Mexican Exploitation u Meridi, kuda sam dopratio tri jednoruka muškarca) sastoji se u tom, da contratistima daje predujam i od njih otkupljuje robu, 330 pesâ quintal. Od toga contratist plaća svojim radnicima 126,50 po quintalu.

»Više od sto procenata dobitka,« primijetio sam, »nije loše uz nekoliko tisuća quintala.«

Jesús, šef ureda i treći prisutni počeli su uzdisati:

»Pomislite, koliki su naši izdaci, señor. Porez plaćamo 75 pesâ po quintalu. A transport! Još nedavno je bilo potrebno pet sedmica, da dvadeset mula dopremi dvije tone chicla iz šume na skladište. Sada to obavljaju avioni, svaki može ponijeti 500 kilograma. TAMSA (Transportes aereos mexicanos, SA) i Chicle Linie Alfredo d'Argence naplaćuju od nas šezdeset centavâ po kilogramu. Srećom imamo svoje vlastite avione. Naše udruženje ima tri, naš član Ricardo Neveras četiri, a naš prijatelj Jesús, ovaj ovdje, tri.«

»Što radite sa svojim avionima, don Jesús, kad prođe sezona?«

Čovjek, kojemu sam prije kratkog vremena htio ponuditi napojnicu od dvadeset centavâ, odgovorio mi je, da često polazi na poslovna putovanja, a ponekad sa ženom i djecom odleti nedjeljom prijeko, u Miami.

»Vraćate li se u Sjedinjene Države, señor?« upitao me je. »Rado ću vas prebaciti.«

Druga su se dvojica trudila, da mi obrazlože, kako su veliki njihovi izdaci i riziko. Sve zavisi od toga, da li u Sjedinjenim Državama ima dovoljno šećera za proizvodnju gume za žvakanje, i o tome. koliko chicla Američani dobiju s Malajskog arhipelaga.

Ali najveće su zlo sindikati. »Oni su nam nametnuli kolektivni ugovor s chiclerima. I ne samo s chiclerima nego i sa ženama, koje kuhaju i peru na sabiralištima, po jedna na svakih deset ljudi, morali smo sklopiti ugovor, pa čak i s goničima mazgi i ljudima, koji stoje kod vage.«

»Zar oni imaju vlastite sindikate?«

»Ne, o tome se upravo i radi. Oni pripadaju sindikatima chiclera. Kažite sami, zar su kuharice i goniči mazgi chicleri? Ali sindikalisti

su to tako udesili, da dobiju više članarine, a mi među svojim vlastitim ljudima ne možemo doći do riječi.«

Zaželio sam da vidim primjerak kolektivnog ugovora. Slegnuli su ramenima izrazivši žalenje: kolektivni ugovor je strogo povjerljiva stvar i zabranjeno je dati ga iz ruke. Oprostio sam se, stisnuvši s osobitom zahvalnošću ruku gospodinu Jesúsu.

Nekoliko sam dana kasnije razgovarao s Maximilianom Banosom Suarezom, osnivačem i sekretarom sindikata chiclera, u njegovu uredu. Njegov sindikat ima više teškoća od svih, kazao mi je, jer se ne sastoji od nadničara, nego od radnika na akord s nestalnim prihodima. Oni rade samo u sezoni, bez određenog radnog vremena i bez određenih zadaća, a između radnika i radnika ima velikih razlika. Normalno chiclero zaradi za osam mjeseci oko 1300 pesâ. Dvaput toliko može zaraditi »buen machete«, čovjek s dobrim nožem, ali ni buen machete nije uvijek buen machete. To zavisi od stabala na koja se namjeri, a zarada mu zavisi i . . . «

» . . . zavisi sigurno i od toga, da li Sjedinjene Države imaju dovoljno šećera i da li su Amerikanci nabavili chicle s Malajskog arhipelaga?« upitao sam, poslužívši se znanjem, što sam ga stekao kod contratista. Ali moje je pitanje promašilo.

»To chiclera ne zanima, nego samo contratista. Ako američke kompanije manje naruče, on angažira manje chiclera. A chiclero sakuplja soka, koliko god može. Koliko će sakupiti, ne zavisi samo od njega, nego . . . « Ovaj ga put nisam više prekidao brzopletom primjedbom, od čega to zavisi.

» . . . nego o kiši. Ako padne odviše kiše, u recogedoru i u chivo, jareću mješinu, nateče više vode nego smole. Recogedora je vrećica, koja se pričvrsti o stablo, a chivo je vreća, u koju se presipava sadržaj recogedore. Chivo sadrži 23 kilograma, njega rezač mora nositi na milje do hata, nastambi, i tamo se često ispostavi, da je dovukao više vode nego chicla. Ali ako nema kiša, chiclero uopće ne donosi do kolibe ništa, jer iz stabla ne teče smola. Najbolje je rezati poslije kiše. Na mnogim se stablima urezi nakon nekoliko godina potpuno okore. Kora se oporavi, ali mnogo stabala umire nakon prvog iskapljivanja. Stoga je vlada odredila, da se nijedno stablo zapote ne smije dirati prije osme godine. To je dobro, ali chiclero mora dane i dane tragati, dok nađe dobru grupu stabala u dopuštenom području. Sada smo postigli, da chiclero za svaki dan utrošen na traženje stabala dobije šest i po pesâ.«

Raspitao sam se, kako teče rad.

»Kad pronađe stablo, chiclero prebaci preko grane svoj lasso i uspne se deset metara, dvadeset metara ili još više. Penjati se ne smije sa željeznim kvačilima, da se ne bi ozlijedila kora. Uže ostane gore na grani i priveže se uz stablo; chiclero sjedi na užetu okrenut prema stablu, odupirući se nogama o deblo. U koru urezuje znak pobjede, slovo V, jedno ispod drugoga; sa šiljka slova V kaplje smola redom u niža i na kraju u vreću pričvršćenu o stablo.«

Ta smola nije još nipošto chicle, iako sam u tvornici gume za žvakanje na Long Islandu chicle smatrao sirovinom. Navečer, pri svijetlu petrolejke, smola se u hatima prekuhava u onim tavama, za kojih sam se namjenu raspitivao u Mexican Exploitation u Meridi. »Bueno de punto« mora se u vrelom stanju miješati i miješati, tako da se odstrani što više vlage. Natiskan u drvena korita on se stvrdne u one opeke, koje su mi u Mexican Exploitation predstavili kao »marquete«.

»Naš sindikat ima 600 članova,« rekao mi je njegov sekretar. Kad je poduzetniku potrebno više radnika nego ih može naći među našim članovima, smije uzeti i druge, ali oni se odmah moraju učlaniti u sindikat. Već za ovu klauzulu kolektivnog ugovora moraju nam poslodavci biti zahvalni. Prije su se dali angažirati i uzimali predujam ljudi, koji često uopće nisu došli na posao, ili takvi, koji su se u prvoj prilici razbježali. Danas svaki chiclero zna, da ispadanjem iz sindikata gubi svaku mogućnost da se zaposli. Predradnik i chiclero dobivaju istu akordnu nadnicu, 126 pesâ i 50 centava po quintalu, ali predradnik osim toga dobiva i premiju od tri pesâ za svaki quintal, koji sakupe radnici pod njegovim nadzorom. Goniči mazgi, pomoćni radnici i kuharice imaju stalnu plaću.

»Mogu li časak vidjeti koji kolektivni ugovor?« upitao sam plaho, jer su u udruženju poduzetnika odbili, da mi ispune ovu želju.

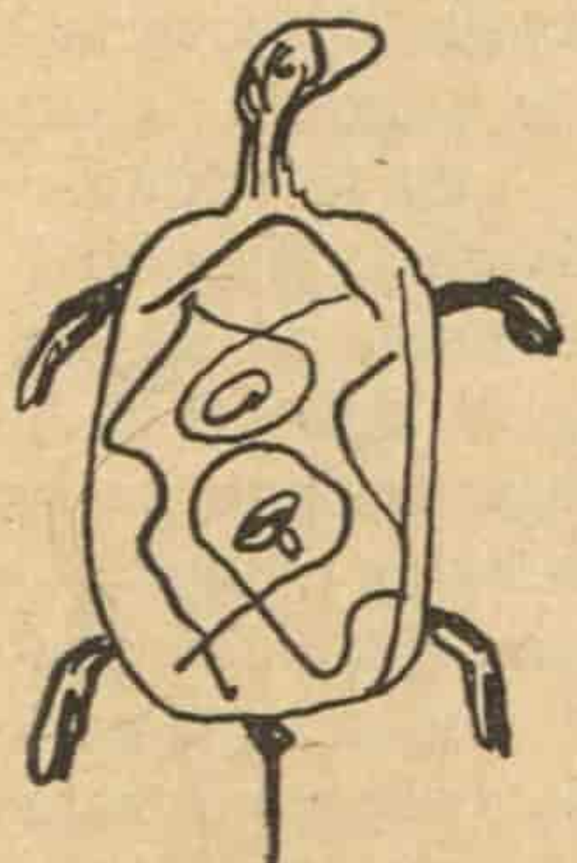
»Naravno. Dat ću vam jedan primjerak, da ga ponesete. I neke iz prošlih godina, da vidite, koliko se toga izmijenilo, otkako postoji sindikat.

Raspitivao sam se o staroj povijesti i starim pripovijestima u vezi sa chiclom, ali sam svuda nailazio samo na maglovitu predaju o nekoj katastrofalnoj poplavi: jednom je neprestano, neprestano padala kiša, sedmice i sedmice bilo je šumsko tlo pod vodom, chicleri su se uspinjali na stabla i stanovali na njima zajedno s divljim mačkama, majmunima i zmijama, sve dok nisu pomrli od gladi i žeđi. Kad je to bilo? Prije stotinu godina ili prije dvije stotine, tko bi to znao? Stablo zapota već je postojalo.

Da, stablo zapota već je postojalo, ono je postojalo već u ono sivo pradoba, kad su Mayi gradili svoje piramide i palače. Na građevinama Chichen Itze i Uxmala vidio sam grede od stabala zapote, koje su se sačuvale isto tako dobro, kao i kamen. Već je tada bilo chiclera, ljudi, koji su crpili gumeno mlijeko i prodavali ga, dijelom za izrađivanje lopti, dijelom kao sredstvo za žvakanje. Prvi Španjolci našli su Maye sa čeljustima, koje su se neprestano micale. Ali nijedan bijelac nije se u njih ugledao.

To je prvi učinio tek general Santa Ana, čovjek, koji je čitav svoj život bio ili predsjednik ili predsjednički kandidat Meksika. U posljednjem svojstvu sjedio je oko 1860. u Sjedinjenim Državama, neprestano žvačući chicle. To je američkom sekretaru Santa Ane, nekom misteru Adamsu dalo ideju: zar to nije materijal, koji bi produljio život bombonima, koji bi spojio prednosti duhana za žvakanje i kandisa? Mister Adams nabavio je iz Meksika chiclu i otvorio radionicu.

To je bio početak, a ja time završavam.

DEBELE I MRŠAVE GODINE HENEQUENA

Može se — teoretski — zamisliti slučaj, da se Netko padobranom spusti usred Yucatána, a da o Yucatánu ništa ne zna. Raspituje se za put bilo kuda, na primjer prema glavnom gradu; pokazuju mu smjer. Put ga vodi kroz neku plantažu. Naš Netko se osjeća tjeskobno zbog jednoličnosti i beskrajnosti krajine pred sobom, za sobom i oko sebe. Opazio je doduše uskotračnu željezničku prugu, koja teče paralelno s njegovim putem, ali ga to ne umiruje. »Sigurno,« kaže sam sebi, »sigurno ove tračnice nekud vode. Ali nije li to Nekud neko nenaseljeno raskršće u zelenoj pustoši? A kud da odande krenem? Možda duž tračnica uopće ne ću doći do posljednje stanice, nego do polazne! Nekud, gdje tovare ili su nekoć tovarili vagonete robom. Da sam bar ponio kakav kompas!«

U takvu raspoloženju naš Netko nije nimalo osjećao ljepotu ravnice, koja ga je okružavala, njegovana brižljivije od parka i puna raznolikih osobitosti. Bio je uvjeren — ako je zaista tako neupućen, kao što smo ga prikazali — da se našao na nekoj plantaži magueya na centralnoj visoravni Meksika. No ako i ne bi bio botanički toliko obrazovan, da agavu americanu, od koje se dobiva rakija, razlikuje od agave rigide, od koje se dobiva vlakno, morao bi opaziti ove ogromne plantaže, koje daju sirovinu za mnogo ozbiljniju i snažniju industriju nego što je industrija pulque.

Geometrijski točno teku paralele, matematski su jednake udaljenosti od biljke do biljke. Ima pruga, na kojima rozete listova rastu neposredno iz zemlje, a na drugima rozete listova niču iz ogromnog ananasa. U daljini se uzdižu stabla, koja gore, zdesna i slijeva, nose cvjetove kao telegrafski stupovi svoje porculanske izolatore.

Odjednom se pojavio neki čovjek s izderanim slamnatim šeširom, u odijelu, koje nije ulijevalo mnogo povjerenja, i s puškom, koju je uperio u našeg Nekog i koja, hotice ili nehotice, može opaliti. Usprkos

toj opasnosti, naš je Netko bio sretan. Jer ovaj, što ga je susreo, bio je čovjek. Što je inače, ispostavilo se odmah: čuvar polja. Nakon kratkog preslušavanja, kojem ga je podvrgao, kazao je našem Nekom, da je njegov smjer ispravan smjer, i čak ga je dio puta ispratio.

Da kažem istinu (ukoliko naš Netko i naš čuvar polja uopće predstavljaju istinu), pratilac je čovjek škrt na riječima. Ali našem Nekom sada i nije do razgovora! Zadovoljan je, što postoji čovjek u ovoj beskonačnosti, koju je dosad smatrao nenapučenom. Sad se naš Netko slobodnije ogledao i opazio više tragova neposredne ljudske djelatnosti nego prije. Na deblima su zjapile svježe rane — tu mora da je list agave odrezan nedavno, možda tek danas. Dva tri lista svakog žbuna, koji još rastu neozlijeđeni i radosni, označena su kredom. Poljski čuvar, potaknut radoznalim pogledom našeg Nekog, prekinuo je šutnju i objašnjavao mrmljajući, da su crte kredom znak smrti. Sedam godina ne smije nitko dirati biljku, bila ona kolikogod plodna, tek kad ...

Plodna? Čime? misli naš Netko, ali ništa ne pita, jer se stidi, što ne zna svrhu plantaže.

...kad prođe sedam godina, dovršio je čuvar pet minuta kasnije svoju rečenicu, listovi su dovoljno razvijeni i čvrsto prirasli uz deblo. (Kako je čuvar pritom pokucao po ogromnom ananasu, naš Netko zna, da su ananas i deblo identični.) Tada se mogu ubirati. »Ali mislite li, señor, da se tada može brati po miloj volji, da se smije sve odrezati?«

Što da na to odgovori naš Netko? Mogao je ljutito odbiti, što mu se pripisuje, da misli, da se tada može sve odjednom radikalno posjeći. Time bi se gradio stručnjakom na području, na kojem se doduše nalazi, ali o kojem ne zna, ni čemu služi; njegova sljeparija morala bi se ubrzo raskrinkati. Mogao je odgovoriti i to, da usprkos svemu misli, da se branje obavlja naglo, strelovito. Ali onda bi opet izgledao kao idiot, a možda bi izgubio i ljudsku pratnju. Zadovoljio se zato time, da u nedoumici slegne ramenima i upitno pogleda čovjeka, koji mu je postavio pitanje.

»Ne«, odgovorio je čuvar opet nakon pet minuta i pokazao na oznaku kredom. »Corba, srp, smije samo do onih listova, koje označi predradnik. Dva lista od svakog stabla režu se odjednom, ukupno šest do devet listova u četvrt godine. Inače bi biljka propala.« Naš Netko je oprezno upitao: »A što se dešava s odrezanim listovima?«

Ali svrhu plantaže još dugo nije saznao. Saznao je samo činjenicu, da rezač i još jedan radnik vežu po pedeset odrezanih listova u snopove i ukrcavaju na poljsku željeznicu.

»A kuda vozi poljska željeznica?« upitao je naš Netko bez okolišanja, da napokon sazna, da li je cilj neka špiritana, predionica, šećerana ili što drugo.

»U fincu, naravno«, odgovorio je čuvar i dodao, da bude sasvim precizan. »Izravno u fincu.«

Finca je salaš. Tamo je konačno prispio naš Netko, slijedeći usku prugu. Pod otvorenom sušom škrebetao je neki stroj, gutajući tovar vagoneta. Naš Netko je bio uvjeren, da je sada na cilju svoje radoznalosti, upitao je i čuo ime stroja: la desfibradora. Aha, rekao je u sebi naš Netko. Desfibradora — znači stroj, koji odstranjuje vlakna. Dakle, zaključio je oštroumno, list se ovdje oslobađa vlakanaca, jer su suvišna. »Sad bar znam, da se ne radi o tekstilnoj biljci.«

Zadovoljan, što je tako, iako negativno, obogatio svoje znanje, pr šao je stroju, koji je — često i primitivno popravljan — stenjao u svojoj suši. Gledajući u stroj naš Netko je morao priznati, da je njegov zaključak bio kriv: nisu suvišna vlakna, nego sve ostalo.

Kroz valjke i češljeve ne kotrlja se ni list, ni što drugo zeleno, nego samo vlaknasta srčika, a i nju se na prvi pogled ne može više prepoznati, jer iz stroja izlazi u obliku beskrajnih valova djevojačke kose, plave poput lana. Da to nije kosa, to je naš Netko dobro vidio, ali je upao u novu zabludu, smatrao je plave valove gotovim proizvodom. Kad je stroju izrazio svoje poštovanje, poučili su ga radnici, da je desfibradora izumljena u Yucatánu bez industrije i u Yucatánu bez industrije konstruirana, i da je za Yucatán bez industrije dostajala. Ali sad joj je kucnuo posljednji čas. Iz Engleske se uvoze strojevi novog sistema, koji količinu proizvodnje mogu povećati za 18 procenata, a kakvoću za 15 procenata.

Zdesna i slijeva ispada iz stare desfibradore neka vrst kučine, zvana »sosoc«, i ovakva, kakva je, veže se u snopiće i eksportira.

Ali glavni proizvod nipošto ne napušta tvrtku tako olako. U dvorištu je naš Netko opet naišao na djevojačku kosu, tisuće i tisuće čuperaka svijetloplave djevojačke kose. Svaki je čuperak lepršao i blistao s jednog od tisuća stalaka za vlasulje.

Radnici i radnice prilazili su i odlazili, ispitujući, da li je djevojačka kosa već suha i, ako je bila, uzeli bi je sa stalka, češljali je i sređivali prema dužini i debljini. Našem Nekom, koji je to sa zanimanjem promatrao, kazali su radnici, da je dobro vrijeme i da je dobro, što je dobro vrijeme. U vrijeme norta, golfske oluje, su-

šenju nikad nema kraja, vlakno se često mora sušiti ponovo tri do četiri puta.

Napolju, pred kapijom, uzdizala su se čitava brda osušenih divovskih ananasa, debala uništenih agava, koja više nisu bila ni za što drugo nego da se spale. Ta su brda samo djelić onoga, što ostaje nakon berbe i svake se godine u svibnju spali na poljima. Vrućina je od tih vatara tolika, da se osjeća u dalekom glavnom gradu Meridi i da u to vrijeme nitko ne izlazi na cestu.

Naš Netko je pošao za kolima sa djevojačkom kosom, koja su išla u hangar fince i ispraznila se u hidraulični tijesak. Tamo su povjesma uz škripu stisnuli u kocku, koja je u času, kad je postala kockom, dobila kožu od vrećovine. »To je paca, 194 kilograma. Tako se henequén otprema.« Henequén! Konačno, konačno naš Netko zna, kuda je prolazio i što je promatrao. »Henequén!« upijao je radosno u sebe. Ali to nije dugo s radošću upijao u sebe, jer su mu protumačili, da će se spakovani i na brod otpremljeni henequén jedva sedam dana zvati henequén. Američka brodska posada, koja ga otprema u New Orleans, i lučki radnici, koji ga ukrcavaju, jedva da znaju za riječ henequén. Oni i čitava Sjeverna Amerika poznaju samo »sisal-hemp« — »konoplju iz Sisala«, jer se nekoć sav henequén izvozio iz yucatánske luke zvane Sisal, koju je, međutim, već odavno zatrpao pijesak. Svežanj, zvan paca, s točnom težinom od 194 kilograma, gubi, prolazeći Meksičkim zaljevom, i ovu oznaku i ovu težinu. Američki se zovu »bale«, važe se na funte i cijena mu više nije 108 pesâ, nego mnogo veća, 40 dolara.

Od henequéna, najatletskije od svih tekstilnih biljki, prave se konopci, konopi i užeta. Ispletenim henequénom podizali su stari Mayi svoj građevni materijal, kocku na kocku, do najviših visina i tako gradili svoje piramide, što su se uzdizale do neba. Moderni svijet, koji za takav besmisleni luksus nema smisla, pravi od henequéna snažna užeta, kojima s teškom mukom potopljene ratne brodove ponovo s teškom mukom izvlači na površinu mora. Ali henequén ne rješava uvijek takve titanske zadaće.

Devedeset procenata vlakna plovi u sirovu stanju, kao »henequén en rama«, iz luke Progreso prema Sjedinjenim Državama, preostalih deset procenata ostaje u Yucatánu, ukoliko i to, prerađeno u poluproizvode ili gotove proizvode, kao »henequén elaborado«, ne ode putem svega, što se eksportira.

Henequén je monokultura Yucatána — jedan narod, jedna zemlja, jedno vlakno! Sve i svatko zavisi od proizvodnje henequéna, a proizvodnja henequéna zavisi od ratova na čitavu svijetu. Be-

skrajno daleki narodi, koji su o Yucatánu čuli isto tako malo kao i Yucatán o njima, postaju u vrijeme rata zavisni od Yucatána i Yucatán od njih. Najveće blagostanje doživio je Yucatán, kad je Evropa doživljavala bijedu rata od 1914. do 1918. Ali to katastrofalnije bile su posljedice svjetskog mira, čitava zemlja bila je nezaposlena i gladovala.

Tada je iz Chicaga došla primamljiva ponuda. Mister Mac Cormick od Harvester Machine Company, čiji strojevi vežu svu pšenicu Amerike u snopove, htio je kupiti henequénska područja Yucatána, to jest čitavu državu. Teško je bilo oduprijeti se tako primamljivoj ponudi, a još teže prijetnji Mac Cormicka, da će odsad mjesto henequéna upotrebljavati konoplju iz Manile ili vlakno ixtle iz Tampica, koje je doduše također meksičko, ali potječe iz duboke unutrašnjosti. Čitavu zemlju nije se ipak moglo prodati inozemstvu.

Neki socijalno nastrojeni čovjek, imenom Felipe Puerto Carrillo, postao je guverner Yucatána, i njemu je uspjelo, da popravi položaj. On je stvorio industriju, koje je sirovina bio henequén, sjedinio sve henequénske poduzetnike i radnike u velike proizvodne zadruge i nabavio im mirnodopske narudžbe. Osim toga je Felipe Puerto Carrillo organizirao moderno školstvo, učinio Yucatán uzornom školskom državom u meksičkoj uniji.

Ali je kontrarevolucija de la Huerte zahvatila i Yucatán. Felipe Puerto Carrillo bio je uhapšen i zajedno sa svoja dva brata zvjerski ubijen. Njegovo se djelo nije moglo ubiti, njegovu uspomenu slave, pred Narodnim domom u Meridi podignut mu je spomenik, ulice i trgovi širom zemlje nose njegovo ime.

Evropa je 1939. ponovo ušla u rat. Guverner Novelo Torres zaključio je s American Defense Supply Corporation ugovor, po kojem je Yucatán u roku od tri godine morao dobaviti milijun i po bala henequéna u vrijednosti od 37,800.000 dolara. Ponovni polet. Ali vremena poslije 1918. Yucatánci su još uvijek dobro pamtili, i da se spriječi ponavljanje ondašnje bijede, vlada je osnovala »Fomento de Yucatán«. To su u osnovi mjere, koje je biblijski Josip preporučio svome gospodaru. Kako je to lako pročitati u bibliji! U gruboj stvarnosti kapitalističke današnjice nije bilo baš lako provesti mjere, koje je predložio Josip, spremanje žita, jer su demagozi raspirili otpor protiv fomenta. Što? Zar da mi, jer konačno opet zarađujemo, plaćamo kupovinu živežnih namirnica za cijelu državu, zar da nam se od svakog s mukom i naporom proizvedenog kilograma henequéna odbije sedam centava, da bi se u Yucatánu podigla poljoprivreda i stočarstvo?

Milijunaši iz prvog svjetskog rata nisu više bili tako neograničeni posjednici zemlje vlakanaca, kao za vrijeme prosperiteta poslije 1914., jer je zemlja henequéna 1936. podijeljena. Ali tu je prijelaz od privatnih poduzeća na kolektivnu obradbu bio još teži nego na pamučnim područjima Lagune, u prvom redu stoga, što su strojevi za izdvajanje vlakana, poljske pruge, lučki uređaji za ukrcavanje i nabavljački ugovori sa sjeveroameričkim potrošacima ostali potpuno u rukama starih posjednika. U udruženju »Henequeneros de Yucatán«, koje je pod državnom kontrolom, organizirani su i radnici s kolektivnih dobara i privatni posjednici.

Tamo, u domu henequenera, ponovo smo našli našeg Nekog, kojeg smo gotovo zaboravili. U fnci, da se opet ne izgubi u beskraju, raspitao se, kako bi najlakše dospio u glavni grad, pa su mu ponudili, da sjedne u teretni auto. Auto je teret i njega dovezao izravno u zgradu udruženja, i to k nekom američkom gospodinu imenom Sterling, koji je tamo, u prizemlju stražnjeg dijela zgrade, rukovao čudnovatim aparatima.

Mister Sterling je sigurno jedini, kome u toj kući, zauzetoj henequénom, henequén dolazi u ruke. Drugi rade kao u kakvoj banci, s novcem i papirima, a mister Sterling u svom laboratoriju ispituje materijal. Njegove vage ne važu, nego samo pokazuju, koliko opterećenje može nit henequéna izdržati, njegovi strojevi za rastezanje ne rastežu, nego samo pokazuju, pri kolikom opterećenju puca konopac od henequéna. Njegovi su aparati inkvizitorski i nasilnički.

Iz ostalih prostorija upravlja se svim henequénom zemlje, radom na plantažama, na strojevima za izdvajanje vlakana, transportom do fince i do skladište, koje se kao neki neboder usred mora uzdiže na kraju mola u Progresu. Daju se predujmovi na žetve i za kupovanje strojeva za užarnice.

Natovaren ciframa proizvodnje i profita naš Netko je otišao iz kuće. Jutros u henequénskom gaju nije još o henequénu imao pojma, a sad mu se čini, da zna o njemu i odviše. Naš Netko je prolazio gradom Meridom, ali je mislio, da prolazi kroz Groix Rousse, tkalačku četvrt Lyona. Iz kuća je dopiralo na ulicu klepetanje drvenih strojeva, a vjetar je iz njih donosio oblačiće otpadaka. Ali za razliku od Lyona, u Meridi ne prerađuju svilu, aristokratsko tkanje, nego proleterski henequén.

Naš Netko je radoznalo zavirivao u radionice, želja ga je vukla da uđe i odjednom se našao usred mehanizirane užarnice. Tu je opet prepoznao pace. Nekoliko sati ranije gledao je na finci, kako

ih brutalno stišću i pažljivo umataju. Sada gleda, kako ih bezobzirno čupaju. Pramenove djevojačke kose, plave poput lana, plele su mašine. Pletenica je već duga 260 metara, rekordna pletenica, prema kojoj bi osjetila zavist i nekoć glasovita »Ana Csillag sa svojom 175 centimetara dugom vilinskom kosom«, a ipak će pokušati da je još produlje. Na kraju će kao strijela izletjeti iz stroja u kola, koja će se odavde otkotrljati, kad budu puna. U pravilnim redovima formirana je kompanija praznih kotura, spremnih, da na njih namotaju užad, na svaki po devedeset metara.

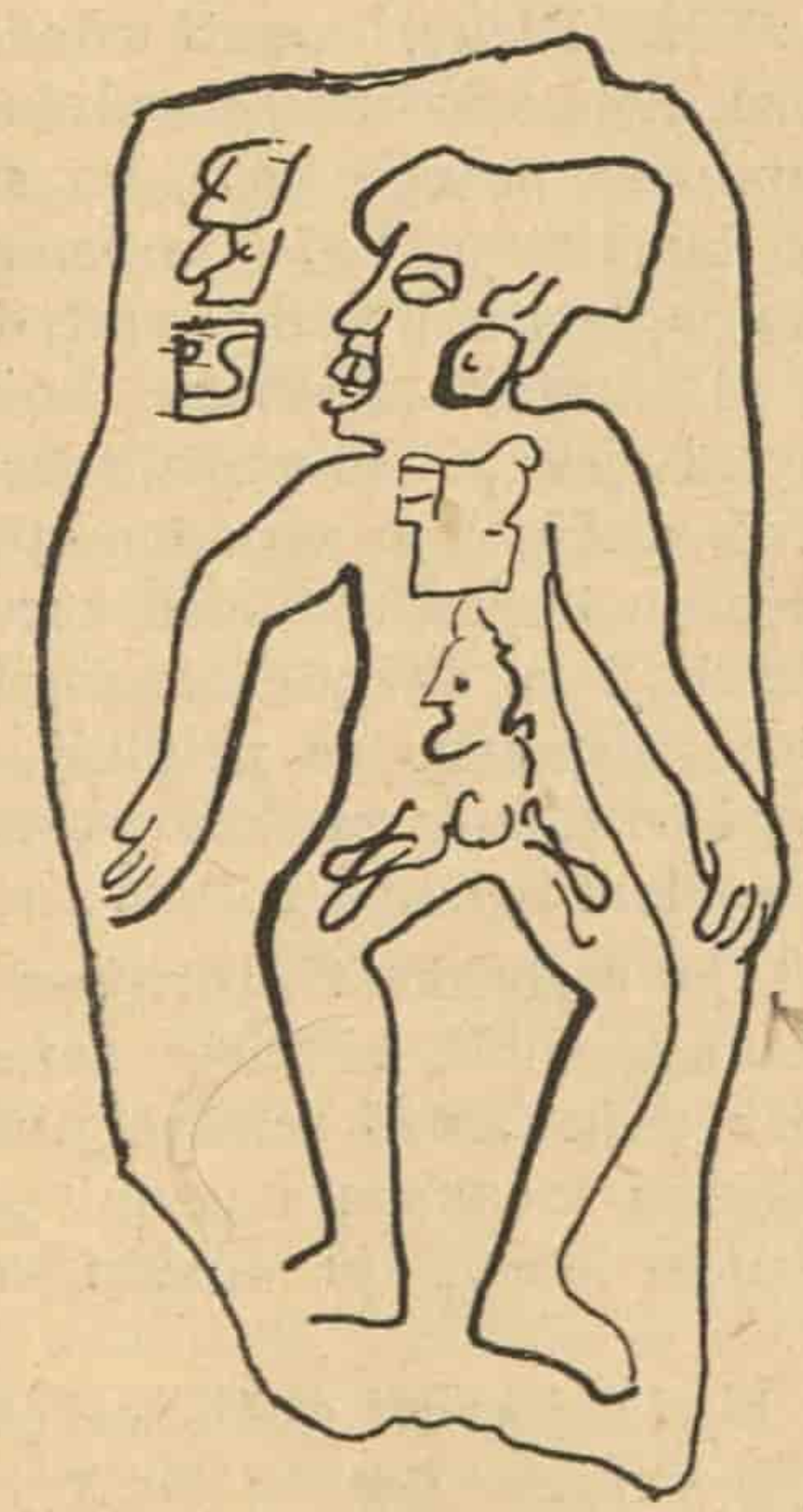
Svi su radnici disali ispod džepnih maramica, jer otpaci prše radionicom kao snijeg na mećavi; cijevi na zidovima, pogonsko remenje i okviri tkalačkih klupa puni su ih. U vrućini punoj pahuljica zakrabuljeni užari proizvode konope, koje sjeverno od Zaljeva nazivaju »binder twine«. Pokusni primjerci odlaze na kontrolu u laboratorij mistera Sterlinga, gdje se ponovo sastaju s vlakancima, od kojih potječu.

Ali sada se putovi razilaze. Dok se sirove niti en bloc otpremaju preko mora, mnogo užadi i konopaca ostaje u zemlji, da bude pretvoreno u različite proizvode. Naš Netko ih je našao kao sandale, sagove i gurte, a i kao umjetnički adaptirane ženske torbice, torbe, kaputiće, a prije svega, kao mreže za ležanje. Našeg Nekog najviše je iznenadila njihova raznolikost. Prave mreže za ležanje, one, što se na promenadnoj palubi parobroda njišu po taktu morskih valova (»mreže« za ležanje, na kojima u kabini za posadu leže mornari, većinom su od platna za jedro), ili one, što ih u džungli vješa istraživač, da se noću zaštiti od zmija, prave mreže za ležanje načinjene su od yucatánskog henequéna. Mreže za ležanje su već stari Mayi nazivali »hamaca«, od toga je nastalo engleski »hammock«, a njemačka riječ »Hängematte« također je samo preinaka riječi »hamaca«.

Čitava sela pletu mreže za ležanje, većinom od chelema, chuna ili citanca, divljih vrsta henequéna. U stanovima nema kreveta, ima samo mreža za spavanje, a za gosta, koji je u svako doba dobro došao, zabijene su u zid kuke, na koje se vješa njegov čvornati viseći krevet.

Naš Netko poznaje mreže za ležanje, možda je često u nekoj i spavao, ali prije nego se probio kroz vašarsku vrevu u Meridi, nije ni naslućivao, kako mnogo vrsti tih mreža ima: jeftinih, po četiri pesâ, i skupljih, koje stoje pedeset i osamdeset pesâ, sivih i trobojnih, sasvim malih, za dijete u povoju, i veoma velikih, za šest

osoba, grubih i propletenih najnježnijim uzorcima, kao nekim vezom. Hamacu matrimonial daju roditelji nevjeste kao opremu, to je bračna postelja, porođajna postelja i, na kraju, smrtna postelja. Naš Netko je vidio i »hamacas para el henequénero«, grubu mrežu, koju henequénero uveče, kad završi posao, objesi u blizini svog radnog mjesta. Nakon naporna dnevnog posla s henequénom, proboravlja on u henequénu i svoj noćni odmor.

VANILIJSKI INDIJANCI

Posljednja autobusna stanica prije mog cilja, zaista izgleda drugačije nego moj cilj. To mjesto nije još prije nekoliko godina bilo mjesto, ali prije nego što je postalo mjesto, imalo je sreću, da postane nalazište petroleja, najbogatije u Meksiku, jedno od najbogatijih na svijetu. »Poza Rica«, bogati zdenac.

U campamentu Poza Rica autobus se zadržao oko pola sata. Kod benzinske stanice okupilo se mnogo kola, pa su putnici mogli promatrati, kako izgleda bogatstvo, koje je ispalo iz utrobe zemlje. Jedna do druge, jedna u drugu i jedna nad drugom natiskane su tu daščare, sklepane od ostataka daščara, koje su se negdje drugdje raspale, i od klupa i sjedala razlupanih kola. Svaki od tih građevinskih bijednika služi danju kao prodavaonica ili krčma, a noću kao prenoćište. Dekadentno i ukočeno šeću strvinari usred mnoštva ljudi, stotine strvinara, koji su također korisnici petrolejske sreće. Siti i lijeni kao što jesu, nemarno se prigiblju k masnim ostacima jela, oni još sitiji i još ljeniji čuče na krovovima daščara, umalo da nisam napisao: na krovovima kuća. Ali kuća tu nema.

Na periferiji blistaju srebrnkasti tornjevi za bušenje i rezervoari. Ovdje, gdje stanuju ljudi, blistaju samo refleksi na kaljužama, koje campamentu daju izgled poplavljena kraja. Kao kosturi mršava djeca s ispupčenim trbusima i gadni psi valjaju se po tom tekućem blatu ili po njem obavljaju nuždu, a to uostalom čine i odrasli.

Indijanci, melezi, bijelci i crnci došli su ovamo iz mrtvih luka zaljeva, kad je do njih doprla vijest o velikoj sreći, da se u Poza Riki može dobiti nadničarskog posla, pa čak i da se gradi rafinerija.

Zdesna i slijeva, sprijeda i straga, na tlu i na vrhu okomitih cijevi bukte vatre, iz dana u dan. Spaljuje se zemni plin. Sa žarom tropa miješa se žar tih vječnih požara. Kad hidrokarburat svoj

zadah sjedini sa zadahom nekaniliziranog, vatrom opkoljenog tropskog naselja, kanalski plinovi u usporedbi s tim čisti su miris šćboja. Kad sam odlazio, činilo mi se, da se sluzokoža moga nosa nikad ne će osloboditi od te orgije zadaha, nikad, mislio sam, ne će iz mojih mrežnica nestati paklenske ružnoće campamenta Poza Rica, nikad.

Nikad? Već nakon dvadesetak minuta nisam više mogao da se ičeg od toga sjetim, na moja su osjetila navrli rajski mirisi i ljepota. Tako se iznenada i nelogično mijenja sve u tropima.

Ovdje rastu duhan i guma ispremiješani, bez reda, sarsaparila i banana, papar i šećerna trska, kokosov orah i tamarinda. Dvadeset sasvim različitih vrsta zelenog — kako nauka o bojama može mirno podnositi takve ekscese? A mirisi! Jednom sam doživio njihovu suprotnost, bilo je to u campamentu Poza Rica, bože mili, kako je tome davno!

Ulazim u Papantlu, glavni grad zemlje vanilije, sunčano, prijatno mjesto, na brežuljcima sagrađeno, brežuljcima okruženo. Ponosno su mi pokazali u cvjetnjaku na gradskom trgu biljku vanilije. Izgledala je zaista tugaljivo; druga, što je rasla u vrtu nekog izvoznika vanilije, navodno je u boljem stanju.

Na stajalištu autobusa sjedjeli su Indijanci, a Indijanke su prolazile s nakupovanim stvarima, svi bosi. Žene su odjevene u bijelo, bijeli kaput od lagane svile, s bijelom čipkastom maramom, djevojke nose ružičaste bluze, a u kosi šarenu vrpcu i cvjetove.

Totonacu-Indijanci. Nastanjeni su u congregacionima, selima u prašumi, raštrkanim naokolo, ne žive više kao u prastaro doba u sjajnim gradovima. Čak i od njihova glavnog grada Cempoalle, koji je španjolska vojska, kad je u nj ulazila, smatrala gradom od kovana srebra, jedva da je ostalo traga. Čak i ostaci čarobne palače iz bajke, Tajna, koji snivaju u šumi kod Papantle, samo su još ruševine. Od starih običaja sačuvao se još samo ples letača, vratolomna akrobatska vještina, koja se izvodi svake godine na Tijelovo.

Totonaki imaju prošlost, ali nemaju povijesti. Samo su jedamput odigrali odlučnu ulogu u svjetskoj historiji. Bilo je to 1519. u Cortézovu taboru kod grada Veracruza, koji još nije bio osnovan, niti je tko namjeravao da ga osnuje. Naprotiv, Cortez se upravo spremio da podigne sidro i da sa svojom zlosretnom družinom odjedri natrag u Cubu, iako su ga tamo čekala vješala. Tada je došlo izaslanstvo Totonaka i zamolilo za pomoć protiv aztečkog kralja, koji je potlačio njihovu zemlju i zahtijevao mladiće i djevojke za

svoj žrtveni oltar. Stavili su Cortezu na raspolaganje pedeset hiljada ljudi, i tako je počeo pohod, osvajanje Meksika, hispaniziranje Amerike, pri kojem su uz pobijeđena plemena historijski iskorijenjeni i pobjedonosni Totonaki.

Ogorčeni, što njima, kojima je njihov neprijatelj Moctezuma oduzeo pola slobode, njihov prijatelj Cortez otima sada čitavu, prekinuli su svaku vezu s bijelima. Nisu za njih radili, nisu učili njihov jezik i povukli su se u neprohodnu prašumu, a svoje gradove i hramove prepustili su propasti.

Tamo sade, uzgajaju i beru vaniliju, a plod prodaju bijelcima, ali njihova četiri stotine godina stara mržnja prema bijelima nije se ugasila.

Još je starija od njihove mržnje vanilija. Ona, crni cvijet, rasla je samo na području Totonaka i nigdje više, davno, prije nego što su evropski mogućnici i njihovi kuharski majstori mogli i sanjati o tako ukusnoj mirodiji. Uz kakao, koji je također njihovo pravlasništvo, srkali su »divlji« Totonaki i vaniliju. Kad su vaniliju uzimali bez kakaoa, uzimali su je kao afrodizijak ili kao lijek protiv ženskih bolesti. Tada je crni cvijet rastao po lovištima Totonaka samo divlji; i onda, kao i danas, bila je to lijana, koja se ovijala oko tuđih stabala. Jer ona je zapravo gotovan, paraz't, nametnik. To ne mijenja ni činjenica, da potječe iz ugledne obitelji, da je porijeklom orhideja, i da je danas oplemenjena. Značajnom svojstvu ovog parazita, da je koristan, pridružilo se tako još jedno isto toliko značajno svojstvo — uzgajaju ga poljoprivrednici. Uz podnožje nekog stabla, na kojem raste papar ili ga kruni lovor, usadi se epidendrum vanilla, po dvije ključice, ili se sveže dolje uz stablo. Tako, sad samo valjano parazitiraj!

Posađena biljka čini, kako joj je naloženo. Uspinje se sve više po dodijeljenom stablu i četvrte godine počne tjerati cvjetne grozdove. Tu se opet upleće čovjek, jer se on ne pouzdaje, da će svojeglavi vjetrovi i nestašni insekti na vrijeme sjediniti muške i ženske organe vanilije. Valja se požuriti. Cvijet, koji u toku dvadeset travanjskih dana ne primi ljubavni pozdrav, ne će ga nikada primiti. Ni onda, kad potencijalni spolni partner stanuje u istoj komorici, kao što je to slučaj kod vanilije. Iako je ona dvospolna, hermafrodit, muški spermatozoidi i ženske jajne ćelije uvijek se ne sastanu, jer ih dijeli opna.

Totonacu-djevojke pomažu im u tome točnije od leptira i brže od ose, zvane avispa negra, ili od pčele melipone. Djevojački prsti u prvim jutarnjim satima onih dvadeset travanjskih dana odstrane

djevičansku opnu sa četiri cvijeta na svakom grozdu i stave sjeme u četiri sjemena kanala vaginule ili vanille; tom riječi nazvan je zbog svog oblika i plod, a na kraju — i čitava biljka.

Kad je mahunasti plod rođen, ostane na majčinim prsima i razvija se najprije (do kolovoza) u dužinu, a kasnije (do studenoga) u širinu, i tada postane jedar i mesnat. Tek poslije mijene mjeseca u studenom može se brati, a u siječnju sve mahune, što izrastu u šumama desetak tisuća vanilijskih Indijanaca, svrše u dvorištima tridesetorice vanilijskih industrijalaca, koji su ponekad i veletrgovci.

Ta prva faza svjetske trgovine vanilijom stoji pod znakom straha od prijevare. Nepovjerenje broj jedan usmjereno je prema svemu, što je čovjek, uključivši i plemenskog brata u congregacionu. Uslijed tog nepovjerenja, ostala su uzgajališta, vanilales, sasvim sitna poduzeća. Nijedno nema više od tri hektara, da bi ga vlasnik mogao dogledati okom i da ne postane poprište tatova.

Ali nepovjerenje broj jedan nije ništa prema nepovjerenju broj dva, onome, što je usmjereno prema svakome bijelcu. U godišnje doba, kad se dragocjene mahune iznose iz rodne šume u džunglu trgovine, pretvara se atmosfera mira u atmosferu laži i podvale. »Tiempo de vainila — tiempo de mentira«.

Nađe se poneki »acopiador«, sakupljač, koji se usudi u guštik, da bi pokupovao berbu, makar nje još i nema ili je već prodana veletrgovcu. On nudi više, obećava i laže, i vrlo je lukav, »muy ladino«, toliko lukav, da Indijanci, usprkos svoj svojoj sumnjičavosti, podlegnu njegovoj suadi. Ali ni veletrgovac ne boluje od iskrenosti. Nikad on ne će Indijancu odati, kakva je potražnja na tržištu. A Indijanac opet ne će čak ni onom veletrgovcu, kojem je njegova congregacion generacijama odnosila berbu, odati, kakva će biti berba.

Kad je dolje u Papantli, Guluérrez Zamora ili San José Acanteno ugovorio cijenu i — preskočit ćemo malo tok događaja — robu otpremio, zarada se preuzima uz sve mjere opreza. Nikad uzgajač ne će sam ponijeti novac, jer se boji, da će ga napasti razbojnici. Najprije ga ostavi kod trgovca: tek nakon nekoliko sedmica pošalje kojeg sina ili rođaka, ili čak, a to je još manje napadno, nekog ariera, koji je časno osijedio njegujući mazge. On će podići novac — ali nipošto sav, samo dio novca. Izdaleka uzgajač pazi. da li tekliču ne prijeti kakva opasnost.

Ček? Bankovni račun? Toga nema, ne prima se čak ni papirnati novac, samo zvečeća moneta. Ali toliko srebrnog novca, koliko je po-

trebno za vaniliju, nema ni banka. Toj činjenici zahvaljuju šoferi autobusne pruge Meksiko—Tuxpan lukrativno nuzzanimanje: oni u glavnom gradu nabave srebrnih pesâ i ponesu ih u Papantlu. Od toga dobivaju pola procenta, što ponekad već pri jednoj vožnji iznosi nekoliko stotina pesâ. (Na sličnu pojavu naišao sam u Yucatánu, gdje se uzgajačima henequéna i radnicima mora svake sedmice isplatiti dva milijuna pesâ u srebru.)

Uzgajači vanilije zakapaju svoj novac, to je sigurno, i mnogi iznenada umre, a da svojoj obitelji nije pokazao skrovište blaga — šumsko tle, iz kojeg je niknulo vanilijsko blago, prima ono, što je od njega dobiveno, opet u sebe u srebrnom novcu.

Umotan u rogožine, njišući se na mazgama, plod berbe odlazi u grad. Ono, što je tamo u šumi bilo natovareno, brojilo se tamo na millare, po hiljadu komada, ovo, što se ovdje istovari, važe se na funte (po 460 grama): mazgica dovuče dva do tri millara, sedamdeset kila, u vrijednosti od oko tisuću pesâ.

Vanilija se otprema na beneficije i tu se oplemenjuje. Dvorišta su ravna kao zrcalo i čisto izmetena, a isto tako komore za grijanje u dvorišnoj zgradi. U njima se vanilija odmah, čim stigne, stavlja na espiguere i camille, ležišta od cedrovine, koja je doduše skupa, ali je i glatka, pa ne oštećuje mahunu. (Drvo, na kojem je vanilija promuktašila cijeli svoj šumski život, nije sada dovoljno dobro, da joj posluži kao podloga; ali i ono će jednom biti srušeno radi svog bivšeg podstanara, da bi se napravile daske za sanduke, u kojima će biti otpreman.)

Nakon sušenja i isušivanja u komorama s vrućim zrakom (72 sata kod 60 stupnjeva) dolazi do dugotrajnijeg i kontinuiranijeg radnog procesa, u kojem je sunce proizvodno sredstvo. Ono nekoliko sati djeluje na mahune, koje su na tisuće prostrte po dvorištu na sjajnim, glatkim rogožinama. Da ih pri toj siesti ne bi smetali ili čak kidnappirali, osoblje beneficija ispaljuje salve otrovnih plinova na nasrtljivog neprijatelja, na jata lešinara. I lešinari naime vole mirodije, možda bi se rado odrekli i lešina, kad bi ih pustili na vaniliju.

Kad apsolvira svoju sunčanu kupelj, vanilija leži najmanje dvadeset i četiri sata u sjeni. Procedura se ponavlja petnaest do osamnaest puta, sve dok vanilija ne iznoji svoju tekućinu. U glavnoj zgradi tvornice rade specijalisti. Samo u Papantli radi na oplemenjivanju vanilije tri stotine radnika; članovi su istog sindikata, a dobivaju različite nadnice; tendedori, oni, što uređuju i suše i pakuju: pet pesâ na dan; »oficiri«, koji svoje ruke peru alkoholom,

a ipak mahune, pregledavajući ih i obrađujući, dodiruju jednu po jednu samo pincetama, dobivaju dnevnicu od sedam pesâ, a majstor, iza poduzetnika prvi u poduzeću, devet pesâ. Radi se svakog dana (majstor dolazi i u nedjelju, da kontrolira svoje vanilije), sedam mjeseci, od studenoga do svibnja.

Bolna je popratna pojava tih radnih procesa, da smanjuju težinu robe. Po sedam kilograma zelene vanilije daje tek jedan jedini kilogram oplemenjene, komprimirane. Na Madagaskaru je za kilogram gotove vanilije dovoljno četiri kilograma zelene, jer afrička priroda daje vaniliji više krutog sadržaja. Ali Meksiko se ne zadovoljava takvim objašnjavanjem, nego traži način, kako da postigne, da od dvadeset i jednog kilograma sirove vanilije dobije više od tri kilograma vanilije za trgovinu.

Od jednog do drugog radnog procesa mahune postaju sve sjajnije, sve suše i sve gušće. Meni, potpunom laiku, izgledao je svaki komad jednako, uzica čokoladnosmeđe boje i kože neravne kao u grožđice. Kad sam već uzeo za usporedbu čokoladu i grožđice, uzet ću i smokve; unutrašnjost vanilijine mahune nalikuje svojom kašom i svojim bezbrojnim zrncima na unutrašnjost smokve. Usprkos toj prividnoj jednakosti postoji ovdje, kao što su mi pokazali, pet vrsti, među sobom potpuno različitih i po dužini i boji, i po »tactu«, to jest, da li su suhe ili sočne. A svaka vrst opet ide na tržište cijela (entera) ili rezana (picadura). U kositrenim kutijama, koje su dražesno obložene parafiniranim papirom i spakovane u drvene sanduke, putuje vanilija via Laredo u njujorške warehouse, gdje se susreće sa svojom afričkom sestrom bourbonkom i s njom se bori za cijenu.

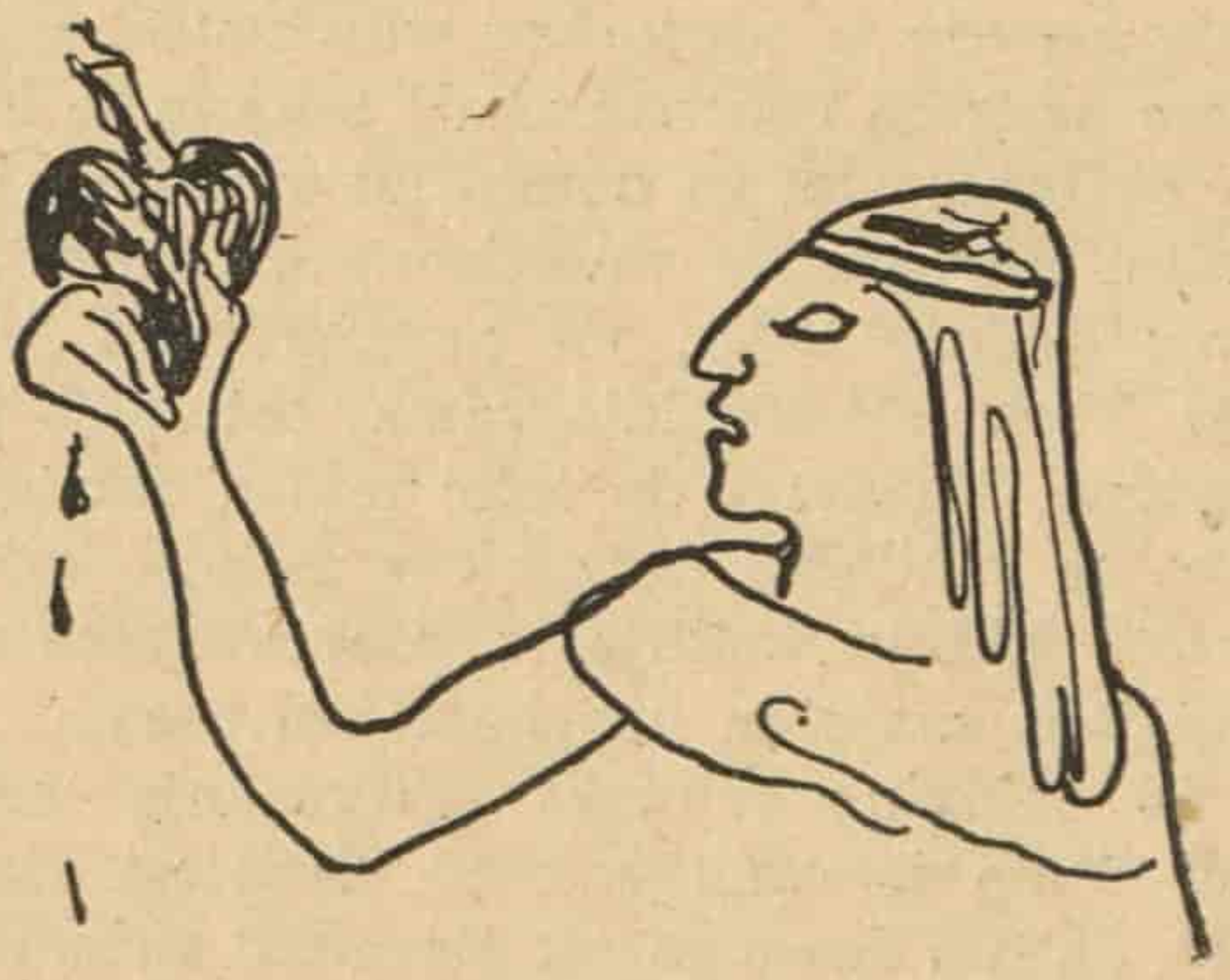
Kako god ta borba ispala, za domovinu vanilije njena je cijena nedokučiva. Meksiku od njegove vanilije ne ostaje gotovo ništa za vlastito kućanstvo; godine 1941., na primjer, kad je iz Papantle otputovalo u New York 261.000 kilograma, ostalo je kod kuće tek dvije tisuće kilograma. Naravno, da tako malen ostatak ne zadovoljava potražnju, pa se vanilijski deficit ove zemlje, koja izvozi vaniliju, pokriva uvozom slabije vanilije iz konkurentske zemlje Tahiti i sintetičnom vanilijom, zakletim neprijateljem prave.

Mnogo više od polovine svjetske proizvodnje daje u vrijeme mira Madagaskar. Tamo je vanilija 1850. dospjela zaobilaznim putem preko pariskog Jardin des plantes; Francuzi su iz okolice Papantle i Misantle donijeli nekoliko biljaka i, nakon što su ih u Parizu ispitali, zasadili su ih u svojim afričkim kolonijama. Zahvaljujući tom eksperimentu ubere se na Seyhellesovu arhipelagu i na Madagaskaru svake godine više od 4000 tona, pa francuski imperij stoji

na čelu proizvodnje vanilije i evropske veletrgovine vanilijom. Ali vanilija ne podnosi terminsku trgovinu. Ona joj se opire jakim sredstvom slaboga, svojom lakom pokvarljivošću. 1924. pomogla je redovitom tržištu, da izazove slom vanille-cornera, koji je organizirala tvrtka »Demair freres« u Marseillu; fracasso je stajao braću pedeset milijuna franaka.

U potrošnji su Sjeveroamerikanci na prvom mjestu u svijetu. Ako im to ne spriječi rat i ograničeni brodski promet s Afrikom, i ako im ne spriječe prolomi oblaka, suše ili sjeverni vjetrovi u Meksičkom zaljevu, uzimaju 450 tona, što je 65 procenata svjetske berbe, od čega nešto i reeksportiraju, većinom u obliku vanilijske esencije i vanilijskog ekstrakta. Druge zemlje uzimaju samo toliko, da njihove tvornice čokolade i slatkiša ne moraju obustaviti rad i da domaćice mogu praviti svoje pudinge.

Dva vanilijska produkta Amerika proizvodi i konsumira gotovo sama: gumu za žvakanje i ledene kreme. Oba ova slatkiša, bez kojih yankee ne bi mogao živjeti, ne bi mogla živjeti bez Totonaka, koji mrze svakog bijelca.

NAFTOVOD

I

Čovjeka, koji putuje od Meksičkog zaljeva prema glavnome gradu, mile i milje prati cijev. Pred gradovima se sakriva, iza njih se ponovo pojavljuje, a osobito udara u oči tamo, gdje su putovi i kanali. Na zemljovidnim kartama nije ucrtana.

Prije nego što je meksička nafta postala meksička narodna svojina, bila je podijeljena između četrnaest društava-podružnica triju svjetskih koncerna, Deterdingova »Royal Dutch Shella«, Rockefelerova »Standard Oila« i »California Sinclair Pierce Oil Company« Harry Sinclaira. Jedna od tih četrnaest podružnica, »El Aguila« ili »Mexican Eagle Petroleum Co.«, posjedovala je šezdeset procenata meksičke nafte; u njenoj nekadašnjoj palači u glavnom gradu uređuje sada »Petróleos Mexicanos« (PE-MEX). U predvorju stoji poprsje Cárdenasa, jer je on 18. ožujka 1938. svojoj zemlji vratio naftu.

Time je završila u socijalnoj povijesti jedinstvena borba; na jednoj je strani stajala zemlja, na drugoj svemoćno trojstvo svjetskog petrolejskog monopola.

Počela je kao konflikt oko nadnica. U razdoblju od 1934. do 1937. porasli su troškovi kućanstva za 88,96 procenata, a nadnice su bile povišene samo za 30 do 40 procenata. Meksički petrolejski radnik dobivao je prosječno 4,86 pesâ na dan, jedva četvrtinu onoga, što je u Americi zarađivao radnik istog društva. Usto je stepen iscrpljivanja američkog radnika bio manji nego stepen iscrpljivanja Meksikanaca, koji je radio na bogatijim izvorima.

Radnici su tražili kolektivni ugovor s radnom sedmicom od četrdeset sati, povišenjem plaća, pravom na dopust i poboljšanjem radnih uvjeta; zahtjevi su bili odbijeni. Radnici su obustavili po-

sao, društva su uložila protiv štrajka priziv kod državnog arbitražnog suda; sud je donio odluku, da štrajkaši treba da se vrate na svoja radna mjesta i da se tu strpe, dok bude donijeta odluka. Tako je i učinjeno. Tada je objavljena odluka. Dio radničkih zahtjeva bio je odbijen, ali je određeno, da se poboljšaju radni uvjeti, što bi stajalo 26 milijuna pesâ na godinu — s jedne strane velika suma, s druge strane neznatan dio dolarskih profita.

Kad čovjek čita priziv društava protiv odluke, čini mu se, da se našao u londonskom kvartu pravnika, gdje pred stoljetnim zgradama u stoljetnom miru rastu stoljetni kestenovi. Tamo bi se možda našao neki stari vrlo poštovani krunski pravnik, koji temeljito poznaje paragrafe i prejudicirirane slučajeve, ali još nikad nije ni načuo za sociologiju, radno pravo i slične laičke pojmove, koji bi sastavio takvu žalbu. Poslije formalnog juristčkog uvoda govori se u toj žalbi o onome, što petrolejskim magnatima osobito leži na srcu, o slobodi rada. Kakva je to sloboda rada, ako se na primjer poslodavca prisiljava, da za asistente inozemnih stručnjaka namjesti domaće ljude? Je li to jednakost i pravda, ako se visina poduzetnikova dobitka uzme za osnovu isplatne tarife? Zar ne, vrijedi isto pravo za sve, za siromašne i bogate?

Vrhovni sud Meksika odbio je žalbu, i kad su petrolejska društva zaključila, da se toj odluci ne pokore, bila su ekspropriirana. U isto je vrijeme objašnjeno meksičkom narodu, kakve bi posljedice mogla ova mjera izazvati, i mobiliziran je protiv budućih pokušaja intervencije. Prvi apel je izdao Vicente Lombardo Toledano. Teško da bi se u internacionalnom sindikalnom pokretu našao netko ravan Lombardu Toledanu. On je radnički vođa, profesor filozofije, bivši guverner, poznavalac Goethea, botaničar i arheolog; njegove su masovne skupštine univerzitetska predavanja, a svoju popularnost stekao je autoritetom, koji uživa. U svom govoru u vezi s petrolejem izložio je sve mogućnosti propagande i laži, kojima će petrolejski kapital pokušati da podvoji javno mnijenje Meksika i na taj način raskrinkao izdaju i podmićivanje prije nego što je moglo doći do izdaje i podmićivanja.

Drugi apel uputio je narodu prezident Lázaro Cárdenas sam. Odgovorio je najprije petrolejskim društvima na njihova predbacivanja o nezahvalnosti: je li to zahvalnost za to, što smo s našim kapitalom izgradili ovu gigantsku industriju Meksika?

»Vaš kapital?« doviknuo im je Cárdenas kroz radio, »vaš kapital bio je bogatstvo petrolejskih nalazišta, koja pripadaju naciji i koja su vam protivzakonito prepuštena! Vaš kapital su privilegije,

koje su vam dane, porezne i carinske olakšice! Od tog ste kapitala izvukli milijarde kamata i sitni djelić investirali u svoja poduzeća. I zato da vam budemo zahvalni?«

Ništa manje oštro obratio se Cárdenas krivcima u vlastitoj zemlji, koji se zbog slabosti, ignorancije ili koristoljubivosti nisu uspjeli oduprijeti napastima neizmjerno moćnih poduzetnika.

Izvori meksičkog bogatstva postali su izvori meksičke bijede, rekao je Cárdenas. U malo kojem mjestu petrolejskog područja postoji bolnica, pitka voda, škola, kulturni centar ili sportsko igralište. Nema čak nijedne plinare, jer društva ne dopuštaju, da se iskoriste milijuni kubičnih metara plina, koji se beskorisno gubi. Kome nisu udarile u oči uzbudljive razlike, koje vladaju u petrolejskom području? Komfor za inozemno osoblje — bijeda i nezdrave nastambe za meksičko. Hladnjaci i zaštita protiv tropskih bolesti za prve — bešćutnost i većinom tek preko volje pružana liječnička pomoć za druge. Gladne nadnice i ubitačni radni uvjeti za naš narod.

U svakom proizvodnom centru poduzeće ima vlastitu policiju, koja štiti privatne, egoističke i često nezakonite interese. Te naoružane organizacije, bez obzira, da li ih je vlada odobrila ili nije, snose krivicu za zloupotrebe, prestupe i umorstva počinjene po nalogu ili u interesu društva, u kojega su službi.

Tek s nekoliko riječi ošinuo je predsjednik »uporno i zlonamjerno miješanje petrolejskih društava u unutrašnje stvari nacije«. Tek s malo riječi — jer da iscrpi tu temu, morao bi ispripovijedati povijest Meksika od početka dvadesetog stoljeća.

Od dana, kada je Porfirio Díaz engleskom inženjeru Weetmanu Pearsonu, koji je gradio tehuantepečku željeznicu, kasnijem lordu Cowdrayu, i američkom petrolejskom trgovcu Edwardu L. Dohenyu dao koncesije na meksičku naftu, Meksiko je bio razbojište rata između Velike Britanije i Sjeverne Amerike. Pri svakom pokušaju ustanka lijevale su svoje ulje na vatru ili Sjedinjene Države ili Ujedinjeno Kraljevstvo ili oba zajedno. Dolar i funta sterlinga uvijek su tu imali prste.

S vremena na vrijeme, kad je to odgovaralo planovima petrolejskih magnata, bili su čak i napredni pokreti podupirani protiv reakcionarnih. Tako se na primjer Standard Oil (Amerika) smatrao oštećenim time, što je Pearson Oil Company (Engleska) dobila koncesije na petrolejskim poljima kod Tehuantepeca. Stoga je slobodarskom Franciscu I. Maderu pomogao da sruši četrdesetogodišnju diktaturu Porfirija Díaza. To naravno nije smetalo ame-

ričkom poslaniku Lane Wilsonu, da uskoro zatim istupi u Washingtonu protiv Madera i »his almost confiscatory tax placed on the oil products at Tampico«, da podupre državni udar reakcionara Victoriana Huerte i dopusti, da pučki prezident Madero i viceprezident Pino Suárez budu strijeljani u zatvoru (23. veljače 1913). U Meksiku nije zaboravljeno, kako se Lane Wilson toga dana vladao.

Cárdenas je poglavlje intervencija, koje su doplovile na valovima nafte, dovršio eksproprijacijom: »Inozemna društva nisu voljna priznati odluku našeg najvišeg suda. Ona se oslanjaju na to, da će se njihova moć pokazati jačom nego čast i nezavisnost Meksika, koji je svoje prirodno bogatstvo velikodušno stavio u njihove ruke. Naređuje se eksproprijacija, a društvima država jamči punu isplatu njihova vlasništva.«

Petrolejske velesile nisu nipošto napustile u redu i miru mjesta, koja su im dana kao gostima. Trebalo je da se poduzeća onesposobe za rad, da bi Meksiko bio prisiljen zamoliti stare posjednike, da se vrate, i bezuvjetno im se pokori. Nije smio ostati nitko, tko se snalazio u poslu. Meksičkim činovnicima nuđena su bolja plaćena mjesta u SAD. Imaoci »puestos de confianza«, povjerljivi ljudi društava, ostali su sa starom plaćom na staroj platežnoj listi starih posjednika, ako su izjavili, da su spremni, da ne rade pod novim vodstvom. Još danas ima u Meksiku takvih bivših povjerljivih ljudi, koji još uvijek primaju plaće direktora ili glavnih inženjera. Ugovori, adrese, računi, planovi, kemijske formule s pripadnim »know how«, isplatne liste i spisi bili su spaljeni ili odneseni.

Furioso svjetske štampe nije se podigao protiv sabotera, nego protiv onih, koji su sabotirali sabotažu. To, što su petrolejska društva odbila zahtjeve radnika, bilo je hvaljeno kao moralno djelo. Neki je američki privredni rukovodilac izjavio: »... ali briga za radnike ne može ipak ići dotle, da se meksičkim radnicima uređuju haremi, da im se kupuju konji za polo i plaćaju luksusna putovanja oko svijeta, ako to požele«. Ogorčeni čitatelji novina morali su pomisliti, da su meksički petrolejski radnici tražili hareme i konje za polo i luksusna putovanja. A u stvari su tražili voznu kartu do mjesta godišnjeg odmora u Meksiku, izgradnju sportskih igrališta i liječničku pomoć za žene i djecu, ako se radi o trajnom, pa makar i ne uvijek legalnom braku.

Već za vrijeme konflikta povukla su petrolejska društva svoje zlatne rezerve iz meksičkih banaka, a nakon nacionalizacije poduzeća srušilo je internacionalno valutno tržište peso na četrdeset i pet procenata njegove vrijednosti.

Sjeveroamerički državni sekretar Cordell Hull tražio je gotovo ultimativnom notom, da se meksički petrolejski problem iznese pred internacionalno sudište, inače... Senator iz North Caroline, Reynolds, zahtijevao je u washingtonskom kongresu, da se kao odšteta Sjedinjenim Državama odstupi Baja California. Nekoliko ličnosti, koje su nekad u meksičkom petroleju utopile američkog državnog predsjednika Hardinga, tražilo je protiv Meksika oružane represalije. Wallstreet je izdao posebni broj »Journal of Commerce« posvećen Meksiku, pun tabela, slika i ekonomskih članaka, sve u nastojanju, da se prikaže, kako Meksiko predstavlja opasnost za obranu SAD i kako je nesposoban, da sam sa sobom upravlja.

U državi San Luis Potosí pripremao se pokret za obaranje Cárdenasa. Vođa pokreta, general Saturnino Cedillo, bio je iz inozemstva opremljen oružjem i municijom, s nekoliko vrsti oružja; tankova i rovovskih topova imao je više nego meksička armija. Šef njegova generalštaba bio je njemački nacist i pukovnik Ernst Freiherr von Merck. Iz svoje dobro osigurane vile u Coyoacánu, otmjenoj četvrti Meksika, točnije rečeno, iz svoje radne sobe dekorirane Hitlerovom slikom i kukastim križevima rukovodio je pripremanjem Cedillove pobune.

Nijemac druge vrste, moj pokojni prijatelj Alfredo Miller-Fortmiller iz Hannovera, spriječio je baruna, da plan provede u djelo. Alfredo se pojavio u Merckovoj tvrđavi s jednim useljeničkim činovnikom, a i sam je bio primljen kao iseljenički činovnik. Barun Merck je odmah pokazao original onog dokumenta, s kojim je u naprednim krugovima Meksika pokušavao nastupati kao nenacist: brzojav Gustava Noskea poručniku Ernstu Freiherru von Mercku, zahvalu za usluge, »koje je Vaše blagorođe učinilo pri stvaranju dobrovoljačkih formacija«, to jest onog dobrovoljačkog korpusa, koji je 1918-1919 njemačku republiku izručio reakciji.

»Noske je bio socijaldemokrat, znate li to?« rekao je barun Merck Alfredu Milleru. On je to znao. I njegov sadašnji šef Saturnino Cedillo, objašnjavao je barun Merck, nije ni fašist ni nacist. »On se naprosto ne slaže s nekim stvarima, koje čini Cárdenas.«

»Na primjer s eksproprijacijom nafte«, kazao je Alfredo.

»Na primjer s eksproprijacijom nafte«, ponovio je barun Merck i dodao: »...mislim«.

Alfredo se domogao pisma, koje je bilo dokaz, da barun Merck zajedno s njemačkim poslanikom radi za Cedilla. Nakon objavljivanja tog pisma napustio je barun Merck zemlju, i prilikom izbijanja

ustanka, za koji je izradio planove, nije više bio u Meksiku. U području pobune pojavio se Cárdenas i ugušio je.

Došlo je do internacionalnog bojkota meksičkog petroleja. Meksiko se gotovo utopio u poplavi svoje nafte. Ali u isto se vrijeme za nju zainteresirao Japan. Bio je spreman, da Meksikancima duž čitave zemlje postavi naftovod, od bušotina na Atlantiku sve do japanskih brodova na Pacifiku. Italija je nudila izgradnju tankera. Nacistička Njemačka htjela je, preko jedne grupe američkih špekulanata, kupiti cijelu meksičku proizvodnju nafte za četrnaest milijuna pesâ i za taj novac poslati strojeve za računanje, strojeve za šivanje i strojeve alatljike.

U to je vrijeme isticao period službe prezidenta Cárdenasa; general Almazán, protivnik eksproprijacije nafte, kandidirao se s ovim programom: »Ako sadašnja vlada konačno ne riješi petrolejski konflikt i ja budem prisiljen, da u vezi s njim nastavim pregovore, pobrinut ću se, da ti pregovori dovedu do prijateljskog i lojalnog sporazuma. On će biti sklopljen na temelju prava i ravnopravnosti, uzimajući u obzir suverenitet Meksika i pravo naroda, a odgovarat će i nacionalnim interesima i opravdanim interesima petrolejskih društava i radništva ove industrijske grane.«

Izabran nije bio Almazán, nego Manuel Avila Camacho.

Petrolejska društva nastavila su, međutim, borbu za otkupnu svotu. Na temelju poreskih iskaza proračunana je vrijednost poduzeća na pedeset milijuna dolara, i ta je svota određena kao otkupnina. Protiv te procjene protestirale su petrolejske tvrtke tako žestoko, da su otvoreno priznale, kako su vršile carinske i poreske prijevare i lažno vodile knjige. Iskazivale su svoje prihode nižima nego su stvarno bili — tobože zato, jer je to u Meksiku uobičajeno. Kao otkupninu tražile su 450 milijuna dolara u gotovu, kasnije 120.

Usred pregovora o otkupnini buknuo je 1939. rat Njemačke protiv Engleske i 1941. protiv SAD. Sada je ustrebala bojkotirana nafta i savezništvo Meksika, pa je konflikt bio izglađen, dok se Meksiko još bavio obnovom petrolejskih uređaja.

»Petrolejskoj štampi« bilo je lako proricati, da Meksiko ne će moći održati produkciju i transport. Nije imao dovoljno ni kapitala, ni besprijekornih strojeva, ni transportnih sredstava. Jedini meksički tanker »San Ricardo« ležao je u Alabami, SAD, u suhom doku.

Ali radnici su svojim požrtvovnim radom izvrgli ruglu jeftino proročanstvo. Meksiko sam crpe svoju naftu, kao što su to prije činili

stranci, i podiže uređaje, kakve stranci prije nisu podizali, jer im razvitak domaće industrije nije bio u interesu.

Meksička sirova nafta i njeni derivati odašiljali su se u inozemstvo, u prvom redu u Balik-Papan u Nizozemskoj Indiji i u Curacao, dva petrolejska glavna grada svijeta, i onda se djelomično vraćali u Meksiko. Čemu taj ogroman kružni put? U Curacau i Balik Papanu bili su naftini proizvodi toliko rafinirani, da su odgovarali internacionalnoj specifikaciji, a time i internacionalnom cjeniku, sam Meksiko nije imao uređaja, koji bi njegovu naftu mogli dovoljno rafinirati.

Jedini konačni proizvodi, koji su se izrađivali u zemlji, bili su asfalt i plinsko ulje. A danas? Danas ima gazolina s višim oktanom za automobile, pa čak i za avione, bijelog gazolina za industrije, kerozina za peći, parafina za svijeće, mazivih ulja za strojeve.

Unutrašnji transport vrši se oleoduktom. Ušće mu je u rafineriji u Atzcapotzalcu. Tamo, na sjevernom rubu glavnog grada, bila je u predcortezovsko vrijeme tržnica robova, i tamo su stanovali zlatari, kod kojih su španjolski vojnici dali pretopiti svoj udio u Moctezuminu blagu. Kasnije je Atzcapotzalco bio predgrađe siromaha, a danas, nakon izgradnje petrolejskog voda i rafinerije, razvija se sve više u novi industrijski centar u području glavnoga grada.

II

Odvezao sam se tamo u pratnji jednog sindikalista iz STPRM, Sindicato de Trabajadores Petroleros de la República Mexicana. Putem mi se ispričao, što ne zna engleski, iako potječe iz Tampica.

Kakve veze ima Tampico s engleskim?

»U Tampicu se vrlo mnogo govorilo engleski. U hotel Imperial, u hotel Inglaterra, u restauracije Bristol, Palace Grill i u ostale bolje lokale rijetko bi zabludio koji Meksikanac. Kad je moj otac prije četrdeset godina počeo raditi u Tampicu, dobivao je nadnicu u dolarskim centima, i njima je majka plaćala ono, što bi kupila. Kad bi Meksikanac, neki političar ili neki general ili neki špekulant, otišao pijančevati u Barrio de la Unión, noćni život Tampica bio je poznat širom svijeta, plaćao bi otvoreno dolarima ili funtama, koje je upravo požnjeo u direkciji.«

Upitao sam s interesom, da li Barrio de la Unión još postoji.

Postoji još, Tampico je industrijski grad s gotovo 100.000 stanovnika i lukom. »Ali škotskog whiskya i internacionalnih djevojaka nema više u Barriu de la Unión, a prije svega nema angloameričkih gostiju, koji nisu znali, kuda bi sa svojim funtama i dolarima.«

Dnevni život Tampica bio je primitivan. Tek kad su zaređali petrolejski konflikti, podigle su petrolejske kompanije škole za radničku djecu. Akcionarskim društvima upućivane su nekoliko puta molbe, da uvedu poučavanje engleskog jezika za odrasle i tečajeve za tehničku izobrazbu, ali do toga nikad nije došlo.

»Imali smo doduše sindikate,« rekao je sindikalist, »ali oni nisu bili ujedinjeni u jedan sindikalni savez. Svako petrolejsko polje, svaka rafinerija, svaka transportna stanica imala je poseban sindikat. On je svoje članove zastupao samo pred upravom poduzeća. Postojala je 31 takva radnička organizacija. Danas njima odgovara 31 sekcija centralnih sindikata. Prvih godina nakon nacionalizacije bio je položaj radnika vrlo težak. Ali sada se svuda podižu radničke kolonije, klinike, osobito za suzbijanje močvarne groznice i tuberkuloze. Imamo vodovod, kojim dolazi pitka voda iz Tancola u Ciudad Madero; stajao je više od pola milijuna pesâ. Provodi se isušivanje, grade se nasipi i vrlo mnogo škola.«

Sindikalist je udahnuo i ugasio svoju cigaretu. »Ovdje miriše kao u mom zavičaju.«

Mirisalo je po petroleju.

Provezli smo se kroz vrata, nad kojima je pisalo »Petróleos Mexicanos«, provezli se kroz park, kojega su stabla metalne šipke, a grmlje okrugli, sivkasti rezervoari. U uredskoj zgradi upitali su me, što bih htio vidjeti. Htio sam vidjeti oleodukt.

Još nitko nije poželio da ga vidi. A i nema što da se vidi. Otvor jedne cijevi — to je sve.

Jedan od činovnika lupio se po čelu: »Mogli bismo vam predstaviti inženjera, koji je gradio oleoducto. On će vas odvesti do njega i sve vam ispripovijedati.«

Prišao je neki skromni čovjek i odmah počeo uvjeravati, da on nije gradio oleoducto. Ali bio je namješten kod contratista, kod inozemne tvrtke Martin & Circuit; njoj je bilo povjereno, da proširi mrežu cijevi od Tuxpana do grada Meksika.

»Vodio sam samo izgradnju crpne stanice«, kazao je inženjer, »teren naime nije ni horizontalan, a kamoli nizvodan. Da je takav, ne bi bile potrebne crpaljke. Teren se uzdiže, čak i vrlo strmo. Petrolejsko polje kod Poza Rike, u državi Veracruz, gdje oleoducto

počinje, leži u blizini obale, samo je trideset metara više od morske površine. Ali je cijev bilo teško postaviti zbog hurikana u zaljevu i zbog poplava. Iza obalske ravnice prestaje područje poplave, ali nažalost i ravnica. Naš je oleodukt morao prijeći preko cijelog jednog brda, Sierra de Pueble; da se premosti ta strmina, sagradili smo sedam crpnih stanica. Najviša je najbliže glavnom gradu. To je crpna stanica Cima de Togo. Tamo se sirova nafta podiže za dvjesta metara, na 2800 metara nadmorske visine. Grad Meksiko leži 2247 metara iznad morske površine, i tako nafti dalje nisu potrebne crpaljke. Sve do ove točke tjera je vlastita sila teže.«

Kod ove je točke stao moj peripatetički učitelj i pokazao rukom na neku kaljužu: »To je ušće. Ovdje završava veliki meksički oleodukt. Dan za danom dolazi njime ovamo tri tisuće kubičnih metara chapopote (u Meksiku se za sirovu naftu još uvijek upotrebljava ova indijanska riječ), 19.000 barrela prerađuje se u roku od 24 sata u našoj rafineriji. Zamislite, koliko je prije vagonskih i automobilskih cisterni bilo potrebno za transport.«

Pogledao sam prema ušću. Da sam ovuda prošao sam, jedva bih primijetio ovu močvaru, po kojoj je skakutalo nekoliko duginih refleksa. Dvije, tri debele cijevi križale su se nad močvarom, a uz nju se nalazila baraka s crpaljkom. Na četiri točke oko močvare, na udaljenosti od dvjesta koraka, uzdizao se po jedan blistavi aluminijski rezervoar. Ta četiri diva napajaju se sirovom naftom iz cijevi iznad male močvare i predavaju je na dalju preradbu pojedinim točkama rafinerije.

Vraćao sam se sada, prateći ulazak sirove nafte u rafineriju, putem, koji sam već prošao. Na Kaspijskom moru vidio sam rafinerije u izgradnji, a drugdje rafinerije u pogonu. Za mene su ovdje bila novo dva tanka, koja nisu blistala srebrnom bojom, nego su — što inače nisu u tvornicama uobičajene boje — imala zagasitocrveni i azurnoplavi krov. Već sam pomislio, da ovi tankovi imaju neku vezu sa cijevi, koja prolazi kroz cijelu rafineriju i ima isto tako zagasito crvenu i isto tako azurnoplavu slavinu. Sada sam to upitao.

»To je foamitski uređaj,« odgovorio je inženjer, »oba tanka sa šarenim krovom podignuta su za foamitsku mješavinu, a obje cijevi vode k svim rezervoarima i k svim uređajima za destilaciju, da tamo gase požar, ako bi do njega došlo.«

»Kroz svaku od ove dvije cijevi teče druga tekućina,« objašnjavao je inženjer. »One se na mjestu požara pomiješaju u pjenu, i ta pjena začas prekrije najekstenzivniju vatru, oduzme joj kisik i sprečava plamenu, da dođe do novog kisika.

Osim toga ima i vatrogasnih stanica s crpaljkama, sanducima pijeska, aparatima za gašenje, ljestvama, sjekirama i svim drugim vatrogasnim priborom, osim vode — lijevati vodu na zapaljenu naftu bilo bi isto, kao lijevati ulje na vatru. U čitavoj je rafineriji zabranjeno pušiti, to je sigurno jedino mjesto u zemlji, gdje se zabrana pušenja zaista provodi.

Dan i noć tjera se chapopote iz rezervoara električnom energijom u uređaje za destilaciju. Čak i kad bi električne energije ponestalo, ne bi bilo odmora, jer parni strojevi spremno čekaju da uskoče.

Prva stanica na mom maršu uz naftu bila je grijaonica. Tamo nafta mora najprije ući u plamenu komoru i protrčati kroz labirint cijevi, u kojima joj gori pod petama.

Chapopote i ja došli smo ugrijani do uređaja za destilaciju, do podnožja okruglog metalnog tornja. Ja sam ostao napolju, a prigrijana nafta utrčala je i popela se uvis. U petrolejskom tornju događa se isto, što i u društvenom životu ljudi. Mase idu zajedno, ali što dalje, jedinstvo se sve više razbija, uspon je sve teži. Katovi su odijeljeni perforiranim pločama, što viši kat, to sitnije rupe, to teži uspon. Petnaest katova. Na svakom omlitavi po jedna frakcija, koja je dospjela do kraja svojih snaga, bijesno se još jednom propne, ali se brzo ohladi.

Frakcije, koje zaostanu na putu, odvlače se u različite svrhe. Sasvim dolje su otpaci, koji su prikladni jedino za to, da se spale ili upotrebe za asfaltiranje. Samo ono, što se uspne na vrh tornja, moći će se uskoro uzdići u još više visine i šire širine — upravo iznad rafinerije leti avion, kao da bi htio pozdraviti rodno mjesto snage, koja ga goni.

Nafta nije više obična sirova nafta, nego gazolin i kerozin. U posebnim rafinerijskim uređajima bit će izložena onom oplemenjivanju s aktivnom zemljom, sumporom i kemikalijama, koje se ranije obavljalo u inozemstvu.

Ušao sam s petrolejem u distribuidor, luku na kopnu, luku, u kojoj ima svakovrsnih prometnih sredstava, samo nema brodova. Putnici automobilskih i vagonskih cisterni vodoravni su cilindri. Lokomobili, lokomotive, tračnice. Vagoni se prikopčavaju na željezničke vlakove ili tramvaje, odlaze u daleke tvornice. Automobili razvoze naftu do benzinskih stanica i do manjih industrija na području glavnog grada. Plinske se bombe, po četrdeset komada, ukrcavaju u automobile i razvoze po kućanstvima. Obratio sam se sindikalistu, koga sam u rafineriji zapustio, povjerivši se više vodstvu cijevi i inženjera.

»Prije nije bilo plina, zar ne?«

»Što, da nije bilo plina?« nasmijao se. »U Tampicu je plin gorio ne samo noću nego i čitav dan. Čak je more imalo plinsku rasvjetu, da ribe ne zalutaju.«

Objasnio mi je, kako je do toga došlo: »Tridesetih godina uveden je u rafinerijama cracking-proces, pa je bilo plina i odviše. Tada su općine zatražile, da im se plin preda za kuhanje. Ali društva nisu imala ni uređaja za distribuciju, ni volje da ih uspostave. Radije su u svakoj rafineriji postavile ogromnu okomitu cijev i u njoj spaljivale plin. Kao crvena baklja obasjavao je plin nebo države Veracruz i more u Meksičkom zaljevu. Stanovništvo od toga nije imalo ništa. imalo ništa. Poslije nacionalizacije se to izmijenilo. Plin iz Poza Rike odvodi se u Tampico, tamo se komprimira i cisternama doprema ovamo. Ovdje plinski uređaj kroz cijevi puni bombe. Odavde se pokriva četrdeset procenata potrošnje plina.«

Prošli smo opet mimo jednog rafinerijskog tornja i, budući da su mi kazali, da je taj najviši, probudila se u meni želja, da se i sam uspnem tako visoko. Upola u šali stupio sam na najdonju prečku ljestava, a zatim redom i na druge, penjući se s vanjske strane tornja, u kojem se sirova nafta pretvara u različite materije. Iz dubine sirove nafte i asfalta popeo sam se u visinu kerozina i gazolina, a da nisam postao lakši, a kamoli plinovit, a nisam vidio ništa drugo, osim aluminijem premazanog tornja. Konačno sam prispio na krajnju stanicu i na visini mi sinu duboka misao, da bi najgenijalniji pronalazak bile ipak normalne stepenice, jer čovjek, penjući se njima, ne bi nažuljao dlanove niti bi u mišićima osjećao bolove.

S ravnog sam krova vidio zmijsku piramidu u Tenayuki. Vidio sam crkvu, koja je Indijancima nagoviještala čuda, »Virgen de Guadalupe«, kraj koje vodi oleodukt. Vidio sam vicekraljevske i druge haciende, koje su istovremeno bile tvrđave, crkve, samostani, poljoprivredna poduzeća i ljubavna gnijezda. A onda sam svrnuo pogled na industrijski grad, što se prostirao pod mojim nogama, na tvornice, iz kojih se vijao dim, i tvornice, koje su se gradile. Zgrnule su se oko rafinerije, koja im dovodi krv.

Pogledao sam okomito poda se, da vidim ušće cijevi, koja ovamo dovodi naftu i rad. Između četiri rezervoara otkrio sam napokon močvaru. Unutar kvadrata, što ga oko nje čine četiri tanka, rastao je korov. Kao živodernica izgledalo je mjesto, koje bi moralo izgledati kao park pobjede.

PRILOZI

EGON ERWIN KISCH

Rođen je 29. IV. 1885. u Pragu i odgojen u liberalnoj građanskoj porodici. Kasnije je sam preuzeo svoj vlastiti odgoj: čitao je francuske prosvjetitelje Diderota, Voltaira, satire Swifta, pamflete Heinea i djela Zole, od koga je preuzeo i svoj književni moto: »Treba da se piše uvijek istina, ali jezikom, koji razumiju najšire mase«.

Za vrijeme prvog imperijalističkog rata nalazio se Kisch na svim frontama austro-ugarske vojske i prisustvovao sramnom povlačenju Potiorekove poražene armije iz Srbije godine 1914. Kasnije je on to povlačenje opisao kao ratni dnevnik u knjizi »Zapiši to, Kisch«.

Kisch je odavno prišao borbenoj radničkoj klasi, jer je uvidio, da se jedino na osnovi naučnog socijalizma mogu objasniti svi problemi sadašnjice. Zato ga je reakcija mrzila isto toliko koliko su ga voljeli revolucionarni proletarijat i napredne snage svijeta.

Njegov književni rad počinje lirikom »S ulica i noći«, »Praški motivi«. Njegov je jedini roman »Pastirica«. Sarkastična kritika društvene stvarnosti javlja se u njegovim komedijama »Ukradeni grad«, »Put u nebo obješenjaka Tonija« i »Put od Praga do Bratislave za 365 dana«.

Od 1923. Kisch postaje samo reporter. U svojoj knjizi reportaža »Bijesni reporter« opisuje kvart bijednih u Londonu i kraljeve topova, obitelj Krupp u Essenu. Tri godine kasnije izlazi knjiga »Hajka kroz epohu«, i »Carevi, popovi, boljševici«. Godine 1930. izlazi knjiga, koju ironički naziva »E. E. Kisch ima čast da vam prikaže Raj Ameriku«.

Kischov je umjetnički temperament bio više naklonjen stvarnosti, u kojoj se, po njegovu mišljenju, nalaze mnogo zanimljivije teme i dublji problemi nego u fantaziji, i radi toga je počeo putovati po svijetu, da »na licu mjesta« provjeri svoje doživljaje. Bio je korski pjevač u Bečkoj operi, bio je asistent čarobnjaka Silvestra Schefera, a kao vojnik »Vojske spasa« pjevao je u najbjednijem londonskom predgrađu s najvećim jadnicima. Kao mornar je proputovao Panamski kanal, posjetio kralja automobila Forda, da na izvoru proučava eksploataciju »lančane vrpce«, i išao u povorci hodočasnika, da vidi čudotvorni Lurd. Obišao je ratno poprište Azije, gdje se kineski narod borio za svoju slobodu.

Godine 1932. nastaju reportaže s Dalekog Istoka »Kina posve izmijenjena« i nešto kasnije »Tajna Kina«. U Šangaju, centru interventionističkih krijumčara oružja, piše Kisch: »Uz obale Šangaja pristaju brodovi sa četiri vrste tereta: biblije, klaviri, kišobrani i staklarije.« Bi-

blije su revolveri, klaviri — topovi, kišobrani — puške, a staklarija — meci. Sve se ovo prikuplja protiv najugnjetenijeg naroda. »Kino, čuj me!« »Neprijatelji su nad tobom, Kino. Tuđin je nad tobom, Kino!«

One noći, kad su fašisti zapalili Reichstag, godine 1933., Kisch je uhapšen u Berlinu, ali je pušten na intervenciju čehoslovačke vlade, jer je bio češki državljanin. Sada počinje još uporniju borbu protiv reakcije i fašizma. Nastaju knjige »Ulaz zabranjen« i »Priče iz sedam ghetta«.

U listopadu 1934. nalazio se Kisch na brodu »Strathaird« na putu za Australiju. Pozvao ga je Sveaustralski kongres protiv rata i fašizma. Kad je brod stigao u Australiju, Kisch nije bio pušten na kopno, jer je to zabranila policija. Bio je interniran na brodu. Kad je brod krenuo na put za Evropu, skočio je Kisch s palube broda na obalu iz visine od 18 stopa i slomio nogu. Osuđen je na tri mjeseca zatvora s prisilnim radom, ali je ipak ostao u Australiji i održao niz sastanaka sa sindikalnim organizacijama u raznim gradovima.

Godine 1936. nalazi se Kisch u redovima Internacionalne brigade, da se sa španjolskim narodom bori za slobodu španjolskog naroda i za slobodu naprednog pokreta čitavog svijeta.

Na početku Drugog svjetskog rata dolazi u SAD, a njegovi prijatelji u Meksiku, suborci iz internacionalnih brigada, španjolski izbjeglice i napredni Meksikanci, pozvali su ga godine 1942., da dođe u Meksiko. Kisch je ostao u Meksiku do godine 1946., te se zatim, teško bolestan, vratio u svoj Prag. U Meksiku su izašle dvije njegove knjige: »Vašar senzacija« i njegova posljednja knjiga reportaža »Meksiko«.

Kischu je pošlo za rukom, da u relativno kratko vrijeme svog boravka u Meksiku prodre u suštinu meksičkog zbivanja, da to zbivanje poveže s općim historijskim i suvremenim zbivanjem Latinske i cijele Amerike i čitavog svijeta, jer su problemi Meksika usko povezani s eksploatacijom svih kolonijalnih i polukolonijalnih zemalja, a naročito zemalja Iberoamerike.

Godine 1945. proslavljena je u Meksiku 60-godišnjica života E. E. Kischa. Progresivni književnici i javni radnici izdali su u toj prilici »Spomenicu«, iz koje je vrijedno navesti bar neka imena:

Henri Barbusse u povodu proslave 50-godišnjice E. E. Kischa veli:

Nikad čestitke nisu bile tako opravdane kao one upravljene ovom talentiranom i energičnom čovjeku, koji je tako divno shvatio ulogu intelektualca: socijalnu misiju književnika. E. E. Kisch je jedan od onih, koji su, počevši od »velike reportaže«, umjetnosti direktnog opažanja, stvorili slike i freske prenesene neposredno sa široke panorame života... književni genre prve vrste. E. E. Kischu, književniku i borcu, zakletom neprijatelju fašizma, čovjeku u najširem smislu riječi, šaljem u ime svih naših drugova u borbi najsrdačnije pozdrave udivljenja i zahvalnosti.

Louis Adamič:

Drago mi je, da sam i ja član Inicijativnog komiteta za proslavu 60-godišnjice života E. E. Kischa, u čijim sam djelima uživao, s njima se sprijateljio još prije mnogo godina.

Lombardo Toledano:

E. E. Kisch je ispravno shvatio poziv književnika naše epohe, znači, aktivnu suradnju u svjetskoj borbi protiv fašizma, isto tako kao i veliku dužnost oslobođenja čovjeka.

Savršeni majstor socijalne reportaže, E. E. Kisch je znao da prodre u samu utrobu proleterske boli. Upoznao je bezbrojne patnje ekonomski slabih. Imao je dovoljno dara i osjećajnosti, da u nama probudi saučešće za sve tjeskobe i nade svojih lica preuzetih iz realnog života. Poznamo ga po njegovim prekrasnim djelima o Aziji, Kini, SAD. Danas želim da još jednom izrazim udivljenje za njegovo posljednje djelo: »Meksiko«. Dubina njegova istraživačkog pothvata, koja dolazi do izražaja u ovoj knjizi o mojoj zemlji, nema premca. Ona je pisana s takvom osjećajnošću, da postaje remek djelo. Među klasična djela o meksičkoj stvarnosti treba sada da se doda i divno djelo našeg slavnog čehoslovačkog prijatelja.

U povodu 60-godišnjice njegova plodnog života, pozdravljam ga i čestitam E. E. Kischu, neumornom antifašističkom borcu, znamenitom piscu, velikom istraživaču, jednom riječi, slavnom i reprezentativnom čovjeku svoga vremena.

Erich Jungmann:

Za vrijeme našeg njemačkog ilegalnog rada često smo dobivali ilegalnu literaturu, koju su nam donosili odvažni drugovi prešavši ilegalno češko-njemačku granicu preko Riesengebirga. Sjećam se, da je jednom stigao i letak E. E. Kischa pod naslovom: »Pod Hitlerovom čizmom«. Taj je letak došao u tvornice, urede, na radilišta, u radničke stanove. Siguran sam, da je taj letak hiljadama radnika otvorio oči i uvjerio ih, da nacistička barbarstva nisu samo ispadi pojedinaca nego glavna komponenta sistema. Imajući u vidu, da su bile zabranjene sve radničke novine i sva napredna štampa, da je radio bio izrabljivan samo za fašističku propagandu, ilegalna literatura bila je naše najmoćnije oružje protiv lavine nacističkih laži, a za propagiranje istine. Kischovi su leci pri tome igrali važnu ulogu.

Duboko sam uvjeren, da će sutra, poslije potpunog uništenja nacizma, mnogi njemački radnici reći: »Tvoji ilegalni leci mnogo su nam pomogli u našoj teškoj borbi! Hvala ti, druže Kisch!«

Heinrich Mann:

E. E. Kisch jedva navršava šezdesetu godinu, smiješno malo godina prema onome, koliko je putovao, i prema spoznajama, koje je svaki put na tim putovanjima stekao. U Meksiko je došao nehotice, zato je s to većim marom slijedio poziv sudbine, koja kao da mu je dosudila, da on otkrije Meksiko.

Tko je Meksiko vidio prije njega? Nitko do danas nije opisao, sa svim gorućim problemima, tu dosad nepoznatu zemlju. Doduše, postojalo

je ono, što se zove »istraživanje«. Aleksander von Humboldt, koga Kisch dobro poznaje — a koga on ne pozna! — bio je najsposobniji od svih prijašnjih istraživača Meksika. Humboldt, putnik solidno spreman, s određenim rokom boravka i osiguranim povratkom, samo je istraživač. On nije intervjuist, Mefisto, virtuoz.

Sva ta svojstva posjeduje Kisch, ali i nešto više. Kisch je vizionar. Ono, što on promatra s kratera vulkana, koji se tek rodio, gleda on realističkim očima. Kisch ima proročko čulo za sadašnjost; i to ga čini revolucionarom i pjesnikom. On ima artistički osjećaj za efekte jezika, u kojem piše, za unutarnjost ljudi, s kojima razgovara. Hoće da bude reporter makar i frenetičan, ali i neopazice postaje umjetnikom. Penje se 60-godišnji akrobat — na toranj jedne rafinerije. Što je on u tom momentu? Pjesnik. To nije nikakvo čudo. Kisch u Meksiku promatra samo prirodne događaje, pa i ono, što je neshvatljivo, hoće da svede na ekonomske principe. To se događa svima piscima u ovoj eruptivnoj epohi. Većina njih dužnici su epohe. Njezina nepostojanost objašnjava njihovu darovitost. Njihova visoka napetost i veća produktivnost vezana je uz pogibelj. Njezin forsirani kompas ne zaustavlja se pred protivrječnostima. Najvećom brzinom epoha stvara genije.

MEKSIKO I MEKSIKANCI

Problem postanka i migracije (seobe) američkih urođenika počeo je zanimati učenjake već kratko vrijeme nakon otkrića Amerike. Sve teorije, međutim, koje su se razvijale u nekoliko stoljeća poslije otkrića nisu imale znanstvene osnove. Jedini je taj problem ispravno shvatio i o njemu pisao, potkraj XVI. stoljeća, jezuitski historičar José de Acosta, no na njega se nitko nije ni obazirao. Zapravo se sve do modernih istraživanja smatralo, da su starosjedioci Amerike raseljena »izgubljena plemena Izraela« i plemena nekog danas već nestalog kontinenta, prozvanog Atlantida.

Svi su antropolozi danas složni u tome, da je u dugotrajnom procesu kolonizacije Amerike, prije dolaska Evropljana, Beringov tjesnac, koji gotovo spaja Aziju i Ameriku, služio kao glavni prolaz doseljenika na američki kontinent.

Teško je sa sigurnošću govoriti o vremenu prve migracije, no očito je, da ona nije nastala za vrijeme najjačeg razmaha ledenog doba, jer su se tada ledenjaci ispriječili kao smrtonosna barijera preko Aljaske i Kanade, od Pacifika do Atlantika. Zahvaljujući studijama Antevsa i ostalih glasiologa, danas već mnogo znamo o formacijama, širenju i smanjivanju ledenjaka za vrijeme različitih ledenih perioda, koje su bile, kao i mnoge druge prirodne pojave, samo klimatske pulzacije našeg planeta. Znamo, da se otprilike prije 40.000 godina nesmetano moglo prolaziti od Beringova tjesnaca do središta današnjih Sjedinjenih Država Amerike, a otuda i dalje prema jugu. Kasnije je ponovo porasla i razvila se kora ledenjaka i zatvorila sve putove, koji su opet postali prohodni otprilike prije 20—25.000 godina. Već sama činjenica, da je nađeno nedaleko od granice SAD i Meksika oruđe, izrađeno nesumnjivo čovječjom rukom, od kostiju sjevernog (polarnog) dabra i ostalih životinja, koje pripadaju arktičkoj fauni, jasno dokazuje, da je čovjek prodirao u Ameriku sa sjevera, dok je klima bila još dosta hladna, otprilike prije 15—20.000 godina.

Prvi doseljenici u Ameriku bili su dolihokefali, t. j. ljudi duguljaste glave, izgledom mnogo manje nalik na Azijate nego kasniji doseljenici. Bili su na niskom stupnju kulture, bavili su se lovom, ribolovom, sakupljanjem bilja i šumskih plodova. Beringov tjesnac prešli su u malim, porodičnim grupama, a njihovi su se potomci raširili postepeno preko čitave Amerike. Najstarija je kultura, do danas otkrivena u Americi, kultura »Sandijska spilja« u Novom Meksiku. Bila je to lovačka kultura, koju karakterizira šiljasto kamenje, što su ga upotrebljavali za lov, za izrađivanje alata i pripremanje hrane; luk i strelica nisu još bili poznati; upotrebljavao se samo »atlatl« (vrst koplja). U toku vremena potomci tih doseljenika doprli su sve do kraja Južne Amerike.

Nakon prvih grupa doseljenika slijedile su druge, koje su isto tako došle preko Beringova tjesnaca, ali su među njima prevladavali ljudi široke glave (brahikefali), mnogo više nalik na moderne Azijate. Neke grupe, kulturno nešto naprednije, donijele su sa sobom luk i strelicu, i čini se, da su imale osobitu ljubav za gorovite krajeve, kao što su visoravni Meksika i Anda. Prirodno je, da sve te različite grupe došljaka nisu govorile isti idiom, nego su pripadale raznim lingvističkim grupama. Prije 3—4 hiljada godina američki je Indijanac poznavao i usvojio agrikulturu, kojom se on sam počeo baviti u Americi i na temeljima koje je uspio da izgradi svoju veoma visoku civilizaciju.

MEKSIKO, EGIPAT I MEZOPOTAMIJA

Analogije (sličnosti), koje nalazimo među velikim civilizacijama amerindijskim i onima Egipta i Mezopotamije, smatraju se fenomenom paralelizma (t. j. pojavom, da su se te civilizacije razvijale na sličan način ne utječući pri tome direktno jedna na drugu), jer je sigurno utvrđeno, da među tim narodima nije bilo nikakvih veza, nego su agrikultura, arhitektura, kalendar, metalurgija, keramika, a i drugi elementi civilizacije, bili otkriveni posve nezavisno.

Kad su nomadski narodi Amerike, Indijanci, pronašli kukuruz, postali su poljodjelci, i tada se razvila velika prethispanska civilizacija u Meksiku, Srednjoj Americi i Peruu, kao što se nakon otkrića pšenice razvila evropska, a nakon pronalaska riže azijska civilizacija (E. E. Kisch).

Koje mjesto odgovara staroj meksičkoj civilizaciji u sklopu univerzalne kulture? Tražimo li analogije između civilizacije prethispanskog Meksika i civilizacije starog svijeta, naći ćemo najmanje sličnosti s evropskom ili takozvanom zapadnom civilizacijom. Ni na Kreti, gdje je nastala zapadna civilizacija, ni u drugim evropskim zemljama, ne možemo tražiti analogije sa starim civilizacijama Meksika. Možemo je potražiti u Egiptu, a naročito u Mezopotamiji, t. j. među »statičkim civilizacijama« Staroga vijeka.

Mnoge velike civilizacije istog tipa cvjetale su na obalama Inda, u jugoistočnoj Aziji i na obalama velikih rijeka Kine. Govoreći o tim statičkim civilizacijama, treba da se istaknu njihove karakteristike: početni brzi razvitak, najviša točka razvitka, nakon toga neka vrst utvrđivanja tog najvišeg dometa civilizacije, koja traje dosta dugo, a nakon toga nastaje period zastoja. Drugim riječima, te civilizacije brzo dostižu sve svoje karakteristične oznake i poprimaju definitivne forme. Egipatski faraoni, pobjednici mnogih naroda, zanijemili su u reljefima, a isto tako su nijemi u svojim kipovima kraljevi Patesi u Mezopotamiji, kao i kipovi meksičkih vladara i bogova. No nijedna od tih statičkih civilizacija još nikad nije ni približno doživjela takav zamah, kao što je to doživjela zapadna civilizacija u Jugoistočnoj Evropi, tzv. »čudo grčke kulture«. Proces daljeg razvitka zapadne kulture još ni do danas nije završen.

Kao sličnost između meksičke i egipatske civilizacije najviše udara u oči gradnja piramida. Ta je sličnost u tolikoj mjeri zavela arheologe, te su tvrdili, da je moralo biti prisnih veza između naroda Maya i Egipta. Danas je sigurno utvrđeno, da takvih veza nije bilo, jer ih nije ni moglo biti. No kulture i civilizacije, isto kao i pojedinci i narodi, iako se ne poznaju niti su u srodstvu, pokazuju u svom razvitku mnoge zajedničke oznake. Između meksičkih i egipatskih piramida zapravo

nema prave analogije, kao što ima sličnosti između piramida u Meksiku i Mezopotamiji, »zigurats«, jer su te piramide, isto kao i meksičke, služile kao temelji za izgradnju hramova. Egipatske su piramide uvijek služile samo za grobnice; ne samo da je njihova svrha bila različita nego su i neki važniji detalji u konstrukciji bili različiti. Tako se meksičke piramide, uključivši i one u zoni Maya, nikad ne završavaju šiljkom, kao egipatske, nego obratno, završavaju se platformom, na kojoj je postavljen žrtvenik ili sagrađen hram. Nema ni jedne jedine iznimke od tog pravila.

No unatoč većim ili manjim sličnostima meksičkih piramida i onih Egipta i Mezopotamije, krivo bi bilo mjeriti kulturu i civilizaciju samo po jednoj arhitektonskoj monumentalnoj manifestaciji. Civilizaciju sačinjavaju bezbrojne ostale manifestacije kolektivnog i individualnog stvaralačkog rada, koji nije monumentalan, ali je isto tako važan i karakterističan. Uspoređujemo li s tog gledišta prethispansku kulturu Meksika i Egipta i Mezopotamije, vidjet ćemo, da Meksiko zaostaje za kulturama staroga svijeta u pogledu pripitomljivanja životinja, upotrebe metala, upotrebe lukova u arhitekturi i upotrebe kotača na vozilima. Nisu svi ti elementi u prethispanskom Meksiku bili potpuno nepoznati, ali su bili tek u rudimentarnom razvitku: kotač za kola bio je odrezani okrugli dio debla najprimitivnije vrste, pripitomljene životinje bile su pas i nekoliko ptica, a metal se izrađivao samo za ukras, a ne kao alat za potrebe svakidašnjeg života. No ne radi se samo o materijalnim nego i o duhovnim elementima kulture. Tako je kalendar kod Maya dostigao najviši stupanj savršenstva. Taj element kulture, koji predstavlja jedan od najznačajnijih triumfa ljudskog duhovnog razvitka, zahtijeva ne samo dobro poznavanje aritmetike nego i onog, što Anglosaksonci zovu »mathematical turn of mind«, specijalnu sposobnost za matematičke nauke, t. j. za apstraktne koncepcije, što odgovara visoko razvijenu mozgu. Kaldejci i Egipćani znali su mnogo o brojevima; prvi su znali vaditi treći korijen, dok Egipćani nisu navodno poznavali ni razlomke, prema tome su mogli rješavati samo najjednostavnije algebarske operacije — dok su Meksikanci rješavali zamršene matematičke operacije.

KULTURNI HORIZONTI ILI ETAPE RAZVITKA MEKSIKA

Prije nego se na tom području razvila visoka kultura, postojala je kultura lovačkih plemena i sakupljača biljaka. Tehnika tih plemena uglavnom je bila paleolitična, t. j. nebrušenog kamena. Hranu su pribavljali lovom životinja, koje su danas već nestale: mamut, mastodont, lama, ljenivar i konj, i sakupljanjem korijenja i plodova. Ta plemena još nisu pripitomljivala životinje ni uzgajala biljke, nisu poznavala lončarstvo, ni tekstil, ni gradnju u kamenu. Kasnije je to područje došlo pod utjecaj agrikulturnih plemena, još kasnije plemena visoke kulture, i napokon se u tom području razvila kultura s tipičnim oznakama.

Agrikultura počinje oko 4000 godina prije naše ere.

Tipične oznake te kulture jesu: uzgajanje kukuruza i upotreba nixtamala i tortille, lončarstvo, upotreba bakra za obrađivanje opsidijana i kamena, pripremanje odjeće iz pamučne tkanine, građenje piramida, upotreba kalendara, osvajački ratovi i ratovi, u kojima su se pribavljale ljudske žrtve za prinošenje bogovima, upotreba papira i cvijeća, prino-

šenje ljudskih žrtava, igra loptom, ples letača, vjerovanje u život preko groba, poznavanje metalurgije, poznavanje navodnjavanja, poznavanje keramike, mučenje samoga sebe i ispovijedanje grijeha.

Ta se kultura dijeli na četiri etape ili horizonta:

Prvo: arhaički horizont (?—200 g. naše ere), kojemu pripadaju tri kulture: t. zv. srednja, poznata i pod imenom arhaička, u dolinama Meksika i Pueble; kulturna skupina predmayance, koja ima glavno sjedište u istmičkom predjelu Centralne Amerike; i kultura La Venta, Tabasco, prije zvana »olmeca«, a nastala je južno od Veracruza (Tabasco), Oaxake i Chiapasa. U tom horizontu, gdje prevlađuju tipične karakteristike La Vente, kultura je bila klasična. Tu su već poznavali i arhitekturu, podizali su brežuljke u obliku piramida, izvodili realističnu skulpturu, na kojoj se pojavljuju hijeroglifi i datumi, znak poznavanja pisma i kalendara; poznati su i mnogobrojni predmeti izrađeni od jadi (poludragulj) s ljudskim glavama.

Drugo: horizont Teotihuacan i Viejo Imperio Maya (Stari Imperij Maya) (od 200—600 g. naše ere), koji odgovara periodu najvećeg razvitka Monte Albána u Oaxaki.

Za vrijeme te epohe razvile su se monumentalne građevine plemena Olmeca u Teotihuacanu i izvanredne skulpture i religiozni gradovi mayance u kotlini Usuácinta, Peten Itza i Copan.

Treće: horizont lokalnih kultura (od 600—900 g. naše ere), kad su cvjetale regionalne manifestacije kulture u Meksiku i Centralnoj Americi. Glavna karakteristika su vaze s naslikanim ljudskim likovima, a u političkom životu krajnja rasparčanost. Za vrijeme te etape provalila su sa sjevera barbarska plemena Chichimeca, koja su zaustavila velik kulturni razvitak, što su ga dostigla plemena Olmeca i plemena Mayaquiché.

Četvrto: horizont Mixteco-Puebla (od 900—1500 g. naše ere), u kojem se odrazuju kulturni tragovi Mixteca, starog kulturnog naroda, i tragovi potomaka Olmeca u Puebli, kao upotreba metala, keramike, kodeksa i hijeroglifa i t. d. Ta je etapa imala tri perioda, i to: historički period Tolteca, kojega je sjedište bila Tula (Hidalgo); njezin se utjecaj prostirao od Sinaloe na sjeverozapadu do Veracruza na jugoistoku, a u kasnijim epohama na Yucatán i putem Chiapasa preko čitave Centralne Amerike; period Chichimeca, s karakteristikama lokalnih kultura, nalik na one trećeg horizonta; period Azteca, kojima je uspjelo, da u toj epohi uspostave vlast nad ostalim plemenima, što su sačinjavala političku konfederaciju: Tenohtitlan (Meksiko), Texcoco i Tacuba (Tlacopán).

Kultura Teotihuacana nastala je prije arhaičke kulture, a njen je centar grad Teotihuacan. On zauzima prostor od šest kilometara u dužinu i tri u širinu. Najglavnije su građevine unutar toga prostora: Piramida Sunca, hram Quetzalcoatla ili Citadella, Piramida Mjeseca, Hram Agrikulture i mnoge druge građevine. Sve te građevine povezane su međusobno Cestom mrtvih, koja počinje ispred Citadelle, prolazi ispred Piramide Sunca i završava kod Piramide Mjeseca. Piramida Sunca je najznačajniji spomenik u Teotihuacanu, a bez sumnje, po svojim ogromnim proporcijama, i najgrandiozniji prethispanski spomenik u čitavoj Americi.

Hram Quetzalcoatla nazvan je Citadellom zato, što se dugo mislilo, da je to tvrđava; tek se točnijim istraživanjem otkrilo, da je to hram

posvećen bogu Quetzalcoatlu; u Meksiku su se tek mnogo kasnije počele graditi tvrđave.

Iza te građevine nalazi se ogromna piramida od grubog kamena, a pročelje je urešeno raznim skulpturama. Gornji dio pročelja piramide zauzima skulptura ogromne zmije, simbola boga Quetzalcoatla (boga zraka). Dvije ogromne skulpture prikazuju boga Tlaloca (boga kiše) i Quetzalcoatla, čiji je simbol »pernata zmija« — to su bogovi zaštitnici plemena Teotihuacanaca.

Pernata je zmija veoma zanimljiva alegorija sačuvana u narodnoj legendi, prema kojoj je bog Quetzalcoatl bio bijeli čovjek s bradom, koji je došao s istoka, da nauči narod umjetnosti, industriji i znanosti. Kad je izvršio svoj zadatak, ponovo je otišao preko mora, ali je obećao, da će se jednog dana vratiti. Ta okolnost opravdava i tumači, zašto su tako lako španjolski osvajači osvojili Meksiko. Sam je kralj Moctezuma i sav meksički narod bio uvjeren, da su bijeli ljudi, koji su se iskrcali na obali Veracruza, bili izaslanici boga Quetzalcoatla, koji je sada ispunio svoje obećanje. Odlazak Quetzalcoatla preko mora simbolički je prikazan u reljefima na hramu, a sam bog bio je simbolički povezan sa zvijezdom Venerom. (Za jasnih dana pri zalazu sunca, kad se na nebu pojavi Venera, njen odraz na površini uzbibanog mora daje sliku »pernate zmije«, koja brzo pliva po moru i udaljuje se na istok, na onu stranu, kuda je nestao Quetzalcoatl.)

Pretpostavlja se, da je velik prostor unutar hrama Quetzalcoatla služio za velike religiozne svečanosti, jer se usred prostora nalazi platforma, koja se sastoji iz četiri skalinade, svaka sa po 13 stepenica, što zajedno daje 52 — t. j. ciklus od 52 godine. Narodi prethispanskog Meksika: Tolteki, Maya, Zapoteki i ostali, priređivali su pri završetku toga ciklusa velike svečanosti i palili Novu vatru. Vjerovalo se, kad se dovrši ovaj ciklus, da svijet može propasti. Toga radi su se priređivale svečanosti, i nad mrtvim tijelom ljudske žrtve, koja se prinosila bogu, veliki bi svećenici zapalili na žrtveniku Novu vatru. Neko bi vrijeme čekali, da vide, da li će se po određenim propisima vatra zapaliti — znak, da milosrdni bogovi dopuštaju, da ljudi žive još jedan period od 52 godine. Veselje i mir vratili bi se u sva srca i posebni su trkači raznosili Novu vatru naviještajući veliku novost po čitavoj zemlji. Nosioci kulture Teotihuacana bili su Protoolmeki — koji su poslije tu istu kulturu razvili u El Tahinu, pokrajini Veracruz.

Kultura Maya razvila se na obalnoj ravnici meksičkog zaljeva i poluotoka Yucatán. To je najrazvijenija od starih urođeničkih prethispanskih kultura, takozvana Cultura de la Venta. Obalni stanovnici, Olmeki, najviše su utjecali na razvoj kulture Teotihuacana i na kulturu Starog Imperija Maya (Palenque). Na poluotoku Yucatánu počela se razvijati prava kultura Maya kratko vrijeme nakon kulture Starog Imperija Maya i pod njenim utjecajem. Glavno sjedište i svetište te prave kulture Maya bio je grad Chichén Itza. Kad su Španjolci osvojili poluotok Yucatán, ta je kultura bila već u degeneraciji. (Poluotok i danas naseljuju urođenici plemena Maya.) Dok se Stari Imperij Maya odlikovao plastičnom umjetnošću lijepih, impresivnih i čudnih platforma ili kamenim spomenicima i građevinama ukrašenim reljefima, s bogato ukrašenim statuama, na kojima su se nalazili kronološki natpisi, umjetnost Novog Imperija bila je uglavnom samo arhitektura: veličanstvene građevine, kojih se tragovi nalaze još i danas na polu-

otoku Yucatánu. Često su to zgrade s divnim pročeljima pokrivene kompliciranim geometrijskim dekoracijama, a ujedno i naturalističkim motivima. U gradu Chichén Itza, u velikim građevinama Tvrđava, Hram ratnika, Loptalište, u kojima se nalaze mnogi hramovi, opažaju se neke arhitektonske karakteristike različite od onih u Starom Imperiju, a pokazuju povezanost s građevinama u centru Meksika — pojavljivanje »pernate zmije«, što dokazuje obostranu kulturnu povezanost. Kultura Maya ne poznaje prinošenje ljudskih žrtava bogovima. Hijeroglifi i znakovi kulture Maya nisu još ni do danas odgonetnuti.

AZTEKI

U južnom dijelu Meksičke visoravni razvila se najstarija urođenička kultura te visoravni, t. zv. Arhaička kultura, iza koje je slijedila kultura Teotihuacan. Poslije etape kulture Teotihuacana, ona plemena, koja su nastavala tu visoravan, počela su vršiti sve veći utjecaj na dalji kulturni i naročito politički razvitak Meksika.

Pleme Azteka, koje se doselilo sa sjevera godine 1325. naše ere i naselilo na obali jezera Texcoco u blizini Tenohtitlana (Meksiko), uspjelo je da za dva stoljeća zavlada nad svim susjednim plemenima i proširi svoju vlast preko granice današnjeg teritorija Meksika. Za vrijeme conquiste (osvajanja) vladali su Azteki neograničeno nad tim teritorijima, zato su sve glavne akcije španjolskih osvajača bile uperene protiv plemena Azteca i grada Meksika, koji je bio politički i vojnički centar moćne države Azteca.

Kad je Meksiko iznenadila osvajačka navala Španjolaca pod vodstvom Cortéza, Azteki su bili surov mlad narod, koji još nije bio dostigao kulturnu profinjenost Maya, Tolteca, Totomaca i Miksteca; bio je u epohi punog razvitka i procvata. Religija je kod Azteca imala ogromnu važnost: sav se život kretao u krugu religije i nije bilo, a nije ni moglo biti, nijednog čina ni u javnom ni u privatnom životu, koji nije bio intimno povezan s religioznim osjećajem. Sve manifestacije: sport, igre, rat, trgovina, politika osvajanja i t. d., stajale su pod utjecajem religije. Religija je određivala i vodila sva djela pojedinca od rođenja, sve dok svećenik nije spalio njegovu lešinu i zakopao pepeo u zemlju. Religija je bila vrhovni zakon individualnog života i temeljni zakon države.

Politička organizacija Azteca bila je vojna teokracija, ali je ratnički cilj bio podređen religioznom, u kome je sam vladar »Tlacatecuhtli« bio svećenik; kao i svi viši državni činovnici, i on je bio odgajan u svećeničkim školama »Calmacac«. Država Azteka bila je politički razdijeljena na »calpullis« (kotare); stanovnici takvog kotara bili su potomci nekadašnjih porodica, no ne više povezanih biološkim srodstvom, nego religioznom vezom, jer je svaki kotar imao svoga boga kao zaštitnika. Premda je religija bila za Azteke pokretač života, premda je proširila njihovu vlast od Atlantika do Pacifika i Tenochtitlan učinila kraljicom Anahuaca, religija je s vremenom prouzročila fatalno ograničenje njihove kulture, kao, uostalom, i kod svih urođeničkih kultura u Meksiku, Centralnoj i Južnoj Americi.

Žrtve bogovima i vjerske svečanosti. Kalendar Azteca zvao se Tonalpohualli, a sastojao se u povezivanju dvadeset znakova (većinom imena životinja) s redom brojeva od 1—18. Kombinirajući znakove i brojeve dobiva se nepromjenljiv red, koji se nikako i nikada

nije mogao ponoviti, dok se nije navršilo vrijeme od 18×20=360 dana, to znači jednu godinu; k tome se dodaje još pet takozvanih nesretnih dana, kad se nisu smjele obavljati nikakve vjerske ceremonije, a ljudi, koji su se u te dane rodili, bili su nesretni.

Neobična vjerska ceremonija, po svom simboličnom značenju, slavila se u petom mjesecu zvanom Toxcatl. Jedan lijepi mladić, ratni zarobljenik, bio je određen za inkarnaciju boga Tezcatlipotla. Čitavu su ga godinu dana svećenici poučavali u dvorskoj etiketi, učili ga, da svira na glinenu flautu, davali mu izabranu pratnju kao prvom plemiću. Bio je odjeven u svečanu odoru, sa simboličnim ukrasima samoga boga, šetao ulicama grada, noseći u ruci, kao pravi plemići, kiticu cvijeća i pušeći duhan iz bogato pozlaćene trske. Svatko, tko bi sreo ovu živu reprezentaciju boga Tezcatlipotla, odavao bi joj najveće počasti, kao da se pojavio sam kralj.

Kad bi počeo mjesec Toxcatl, t. j. 20 dana prije nego će se slaviti svečanost, promijenili su mladiću odijelo i odijevali ga u svečane haljine, kakve su nosili veliki plemenski ratnici i vojskovođe i oženili bi ga sa četiri najljepše djevojke, koje su bile kao inkarnacija četiriju žena boga providnosti.

Kad bi došao dan svečanosti, priređivane su velike ceremonije, plesovi i gozbe u čast mladića, pa su ga plemići i podanici slavili i veličali, kao da će njegova vlast vječno trajati. Tada bi ga odvezli u kraljevskoj lađi, zajedno s njegovom pratnjom, na određeno mjesto na obali jezera, gdje se nalazio maleni samotni hram. Tu bi ga ostavile žene, koje su ga pratile za vrijeme njegova blagostanja, isto tako i njegova sjajna pratnja. Ostavši sam s nekoliko pratilaca uputio bi se prema piramidi, noseći u rukama glinenu flautu, u koju je svirao, dok je bio velik gospodin.

Kad bi stigao do podnožja piramide, ostavili bi ga i posljednji pratioci i sada bi se počeo uspinjati sam, zaustavljao bi se na svakoj platformi i razbio glinenu flautu — simbol prošle slave i veličine. Lagano se uspinjući stepenicama do vrha i stigavši na sam vrh pred žrtvenik hrama, dočekali bi ga svećenici, koji su mu skinuli svečane haljine, položili ga na žrtvenik i iščupali mu srce — da ga žrtvuju bogu.

Simboličko je tumačenje ovog obreda po Sahagunu, da oni, koji u životu posjeduju bogatstvo i užitke, na kraju života treba da ostanu sami, u boli i siromaštvu. Čim je mladić, zarobljenik, bio žrtvovan bogovima, izabrali bi drugoga, koji će iduće godine predstavljati boga i biti žrtvovan, kad dođe mjesec Toxcatl.

Žrtvovanje ljudi bila je normalna pojava. Četiri svećenika zgrabila bi žrtvu za ruke i noge i položila je na okrugli kamen, tako da su joj grudi bile izbočene. Peti svećenik prerezao bi joj udarcem oštrog kamena rebra i golom rukom iščupao srce.

Drugi se način žrtvovanja vršio za svečanosti Xipe; privezali bi zarobljenika na kameni stup i gađali ga strelicama, dok ne bi od gubitka krvi umro. Krv zarobljenika, koja je padala na zemlju, činila je zemlju plodnom i simbolički prikazivala kapanje vode, koja je u obliku kiše natapala zemlju.

Običaj žrtvovanja ljudi dostigao je kod Azteca krajnje razmjere. Mnogi španjolski kroničari spominju, da su Azteki pri raznim svečanostima svojim bogovima žrtvovali na hiljade ljudi. Kako se često događalo, da u običnim osvajačkim ratovima nisu mogli pribaviti do-

voljno zarobljenika, koje bi mogli žrtvovati bogovima, počeli su voditi »svete ratove«. Dva su se susjedna plemena dogovorila, da se odredi bojno polje, na kojem će se voditi borba samo zato, da se dobiju žrtve, koje će prinositi bogovima, a vojske, koje se bore, ne će i ne žele osvajati teritorije. Na taj su način vodili Azteki »cvjetne ratove« s plemenima Tlaxcala, Cholula i drugim. Za vrijeme borbe nastojali su, da s jedne i druge strane bude jednak broj boraca, i svi su zarobljenici bili žrtvovani ili kod Azteca u gradu Meksiku ili u ostalim provincijama. Španjolski kroničar Pomar piše: »Takav se rat vodio svakih dvadeset dana u suglasnosti s godišnjim vjerskim svečanostima. Rat su vodili jedamput Tlaxcalteki, drugiput Azteki, i točno su vodili brigu o tome, da se odrede dani, mjesto borbe i sve ostale formalnosti.«

Socijalna i politička organizacija Azteca. Azteki su, kao i sva ostala meksička plemena, najprije živjeli od poljodjelstva. No čim je to ratničko pleme zavladalo nad ostalim plemenima, mijenja se i njihov način života. Počeli su mušku omladinu odgajati u ratničkom duhu, t. j. u podnošenju napora i ratnim vještinama. U dva stoljeća trajanja historije Azteca pokorena su sva susjedna plemena, razvio se apsolutizam i politički centralizam, režim hijerarhije i robovlasništva sa specifičnom birokracijom, koja je eksploatirala pokorena plemena. Hijerarhija se dijelila na četiri određene aristokratske grupe. Vlasništvo u prethispanskom Meksiku dijelilo se na *privatno vlasništvo*, zemlje kojih su vlasnici gospoda (caciques) i vrhovni gospodar monarh (tlaloque); njihovu zemlju obrađuju robovi; *javno vlasništvo*, osvojene zemlje, kojima su upravljala gospoda, koja su te zemlje dobivala za ratne zasluge; vlasnici te zemlje morali su davati određeni broj vojnika za ratne potrebe; *komunalno ili korporativno vlasništvo*, to su bili donekle slobodni ratari, koji su plaćali porez na zemlju, ali je nisu smjeli otuđiti, nego samo predati u nasljedstvo.

Socijalni slojevi bili su: plemstvo, trgovci, obrtnici i prosti puk (macehual). Ovi posljednji sačinjavali su klasu eksploatiranih, bijednih i gladnih, na kojih je grbači živjela aristokracija; oni su podizali palače, piramide, hramove, ceste, obrađivali zemlju i t. d. Postojala je i klasa robova zemlje (mayeque) vezana uz zemlju i svoje gospodare. Robovski sistem osiguravao je kazicima i plemstvu ogromnu rezervu seljačke radne snage. Ima još jedan poseban sloj, na čijim je ramenima isto tako počivala zemljišna aristokracija: tameme, nosioci tereta. Kako prethispanski Meksiko nije poznavao domaće životinje: konja, mazgu, magarca, vola, sve su terete prenosili ovi jadnici na svojim ramenima, i to trgovačku robu, ratnu spremu, materijal za građevine i t. d. Zemlju gospode, privatno vlasništvo, ili su obrađivali kmetovi, ili je davana u najam. No osim toga je postojala masa seljaka, calpulli, koji su zajednički obrađivali zemlju; oni su bili povezani uz zemlju i ujedinjeni krvnim srodstvom. Moderna istraživanja smatraju calpulle urođeničkom komunom ili bolje korporativnim vlasništvom, specijalnom formom vlasništva, koja je omogućavala velikom dijelu seljačkog stanovništva, da se osjeća slobodnim vlasnikom i da pripada slobodnom staležu, a ne ropskom.

F. Engels u svojoj knjizi »Postanak obitelji i društva« piše: »Meksičko selo dijelilo se geografski na četiri dijela, vjerojatno je svako srodstvo sačinjavalo jednu fratriju. Svaka četvrt dijelila se ponovo, a svaka lokalna razdioba sačinjavala je zajednicu osoba međusobno

povezanih nekom zajedničkom vezom. Pretpostavlja se, da je ta zajednica bila gens.«

Primitivna politička organizacija u starom Meksiku odgovara epohi feudalizma. Vrhunac te epohe, od IV—X stoljeća naše ere, odgovara epohi Maya Starog Imperija i onoj Tolteka u meksičkoj visoravni. Tada je grad bio samo centar religioznih svečanosti. Kad je razorena Tula, počinje nova politička epoha, koja odgovara gradovima-državama našeg Srednjeg vijeka. U toj etapi, od X—XIV vijeka, nastaje politika saveza najvećih meksičkih vodećih plemena. Na početku XV. stoljeća nastaje epoha velikih osvajanja plemena Azteka, politička vlast se sve više centralizira u rukama vrhovnog vladara; to je etapa apsolutizma, stvaranja ogromnog grada Tenochtitlana (Meksiko); u tom periodu nastaje osvajanje Meksika po Španjolcima 1519. — la conquista.

LA CONQUISTA — OSVAJANJE MEKSIKA

Na početku XVI. stoljeća Španjolska je bila najmoćnija država na svijetu. Osim u Evropi proširila je svoje posjede u Africi, a Kolumbo je za nju 1492. otkrio Novi svijet. Tim otkrićem svladan je strah, koji je kroz vjekove mučio moreplovce, da se iza Kanarskih otoka nalazi bezdan, u koji propadaju svi brodovi. Portugalci i Španjolci otvaraju nove morske putove u Indiju oko Afrike i Južne Amerike. Groznica naglog bogaćenja u Americi, u Novom svijetu, svijetu zlata, i želja za novim osvajanjem i pustolovinama zahvatila je Evropu. Uz velike pomorce javljali su se i veliki pustolovi. Jedan od takvih neustrašivih pustolova bio je i Hernando Cortez, conquistador (osvajač) Meksika.

Španjolski guverner otoka Kube (Hispaniola), Velasquez, poslao je prvu ekspediciju u Meksiko pod vodstvom Hernandesa de Cordoba godine 1517. Ekspedicija je došla do Yucatána i upoznala je kulturu Maya i veliko bogatstvo zemlje. Godine 1518. poslana je druga ekspedicija, sa dvije lađe pod vodstvom Juana de Grijalva, prošla je istim putem, iskrcala se u Meksičkom zaljevu, upoznala se i trgovala s plemenom Tabasca.

10. veljače 1519. poslao je Velasquez treću ekspediciju pod vodstvom Hernanda Corteza iz grada Santiago na Kubi. Ekspedicija se sastojala od jednog jedrenjaka od 100 tona, na njemu je bio Cortez, tri jedrenjaka od 60—70 tona i nekoliko otvorenih brigantina. Posada se sastojala od 110 mornara, 553 vojnika uključivši 32 oklopnika, 13 arkebuzira i 200 indijanskih urođenika s otoka Kube; nadalje 10 topova, 4 laka topa (falkoneta) i 16 konja. William Prescott piše:

»Danas je teško vjerovati, kako se mogao taj pustolov odlučiti, da se s tako neznatnim snagama ne samo iskrca nego i osvoji ogromnu, snažnu ratničku državu, kao što je bio Meksiko. Nakon što se iskrcao na obali Meksika, spalio je sve svoje brodove, da svojim ljudima oduzme svaku nadu u povratak, jer su se bunili protiv njegovih pustolovnih namjera. Poslije kratkog vremena prodro je u unutrašnjost brdovite i divlje zemlje, protiv volje meksičkog vladara, smjelim je operacijama i borbama osvojio glavni grad, zarobio samog vladara Moctezumu, pred njegovim očima kažnjavao njegove doglavnike i tako osvojio moćno carstvo Meksika. Taj čin, kao neko čudo, prelazi svaku fantastičnu predodžbu i nema mu ravna u historiji.«

K o l o n i j a l n a e k s p l o a t a c i j a. Takozvana Nova Španjolska, t. j. kolonijalno carstvo Španjolske, prostiralo se od poluotoka Floride

u SAD preko otoka Karibijskog mora, Meksika, Srednje i Južne Amerike (osim Brazilije, koja je pripadala Portugalcima) sve do Ognjene zemlje. Za Španjolce su postojali ti ogromni teritoriji samo radi eksploatacije srebra i zlata, koje je trošio dvor i birokracija u Madridu. Zemlja se nije obrađivala, pomorska trgovina bila je neznatna. Kolonije prema tome nisu cvjetale, nego su samo eksploatirane i uništavane. To je bio jedan od bitnih uzroka, da se na početku XIX. stoljeća ogromno španjolsko kolonijalno carstvo srušilo bez jačeg i naglog potresa.

Nacionalna revolucija. Rat za oslobođenje SAD od kolonijalne zavisnosti Engleske, Francuska revolucija i širenje slobodarskih ideja probudili su i digli na noge čitavu Hispano-Ameriku protiv Španjolske. Godine 1810. nastala je u Meksiku takozvana nacionalna revolucija, koju vode Hidalgo Miguel (indomelez), José Maria Morellos i Vicente Guerrero. Ustanička vojska sastojala se uglavnom od čistih urođenika, meleza i afromeleza. Tada se čitava Hispano-Amerika oslobodila kolonijalnog ropstva. Nastale su samostalne države i državice, ali samo po formi, a u biti polukolonijalne, t. j. zavisne od evropskog kapitala. Jedna je od tih država bila i Meksiko, koja životari u vječnim unutarnjim krizama, pod vojničkim diktaturama, pod jarmom veleposjednika i glavnog predstavnika veleposjeda, katoličke crkve, a eksploatirana od stranog kapitala.

Rat SAD protiv Meksika. SAD iskorištavaju revolucionarnu situaciju u Evropi godine 1848. za napad na Meksiko, znajući, da evropske države ne mogu poslati vojničku pomoć, a ostale su susjedne državice preslabe i u kaotičnom stanju. Povod za invaziju bio je tada tipičan primjer osvajačkog manevra. Neki veleposjednici u Texasu, Američani (Texas je tada pripadao Meksiku) tražili su, da se Texas pripoji SAD. Tada su baš bila otkrivena ogromna bogatstva Kalifornije, koja je tada bila sastavni dio Meksika, naročito zlato, i SAD su bile zahvaćene zlatnom groznicom. Dolazi do rata. Nakon herojskog, ali beznadnog otpora, Meksiko kapitulira; američka vojska ulazi u glavni grad Meksika i diktira takozvani Mir od Guadalupe godine 1848. Meksiko je izgubio Texas, Kaliforniju i teritorij Sante Fé de Nuevo Mexiko, t. j. više od polovine svog teritorija. SAD su na sjeveru zemlje ostavile Meksiku pustinjske, neplodne krajeve, a prisvojile plodnu i bogatu Kaliforniju. Kad Meksikanci spominju taj rat, ironički tvrde, da je SAD tada bio potreban petrolej i da su znale, da se u Meksiku nalaze ogromni petrolejski izvori, sigurno bi bile već tada okupirale čitav Meksiko.

Okupacija Meksika — Maksimilijan. Kad je 1860—1866 buknuo građanski rat u SAD, t. j. borba Sjevera i Juga za radnu snagu (industrijski Sjever nije imao dovoljno radne snage, a na ogromnim plantažama Juga bila je zaposlena jeftina radna snaga, robovi, Crnci) taj se građanski rat vodio pod parolom ukidanja ropstva. Evropska reakcija pod vodstvom Napoleona III. iskorištava građanski rat u SAD, da okupira Meksiko. Organizirana je vojna ekspedicija, koja je povjerena austrijskom nadvojvodi Maksimilijanu, da s francuskom vojskom okupira Meksiko. Maksimilijan postaje car Meksika, ali je njegovo carstvo bilo kratkog vijeka. Meksička pobunjenička vojska uništila je francuske ekspedicione trupe i nadvojvoda Maksimilijan bio je strijeljan u Querétaru godine 1867.

Ekonomsko-socijalne prilike u Meksiku i Latinskoj Americi. Trebalo je tri stoljeća, dok su zemlje Latinske Amerike asimilirale političke, ekonomske, socijalne i kulturne forme španjolske civilizacije. Budući da je Španjolska bila prva zemlja, koja je došla u kontakt s Amerikom, njezin je utjecaj bio potpuniji i jači, to više, što je Španjolska tada bila najmoćnija država na svijetu. No kratko vrijeme iza osvajanja Amerike Španjolska gubi inicijativu u Evropi, a na njezino mjesto dolazi u sredini XVII. stoljeća Holandija, u prvoj polovini XVIII. stoljeća Francuska, a iza toga Engleska, da u XX. stoljeću preuzmu vodstvo SAD. Velike političke i ekonomske promjene, koje su nastale u Evropi i SAD, slabo su se odrazile na zemlje Latinske Amerike, zbog slabih komunikacija u ogromnim prostranstvima tih zemalja, koje su većim dijelom puste, neplodne i zarasle tropskom prašumom, i zbog protivljenja reakcionarne Španjolske svemu, što je napredno.

Meksiko geološki spada u red vulkanskih zemalja, naročito u centru, gdje se nalazi takozvana Sierra Volcanica Transversal (neovolcanica). To su: El Volcan de Colima (3960 m) i Nevado de Colima (4304 m), Quinceo (2750 m) i Tancitaro (3400 m), Nevado de Toluca (4558 m) i Cempoala (4281 m), Ajusco (3952 m), Popocatepetl (5400 m) i Iztaccihuatl (5386 m), Malinttzin (4460 m), Pico de Orizaba ili Citlaltepetl (5747 m) i Cofre de Perote (4110 m). Na granicama te zone (Puebla i Jalisco) nalaze se vulkani nastali eksplozijom podzemnih voda, ugrijanih od intruzije lave. Na tom se području nalaze svi visoki vulkani, no ima i nekoliko niskih, koji su nastali nedavno: Jorullo (godine 1759) i Paricutin (godine 1943). Ovamo spada i vulkan Xitle (star oko 2000 godina), iz kojega je potekla ogromna količina lave, koja je pokrila čitav južni dio Meksičke visoravni sve do predgrađa grada Meksika.

Iberoamerika nalazi se u tropskom pojasu. Zbog visoke temperature čovjek se ne mora boriti protiv studeni, prema tome mu nije potrebna solidna kuća, nego samo krov nad glavom (choza). U blizini uvijek ima banana, naranča i drugog voća; čovjek sadi nešto kukuruza i krumpira, i dosta mu je za život. Gotovo mu nije potrebno ni odijelo.

Od 25 milijuna stanovnika ima u Meksiku 8 milijuna čistih Indijanaca urođenika. To ne znači 8 milijuna potrošača, nego toliki broj živih bića bez zahtjeva, a njihov rad jedva im omogućuje da žive bosi, goli i gladni, bez kuće i kreveta. Po slovu zakona svi su ljudi jednaki, no razlike između Indijanaca i bijelaca veće su nego između bijelaca i crnaca u afričkim kolonijama. Svaki meksički Indijanac ima pravo glasa na izborima — brojka u demografskoj statistici — ima slobodu govora, sastajanja i slobodu vjeroispovijesti i sva ostala prava, koja su zagarantirana ustavom. On je ravan svakom drugom građaninu, samo što je analfabet, ne govori španjolski, ne ide u kino, ne kupuje novine, ne živi u kući, nego u chozi, hoda bos i gotovo gol, noću nema osvjetljenja, jede isključivo tortillu i nešto paprike, stalno je mamuran od pulque, često je bolestan, idolatrično obavlja sve obrede katoličke crkve, a novac, koliko ga ima, troši na crkvenim proštenjima za zavjetne svijeće i alkohol.

Prema statistici iz godine 1940., 29,81% pučanstva Meksika je aktivno, a 71,19% inaktivno u privredi. Jedan je od najglavnijih problema u Meksiku, i ostalim zemljama Latinske Amerike, osobito niski standard života. 15 milijuna stanovnika Meksika ne jede pšenični kruh, preko 5 milijuna spava pod vedrim nebom, preko polovine nastambi je od blata, dvije trećine nastambi nema pitke vode, a ostala trećina ima vodu, koja u većini slučajeva nije pitka.

Latinskoameričke zemlje kao kolonijalne i polukolonijalne bile su prisiljene da se bave monokulturom, t. j. kultiviranjem jedne privredne grane, a sve ostalo moraju uvoziti. Tako Kuba producira samo šećer i duhan, Centralna Amerika banane, naranče i kakao, Brazilija kavu, Čile salitru, Peru i Bolivija srebro i cink, Meksiko srebro i petrolej, a Venezuela samo petrolej.

Rasni problem Meksika i ostalih zemalja Iberoamerike. Do dolaska Španjolaca u Meksiko zemlja je bila naseljena samo s urođeničkim plemenima. Kako je za kolonizaciju bila potrebna radna snaga, a urođenici su bili nepouzdani, španjolski su osvajači dovozili iz Afrike velik broj robova crnaca. Proces rasnog miješanja nastajao je usporedo s conquistom. Poznato je, da je sam Cortez živio s lijepom Indijankom Malinche. Kasnije su se mnogi conquistadori i obični španjolski vojnici i kolonisti ženili s Indijankama i s crnicama. Tako su nastale rasne mješavine: Španjolaca s Indijankama, »melezi ili mestisi«, bijelaca s crnicama, »mulati«, i crnaca s Indijankama, »zambi«. Miješanje Španjolaca i Indijanaca znatno je utjecalo na povećanje broja meleza, a miješanje meleza, crnaca i Indijanaca gotovo je posve apsorbiralo afričke crnačke oznake, tako da pravih crnaca danas u Meksiku gotovo i nema. Pretežni je karakter stanovništva danas urođenički, s jačim ili slabijim oznakama meleza, tako da je gotovo posve nestalo i karaktera čistih bijelaca, španjolskih kolonizatora. Procent stanovništva, koje je za vrijeme conquiste u Meksiku bilo samo indijansko, godine 1810., kad je počeo rat za oslobođenje, pao je na 60%, a broj meleza porastao je od 0% na 40%. Poznato je, da su vođe borbi za oslobođenje bili melezi, kao Hidalgo i Juarez u Meksiku, Bolivar u Venezueli i drugi. Danas rasna slika Meksika izgleda ovako: čistih urođenika Indijanaca oko 8 milijuna, Indomeleza 16 milijuna, Euromestisa 2 milijuna, Afromestisa 300 hiljada i Evropljana oko 200 hiljada. Ali rasni problem miješanja još nije završen.

Meksiko, kao i ostale zemlje Latinske Amerike, proživljuje tešku ekonomsku krizu. Sve te zemlje izvoze sirovinu, a uvoze gotove proizvode. No cijene srebru, olovu, šećeru, gumi, pamuku, kavi, žitaricama i voću ne određuju zemlje, koje ih izvoze, nego krupni monopoli u SAD. Padne li cijena šećeru na burzi u New Yorku, to znači osiromašenje kubanskih radnika na plantažama šećera, pad cijena srebru znači nezaposlenost za hiljade rudara u rudnicima srebra u Meksiku.

Privredno je danas Meksiko, kao i ostale zemlje Latinske Amerike, mnogo zavisniji od SAD nego što je bio u kolonijalno doba od Španjolske. Dug niz godina su vlade pojedinih latinoameričkih država dobivale zajmove od stranih monopola za razne koncesije, t. j. za eksploataciju prirodnih bogatstava tih zemalja, tako su sve više gubile ne samo ekonomsku nego i političku samostalnost.

No usprkos svim poteškoćama Meksiko neprestano napreduje. Od godine 1910—1917 vođena je u Meksiku takozvana Slavna revolucija, borba protiv veleposjeda i katoličke reakcije, kao najjačeg predstavnika tog feudalnog zaostatka. Na ruševinama latifundija razvila se meksička buržoazija, nastala je nacionalna industrija i moderni industrijski proletarijat. Agrarna reforma tada još nije bila provedena, ali je 1935. u Comarca Laguna, na plantažama pamuka, zemlja podijeljena onima, koji je obrađuju, i provedena kolektivizacija tog područja. Godine 1938. provedena je nacionalizacija petroleja, i tako se Meksiko oslobodio svog najmoćnijeg neprijatelja, stranih petrolejskih monopola.

Danas Meksiko, koji ima gotovo 30 milijuna stanovnika, brzo napreduje, razvija se u ekonomskom, kulturnom i političkom pogledu i ima vodeću ulogu među državama Latinske Amerike.

Dr. Srećko Šilović

LITERATURA

Mexico prehispanico, Mexico 1946.
Pobla dores preahispanicos de Mexico.
Mexico, Egippta y Mesopotamia.
Cultura Teotihuacana, E. Naguera.
Religion indigena. Alfonso Caso.
Organización Social de los Artecas. Salv. Toscano.
Geografia de Mexico, Jórge A Vivo. Mexico 1948.
Cuadernos Americanos, Mexico 1948.
Misli i boje. O. Bihalji Merin. Prosvjeta, Beograd 1950.
History of the conquest of Mexico, William Prescott, 1843.

TIHI OCEAN

RAKOVA – OBRATNICA

BAJA CALIFORNIA

SIERRA MADRE OCCIDENTAL

SIERRA MADRE ORIENTAL

TROPIK RAKA

UJEDINJENE DRŽAVE MEKSIKA

SJEVER

SJEDINJENE AMERIČKE DRŽAVE

RIO GRANDE DEL NORTE

TEXAS

MEKSIČKI ZALJEV

MEKSIKO

GUATEMALA

BRIT. HONDURAS

S. SALVADOR

HONDURAS

KUBA

Los Angeles
San Diego
Salt Lake
Denver
El Paso
Guaymas
La Paz
Topolobampo
Chihuahua
Parral
Culiacan
Mazatlan
Durango
Torreon
Allende
Tepic
Sombrerete
Monterey
Zacatecas
Montemorelos
Guadalajara
San Luis Potosi
Colima
Guanajuato
Tula
Zamora
Uruapan
Morelia
Queretaro
Tampico
Pachuca
Cuernavaca
Tuxpan
Tlaxcala
Papantla
Popocatepetl 5440
Puebla
Cholula
Jalapa
Vera Cruz
Orizaba
Tuxtepec
Oaxaca
Tehuantepec
Puerto Mexico
Sisal
Progreso
Merida
Compeche
Uxmal
S. Cristobal
Ft. Worth
Dallas
S. Antonio
Corpus Christi
Houston
Galveston
New Orleans

▲3089
▲4299
▲3398

1. Baja California
2. Sonora
3. Chihuahua
4. Sinaloa
5. Durango
6. Coahuila
7. Nayarit
8. Zacatecas
9. Nuevo Leon
10. Aguascalientes
11. S. Luis Potosi
12. Tamaulipas
13. Jalisco
14. Guanajuato
15. Colima
16. Michoacán
17. Querétaro
18. México
19. Hidalgo
20. Distrito federal
21. Guerrero
22. Tlaxcala
23. Morelos
24. Puebla
25. Vera Cruz
26. Oaxaca
27. Tabasco
28. Campeche
29. Yucatán
30. Quintana Roo
31. Chiapas

0 250 500 KM

TUMAČ STRANIH IMENA, POJMOVA I FRAZA

Imena

Alva Ixtli Xochitl — indijanski historičar za vrijeme conquiste.

Anahuac — staro ime za meksičku visoravan, kasnije za područje čitave Nove Španjolske.

Apachi (veliki narod) — indijansko pleme, gospodari područja SAD i dijela Meksika za vrijeme conquiste.

Azteki — ratničko indijansko pleme. Godine 1325. doselili su kao nomadi na obalu jezera Texçoco i osnovali grad Tenohtitlan, t. j. Meksiko; odonda se to ime identificira s imenom Meksika. U dva stoljeća pokorili su sva susjedna plemena i zavladali cijelim teritorijem Meksika i Guatemale.

Blocksberg — pučki naziv za nekoliko brda u Njemačkoj, na kojima se, prema staroj predaji, za Ivanjske i Valpurgijske noći sakupljaju vještice.

Camacho Manuel Avila — predsjednik meksičke republike, od 1944. do 1946. Za njegovo je vrijeme Meksiko, prva strana država, priznao Novu Jugoslaviju.

Campanella Tomaso — (1568—1639) talijanski filozof, autor nacrta utopističke socijalističke države budućnosti, koju je nazvao »Civitas solis«.

Campeche — država u prethispanskom Meksiku. Danas federalna država Meksika.

Cárdenas Lázaro — predsjednik meksičke republike od 1934—1940. Proveo agrarnu reformu u Laguni 1935., nacionalizaciju petroleja 1938. Danas najpopularnija i najjača politička ličnost u Meksiku.

Carranza Venunziano — proglasio napredni ustav Meksika, sam je bio korupcionaš; odatle naziv carancear = korupcija.

Chapultepec — brežuljak s divnim dvorcem aztečkog monarha, ležao je 4 kilometara od glavnog grada; oplakivalo ga je jezero Texcoco. U velikom perivoju na podnožju brežuljka nalazi se i znamenita Moctezumina cipresa iz vremena conquiste.

Chichén Itza — glavni grad plemena Maya. Tu se još nalaze ostaci monumentalnih građevina, piramida, hramova, igrališta i t. d., ostaci velike kulture Maya.

Chichimequi — ljudi iz pasje zemlje; barbarsko pleme došlo sa sjevera, provalilo u meksičku visoravan i uništilo kulturu Tule.

Cholula — prastari glavni grad istoimene republike, jugoistočno od Meksika. Prije conquiste najnaseljeniji, najbogatiji, sveti grad Olmeka. Znamenita piramida podignuta u četiri epohe, jedna na drugoj, a peta epoha, na vrhu, katolička crkva Nuestra Señora de los Remedios (Gachupina).

Colleoni Bartolomeo — (1400—1475) znameniti talijanski condottiere — vojskovođa plaćeničke vojske, u službi Venecije. U Veneciji mu je podignut mjedeni spomenik, djelo kipara Andrea de Cioni zvan Verrochio.

Cortez Hernando — rođen 1485. u Medellinu, Estremaduri u Španjolskoj — conquistador (osvajač) Meksika. 1519., došavši s neznatnim snagama iz Kube, kao vođa ekspedicije, iskrcao se u meksičkom zaljevu i osvojio najveću državu prethispanske Amerike — Meksiko.

Cuaohtemoc — nasljednik Moctezume. Legendarni meksički junak. Kad ga je Cortez stavio na žeravicu, da dozna, gdje je sakriveno blago Moctezume, i zapitao ga, kako se osjeća, odgovorio je: »Osjećam se, kao da stojim na ružinim laticama.« I nije odao tajne.

Cuicuilco — najstarija piramida u Meksiku.

Diaz Porfirio — dugogodišnji diktator Meksika, srušila ga revolucija 1910.

Encina Dionisio — Indijanac, vodio štrajk u Laguni 1935., poslije generalni sekretar KPM.

Ewers Heinz Hans — njemački pisac, autor mnogih djela punih sablasnih ličnosti i jezovitih zbivanja.

Falaše — narod hamitskog porijekla, koji se naselio u Abesiniji, u okolini jezera Tana. Uglavnom pripadaju jednoj varijanti Mojsijeve vjere, pa ih stoga i nazivaju »abesinski židovi«.

Feačka zemlja — zemlja bogatstva i raskoši, u koju je na svojim lutanjima prispio Homerov Odisej.

Felah — na Bliskom Istoku, osobito u Egiptu, naziv za zemljoradničko stanovništvo, koje živi u krajnjoj bijedi.

Harz — gorje u sjevernoj Njemačkoj.

Hetiti — u Starom vijeku moćan ratnički narod u Maloj Aziji.

Huitzilopochtli — Viclipucli vođa Azteka, koji ih je doveo u Anahuac, kasnije proglašen bogom. Njemu u čast prinosilo se najviše ljudskih žrtava. Po svim hramovima nalazio se njegov groteskni lik prenatrpan skupocjenim nakitom, naročito perjem.

Juárez Benito — (1806—1872) predsjednik republike Meksiko.

Klio — muza povijesti.

Lombardo Toledano Vicente — predsjednik Konfederacije sindikata Latinske Amerike, poznati progresivni radnik. Posjetio Jugoslaviju g. 1949.

Malinche, Marina — meksička Indijanka, pratila je kao tumač Cortezovu osvajačku vojsku i učinila mu velike usluge.

Martinova stijena — kod sela Zirl u okrugu Innsbruck nalazi se gorski masiv Solstein, kojemu pripada i Martinova stijena s takozvanom Maksimilijanovom spiljom, prozvanom tako na spomen cara Maksimilijana I. (1459—1519), koji se u jednom lovu tako visoko popeo, da su ga tek nakon tri dana uspjeli spasiti.

Mjesečev sanatorij — aluzija na sanatorije, u kojima se rađa bezbolno, pod lakom narkozom ili pod hipnozom.

Moctezuma ili Montezuma — (strogi, majestetični), od 1502—1520. Sam ga je narod zatukao kamenjem, jer se nije odupro invaziji Španjolaca pod vodstvom Corteza.

Monte Alban — piramida u državi Oaxaca. Kulturni horizont mnogo stariji od aztečkog, kultura profinjena, ravna kulturi Maya.

Monte Albano — Monte Cavo (u rimsko doba Mons Albanus), središnje brdo niskog vulkanskog gorja u Rimskoj Campagni.

Orbis Pictus — (otprilike: svijet u slici), nekoć vrlo popularna slikovnica, u kojoj su prikazane zemlje cijelog svijeta.

Otomi — divlje ratničko pleme, došlo sa sjevera i nastanilo se zapadno od jezera Texcoco.

Pancho Villa — legendarni junak, vođa pobunjenika protiv diktatora Porfirija Diaza 1910.

Ples letača (Huego de volador) — glavno obilježje plemena Totonacu, jedan od najstarijih običaja, koji se održao do danas. Ta je igra imala alegorično značenje plodnosti i sunca. Četiri letača, čvrsto vezana na vrlo visoku stupu, spuštala bi se u spiralama do zemlje i ponovno se dizala uvis u kružnom letu; na vrhu stupa, na maloj platformi, izvodili su plesači ritualne i ratničke plesove.

Quetzalcoatl — bog zraka. Prvotno svećenik Tolteka, u gradu Tuli. Protjeran iz Tule, jer je htio ukinuti ljudske žrtve. Legenda priča, da je bio bijele kože i imao bradu; otišao je na Istok, odakle je i došao, i obećao je, da će se vratiti. Meksikanci su u dolasku Corteza i Španjolaca gledali ostvarenje toga proročanstva, zato se protiv njega nisu borili, i tako je Cortez lako osvojio Meksiko. Kisch aludira na njega, kad u reportaži »Intervju s piramidama« govori o »visokom čovjeku, blijeda lica i duge bijele brade«.

Sveti hermandad — organizacija pripadnika tajne policije inkvizicije.

Tenochtitlan — nekadašnji naziv grada Meksika (kaktus na kamenu); Meksiko znači grad na jezeru.

Teotihuacan — najveća piramida u Meksiku i u čitavoj Americi, udaljena oko 75 km od grada Meksika.

The Native American Church — Domaća američka crkva.

Tlaxcala — meksičko pleme, pripada vjerojatno jednom srodnom plemenu Azteka. Njihova je država bila demokratska republika. Zemlja je bila bogata i plodna. Tlaxcala znači: zemlja kruha. Vodili su ogorčenu borbu protiv Azteka i postali su saveznici Corteza.

Tolteki — narod zagonetnog porijekla, pojavio se u VIII. stoljeću naše ere. Neobično kulturan i radin. Čistokrvni Tolteki još danas žive u brdima zapadne Sierra Madre.

Totomaki — Indijansko pleme, prvi saveznici Corteza.

Vineta — vikinški grad, koji je prema legendi potonuo na dno Baltičkog mora.

Xoxicalco — piramida u blizini Cuernavaca, kraj grada Meksika, izgrađena u pećini kao hram i tvrđava.
Xoximilco — glavno izletište, 40 kilometara od Meksika, kanali kao u Veneciji.

Yaqui — Indijanci, divlje indijansko pleme u brdima Sierra Madre.

Zapata Emiliano — vođa pobunjenih seljaka iz južnih tropskih pokrajina Meksika, godine 1910. mučki ubijen od reakcije.

Pojmovi

Alektriomahia (grč.) — borba pjetlova.
Banco ejidal — zadružna banka.
Basketmaker — košarači; primitivna historijska epoha, dolazi iza lončarstva.
Bloody (engl.) — krvav, krvoločan.
Bougainvilla — vrst ukrasnog grma crvena cvijeta; nalik je na ružu, a cvjeta cijele godine.
Bukanir — nadimak za gusare, koji su u XVII. stoljeću, podupirani od Francuske i Engleske, haračili uz obale španjolske Srednje i Južne Amerike.

Corral — žicom ograđeni prostor za stoku.
Corregidor — načelnik, vrhovni sudac.
Cruz verde — Zeleni križ (kao naš Crveni križ).

Douanier (fr.) — carinik.

Ejidal — zadruga.
Ejidatario — zadrugar.
Ejido — zadružno područje.
El mozo — mladić.
Enconomienda — gospodarstvo.

Feigendistel (njem.) — ime za jednu vrstu kaktusa (doslovno: smokvasti čičak).
Fiola (lat.) — bočica, čaša, posuda, ampula.
Flibustiri — (nizozemski: vlieboot — brza lađa) nadimak za gusare, koji su u XVII. stoljeću pustošili uz obale španjolskih posjeda u Americi.

Gachupino — pogrdni meksički nadimak za Španjolce.
Garbanzo — vrst grahorice, koju Španjolci upotrebljavaju kao začin mnogih jela.
Glacija — uravnano zemljište neposredno uokrug utvrda oko gradova, često zasađeno drvećem i grmljem, da bi se utvrde zamaskirale.
Gringo — pogrdni meksički naziv za Američanina.
Hiperborejski predjeli — predjeli krajnjeg sjevera.

Home run (engl.) — kućna trka, trka po kući.

Indivisibiliter ac inseparabiliter (lat.) — nedjeljivo i nerazdvojivo.
In effigie — u slici; smaknuti ili spaliti nekoga in effigie bio je u Srednjem vijeku, a i kasnije, čest način izvršenja kazne nad osuđenikom, koji bi pobjegao ili već umro.

Karburat — rasvjetni plin, kome je dodan neki ugljični vodik (na pr. benzol) radi povećanja svjetlosne snage.

Know how (engl.) — (znaj kako) opis proizvođačevih tajni u vezi s proizvodnim postupkom.

Licenciado — čovjek s akademskom naobrazbom.

Meandar — ukrasna linija, izlomljena pod pravim kutem ili valovita.
Metate — posuda, ploča od kamena.

Nopal — vrst kaktusa.

Objets d'art (franc.) — predmeti umjetničke vrijednosti.

Panaceja — lijek za sve bolesti.
Peon — Indijanac, seoski radnik.
Pied-à-terre (fr.) — privremeni stan.
Pliocen — najmlađe razdoblje tercijara (geološkog doba, koje je prethodilo ledenom dobu).
Prickly pear (engl.) — ime jedne vrste kaktusa (doslovno: bodljikava kruška).

Ranchero — vlasnik ranča.

Silicosa — bolest, nastaje uslijed taloženja prašine kvarca i azbesta u plućima.

Teocalli — svetište, hram.
Tercerol — starinski pištolj.
Tlachiquero — sakupljač aguamiela (pulque).
Thaumaturg — čudotvorac.
Tinneff — u židovskom žargonu: bezvrijedna stvar.
Turkey — puran; svoje englesko ime puran je dobio po zemlji, koju su smatrali njegovom domovinom (engl. Turkey = Turska).

Vegetal incarnation of the Holy Ghost (engl.) — biljno utjelovljenje Svetoga Duha.

Fraze

Ad infinitum — u beskonačnost.

Beni soit qui mal y pense (fr.) — blagoslovljen onaj, tko o tome zlo misli.

Chartered sect (engl.) — registrirana sekta.

»De guajaci medicina et morbo gallico« (lat.) — »O liječenju guajakom i o galskoj bolesti«.

Five cents is fair enough (engl.) — pet centi je sasvim dovoljno.

Highly colorful (engl.) — jako šareno, s mnogo boja.

Honny soit qui mal y pense (fr.) — neka se stidi onaj, tko o tome zlo misli.

It is allright with you? (engl.) — U redu? Pristajete li?

Je m'en fiche (fr.) — marim ja za to, baš me se tiče!

La cucaracha ... (str. 156) Žohar, žohar
Više ne može da hoda,
Jer nema, jer mu nedostaje
Marihuane, da je puši.

»Manual para administrar los Santos Sacramentos« — »Priručnik za podjeljivanje svetih sakramenata«.

Mens insana in corpore sano — nezdrav duh u zdravu tijelu (prema latinskoj poslovici: mens sana in corpore sano — zdrav duh u zdravu tijelu).

Most decorated (engl.) — što više ukrašeno.

Ojala, jeficito! — Hej, šefiću!

Oye, Israel, el eterno es nuestro dios, el eterno uno es. — Čuj, Izraele, vječni je naš bog, vječnost je jedna.

»Reglamento para el juego de gallos« — »Pravilnik za borbu pjetlova«.

»Teyhuinti ... (str. 161) — »Teyhuinti su gljive, koje prouzrokuju definitivno pomračenje uma, a ne izazivaju smrt« ... »Povijest medicine u Meksiku«.

The boll-weevil (str. 183) — Pamukov žižak sitan je kukčić,
Iz Meksika je, kažu, došao,
Da vidi, ne će li bolje
Na teksaškoj živjeti grudi.
Sad upravo traži dom,
Sad upravo traži dom!

Tiempo de vainila — tiempo de mentira — vrijeme vanilije — vrijeme prijevara.

Tu te rapelles, Rousseau, du paysage aztèque..? (fr.) — Sjećaš li se, Rousseau, aztečkog krajolika...?

Whitecorn number two (engl.) — kukuruz broj dva.

УНИВЕРЗ. БИБЛИОТЕКА
„СВЕТОЗАР МАРКОВИЋ"
БЕОГРАД

SADRŽAJ

Strana

Pripovijetke o kukuruzu 5
Provalio je vulkan 12
Kulturna povijest kaktusa 20
Nibelungovo blago Meksika 32
Intervju s piramidama 43
»Nije to dano svakom narodu...« 55
U zemlji pamuka 63
Maksimilijan Habsburški i Karl Marx 76
Pokrajina srebra 84
Ljubav i lepra 91
Mineral motoriziranog čovječanstva 99
Gaj agava u krčmi 106
Pitanja bez odgovora 113
U travarnici 118
Čovjek u borbi pjetlova 125
Poslovno putovanje 133
Indijansko selo pod Davidovom zvijezdom 141
Kako su nacisti proučavali Meksiko 148
Ludilo carice 154
Prvi rođendan vulkana 162
Prinčevi sreće 168
Privredni feljton o Torreónu 177
Što god peyote bio 187
Gusarska luka 191
Guma za žvakanje 198
Debele i mršave godine henequena 206
Vanilijski Indijanci 214
Naftovod 221

Prilozi

Egon Erwin Kisch 235
Meksiko i Meksikanci 239
Tumač stranih imena, pojmova i fraza 253

Za izdavača *Jerka Belan*
Nakladno poduzeće »*Glas rada*«
Urednik *Đuro Plemenčić*
Korektor *Ivan Lovrić*
Naklada 8000
Zagreb 1952

?

8. II. 1962